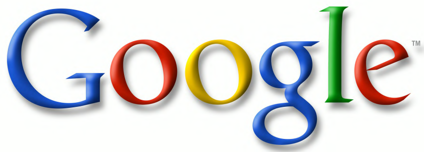
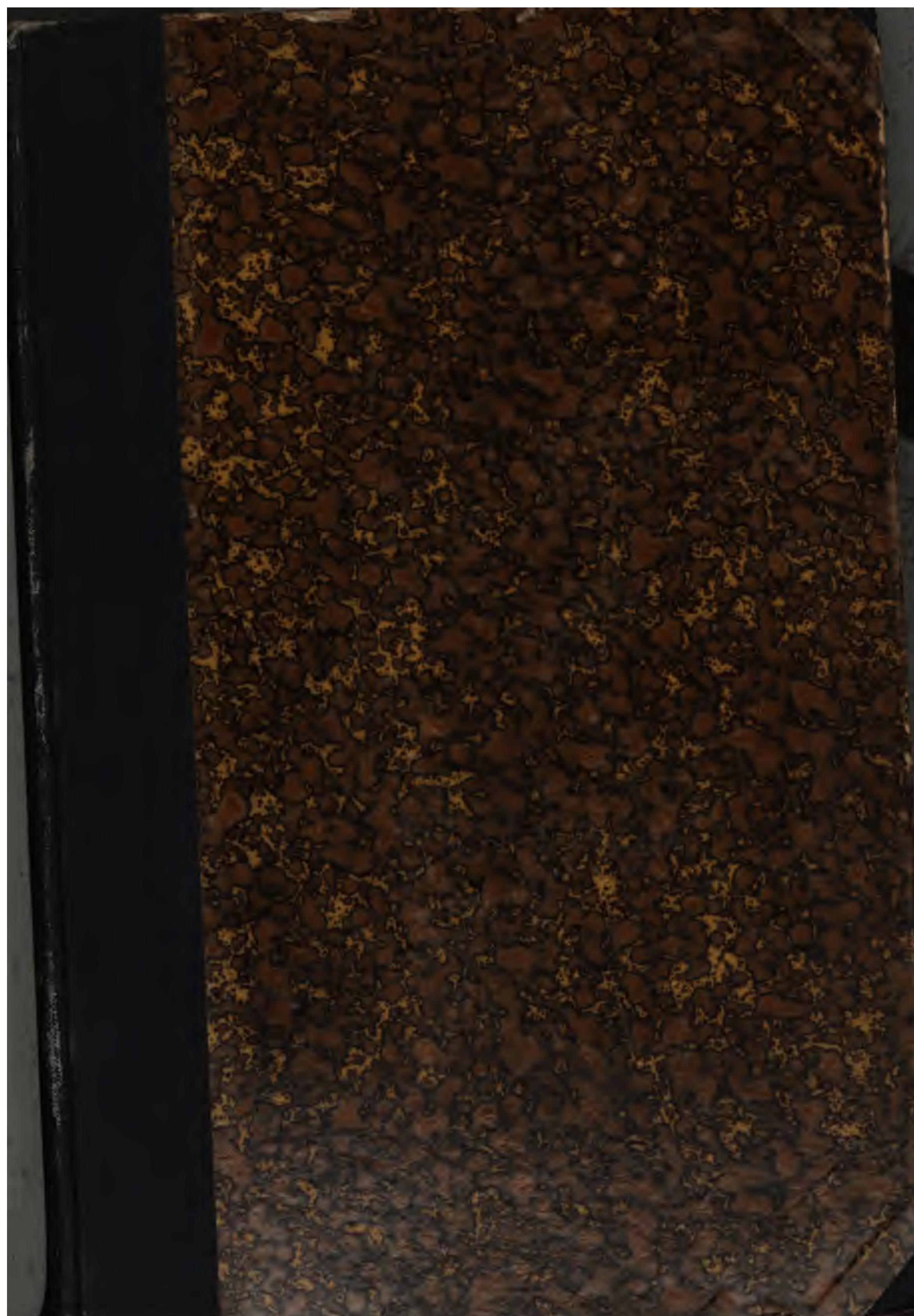

V

Zgodovina slovenskega slovstva.

I. zvezek:

Od početka do francoske revolucije.

Spisal

dr. Karol Glaser

profesor

pri c. kr. drž. gimnaziji v Trstu.

Založila Slovenska Matica.

V Ljubljani.

Tiskala „Katoliška Tiskarna“.

1894.

Predgovor.

i Slovenci smo majhen del velikega slovanskega plemena, ki po razsežnosti svojih sedežev, po različnosti zgodovinskega razvitka posameznih rodov presega vsakateri narod stare in nove dôbe. Slovani so podaniki mogočnemu caru samodržcu na Ruskem in so prosti sinovi skalnate Črnegore, vladajo se po ustavah pod avstrijskim in nemškim cesarjem, srbskim kraljem in bolgarskim knezom, a so brezpravna raja na Turškem; Slovani se spominjajo slavne preteklosti na Češkem, Poljskem in Srbskem, tekmujejo s prvimi narodi evropskimi v slovstvu in umetnosti na Ruskem v čili mladosti, ali pa skušajo napredovati oprti na lastno življenjsko moč in na človeške in državljanske pravice, kakor mi Slovenci, brez slavne in navdušujoče preteklosti.

Na zahod prodiraje so polabski, pomorjanski in baltiški Slovani izginili v boju s svojimi mogočnimi sosedi.

Prve straže Slovanstva v južni Evropi, mi Slovenci, smo se ubranili te usode, dasi močno oslabljeni.

Minilo je nad 1000 let, odkar so Slovenci zaseli Štajersko, Koroško, Kranjsko in Primorsko; v posameznih naselbinah stanovali so tudi na Nižjem in Gorenjem Avstrijskem, na Saligrajskem in Tirolskem; istotako so se na Italijanskem bili razširili dalje na jug, nego stanujęjo zdaj beneški Slovenci. Tem Slovencem se je reklo: Karantanski Slovenci. Na severovzhodni strani so jim bili sosedje panonski Slovenci, istega plemena, pa različnega narečja. Bližnji sosedje so bili moravskim Slovanom, katerim sta Ciril in Metodij prinesla pravo luč svete vere. Lepa prihodnjost se je začela razvijati zahodnim Slovanom, ali germanski narodi pritisnivši od zahodnoseverne in Madžari od vzhodne strani so zadušili jutranjo zôro mlade slovanske omike. Slovenci

so zapali mnogostoletnemu mrtvilu, dokler jih ni reformacija zopet obudila k duševnemu gibanju. V tem času jim je umrla blizu polovica severnega ozemlja, in kar je ostalo na južni strani, razdelilo se je na več dežel tako, da jim je nedostajalo vzajemnega duševnega vezila: Slovenci na Beneškem so podložni celo drugemu vladarju.

To, kar je nam ostalo Slovencem ozemlja, pa je tako raznovrstno, da se nobeden narod v Avstriji, morda v vsej Evropi ne more ponašati s tako slikovitim površjem posedenega ozemlja, kakor uprav mi Slovenci. Zahodni deli se raztezajo v divni planinski svet:

Mogočno se dvigajo naše goré
Ozirajo se na cvetoče poljé *S. Jenko.*

s svojimi očarjujočimi jezeri (blejsko, vrbsko in druga), ki so jih slavili domačini in ptujci, pesniki (Prešeren, Levstik, Jenko, Freuenfels) in prozaisti; narod si je o njih snoval lepe pravljice. Na vzhodnoseverni strani pokrivajo slovensko zemljo vinorodne gorice, njih krasoto je opeval Stanko Vraz; na južni strani pa se je lepota skrila v podzemeljske jame, n. pr. škocijansko, postojnsko:

Ponosno poprašam
Dežele okol':
„Imate kot Kranjska
Tak slaven podmol?"
Res jame jednake
Na svetu je ni,
Nje slava črez gore
In morje doni. *M. Vilhar.*

Na jugu perejo zemljo slovensko valovi Jadranskega morja. Lepe reke se pretakajo po tem prostoru zemlje in so tudi pesnikom dale hvaležno snov za lepe umotvore (Gregorčič, S. Jenko). Ko je Valvasor dokončal svoje nauke in šel na potovanje v ptuje dežele, se mu je domovina omilila tako, da je ukrenil proslaviti jo pred svetom; to je storil s svojo imenitno knjigo „Ehre des Herzogthumbs Crein" in je temu domoljubnemu delu posvetil vse svoje duševne zmožnosti in žrtvoval ves svoj imetek. Lep vzgled iskrenega domoljubja!

Pa tudi narod, kateri živi v teh lepih pokrajinah, sme ponosen biti na svoje duševne vrline. Ugodna usoda mu je med vsemi slovanskimi plemeni prvemu prižgala luč svete vere in s tem prave omike; zagvozden med germanske in italske narode, je narod slovenski od svojih sosedov prvi dobil nauke o Kristovi veri in ima tedaj najstarejše spomenike slovstvene delavnosti. Slovenci, dasi maloštevilen narod, so občnemu napredku omike dovolj pripomogli: Vega, Slovenec, je matematikom sestavil logaritme in spisaval druge važne knjige te stroke; naš rojak J. Kopitar je slavistiki postavil podlago, in njegov

učenec Miklošić je bil po sodbi italijanskega učenjaka Mussafia (glej Letopis „Matice Slovenske“ 1891. l., str. 253) največji jezikoslovec sedanjega stoletja.

Tudi mlajši zarod slovenskih slavistov, Krek, Škrabec, Oblak, Štrekelj, Murko se je oklenil Miklošičevega naslednika Jagića in mu častno pomaga reševati nalogo, katero si je postavil z listom „Archiv für slavische Philologie“.

Naše gore list je bil dr. I. Štefan, nedavno umrli predsednik cesarski akademiji znanosti in priznan kot prvi fizik vse Evrope.

Najboljše slovenske propovednike n. pr. Stritarja, Janka Kersnika, Pavlino Pajkovo prelagajo na srbski, češki, nemški in italjanski jezik.

Slovenski šolnik Močnik je napisal knjigo, po katerej se skoraj po vsej Avstriji uči matematika.

In ti možje so se po lastnem trudu brez ptuje pomoči vzdignili do te slavne višine!

Tudi na umetnostnem polju so se v najnovejšem času po Hrvatskem, po Poljskem in dalje po svetu slovenski glasbeniki in pevci oglašali in bili priznani: Fr. S. Vilhar, Gerbić, Nolli, Trtnik, Pogačnik, Bučar, Fišer. V minolem letu so v Ljubljani predstavljali opero v slovenskem jeziku v lepem novem gledališču.

Slovenska slikarja Šubica sta se proslavila v inozemstvu.

Uže Vodnik in Koseski sta v znanih izrekih slavila nadarjenost slovenskega naroda.

Dočim duševno gibanje drugih narodov podpirajo plemenitaši, razsvetljeno in bogato meščanstvo, crpimo mi Slovenci svoje duševne moči iz prostega naroda, iz kmetskega stanu; primerno je torej pesnik S. Gregorčič proslavil „Kmetsko hišo“, pojoč:

Ta hiša nam je mati krušna,
Domovju steber je častit,
Iz kmetskih hiš nam hrana dušna,
Iz kmetskih hiš omike svit.

Od tam misleci globoki,
Od tam klicarji k nebu nam.
Od tam nam pesniki proroki,
Za dom borilci vsi od tam.

In kateri vzroki pospešujejo lepi razvitek slovenskega naroda? V prvi vrsti ugodni vpliv, ki ga daje javno življenje v ustavni državi; zato se v zadnjih letih vse boljše slovstvene zgodovine spisujejo, ozirajoč se na zgodovinski razvitek dotičnega naroda; v drugi

vrsti pa primerno uvaževanje narodnega blaga, oživljajoči vir narodni poeziji, po kateri Slovani presegajo vse sorodne narode.

Stojé na podlagi grške in rimske izobraženosti so se Germani in Romani razvijali po svoje, pa tudi ta razvitek ne more napredujočemu duhu zadoščavati za vselej. Narodna poezija slovanska, v pravem pomenu besede „odkrita“ omikanemu svetu še le v tem stoletju, je dala poleg iznajdeb naprej hitečemu evropskemu duhu novi pravec: prosti neomikani Slovan je nastopil kot učitelj; to je najsijajnejši dokaz o ravnopravnosti in enakovrednosti Slovana v evropski družbi. Tudi slovenskim narodnim pesnim, s katerimi je širši svet seznanil Anastazij Grün, ni izostalo priznanje.

Ker brez narodnega ponosa ni napredka, in ker uprav te potrebne samozavesti nedostaje tu in tam, naglašati se mora tudi v „Zgodovini slovenskega slovstva“; saj je tudi Marka Pohlin v svojem delu „Bibliotheca Carnioliae“ povdarjal, da jo je spisal v ta namen, da bi videli rojaki na Kranjskem, koliko slavnih môž je uže trudilo se na korist lepi domovini.

Ne radi točnih podatkov, nego radi navdušenega rodoljubja, ki veje iz te Pohlinove knjige, je vredno, da si jo pogledamo pobliže. Ves njen naslov se nahaja na str. 194 naše knjige.

Rokopis se je shranjeval v knjižnici „Viteške akademije Marije Terezije“ na Dunaju; zgodovinsko društvo za Kranjsko ga je izdalo l. 1862. kot prilogo k zborniku „Mittheilungen des historischen Vereines für Krain“, 4^{0}., 63 str.; uredil je izdajo August Dimitz.

Pisatelji so uvrščeni po abecednem redu; abecednim oddelkom je dal po svojem čudnem načelu imena, n. pr. Alphitheca, bethitheca, citheca, deltheca, ypsylontheca id.

Na 4. strani predgovora pravi to-le:

„S to knjižico hočem uničiti očitanje, s katerim se odlikujejo druge narodnosti, bahaje se s svojimi učenjaki, češ da naša domovina ne vzgaja nobenih učenjakov, ali da jih ima vsaj bore malo, ker jim nedostaje zmožnosti, ali marljivosti, ali podpornikov, ali kar je isto, vsled nebrižnosti, revnosti in bojazljivosti pred vednostjo. Hočem torej, pravim, s temi listi pozabnosti rešiti dela tistih pisateljev naše dežele, ali prijateljev domovine, čijih del se ne dobó z lahka. Hočem skrbeti za našince in domovino shranjujé slavo domovine, ki si jih je porodila ali odgojila v pisatelje. Želel bi, da bi sinovi in vnuki ter

ves naš zarod, uvidevši in prečitavši, kar so naši pradedje izumili z velikim trudom in ne z malimi stroški spravili na svitlo, želel bi, pravim, da bi tudi oni se navdušili in izvršili enaka, če ne večja dela, v proslavo in korist domovini. Sokrvnikom, sorodnikom, sodeželanom, someščanom in vsem, ki živé z nami, ponujam darilo in neko neusahljivo tolažbo za dušo s tem, da jim na vidik stavljam sokrvnike, sorodnike, na isti pedi zemlje porojene, vstopivše v isti sveti red, s kratka: v eni knjigi mnogo knjig teh mož, ki so najbolj razširjali vednosti o domovini, lepe umetnosti, in kar je najvažnejše, pravo vero, pobožnost in nravnost; če se jim (t. j. potomcem) zljubi, naj čitajo v številu Kranjskih môž njihova imena in zasluge za slovstvo, državo (in politicam) ali cerkev, in naj jih plodé od zaroda do zaroda. Zelo ugodno je prijatelju, če se more oživiti s slavo prijateljevo.“

„In kaj še le naj povem o vednosti? Njena slava je večna.[1]) Pisatelji živé večinoma bolj v spisih in se više čislajo po smrti, nego dokler so živeli med zemljani. Ali bi ne bilo sramotno živeti v domovini in ne znati domovine?[2]) Želim, naj bi se jih več pečalo s tem, da z učenimi spisi pomnožé število domačih pisateljev, ali da bi z ugledom in z gmotnimi sredstvi podpirali te, čijih omika in zmožnost jim je znana.“

Pohlinovo delo pa ni prva knjiga, ki govori o slovenskih duševnih proizvodih, kajti enajst let potem, ko je beli dan zagledala prva knjižica v našem jeziku, so uže račun polagali o slovenskem slovstvenem delovanju. To dokazuje:

Register und summarischer Inhalt aller der windischen Bücher, die von Primus Truber bis auf dies 1561te Jahr in Druck gegeben sind id., Tübingen 1561. 4". 3 Bogg,

Ta knjižica se je izdala radi tega, da bi se uspešno delovanje dokazalo nemškim knezom in mestom, ki so gmotno podpirali to podjetje.

---

[1]) V latinskem tekstu je tiskano: eius laus percunis est; »percunis« mora biti tiskarski pogrešek za „perennis.“

[2]) Iz istega vzroka sem, opisujé slovenske pokrajine na str. 47—54 pod črto navel krajepise, kolikor mi je bilo možno v trgovinskem mestu Trstu iz slovenskih časnikov in knjig, ker se mi zdi to neizogibno potrebno, da kolikor moči znamo svojo lepo domovino.

Razven Valvasorja in M. Pohlina pa je Šafařik v svoji knjigi, katera se imenuje pozneje, porabil še J. L. Frisch-a:

Historiae linguae Slavonicae continuatio secunda continens historiam dialecti Venedici meridionalis sive Vinidorum in provinciis Austriae vicinis, nimirum in Carinthia, Stiria, Istria et Marchia Vinidorum. Berolini 1729. 4°. 1 Bogen, ter:

Christ. Henr. Hase, De lingua Carnorum et Illyricorum slavonica castiaribus nostratium sacris initiata, imprimis de Augustanae Confessionis versione eadem dialecto exarata, oratio solemnis Jenae declamata. Jenae 1759. 4°. 28, in:

Ch. Fr. Schnurrer, Slavischer Bücherdruck in Würtemberg im XVI. Jahrhundert. Tübingen 1799. 128.

Teh virov sicer nismo rabili za to „Zgodovino slovenskega slovstva“, a navajati se morajo, da vidijo rodoljubni čitatelji, kaj se je pisalo v tej stroki.

Prvi pisatelj, ki je z nenavadno bistroumnostjo bil Slovencem spisal slovnico na pravi znanstveni podlagi, je tudi tej stroki spisal navdušeno podlogo v 48 stranij obsegajočem predgovoru k slovnici: Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steiermark, Laibach 1808; osobito pa v zadnjem delu, ki nosi naslov: Nachschrift, str. 385—460., ta mož je bil Jernej Kopitar.

V predgovoru je iz starejše dôbe opisal vse slovenske knjige, ki so se nahajale v barona Cojza knjižnici v Ljubljani. Predno pa je bila dokončana njegova slovnica, se mu je uresničila vroča želja, da je prišel na Dunaj, kjer je v dvorni knjižnici našel marsikatero njemu še neznano knjigo. Veselo je vskliknil:

„Wie froh überrascht war ich, hier auf der kaiserl. Bibliothek beinahe den ganzen Schatz unserer Literatur aus der Truberschen Periode, sammt den Glagolischen und Kyrillischen Nebenerzeugnissen derselben, zusammen zu finden!“

Tista dela, ki še niso bila opisana pobliže v Schnurrerjevi knjigi, je v oddelku „Nachträge“ označil natanko, po obliki in vsebini naglašujé, da Frischeve želje po „Catalogi Bibliothecae Slavicae“ gledé slovenskega jezika še ne more izpolniti zdaj, da pa hoče marljivo nabirati tvarino.

Lepe doneske k zgodovini starejše književnosti slovenske nahajamo v Dobrowskega Slavinu, Prag 1808. 8°, in Slowanka

Prag 1814—15 8°. II. zvezka. Slavin se je natisnil l. 1834. v drugo z naslovom:

Dobrowsky's / Slavin / Bothschaft aus Böhmen / an / alle Slavischen Völker / oder / Beiträge / zu / ihrer Charakteristik zur Kenntniss ihrer Mythologie / ihrer Geschichte und Alterthümer, ihrer Literatur und / ihrer Sprache nach allen Mundarten. / Mit einem Anhange: Der böhmische Cato vollständige / Ausgabe in vier Büchern. Zweite verbesserte, berichtigte Auflage / von / Wenceslav Hanka / Ritter des St. Wladimir - Ordens, Bibliothekar am böhmischen National-Museum. / Mit sechs zum Theil colorierten Kupfertafeln, drei Facsimile und vier Tabellen / Prag / In der Mayregg'schen Buchhandlung / 1834. 8°, 406.

Ta knjiga, ki je nekak prednjar (Vorgänger) poznejšim zbornikom o slovanskem jezikoslovju, in ki smo jo radi tega naveli natančno, govori na str. 11—17, o starih prevodih sv. pisma na slovenski jezik (Jurij Japel in Blaž. Kumerdey), o Bohoričevi slovnici; str. 68—72 ima „Proben aus dem angezeigten Windischen neuen Testament", opisuje str. 112—115 noše Ziljanov in Ziljank, str. 115—117 Kranjcev in Kranjic, str. 118—124 narečje rezijansko, pretiska str. 124—128 in razlaga slovenski „Oče naš", iz Bohoriča, ponatisne iz Schnurrerja življenjepise Štefana Konzula, Antona Dalmate (s slikama), barona Ungnada in Primoža Trubarja str. 188—211.

Kljubu Kopitarjevi natančnosti in bistroumnosti pa je važno dôbo v zgodovini slovenske književnosti v marsičem še le v najnovejšem času popolnil Th. Elze[1]), protestantovski pastor v Benetkah. Porojen 1823. l. v Altnu pri Desavi na Anhaltskem, se je izobrazil v Tübingah in Berolinu, živel na Laškem, Nemškem, od 1852. leta v Ljubljani, od 1865. l. v Meranu in od 1869. l. v Benetkah kot pastor, od 1891. leta živi tam kakor zasebnik. Pastor v Ljubljani se je vrlo zanimal za zgodovino protestantovstva na Slovenskem zbiraje gradivo za svoje preiskave po raznih arhivih na Kranjskem.

Plodovi teh studij so:

1. Die Superintendenten[2]) der evangelischen Kirche in Krain während des sechzehnten Jahrhundertes. Wien. Druck von Carl Gerold's Sohn 1863. 8°. VIII+60.

[1]) m. p. Dr. h. c. Theodor Elze, Lj. Zv. 1893, 622—630.

[2]) Primus Trubers Denkmal in Derendingen, Mittheilungen d. hist. Vereines für Krain 1861, 63.

2. Primus Truber[1]) und die Reformation in Krain (Herzog, Realencyclopädie für prot. Theologie und Kirche B. XXI, Gotha 1866. 8", 19.)

3. Die Universität Tübingen[2]) und die Studenten aus Krain. Festschrift von Theodor Elze, evangelischen Pfarrer aus Venedig. Tübingen. Verlag und Druck von Franz Gries, 1877. IV.+109.

Vsled tega spisa je Elze postal častni doktor vseučilišča v Tübingah.

V „Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Oesterreich" je razglasil te-le važne razprave:

1. Die Anfänge des Protestantismus in Krain, 1880.

2. Paul Wiener, Mitreformator in Krain, erster evangelischer Bischof in Siebenbürgen. 1882. 8". 1—52.

3. Die slovenischen protestantischen Gesangsbücher im XVI. Jahrhunderte. 1884. 1—39.

4. Die slovenischen protestantischen Katechismen des XVI. Jahrhundertes. 1893. 79—100.

5. Die slovenischen protestantischen Postillen[3]) des XVI. Jahrhundertes. 1893, 121—133.

Razven teh razprav, ki se opirajo na izvirne nenatisnene spise po arhivih, je *m. p.* v „Ljubljanskem Zvonu" l. 1893, str. 622 do 630 navel še druge spise, spadajoče deloma v zgodovino slovenskega slovstva protestantovske dôbe, deloma v druge stroke.

Pisatelju te knjige so bili Elzejevi spisi viri-voditelji v prvi dôbi našega slovstva, osobito gledé na diplomatično natančnost naslovov, (tako gledé črk kakor tudi vrst); pisatelj te knjige prosi, da bi strokovnjaki delom str. 97 št. 3; str. 99 št. 6; str. 100 št. 9; str. 104 št. 10 do 13; str. 105—106 št. 16—19; str. 111 št. 3 razglasili kje tako natančne naslove, da bi se mogli pridejati II. zvezku „Zgodovine slovenskega slovstva"; dosegla bi se v tem enotnost v obliki.

Vrnimo se zopet k starejšim delalcem na polju slovstvene zgodovine slovenske.

---

[1]) Ueber Hitzinger's Berichtigung einiger Punkte in Primus Trubers Leben. Mittheilungen d. hist. Vereines für Krain 1864, 85.

[2]) Primus Truber. Ergänzungsheft zum Lesebuche für die oberste Klasse der evang. Hauptschulen in Oesterr. Wien 1863, 330.

[3]) Ta razprava v Lj. Zv. 1893, 629, še ni navedena.

Vreden naslednik Kopitarju je bil Fr. Metelko. V svoji slovnici „Lehrgebäude der slovenischen Sprache“, Laibach 1825, je v uvodu I—XXIX. str. po Kopitarjevem vzgledu podal kratek pregled slovenskega slovstva; a s tem se ni zadovoljil, nego snoval je posebno delo, ki bi naj imelo naslov:

Pismenica ali zgodovinsko razvitje in razcvetje slovenskega jezika z njega najimenitnišimi spominki od začetka pisanja do sedanjega časa.

Marn, Jez. X., razlaga osnovo te Pismenosti. Predgovor govori o staro- in novoslovenščini[1]), malikoslovje po Hanušu[2]); Pismenica sama začenja s staroslovensko slovnico v metelčici, obsega karantanske ostanke, odlomke iz raznih spomenikov; potem naj bi se natisnili nekateri sestavki iz „Bčele I.“, na primer: „Izvir in azijatska starodavnost slovenskih ljudstev itd., potem sledi „Slovensko pismenstvo“ večjidel po Čopu; potem „Vzajemnost“ slovenskega z drugimi sorodnimi jeziki.[3])

Novoslovensko dôbo delil je Metelko v štiri dôbe: I. od Truberja do Hrena, 1550—1612 protestantovska, — II. od Hrena do Markota 1765 katoliška, — III. do Kopitarja 1808, — IV. od Kopitarja do njegove dôbe.

Ne šolskim namenom, tudi ne samo omikancem, nego širokim krogom čitateljev „Drobtinic“ je leta 1849. Matija Majar spisal „Zgodovino slovenskega slovstva“ v poljudnem zlogu in skromni obliki; ta pregled je uravnan primerno in je nameraval ob mladostni dôbi našega preporoda podati malo sliko naših dosedanjih trudov v tej stroki.

Lep pripomoček tej „Zgodovini slovenskega slovstva“ so bili J. Marnovi „Jezičniki“, dasi bolj z ozirom na životopisne podatke o slovenskih pisateljih, kakor o tvarini, katera je navedena sicer jako natančno, pa bolj po naslovih, kakor vsebini.

Posvetil je J. Marn skoraj ves čas svojega življenja v to, da je nabiral tvarino za posamezne pisatelje, ki jih je naslikal v „Jezičniku“ od IX. zvezka počenši do XXIX.; pripoznana točnost in natančnost[4])

[1]) Deloma objavljeno v nemškem jeziku v Mittheilungen des historischen Vereines, n. pr. l. 1856.: Die ältesten schriftlichen Denkmäler der Slaven.

[2]) V Učiteljskem Tovaršu 1864, str. 10—22.

[3]) J. Marn, Jahresbericht des Obergymnasiums zu Laibach 1864, str. 15—22.

[4]) Podrobnosti sta dodala v svojih ocenah Wiesthaler in Fekonja.

daje tem letnikom stalno vrednost. Nazori, ki so izraženi tu pa tam, ne bodo ugajali onim, ki ne stojé na strogo verskem stališču; pripoznati pa se mora blagohotni način, kako on zagovarja svoje misli. Spomina vreden je pregled o Jezičnikovi vsebini, ki ga je podal A. Kalan v knjižici: „Jezičnik v slovenskem slovstvu ob njegovi petindvajsetletnici“. Predaval v katoliški družbi A. Kalan. (Ponatis iz Slovenca.) 1888. 8°. 74. Samozaložba.

Gledé Šafařikove knjige „Geschichte der südslavischen Literatur se je uresničil izrek: „Habent sua fata libelli“. P. J. Šafařik, živeč v Novem Sadu, in v Slovanih uže znan po svojih spisih, obrnil se je do učenjakov raznih slovanskih plemen, proseč jih, naj mu pomorejo spisati slovstveno zgodovino vseh slovanskih jezikov. Najvažnejši pripomoček za slovensko slovstvo so mu bili prispevki, ki mu jih je po Kopitarju poslal tedanji humanitetni profesor in poznejši knjižničar Matija Čop, mili sodnik in mož obsežne leposlovne izobraženosti v raznih velikih in malih evropskih slovstvih. Pridejal je svoje opombe tudi Kopitar. Ker pa je Šafařik umrl poprej, nego se je mogel odločiti za izdajo, je Josip Jireček l. 1864. v Pragi izdal Paul Jos. Šafařik, Geschichte der südslavischen Literatur. Aus dessen handschriftlichem Nachlass I. Slowenisches und glagolitisches Schriftthum. 8. VIII. 192. Delo je urejeno tako, da ima do str. 46. kratke životopise, potem pa naslove knjig, ki so urejene po tvarini. Naslovom so pridete kratke opombe o vrednosti posameznih del. Zadnja letnica je 1832.

Dasi ni pragmatično spisana ta Šafařikova knjiga, vendar je dosedaj za starejšo dôbo najboljši pripomoček.

Za inostranstvo je spisal V. F. Klun samo kratek pregled, ki se je prevel na ruski jezik in objavil v časniku „Ruskaja Beseda“ l. 1859; istotako kratek spis v „Oesterreichische Revue“ 1864, III. str. 76 do 100, V. str. 52—66, ki se je tudi ponatisnil.

V češkem jeziku je razvitek slovenskega slovstva od l. 1830. naprej na kratko načrtal Vencel Křižek v listu „Časopis Musea Českeho XXXIV. l. 1860“, 8°. str. 366 id.

Inače vse hvalevredna Geschichte der slavischen Literaturen von A. N. Pypin und V. D. Spasovič. Nach der zweiten Auflage aus dem Russischen übertragen von Trautgott Pech. Leipzig. Brockhaus. 1880. X + 586 se je prepičlo ozirala na Slovence. (Wiesthaler, Lj. Zv. 1884, 561 id.)

L. 1863. je izšla knjižica: Kratak pregled slovenske literature sa dodanim riečnikom za Slovence. Napisao Ivan Macun. U Zagrebu. Narodna Tiskarnica dr. Ljudevita Gaja. 12⁰. VII. 102.

Macun delí slovstvo slovensko v I. dôbo, „za kojo je slovenski jezik služio samo za cerkvene svèrhe iliti od Trubera do Japelja; v II. dôbo, za koje je uz cèrkvenu porabu služio za pouku književnikah iliti od Japelja do 1843.; v III. dôbo, od Novicah.“ — Tu se vidi, da nikakor ne loči protestantovske in protireformacijske dôbe. Koseskemu pripisuje preveliko važnost. Na koncu so pridejane nekatere Vodnikove, Prešernove in Koseskega pesni.

Ob Miklošičevi sedemdesetletnici je izdal J. Macun na svoje stroške „Književno zgodovino Slovenskega Štajerja“. V Gradcu, mala osmerka str. 179. Naštevajo se tam po nepotrebnem tudi taki štajerski Slovenci iz prejšnjih let, ki so pisali latinski ali nemški.

Dasi knjiga ni popolna, vender je točnejša, nego I. pl. Kleinmayerja 1881. l. izdana „Zgodovina slovenskega slovstva“. Znana je njena usoda; ni kazalo tako trudapolnega dela lotiti se v Kopru brez pomožnih knjig in potrebnih znanostij, tamen est laudanda voluntas.

Minilo je uprav 40 let, odkar se trudijo slovenski šolniki tudi srednješolski mladini prirediti primerno sliko o našem slovstvu.

Anton Janežič je svoji slovnici leta 1854. pridel: Kratek pregled slovenskega slovstva s cirilskim in glagoliškim berilom Odvišno je glagoliško berilo.

P. Ladislav Hrovat je v Novicah l. 1860., str. 390 id. izjavil svoje misli o slovenskem berilu v srednjih šolah, pridevši pregled slovenskega slovstva, in spisal v izvestju novomeške gimnazije l. 1877—1878. sestavek „Slovenski dom“ gradeč poslopje slovenskega slovstva.

Bolje od Kleinmayerja je pogodil Janko Leban svojo nalogo, ki pa je bila mnogo ložja, slovenski ljudski šoli spisati primerno učilo. Izšla je z naslovom:

> Slovstvena zgodovina v slovenski ljudski šoli. (Spisal Janko Leban (Gradimir), ljudski učitelj. Ponatis iz „Učiteljskega Tovariša“ 1884 in 1885. Natisnil in založil J. R. Milic. V Ljubljani 1885. 8⁰. 50.)

Tu moramo omeniti tri nemškemu občinstvu namenjene krajše spise. Prvi je iz leta 1860. in je izšel v izvestju goriške realke; spisal

ga je Fr. Zakrajšek z naslovom: „Abriss der slovenischen Literaturgeschichte“. Namenjen je mladini in zadostuje s tem skromnim namenom.

V „Oesterreich in Wort und Bild“ (Kärnten und Krain 1891, str. 429—449) je podal dr. Gregor Krek z naslovom: „Die slovenische Literatur“ v izborni obliki slike Vodnika, Prešerna in Slomška. Prostora mu je bilo odmerjenega premalo.

V istem zborniku (oddelek Küstenland und Dalmatien) pripoveduje Klodič vitez Sablodoski o duševnem gibanju na Primorskem in navaja marsikatero zanimljivo drobnost, kako se je glagolica za posvetne in pobožne namene rabila do konca minolega stoletja blizu Trsta.

Prava zakladnica za opisovanje slovenskih književnikov so od l. 1881. naprej razni letniki „Kresa“ in „Ljubljanskega Zvona“ ter v novejšem času „Dom in Sveta“.

Bolj osobne značilnosti kakor vsebino spisov dotičnih pisateljev riše Vatroslav Holz v svoji knjižici „Spomini na znamenite može slovenske“. Trst 1892, 12⁰. 128 (ponatis iz „Edinosti“), ki je prinašala njegov govor v Tržaški čitalnici leta 1892. Jako plastično se opisujejo slovenski pisatelji, s katerimi je sam občeval Vatroslav Holz potujoč „križem domovine“.

Za slovensko knjištvo so se trudili tudi J. Levičnik, poročujoč o redkih knjigah v „Mittheilungen des hist. Vereines für Krain“; Lovro Žvab opisujoč v „Ljubljanskem Zvonu“ knjižne redkosti, in Gregor Jereb, v čigar zapuščini (ki je zdaj last Slovenske Čitalnice v Trstu) se nahajajo razni molitveniki iz minolega stoletja. Žvab in Jereb sta ob skromnih dohodkih v Trstu vsa živela za slovensko knjigo, a prerano legla k večnemu počitku.

Nekatere podatke o starih slovenskih spisih dobivamo tudi iz knjig:

Albin Arko: Tristoletnica tiskarstva v Ljubljani. Tisk „Narodne Tiskarne“ 1875. 16⁰. 25, ter

Velimir Gaj,? Knjižnica Gajeva. Zagreb 1875. 8.

V slovstvenih zgodovinah se navadno razlaga v početku, da je slovstvo v knjigi in v spominu prostega naroda hranjeno duševno blago dotičnega naroda, da se slovstvo deli v lepo in znanstveno slovstvo, in da se v pravem pomenu samo leposlovje sme imenovati „slovstvo“, ker je samo ono sad tvarne domišljije narodove. To gotovo velja za slovstva tistih narodov, ki so v duševnem raz-

vitku človečanstva uže zaseli primerno mesto; mi Slovenci pa se pridružujemo mnenju Pypina in Spasoviča (Geschichte der slavischen Literaturen), da imajo iz take knjige odsevati tudi uzori in stremljenja, katere želi v človeški družbi uresničiti dotični narod.

V zadnjih letih se je vprašanje: „V katerem slovanskem narečju sta pisala sv. Ciril in Metodij," začelo razpravljati v tem smislu, da sta govorila in pisala v narečju, kakor se je rabilo okolo Soluna in ne v panonsko-slovenskem; mi Slovenci bi torej ne smeli v svojem slovstvu govoriti o slovanskih blagovestnikih, nego Bolgari. Vender imata Ciril in Metodij velike zasluge za vse Slovanstvo osobito za južnovzhodno. Dr. Vondrak v svojem spisu: „Die Spuren der altkirchenslavischen Uebersetzung" v Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften 1893, CXXIX, piše: „Andererseits sind wir es dem Andenken und der Bedeutung unserer beiden Slavenapostel Cyrill und Method schuldig, alle ihre Verdienste, die sie sich um die Slavenwelt erworben haben, genau zu erforschen und zu würdigen. Welchen Einfluss sie auf die südwestlichen Slaven hatten, wie sie ihre Sprache und ihr gesammtes geistiges Leben in bestimmte Bahnen lenkten, ist ja im Ganzen und Grossen bekannt."

Pisatelj zasleduje vpliv cerkvene slovanščine na staročeščino in se nadeja, da se bo dal dokazati tudi v staropoljščini.

Vsi Slovani se tedaj smejo spominjati Cirila in Metodija. Radi te važnosti je dodeta tudi literatura o blagovestnikih, ki je jako bogata.[1])

Gospod kolega M. Zavadlal v Celju je pred dvema letoma v rokopisu prečital nekatere oddelke in pristavil tu pa tam opombe, za katere sem mu hvaležen; drugim gospodom je na primernih mestih izrečena hvala za njihovo pomoč.

Uprav v teh letih imamo uzroke ogledati svoje slovstveno gibanje od začetka do konca; leta 1896. mine 90 let, odkar je Vodnik izdal svoje „Brambovske pesmi", katere se po pravici smatrajo kot prvi klasični proizvodi slovenskega leposlovja, in leposlovje je v ožjem pomenu vsebina slovstva.

Letos je minulo polstoletja, odkar je J. Bleiweis začel izdajati „Novice", naš prvi in najstarejši časopis, ki je skoro 15 let, dokler

---

[1]) Skušal sem jo zabeležiti vso; ker pa „več očij več vidi", prosim uljudno gospode ocenjevatelje, naj jo dopolné, da se prida II. zvezku te „Zgodovine slovenskega slovstva"; mnogo mi je do tega, da bi uprav naša slovstvena zgodovina imela popolni pregled o slovstvu o Cirilu in Metodiju.

se ni prikazal „Slovenski Glasnik“ l. 1858., okoli svojega ognjišča zbiral skoraj vse zavedne s peresom domovini služeče slovenske rodoljube; minulo je četrtstoletja, odkar so 1868. leta v Mariboru požrtvovalni rodoljubi Novicam kot soborilca na stran postavili „Slovenski Narod“. Podpisani se je v tej knjigi mnogokrat sklicaval na ta dva vira.

Brez hlimbe priznavam rad, da bi bil po svojem estetičnem ukusu, po mnogoletnem strokovnjaškem delu, po osobnih zvezah, po lepem zlogu in mnogoletnem uredovanju „Ljubljanskega Zvona“ Fr. Levec najsposobnejši mož spisati Slovencem najboljšo zgodovino slovstva: pa vender zadoščaj to moje delo, dokler ni boljega.

V Trstu, o Božiču 1893.

Dr. K. Glaser.

KAZALO.

A.

B.

C.

Kratice.

Arch. f. sl. Ph. = V. Jagić, Archiv für slavische Philologie. Berlin 1879 do 1894, I—XVI. B.

Bes. = Besednik, Celovec 1869—1879.

Dan. ali Zg. Dan. = Zgodnja Danica 1849—1894.

Ed. = Edinost, Trst 1875—1894.

Elze Th. P. Wiener = Theodor Elze, Paul Wiener, Mitreformator in Krain etc., Wien 1882. 8°. 52.

— *Die slov. prot. Ges.* = Die slovenischen protestantischen Gesangsbücher Wien 1884, 8°. 39.

— *Die slov. prot. Kat.* = Die slovenischen protestantischen Katechismen des XVI. Jahr.

— *Die slov. prot. Post.* = Die slovenischen protestantischen Postillen des XVI. Jahr. (Obe zadnji razpravi sta izšli 1893. leta) v »Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Oesterreich. Wien.«

— *Die Univ. Tüb.* = Die Universität Tübingen und die Studenten in Krain, Festschrift zur 4. Secularfeier der Eberhardt-Karls-Universität. Tübingen 1877. 8. 109.

Glas. = Glas, Gorica 1872—1876.

Kr. = Kres, Celovec 1881—1886.

Lj. Zv. = Ljubljanski Zvon, Ljubljana 1881—1894.

Ljubić Ogledalo = Šime Ljubić, Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske. Na Rieci 1864—1869, 8. 2 vol.

Kop. Gramm = Barth. Kopitar Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steiermark. Laibach 1808. 8. 460.

Kostrenčić Urk. Beitr. = J. Kostrenčić, Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559—1865. Wien 8.

Ivan Kuk.-Sakc. Bibl. hrv. = Ivan Kukuljević-Sakcinski. Bibliografia hrvatska. I. Zagreb 1860. 8. 233.

— *Glas. Hrv.* = Glasoviti Hrvati prošlih vjekova. Zagreb 1886. 8. 264.

Ltp. M. Sl = Letopis Matice Slovenske. Ljubljana 1869—1893.

J. Macun Knjiž. = Ivan Macun Književna zgodovina Slovenskega Štajerja. V Gradcu 1883. 8. 182.

J. Marn Jez. = Josip Marn, Jezičnik I—XXVIII. Ljubljana.

Mitth. d. h. Ver. f. Krain = Mittheilungen des historischen Vereins für Krain. Laibach.

Napr. = Naprej. Ljubljana 1865.

N. ali Nov. = Novice. Ljubljana 1843 do 1893.

S. = Soča. Gorica 1871—1893.

Sl. = Slovenec. Ljubljana 1872—1893.

Sl. (Cel.) = Slovenec. Celovec 1865—1869.

Sl. Gl. = Slovenski Glasnik. Celovec 1858—1868.

Sl. Gosp. = Slovenski Gospodar. Maribor 1865—1893

Sl. N. = Slovenski Narod. Maribor, Ljubljana 1868—1893.

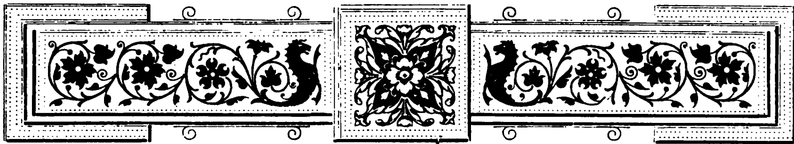
Slov. = Slovan, ilustrovani časopis, Ljubljana 1884—1887.

Slov. Svêt. = Slovanski Svêt. Trst 1887 do 1893.

Šaf. = P. J. Šafařik's Geschichte der südslavischen Literatur. Aus dessen handschriftlichem Nachlasse herausgegeben von Josef Jireček. I. Slowenisches und glagolitisches Schriftthum. Prag 1864. 8. 192.

Tade Smičiklas Poviest Hr. = Tade Smičiklas, Poviest Hrvatska. Zagreb 1879—1882. 8. 2 vol.

A. Uvod in cerkvenoslovansko slovstvo.

1. *Slovani del arijskega plemena.*

Ko bi se po zgodovinski poti hotelo izvedeti, kdaj so Slovani, zapustivši prvotna selišča v Aziji, naselili se v zakarpatskih deželah, od koder so potem odrinili v svoja sedanja selišča, bi bilo zaman vse prizadevanje rešiti to vprašanje, kajti zgodovina molči trdovratno o tem; pač pa nam primerjajoče jezikoslovje ali glotika razjasnjuje dejstvo, da se imajo stari Slovani smatrati kot del velikega arijskega plemena, katero so učenjaki nazvali tudi »indogermansko«, ali »indoevropsko«. To pleme, najbolj razširjeno po svetu, je po visoki nadarjenosti in po ugodni legi zasedenih dežel najbolj uplivalo na razvitek človečanstva. Prvoten sedež temu plemenu je bila osrednja Azija; govorilo je jezik, v katerem se nahajajo vzajemne snovi za staroindski, staroeranski, in armenski jezik v Aziji, za grški in latinski, germanski in slovanski, litvanski in keltski jezik v Evropi. Iz tega osrednjega sedeža se je odcepila staroindska pasma in je spela na južno-vzhodno, druge pa na zahodno stran. Kdaj so se razdelili razni narodi tega obširnega plemena, ne dá se nadrobno povedati.[1])

Primerjajoči jezikoslovci so skušali sestaviti načrt tega prajezika, n. pr. Aug. Schleicher v knjigi »Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen« (II. izdanje Weimar 1866) in Bruggman. A. Fick je na svetlo dal »Wörterbuch der indogermanischen Ursprache«, ki se je pomnožen l. 1876. natisnil uže četrtokrat (Göttingen).

Z ozirom na morfologično sestavo delé se jeziki na tri vrste, v enozložne, zlagajoče (ali agglutinujoče) in sklanjajoče;

[1]) Nekateri učenjaki trdé, da je omenjeno pleme prvotno bivalo v Evropi. Glasove o teh nasprotnih nazorih navaja in pretresuje Dr. G. Krek, Einleitung in die slav. Literaturgeschichte str. 4—14, II. izd. 1887.

k zadnjim se prištevajo tudi arijski, semitski in hamitski jeziki, v katerih se prešinjata snov ali deblo pa končnice: ti jeziki so najdovršenejši. Nekateri preiskovalci trdé, da so tudi arijski jeziki bili iz prva enozložni, da so se pa pozneje ojačili v zlagajoče in se naposled prelevili v sklanjajoče.

Če si hočemo predstaviti ta arijski pranarod [1]) s pomočjo primerjajočega jezikoslovja, ozirajoč se osobito na besede za: oče, mati, sin, brat, sestra in druge stopnje sorodstva, za: mož, žena, mladenič, deklica, itd.; za državno in rodbinsko upravo in uravnavo: tedaj razvidimo, da ta pranarod ni stal na nizki stopnji izobraženosti. Živel je o živinoreji in poljedelstvu, znal je navadne hišne živali: govedo, ovco, kozo, konja, svinjo, psa; divja zverjad mu je bila znana manj. To velja tudi o izrazih za vojno orodje in vojne naprave.

Najimenitnejše imetje in živílo je bila arijskemu pranarodu živina [2]), in živina mu je bilo tudi sredstvo za kupčevanje, dokler ni znal denarja. [3])

V onih starih časih ni sestajala samo rodbina zase, nego prikazujejo se tudi početki državljanskemu življenju, kajti enako glavarjem v rodbini imeli so tudi rodovi svoje poglavarje, ki so branili svoj rod sovragov, trebalo je braniti dom in dvor, in zato je kazalo postaviti več kolib, drugo poleg druge; o mestih pa se še ne more govoriti.

Znana sta bila gotovo oves in pšenica pa mleko; zraven teh je kuhano in na oglju spraženo meso domačih živalij rabilo v hrano. Sadno drevje rastlo je še divje. Vina sicer stari Arijci niso znali, pridelovali pa so iz zeliščnih sokov neko opojno pijačo.

Izdelovali so si nekatera pri poljedelstvu potrebna orodja, n. pr. vozove, izdolbovali čolne iz drevesnih debel, rabili rudo (kovino) in srebro pa zlato, znali so tkati, plesti in šivati.

Kar se tiče duševne naobrazbe, je važna ta prikazen, da se je uže v tej stari dôbi začenjalo izcimovati bogoslužje in pravo, da se je pri številjenji rabila decimalna osnova in da se prikazujejo

[1]) Glej obširno slovstvo o tem predmetu: Dr. G. Krek, Einleitung in die slavische Literaturgeschichte.

[2]) Stind. páçu n. in paçú m., steran. paçu, lat. pecu, stpr. peku, got. faihu, str. fihu

[3]) Primeri v lat. pecunia = živina in denar, nemški Schatz (starofriz. sket = živina in denar), slovanski: skotъ.

prvi pojavi zdravilstva. Božanstvo se je častilo v svetlem nebu, od koder prihaja svetloba in toplota.

Zraven tega se pa tudi že uvažujejo naravne prikazni, ki jih je človeško oko opazovalo ali z zaupanjem ali z bojaznijo, v kolikor so koristile ali škodovale. Podrobnejši podatki o tem predmetu sodijo v primerjajoče bajeslovje, ki ima izvršiti lepo in zanimljivo nalogo.

Te kratke črtice naj zadostujejo, da si vsaj kolikor toliko moremo predstavljati sliko onega velikega naroda, ki je bil praded tudi nam Slovanom.

2. Vsi Slovani kot eden narod.

Kot eden narod bivali so Slovani v sedežih, katere moremo dandanes blizu določiti, in govorili jezik, iz katerega so se izcimila sedanja in nekatera umrla narečja; bivali so Aziji bliže, kakor Germani in Kelti, posedali so evropsko planjavo med zgornjim Donom in Dnjeprom in čez Dnjeper tje do Baltskega morja, na južni strani pa ne čez reko Pripet. Od tod razprostrli so se na severno in južno-zahodno stran, na severno-zahodni strani stikajoč se z Balti ali Litvanci, na južno-zahodni z Germani.[1])

Kdaj so se naselili Slovani v teh pokrajinah, to se dá težko določiti; v omenjenih pokrajinah našlo se je mnogo spominkov iz kamena in orodja iz železa, ki so ga gotovo znali nerazdeljeni Slovani. Prišedši v nova selišča naleteli so Slovani na velike pragozde, močvirja in velike reke; trebalo je nekaj lesa posekati in obdelovati dotično zemljo; s kakim sredstvom se je godilo to, nam je neizvêstno.

V najstarejši dôbi svojega samostalnega žitja so bili Slovani uže ločeni od Litvancev, bili so sosedje nekemu iranskemu plemenu ter so se delili uže takrat v severno-vzhodno-južno in zapadno panogo.[2])

Besedni zaklad še nerazdeljenega slovanskega plemena nam javlja duševno življenje in naobrazbo, s katero se je moglo uže takrat ponašati Slovanstvo.

---

[1]) Krek, l. c. p. 96—99. Strinjamo se s tistimi učenjaki, ki trdé, da se poprek stanje Slovanov v stari dôbi piše preveč — romantično. V. Jagić, Arch. f. slav. Phil. I, 606.

[2]) Vict. Hehn, Culturpflanzen und Hausthiere, str. 286—7; Krek, o. c. str. 108.

Slovani bili so bržkone poprej pastirji, potem živinorejci in poljedelci. Uže v tej dôbi so se posebno radi bavili z bčelarstvom.[1]) Poljedelstvo stalo je na precej visoki stopnji, ker so znali razno poljedelsko orodje, kakor: plugъ[2]) lemešь, grędelь, ralo oralo, brano, in žitne vrste, n. pr. rъžь, pьšenico, jęčmen, ovьsъ, proso, žito = žito Getreide in žito = hrano. Mlynъ (Handmühle) rabili so, da so zmleli zrьno v mąko, iz katere je pekla gospodinja hlèbъ; znali so rêpo, sočivo, grahъ, lęšto (lečo), bobъ, makъ, konoplje, lьnъ, lukъ, česnъkъ, hъmêlъ itd. Vrlo spretno opisuje kulturni stan one dôbe Krek.[3])

Za časa arijske in evropske jezikove jednote jedli so sorodni narodi ovočje divjih sadnih dreves.

Ko so se Slovani ločili od Arijcev, začenjali so cepiti domača sadna drevesa.

S poljedelstvom, ki popolnem preobrazuje dežele, začenja se važna dôba narodnega razvitja: izpoznava se vrednost stalnega imetja, javljajo se prvi početki naselbin, gradé se domovi. Ti se razširjajo v vasi (vьsь); dom (domъ) ima stolbo (stlъbo = Treppe), vêžo, pivьnico, strêho, slêmen, okna, vrata, pragъ, izъbe, dvьri (dveri), peštь (peč), stole, kląpi; med domom, hlêvom in gumьnom je dvorъ.

Dasi Slovanom ni bil po godu ratь (vojska), vender so, braneč svoje naselbine, stavljali gradove (Umfriedung) in so umeli rabiti orąžije, ląkъ (lok), strêlo, sukati mečь, metati kopije, sulice, posluževati se sekyre, noža, kyja, mlata, štita, šlêma in brъnje (Panzer).

Rodbinska uprava bila je patrijarhalna kakor še dandanašnji pri nekaterih plemenih. Prebivalci več vьsij (vasij), po enakem sorodstvu stvarjajočih obьštine (občine), razširili so se v rodъ, imeli skupno premoženje in si volili poglavarja, ki je vodil skupne stvari, skrbel za občni blagor in daroval bogovom. Prvotno je to bil otьcь (oče), po njegovi smrti pa najstarejši — starešina, starosta ali sicer najsposobnejši.

Iz več takih rodov sestajalo je pleme; to je vodil vojvoda, ki je tudi v vojski bil poglavar; tudi to pleme je imelo posebno

---

[1]) Besede: bъčela = bučěča (kor. buk, stsl. bek) ulj, stsl. ulij (lit. aulis, lit. avele) med, stsl. medъ (lit. medùs, stind. ster. mádhu) vosek, stsl. voskъ (lit. vaškas, stvn. wahs) dokazujejo, da je resničen ta izrek.

[2]) Krek, op. cit. str. 113—4.

[3]) Op. cit str. 125—133, kjer se navaja obširna literatura o najvažnejših besedah.

ime. Skupni narod slovanski sestajal je iz nekojih takih plemen, ki so se pa sama tudi razvila ali ojačila v narodъ, językъ (jezik), plъkъ (polk). V takem narodu ali v taki zvezi je bila osigurana ravnopravnost posameznih udov, zakaj stari Slovani niso priznavali nadvlade enega moža, nego prijala so jim demokratska načela, drugače kakor Grkom v stari dôbi. [1]) Vsled tega se je obitelj mogla razvijati popolnem samostalno: mnogovrstna rodbinska imena nam to pričajo, kakor jih ima malokateri sorodni narod. Tudi v rodbini sami so bili razni udje popolnem enakopravni, in starešine niso imeli razven posebnega spoštovanja nobenih posebnih pravic. Tudi žene so poštovali, kajti smele so se izvoliti za starešine.

Robstva tudi niso znali stari Slovani v tem pomenu, kakor se je razvilo pozneje.

Še predno so se bila razdružila slovanska plemena, imela so skupne pravne nazore; pravo, pravьda, zakonъ, sądъ (sôd), so znani izrazi uže v stari dôbi, niso pa imeli izrazov za pojmove: dedščina, podedovati.

Ozko spojeni s pravom so nazori o bogovih [2]) in o veri. Naravne prikazni in izpremembe, posebno na nebu, smatral je stari Slovan kot istinita bitja: nekatera so mu dobrohotna, druga sovražna; prve imenoval je bogove, druge běse; te izraze so rabili tudi pokristjanjeni Slovani in so hudiču nadêli ime bêsъ. Žrtve (obětъ) doprinašali so bogovom staroste.

Še predno so se odluščili posamezni rodovi od skupnega naroda, so znali uže nekatera rokodelstva — remesla — znali so presti, plesti, tъkati, šivati, znali so lьnъ (lan), vlъną (volno) in delati odeždą (odejo), plaštь (plašč), kožuhъ, obuvъ, črěvi; rabili so dlato, svrъdlъ (sveder), kleštę (klešče), pilą, sekyrą, znali so tesati plavъ, ladiję, člъnъ, veslo, rabili so vse odličnejše rude: zlato, srebro, železo, mêdъ (cuprum), olovo.

3. Temeljni jezik slovanski se razcepi, Slovani se širijo v poznejše svoje zemlje, njih današnje število.

V tej opisani dôbi razvijali so se Slovani kot jednoten narod. Morda je preveč romantično, če se naglašuje, da so »uživajoč tiho

[1]) O'υκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη, εἷς κοίρανος ἔστω.

[2]) Sploh pa je omeniti, da je slovanska mitologija še prav neobdelana ledina, ker so podatki nezanesljivi; glej A. Brückner, Mythologische Studien. Arch. f. slav. Phil. XIV, 161—91.

srečo pri domačem ognjišču izogibali se vojsk«; živeli so pač tako, kakor drugi narodi arijskega plemena.

Mnogo jezikoslovcev je tega mnenja, da se je veliko pleme slovansko razcepilo v severo-vzhodno-južni in zahodni del, ter navaja v dokaz različno usodo skupkov: kv in gv, črke »j« gledé izgovarjanja, in črk »t« in »d« gledé izpahovanja pred »l«-om in »n-«om. Tudi iz tega, da so severo-vzhodno-južni Slovani petelina imenovali pêtlъ, pijetao, pivenъ, petuchъ, zahodni pa »kohout«, se sodi, da so se Slovani delili na dve veliki panogi. Zahodni del bi obsegal Poljake, Čehe, Lužiške Srbe in Polabske Slovane; drugi del pa ostale Slovane. Za zgodovinsko dôbo pa je gotovo to, da so bili Slovani razdeljeni v toliko plemen in narečij, kakor zdaj, namreč: v velikorusko, malorusko, poljsko, češko, lužiško (gorenje in dolenje), bolgarsko, srbsko-hrvatsko in slovensko; izginilo je polabsko in pomorjansko narečje na severnem Nemškem.[1])

Od pamtiveka so Slovani bili naseljeni v deželah med Vzhodnim ali Baltskim in Črnim morjem, med Karpati in Donom, zgornjo Volgo do Novgoroda in od tod do raztočja med Vislo in Odro.

Rano so se pomaknili tudi na jug, za Gepidi in Vzhodnimi Goti, za Heruli in Longobardi tudi na zahod, preplavili so današnjo Moldavo, Vlaško in Bolgarsko, Zalesje (Sedmograško) pa Ogersko, in vdrli v planinske dežele do Jadranskega morja.

V dôbi od Justinijanove vlade do prihoda uralsko-finskih Bolgarov so Slovani večkrat napadali bizantinsko državo. Finski Bolgari so si l. 679. ali 680. podjarmili slovanske prebivalce in si prisvojili potem jezik podvržencev. Slovani v Moldavi, Vlaški in Zalesji so se poizgubili v vlaškem (rumunskem) narodu. Od spodnje Donave in iz Dacije so se nekatera plemena v 6. stoletju raztegnila polagoma čez Mezijo, Tracijo in Macedonijo; v 7. in 8. stoletju so prodrla v Tesalijo in Epir tu in tam celo v Peloponez; od tod se baje imenuje ta polotok tudi »Morea« po slovanski besedi »morje«. (Po drugih je to metateza iz »Romea«.)

Nemški zgodovinarji imenujejo V e n e t e, V e n e d e, S r b e tiste Slovane, ki so stanovali v deželah med Vzhodnim in Črnim morjem, med Karpati in Donom, gornjo Volgo tja do Novgoroda; sčasoma sta se imeni V e n e t i in S r b i začenjali umikati domačemu nazvanju L e h o v e za zahodne, S l o v e n i za južne, A n t i

[1]) Pypin u. Spasovič, Geschichte der slavischen Literaturen, I. B. 20—24.

za vzhodne Slovane. Ime Anti bilo je v rabi samo sto let in je zaznamovalo Slovane, stanujoče od Dnjestra in Azovskega morja proti severo-vzhodu. Sloveni so se imenovali stanovalci od Iljmenskega jezera do gornje Dvine in od onod na zahodno stran do Visle. Ime Anti izginilo je popolnem, ime Sloveni pa se je rabilo za poprej omenjene Slovane do 12., za Slovane v Meziji do 10. stoletja, za Polabčane do njihovega raznarodenja, in se je ohranilo v besedah Slovenec, Slovinec, Slovak; Čehom pomeni »slovinsky« = slovenski, »slovensky« = slovaški jezik. Nestor rabi ime »Sloven« dostikrat v splošnem pomenu za Slovane.

Ker utegne čitatelja tudi zanimati današnje število Slovanov po plemenih, po veri in po pisavi, naj dodamo naslednjo preglednico, katero je sestavil leta 1890. V. V. Komarov, St. Peterburg, (Karta slavjanskih narodnostey), kjer pa je število prebivalcev v tisočakih izraženo.*)

---

*) K vkupnemu številu Slovencev, izkazanemu v Komarovljevi karti, treba je sledeče pripomniti: Pri štetvi 31. decembra 1890. našteli so Slovencev:

Na Kranjskem	466.257	
» Štajerskem	400.367	
» Goriškem	135.036	
» Koroškem	101.030	
» Istri	44.390	
V Trstu z okolico	26.639	
Po drugih avstrijskih deželah . .	2.816	
Vkupno . .	1,176.535	
Ob istem času so našteli	70.658	Slovencev na Ogerskem
	20.987	» » Hrvatskem,
torej v celi monarhiji	1,268.180.	
K tem smemo računati najmanje še	2.000	» v Bosni in Hercegovini, ter
. . . .	33.000	v kraljevini Italiji.

Blizu skupaj stanuje torej **1,303.000** Slovencev. Raztreseno pa jih stanuje še mnogo po Balkanskem polotoku, v Egiptu in v Zjedinjenih državah ameriških, ali njih število se ne dá niti približno določiti. Opomeniti je treba tudi, da so pri zadnji štetvi mnogo Slovencev zamolčali, na Primorskem n. pr. najmanje 20.000. Tudi se ne vjemajo uradni podatki gledé narodnosti prebivalcev. Tako so n. pr. izkazali na Koroškem 254.632 Nemcev, 101.030 Slovencev in 274 drugih, torej vkupno 355,936 prebivalcev, a v resnici je bilo naštetih vseh vkup 361.008 ljudij, torej so dobrim 5 tisočem zamolčali narodnost, in po pravici smemo sklepati, da so ti tudi Slovenci. Jednako so izkazali na Štajerskem: 847.923 Nemcev, 400.480 Slovencev in 1.595 drugih, torej 1,248.998, a vseh prebivalcev je 1,282.708, torej manj 33.710, ki so bržkone Slovenci.

	Rusi	Bolgari	Srbo-Hrv.	Slovenci	Slovaci	Čeho-Moravci	Gorenji Lužičani	Dolenji Lužičani	Kašubi	Poljaki	**Vkupno**
Evropska Rus.	66.388	122	8	—	—	20	—	—	—	5.912	72.450
Nemčija . . .	15	—	—	—	—	60	96	40	150	2.454	2.815
Avstro-Ogerska	3.096	30	2.960	1.260	2.224	4.783	—	—	—	2.645	16.998
Francosko . .	3	—	—	—	—	—	—	—	—	8	11
Angleško . .	1	—	—	—	—	—	—	—	—	5	6
Italija . . .	—	—	1	30	—	—	—	—	—	—	31
Švecija-Norv. .	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Rumunija . .	16	30	45	—	—	—	—	—	—	—	91
Turčija . . .	—	1.000	—	—	—	—	—	—	—	—	1.000
Bolgarija . .	1	1.346	2	—	—	1	—	—	—	—	1.350
Srbija . . .	—	10	1.646	—	—	1	—	—	—	—	1.657
Bosna-Herceg.	—	—	1.197	—	—	—	—	—	—	—	1.197*)
Vzhodna Rum.	—	574	—	—	—	—	—	—	—	—	574
Črnagora . .	—	—	260	—	—	—	—	—	—	—	260
V Aziji . . .	3.000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3.000
V Ameriki . .	18	—	10	—	—	250	—	—	—	5	283
Vkupno .	72.539	3.112	6.129	1.290	2.224	5.115	96	40	150	11.029	101.724

*) Po zadnji štetvi znaša prebivalstvo Bosne-Hercegovine 1.365 tisočev.

	Pravoslavni	Razkolniki	Unijati	Rimo-katol.	Protestanti	Mohamed.	**Vkupno**
S cirilico pišejo:							
Rusi . .	62.517	3.276	3.228	500	—	—	69.521
Bolgari . .	2.627	—	30	50	5	400	3.112
Srbi . . .	3.123	—	—	—	—	500	3.623
Latinica:	—	—	—	—	—	—	22.185
Hrvatski .	—	—	18	2.478	—	—	2.496
Slovenski .	—	—	—	1.275	15	—	1.290
Slovaški .	—	—	—	1.584	640	—	2.224
Češki . .	—	—	—	4.715	150	—	4.865
Gorenje luž.	—	—	—	10	86	—	96
Dolenje luž.	—	—	—	—	40	—	40
Kašubski .	—	—	—	—	40	—	40
Poljski . .	—	—	—	10.524	500	—	11.024
	68.267	3.276	3.276	21.136	1.476	900	98 331

4. Zgodovina Slovencev od l. 569. do l. 900.[1]

V drugi polovici 6. stoletja, ko so Longobardi l. 569. zapustili svoja selišča ob Donavi in se napotili proti Italiji, so se Slovenci začeli razprostirati čez Panonijo, Norik in prodirati v sedanje Avstrijsko, Štajersko, Koroško, Kranjsko, v letih 592—595 na Tirolsko — posamezni oddelki celo na Bavarsko, Frankovsko, Turinško, Saksonsko in Helvecijo — in so obljudili bržkone tudi del Frijulskega in severno Istro. Na Frijulskem so zasedli dolino Bele (Fella) in na južni strani Vidma zemljo do Taljamenta; tudi na desni strani te reke se nahajajo imena slovenskih sel.

Na Tirolsko so prišli po dveh potih: iz Frijulskega čez Feltre v Primiero in Valsignano; iz Koroškega ob Dravi v Bistriško dolino (Pusterthal), dolino Izake, so se naselili v Wipperski in Ahenski dolini, so prišli do samostana Šarnice ob bavarski meji, kajti iz tega

[1]) Ta oddelek je pregledal in mestoma dopolnil g. prof. S. Rutar; on je tudi dodejal Komarovljev pregled slovanskih narodnostij. Hvala mu za to! *Pis.*

samostana vzel je Tasilo II. za samostan »Indija« (Innichen) menihe, kateri bi naj paganske Slovence spreobračali na krščanstvo v tistem jeziku, katerega so se naučili v Šarnici.[1])

Tudi čez Saligrajsko so se bili raztegnili, in sicer čez Lungavo, Pongavo in Pincgavo [2]), dalje do Ina in do Kijemskega jezera [3]), na Gorenjem Avstrijskem do Aniže, Štire (Steier), do Kremsa in Windischgarstena.[4])

V Dolenjo Avstrijo so slovenski rodovi prišli iz Panonije, in posamezne rodbine naselile so se ob rekah Orlava (Erlaf), Ipuša (Yps), Bela (Bielach), Tragizna (Traisen), Pestinica (Piesting [5]). Število slovenskega prebivalstva na Dolenjem Avstrijskem je moralo biti precej veliko, kajti inače bi se ne bila mogla Vzhodna krajina Karola Velikega imenovati tudi »Sclavinia« = »Slovenija« zraven »Avaria« in »Hunnia«.[6])

L. 594. je bavarski vojvoda Tasilo I. Slovence premagal na Toblaškem polju in jim zastavil prodiranje na zahod (Paulus Diaconus, De gestis Long. IV, 7; S. Rutar, Ljublj. Zv. 1883, str. 53).

Z Obri vred bi Slovenci l. 593. in 594. bili radi vdrli v lepo Italijo, ali Agilulf, kralj ratobornih Longobardov, je svojega najhrabrejšega vojvodo Gizulfa postavil na stražo v vojvodino Čedadsko (Cividale, Staro mesto). To ni motilo Slovencev, da bi ne skušali priti v Italijo, pa so bili potolčeni l. 598. L. 610. so Obri in Slovenci prihruli na Furlansko in vzeli Čedad; okoli l. 720—725. pa je Slovence pri Lauriani, sedanji vasi Lavariano (11 kilometrov južno od Vidma), premagal furlanski vojvoda Pemmo. Longobardom podložna slovenska pokrajina je bila blizu in ob meji Furlanije. Kdor je hotel longobardsko gospodstvo pripoznati in zemljo obdelavati, se je smel naseliti na Furlanskem. S Koroškega čez Predel je prišlo l. 670. po Nadiži 5000 Slovencev Čedadu pred vrata, pa so bili pobiti; l. 700. pa so Slovenci pokončali vso longo-

[1]) Biederman, op. cit. 14—15; Mitterrutzner, Die Slaven in Tirol.

[2]) Winkelhofer, Die Slaven in Lungau, Carinthia 1820, N. 15; Kürsinger, Lungau, str. 755—64; Vierthaler, Wanderungen durch Salzburg I. 164—66.

[3]) Hoch-Sternfeld, Ueber den Wendepunkt der slavischen Macht im südlichen Bojarien. Passau. 1825, 161—254.

[4]) Pritz, Geschichte des Landes ob der Enns, I. 164—165.

[5]) Czörnig, Etnographie der oesterr. Monarchie I. 94—97; Kämmel, Die Anfänge des deutschen Lebens in Niederoesterreich, Leipzig str. 142—177.

[6]) Wiener Jahrbücher der Literatur 1825, B. XXXI. 45.

bardsko vojsko in uničili vse furlansko plemstvo.[1]) Longobardi pa so v bran pozidali mnogo gradov med Vidmom in Čedadom.[2])

Mnogo slovenskih imen vasij v italijanski Furlaniji kaže na slovenske naselbine. (S. Rutar, Lj. Zv. 1883, 123—125), ves severnovzhodni del avstrijske Furlanije pa je bil nekdaj slovenski.

Slovenski jezik je postal splošen po vsem Furlanskem, slovenski se je govorilo na dvoru longobardskih vojvod v Čedadu. V 14. stoletju je hotel patrijarh Bertrand v Čedadu osnovati vseučilišče za Italijane, Slovence, Nemce in Madžare.

Tudi plemenitaški rodbini Čukov (Zucco in Zuccola) in Bojanov sta izvestno slovenskega pokolenja.

Samostalni so bili le nekateri rodovi, ki so jih grdo stiskali najprej Huni in Gotje, potem pa Obri ali Avari. Ker so ti z »živinsko krutostjo«, kakor pripoveduje Fredegar, postopali s Slovenci, je slovenski vojvoda Borut Bavarce prosil pomoči l. 747, za pomoč pa moral priznati zato bavarsko nadvlado; poslal je sina Gorazda in stričnika Hotimira kot talnika na Bavarsko. V tem času so pa Bavarci sami postali podložniki Frankom, slovenska talnika pa sta se podučila v krščanski veri.

Po smrti Borutovi je njegov sin Gorazd vladal tri leta in potem Hotimir. Duhovnik Majoran je prišel s Hotimirom na Slovensko in začel razširjati krščansko vero. L. 767. za škofa v Saligradu posvečeni učeni Irec Virgilij je poslal podškofa Modesta in več duhovnikov oznanjevat krščansko vero, med temi je bil bržkone Kozár jedini Slovenec. Posvetili so več cerkvâ, n. pr. pri Gospé Sveti blizu Celovca; na Otoku ob Vrbskem jezeru, v Liburniji blizu Špitala na Gorenjem Koroškem in v Undrimah (Oedrinah) morda na Gorenjem Štajerskem. Modest je ostal do smrti na Slovenskem in je pokopan l. 784. pri Gospe Sveti.

Slovenci so se začeli upirati tako novi veri kakor sploh tujcem, po Hotimirovi smrti l. 769. pa tako močno, da so oznanjevalci krščanske vere morali zapustiti deželo. S pomočjo bavarskega vojvode Tasila II. je Hotimirov naslednik Vladuh (Valhun) l. 772. premagal poganske Slovence. (Te boje opeva Prešernov Krst pri Savici). Pri tej priliki je Tasilo II. dobil marsikateri kos slovenske zemlje v

[1]) Paul. Diac. VI. 24.
[2]) S. Rutar, Lj. Zv. 1883, 58.

svojo oblast in podaril samostanom in škofom,[1]) n. pr. (Indija) Innichen na Tirolskem l. 770. in deset slovenskih vasij samostanu Kremsmünstru z dvema oskrbnikoma Faljupom in Sparonom.

Med poznejšimi misjonarji na Slovenskem se imenuje Reginbald.

L. 768. je umrl frankovski kralj Pipin ter sta mu sledila Karol in Karlman, ki pa je umrl l. 771, tako da je Karol vladal vsemu prostranemu frankovskemu ozemlju. To mu pa ni zadostovalo, nego si je skušal podvreči tudi sosednje dežele.

Prvi so prišli na vrsto Longobardi. L. 774. zaplete se Karol ž njimi v vojsko, premaga Deziderija, osvoji si longobardsko kraljestvo in tudi kos slovenske zemlje na sedanjem Goriškem, furlansko vojvodino pa prepusti Longobardu Hrodgantu. Ko se je ta brezuspešno vzdignil proti Frankom, naselil je Karol Veliki frankovske grofe po furlanskih mestih; izmed teh je bil najznamenitejši Markarij v Čedadu.

Ta je gospodoval do Timava in do kraške planote. Njegov naslednik Erik ali Henrik iz Strassburga bojeval se je z Obri in bil tri leta pozneje ubit pri Trsatu blizu Reke.

Tasilu, Dezideriјevemu zetu in zavezniku, gotovo ni ugajalo, da so Longobardi v bojih s Franki vedno bili nesrečni, in mnogo mu je bilo do tega, da postane njihov vladar samostalen. Papež in kralj frankovski sta Tasila opomnila pogodbe med Pipinom in njim. L. 781. dal je Tasilo talnike, sprijaznila se pa nista, nego l. 787. nastale so nove razprtije. Saligrajski škof je posredoval brez uspeha. Tri vojske je Karol poslal na Tasila; ta se ustraši takó, da se uda in med drugimi tudi svojega sina pošlje za talnika.

Ko frankovski kralj zapusti Bavarsko, prelomi Tasilo dano besedo, se zaveže z Obri, naj bi mu pomagali bojevati se proti Frankom. Karol skliče zbor v Worms; Tasila so tožili celó njegovi velikaši sami nezvestobe. Obsodijo ga na smrt, Karol ga pa pomilosti in pošlje v samostan. Bavarsko je Karol uredil takó, da je mesto jednega vojvode postavil več grofov.

Na prošnjo oglejskega patrijarha Pavlina II. podjarmil je Karolov sin Pipin tudi ostale Slovence po Kranjskem in Istri (788—790). V Panoniji stanujoči Slovenci so še Obrom bili podložni.

[1]) Lavrenčič N., 1881, 27. Dr. F. Kos, Lj. Zv. 1882.

[2]) Mitterrutzner, Slovani v Pustriški dolini; posl. Malovrh.

Zato ukrene Karol Veliki podvreči si Obre, in prične ž njimi boj l. 791. Zbravši vojake svoje pri Regensburgu, kamor je došlo tudi mnogo Slovencev, utabori se najpoprej ob Aniži, ki je mejila bavarsko in obrsko deželo, a tu mu dojde glas od sina Pipina, ki je iz Italije skoz Slovensko prodiral proti Obrom, da je premagal Obre. Nato prodere Karol do izliva Rabe v Donavo in se potem vrne domu, obložen z neizmernim plenom. Oslabljeni in med seboj razdvojeni Obri začnó misliti na to, da bi se udali: zdaj udarita slovenski vojvoda Vojmir in furlanski Erik sè svojimi četami na Obre, razrušita njihov nasip — hring, ring — in priplenita neizmerne zaklade, katerih je Karol Veliki nekaj shranil v Ahenu, nekaj poslal papežu, nekaj pa razdelil med svoje zveste služabnike.[1]) Nato pošlje Karol sina Pipina na Obre, ki so se mu morali podati. Pri tej priliki prodere Pipin v Dolenjo Panonijo med Rabo in Dravo v okolico Blatnega jezera in določi, da naj skrbi saligrajski škof Arnon, da se pokristjanijo tamošnji Slovenci in Obri.

V naslednjih letih bojeval se je Karol tudi z drugimi Slovani. V raznih virih čitamo, da je l. 797. poslal vojsko pod Pipinovim vodstvom proti Venedom. Misli se, da so bili ti Slovani — Hrvatje med Dravo, Savo in Liburnijskim morjem. Možno je, da so se oslabljeni Obri združili s Hrvati in se zapleli v vojno s Franki. Hrvatje pa so se kmalu vzdignili proti Frankom, ki so jih pod vodstvom Erikovim zopet podvrgli in svojo oblast razširili na jedni strani do dalmatinske meje, na drugi strani čez Srem do Drave in Donave.[2])

Popolnem podvrženi bili pa so Frankom Obri še le l. 809., ko so v Regensburgu po svojih poslancih obljubili zvestobo in pokorščino. Takrat so prišli tje tudi zastopniki nekaterih Slovanov, bržkone Slovencev in Hrvatov, da priznajo frankovsko oblast. Karol

[1]). Tako so uže pred 1100 leti slovenski žulji pomagali drugim ljudem do bogastva!

[2]) »Versus Paulini de Herico duce« v Einhardi Vita Karoli M. ed Pertz II. ed. pag. 37—39:

Barbaras gentes domuit sevissimas,
Cingit quas Drava, recludit Danubius,
Celant quas iunco paludes Meotides,
Ponti coartat quas unda salsiflui,
Dalmatiarum quibus obstat terminus.

je razdelil vso zemljo, kjer so večinoma prebivali Slovenci, v dve mejni grofiji; v Vzhodno in Furlansko.

Karol Veliki bil je premoder državnik, da bi v podvrženih pokrajinah bil hotel postaviti vse po robu; pustil jim je iz početka njihove kneze [1]; razven uže znanega nam Valhuna ali Vladuha omenjajo se še Ingo, Vojnomir, Pribislav, Cemikas, Stojmir in Etgar. Za njimi so prišli knezi bavarskega pokolenja — tujci. O Cemiki in Etgarju misli Šafařik, da sta bila po rodu Obra, toda težko je najti vzrok, zakaj bi bili Franki Obre Slovencem postavljali za kneze. Etgar je pač germansko ime. Ingo je vladal bržkone na Koroškem, Vojnomir na Kranjskem [2], ostali pa v Panoniji.

Najbolj priljubljen je bil Ingo, ker je bil pravičen in moder mož. Na Gorenjem Koroškem je v tem času živel neki »dux Domicianus«, ki je v Millstadtu sezidal novo cerkev in se trudil za razširjanje krščanske vere.

Te kneze in druge, čijih imena niso navedena, so nadzorovali kraljevi namestniki, za časa Karola Velikega karantanske Slovence furlanski vojvode; v Panoniji je opravljal ta posel grof Gerold, Karolov svak.

Za časa prvih knezov slovenskih in še skozi ves srednji vek so se novoizvoljeni koroški vojvode slovesno uvajali na Krnski gori blizu Celovca, kjer je stal »knežji kamen« (sedaj v deželni hiši v Celovcu). Ljudstvo je zahtevalo od svojega kneza, naj bo mogočen vojskovodja, pravičen sodnik, branitelj in varuh udovam in pravi veri.[3] Koroško deželo je nadziraval najpoprej furlanski pomejni grof Erik, on in Gerold sta bila ubita pri obleganji Trsata pri Reki l. 799. Eriku sta sledila Kadolaj (799—819) in Balderik, za Geroldom so pa prišli Gotram, Werinhav, Alberik, Gottfried in Gerold II., če se sme verovati neznanemu pisatelju o spreobrnitvi Karantancev.

Istro pa in posebno pomorska mesta so pred Karolom Velikim imeli grški cesarji v svoji oblasti. Ti so sovražili vse može, ki bi bili na sumu, da se nagibljejo na frankovsko stran. Vnel se je boj med Franki in grško cesarico Ireno, ki je premagana morala odstopiti več pokrajin ob Jadranskem morju, med njim tudi Istro

[1]) Dümmler, Südöstl. Marken, Arch. f. Kunde der österr. Gesch. X. 18.

[2]) Hitzinger, Mitth. d. h. Ver. f. Krain 1856, 34.

[3]) Sliko te slavnosti glej: Oesterreich in Wort u. Bild; Kärnten str. 240.

l. 788. Mesta Pulj, Rovinj, Poreč, Trst, Labin, Pičan, Matavun, Buzet, Novigrad so morala Frankom plačevati davek.[1])

Irenin naslednik Nikefor se je tudi bojeval s Franki in je moral v miru, sklenjenem l. 812., Frankom prepustiti zraven Istre še Liburnijo in del Dalmacije.

Za istrskega »vojvodo« je postavil Karol Veliki nekega Ivana, pa ga zopet odstavil vsled opravičenih tožeb podložnikov na zboru v Rižanu (803.—810.). Potem so si smeli Istrani sami voliti škofe, opate, posvetne glavarje, župane in druge uradnike. Od l. 828. naprej so ob južno-vzhodni meji frankovske oblasti bile štiri mejne grofije, namreč Furlanska (z Oglejem in Verono), Istrska, Slovenska (Windische Mark) na Dolenjskem in po bližnji Hrvatski, in Spodnještajerska; mejni grofje so bili hkrati sodniki, upravniki in poveljniki vojaški.

V deželi med Dravo in Savo, tedaj na hrvatski zemlji, vladal je vojvoda Ljudevit pod nadzorstvom grofa Kadolaja, proti kateremu se je bil, hrepeneč po večji samostalnosti in podprt od enako mislečega svojega naroda, zastonj pritožil l. 815. pri grofu Ludoviku. Nastal je vsled tega boj, v katerem so Ljudevita podpirali tudi Slovenci na Kranjskem in Koroškem. Boj je trajal več let; l. 820. so šle tri vojne na Ludovika skoz Laško, Koroško in Panonijo proti glavnemu mestu Sisku; ali te ga niso ugnale, nego umoril ga je ujec vojvoda Borne v Dalmaciji, ki je iz početka podpiral Ljudevita, potem ga pa zapustil. Za kazen, da so Slovenci podpirali Ljudevita, so izgubili odslej svoje kneze.[2])

Ludovik Pobožni je l. 817. Bavarsko in Karantanijo izročil Ludoviku Nemcu; temu je bil naslednik sin Hartman do l. 880. in po njegovi smrti sin Arnulf Koroški, ki je stoloval v Blatnem gradu. Da oslabí nemško oblast v vzhodnih deželah, zaveže se z moravskim knezom Svetopolkom proti stricu Karolu Debelemu in ga prisili, oprt na Bavarce in Slovence l. 887, da se mu Karol uda: nemška plemena so korotanskega vojvodo Arnulfa priznala za svojega kralja.

---

[1]) Ughelli, Italia sacra V. 1097; Rubeis, Mon. ecc. Aquil. c. 38, p. 330. Linhart, Versuch einer Gesch. von Krain, II. 174.

[2]) Dr. Fr. Kos, Hrvatsko-slovenska vstaja pod panonskim Ljudevitom, Kres, 1882, 334—39.

Velikomoravski [1]) knez Svetopolk je bil nevaren sosed Nemcem, ker so v njegovi državi Slovani prvokrat stopili v kolo evropskih narodov in v kratkem času se vzpeli na tako visoko stopnjo omike, kakor je bilo moči v oni dôbi. Takó se je ojačila Velika Moravska, katero je ustanovil vojvoda Mojmir, uredil pa njegov nečak Rastislav, da se je uspešno upirala navalom Nemcev. Velika Morava je obsegala razven Panonije tudi severno-zahodno Ogersko ob Grani, Nitri in Vagi, Dunajsko kotlino med Moravo in Dunajskim Golovcem in morebiti tudi južni del današnje Moravske. (S. Rutar, Ljublj. Zvon 1886. 240). Ne dá se pa dokazati, da bi Svetopolk bil vladal Češko, današnjo Moravsko, Šlezijo in Lužico, dasi je bil oženjen s plemenito Čehinjo.

Velikomoravci so si s pomočjo svetih blagovestnikov Cirila in Metodija ustanovili književnost na podlagi slovenščine, ustvarili narodno cerkev in se tako iznebili nemškega upliva.

Poleg domače nesloge sta čez Moravsko prišla dva sovražnika: Arnulf od zahoda, od vzhoda pa Madžari [2]), ki so okoli l. 900. pridrli v današnjo ogersko deželo. Združeni sovražniki uničijo Velikomoravane l. 905. ali 906. in ločijo severne Slovane od južnih, vzhodne od zapadnih. Zato imenuje po pravici Palacký ta dogodek največjo nesrečo, ki je sploh mogla kedaj zadeti Slovane.

5. *Krajepis zemlje slovenske od VI. do X. stoletja.*

Za VII. stoletje, v katerem je bila najbolj razširjena slovenska zemlja, določil je O. Kämmel [3]), odbivši posamezne naselbine, njene meje takó-le: Od izvora reke Rivnice (Rienz) je šla meja na Ture (Tauern) oklepajoč Defreško in Izelsko, do Dreiherrnspitza, starega mejnika med Tiroli in Saligradom, sledila potem, vijoč se na vzhod, sneženemu turskemu gorovju do Arlske škrbine, kjer izvira Mura, tedaj do tja, kjer se štajersko-koroške meje ločijo od Nizkih Turov.

Na severni strani Lungave se meja bistveno vjema z današnjo mejo med Štajerskim, Saligrajskim in Gorenjim Avstrijskim; potem

---

[1]) Druga Morava, »Nižnaja Morava« je ležala ob srbski Moravi. Šaf., Alterth. II, 212.

[2]) L. 901. so bili Madžari pobiti na Koroškem; pravljica pripoveduje, da se je v spomin na to zmago postavila cerkev v Šent-Vidu. (Oesterreich in Wort u. Bild, Kärnten u. Krain 1891, str. 62).

[3]) Glej zgorej omenjeno knjigo: Die Anfänge des deutschen Lebens itd.

se vzdigne čez snežnike in kamenite pustinje Dachsteinske in sivkasta vapnena rebra Mrtvega gorovja (Todtes Gebirge) ter vodi na severno-vzhodno stran v predel Avsejski.

Od onod utegnila je ločiti gostejše naselbine Nemcev in Slovencev kar naravnoč proti severu tekoča črta, ki pušča porečja rek Štira (Steyr) in Krems na desni strani in ki pri Wels-u doseza reko Truno (Traun).

Potem je meja sledila reko Truno in se naposled izgubila v mejo med »Čehi in Bavarci«.

Zgodovinski viri navajajo nam tudi nekatera plemena, n. pr. Dulebe[1]) ali Dudlebe vzhodno od Mure do Blatnega jezera, Hrvate kot naselnike ob Krki na Koroškem, Zuzele ob Laznici in Stodone[2]) ob reki Štiri, itd.

Slovensko ozemlje je obsegalo v devetem stoletju te-le pokrajine: 1) Karantanijo, 2) Panonijo, 3) Istro, 4) Furlanijo ali Frijulsko, in 5) Vzhodno krajino.

Karantanija[3])

(= skalovita dežela) obsegala je sedanje Koroško[4]), Gorenjsko in Štajersko, vzhodni del Tirolskega in jugo-vzhodno stran Saligrajske. Na vzhodni strani segala je do Panonije; meja med obema vjemala se je z mejo med Panonijo in Norikom, tedaj je šla od Dunajskega Golovca čez Semernik (Semering) po Velikem Pfaffu, po Fischbachenskih planinah, po razvodnem pogorju med Rabo in štajersko Bistrico in po gorovju med Muro in Rabo do Cmureka; nato čez Slovenske gorice do Drave med Mariborom in Ptujem; od tod čez Ptujsko polje do Donatske gore poleg Sotle.

Na jugu so Karnske Alpe Koroško delile od Furlanije. Gorenjsko je od IX—XIII. stoletja bilo združeno s Koroškim, toda bolj samostalno nego druge grofije po Koroškem.

---

[1]) Tudi najjužnejša češka župa okolo Krumlova se je imenovala »Dudlebi«, (Kalousek, Přihistoricke mapi").

[2]) Jos. und Herm. Jireček, Entstehen christlicher Reiche im Gebiete des heutigen oesterreichischen Kaiserstaates von 500—1000. Wien 1865, str. 58.

[3]) Kara pomeni po Miklosiću = skala; S. Rutar, Kranjsko-Krajina, Ljublj. Zv. 1884, 46.

[4]) V današnji vojvodini Koroški in na Saligrajskem bivali so pred Rimljani Tavrisci in Norici, ki so bili keltskega plemena. Enrik Rešek, Spominki starozgodovinski na Gorenjem Štirskem. Nov. 58, 338—9.

V Karantaniji nahajamo v onem času te-le kraje: Admont (in Ademundi valle), Beljak [1], Blatograd (Mosaburch), utrjeno mesto blizu Vrbskega jezera; Breže [2] (Friesach), jako staro mesto na severnem Koroškem; Djekše nad Velikovcem; Dravski dvor (od Truhove) med Tinjami in Dravo; Grebinj trg, v velikovškem okraju; Graslup-Grosuplje (ad Crazulpam); Ingering, potok in vas blizu Knittelfelda na Gorenjem Štajerskem; Krka v Krški dolini na severnem Koroškem; Krnski grad in Gospa Sveta [3], središče karantanskih Slovencev; Labodska dolina (in Labanta valle); Krško (Gurheuelt) poleg Save na Dolenjskem.

Panonija.

Zahodna meja nam je znana; na severo-zahodu je segala Panonija do Dunajskega lesa in do Doline (Tulln) poleg Donave, Donava je delala vzhodno mejo. Proti jugu razprostirala se je Panonija do Save, na zahodni strani čez Savo do Kolpe. Po Miklosičevem mnenju so Slovenci živeli tudi na levem bregu Donave in v dobrem delu današnje Moravske.[4] Panonija se je delila na Dolenjo (P. inferior) in Gorenjo (P. superior); v tej pokrajini začeli so se širiti Slovenci posebno takrat, ko so se iznebili Obrov.

Blatograd (Mosapurc = urbs paludarum), sedaj Salavar [5] = mesto ob vodi, je bil v devetem stoletju sedež slovenskih knezov Privine in Kocelja do l. 862. Mesto je bilo utrjeno in je imelo več cerkvâ; prva je bila posvečena l. 810. Mariji Devici, druga sv. Adrijanu mučeniku in tretja Ivanu Krstniku; vse je posvetil saligrajski nadškof Ljupram.

Kisek [6] (od Kinsi, Keisi, Gensi, ad castellum Guntionis) je bilo mesto v Železni županiji; za časa Privine se je tam sezidala cerkev; Pečuh (ad Quinque basilicas = Fünfkirchen); če je pristna listina z dné 20. nov. 890, so saligrajski nadškofje od frankovskih vladarjev tam dobili vinograde, gozde in mitnino. Ptuj (ad Bettobiam, ad Bettove, ad Pettoviam) je staro znano mesto ob Dravi in je bilo v 9. stoletju last Privine in Kocelja. L. 853. je Ljupram tam posvetil jedno

[1]) Nekaj o Beljaku Bes. 1871.
[2]) L. Ferčnik, Potopisne in zgodovinske črtice, Bes. 1876—7.
[3]) Ad Carantanam ecclesiam sancte Marie, ad curtem Carantanam; Karenta. S. Rutar, Na Gosposvetskem polju, Ljublj. Zv. 1890.
[4]) Altslov. Gramm. in Parad. Uvod. Jagić, Arch. I. 442 sqq.
[5]) Dav. Trstenjak: O prvem stolnem mestu Metodovem, Zlati Vek 49—59.
[6]) Dr. Kos, Spomenica 81—89.

cerkev, proti koncu 9. stoletja sta tam bili najmanj dve cerkvi. Quartinaha je bilo mesto poleg Blatnega jezera; okolo l. 880. daroval je neki dijakon Ganibato svojo lastnino regensburškemu škofu Ambrichonu. Ruginesfeld je bil kraj v Dudlebski grofiji obsegajoč blizu sedanje mesto Radgono z okolico; Saligrajski nadškofje so dobili od frankovskih vladarjev tu posestvo Sabaria (sedaj Steinamanger); sem je prišel leta 791. Karol Veliki premagavši Obre. Wampaldovo selo (villa Wampaldi) je bilo blizu Blatnega jezera; vas Wisitindorf je bila blizu Labnice; navaja se še nekaj drugih mest, katerih lega se pa ne dá več določiti.

Istra.

Še pred sedmim stoletjem [1]) nastanili so se Slovenci, pozneje tudi Hrvati v Istri. Ta dežela segala je na zahodu in na jugu do morja; tudi Trst z okolico je spadal k Istri, ki se je na vzhodu raztegala do Reke.

Glavno mesto Istri je bilo v devetem stoletju Pulj; omenjajo se še Rovinj, Poreč, Trst, Labin, Pičen, Matavun, Buzet, Koper in Milje.

Sedanji Umago se imenuje latinski Umacum, to je torej čisto hrvatski Humac (holmec).

Furlanija.

Slovenci so se zgodaj z Obri prikazali v Furlaniji in so z Obri vred frijulskega vojvodo Lupa potolkli pri mestu Fliuvius (današnji Fiume) na vzhodni strani od Pordenone, Slovenci sami pa pri Laurijani. Naselili so se ob glavni cesti celo do Taljamenta; še onkraj te reke nahajamo imena »Goričica«, »Gradišče« itd. Gradov, ki so jih Longobardi postavili proti Slovencem, se navaja več z nemškimi imeni, n. pr. Starhemberg, Heisenstein, Grossenburg, Rabenstein itd. Ob Taljamentu, kjer je bil brod čez reko, je stal imeniten grad Beligrad.

Glavno mesto je bilo Čedad (Cividale); navaja se opatija Maggio, »vulgare vocabulo«, Možnic = Možnica »ob Beli«; Malerctum, »villa Sclavorum Meretto« pri Palminovi.

Furlanija je segala na vzhodni strani do Timava in do kraške planote pri Tržiču (Monfalcone); na severno-vzhodni plati se je raz-

[1]) Julija meseca l. 600. piše papež Gregor dalmatinski duhovščini: Et de Sclavorum gente conturbor, quia per Istriae aditum jam Italiam intrare coeperunt (Jaffé, Regesta pontif. Nr. 1320).

prostirala do sedanje avstrijske meje; pokrajine današnjih beneških Slovencev prištevale so se tudi k Furlaniji.[1])

Vzhodna krajina.

Za časa obrske samostalnosti živelo je med Donavo in Tiso, med Anižo in Rabo mnogo Slovanov. Po vničenji obrske nadvlade začeli so se širiti Slovenci, ki so bili svobodni ali nesvobodni. Mnogo še zdaj rabljenih imen kaže, kako razširjeni so bili Slovenci v zgorej imenovanem ozemlju.

Blizu trga Ardagger je gora *Kollmitzberg* (holmec) z vasjo enakega imena, in blizu je vas *Frisnegg* (Breznik); blizu mesta *Ipps* (Ipuša) je gora Tabor; pri Amstettnu je *Trisenegg* (Trstenik); enako ime Triesting prihaja od slovenskega Trstnik; *Dürnitz* = slov. Trnice; proti jugo-vzhodu od Amstettna je *Ferschnitz* = Brežnica; (blizu enako se glaseče ime Pernitz = Brnica); v bližini so vasi: Windischendorf in *Gafring* = Gabrnik; znana imena *Gloggnitz*, *Garsten*, *Vöslau*, *Schottwien*, *Penzing*, *Hietzing*, *Moedling* prihajajo od Klokotnica, Hrastno, Oslova, Sutvina, Peničnik, Jeznik itd.

Vzhodna krajina je obsegala vzhodno plat sedanje Gorenje Avstrije.

Med ostanke keltskega in latinskega prebivalstva naselili so se po ravninah Slovenci, največ okolo sedanjega »*Windischgarstena*« (Slovensko Hrastno), ker se je tam ohranilo največ imen slovenske korenike.

Tudi okolo mesta Steyer bile so slovenske naselbine; na južni strani pri vasi *Ternberg* (Trnov vrh) se v Anižo izliva potok *Laussa* (Luža); blizu je gora *Pleissenberg* = pleša.

Blizu mesta »Ried« so kraji *Windischhub*, *Gradnig* = Gradnik, *Zimetsberg*[2]) (Zimec) itd.

V Ipušo izliva se potok *Zauch* (Suha); druga Suha teče v potok Url; na severni strani potoka Urla je gora *Grillenberg* (gril), ob istem potoku je mlinar *Gobotz* (Gobovec) in blizu vas *Göstning* (Gozdnik).

Ob izlivu Orlave v Donavo je vas *Golling* (Golnik), zraven Orlave je vas *Saffen* (Žabnica); v Orlavo se izlivata potoka *Jessnitz*

[1]) S. Rutar, Slovenske naselbine na Furlanskem, Ljublj. Zv. 1883.

[2]) O. Kämmel, Die slavischen Ortsnamen im nordwestlichen Theile Niederoesterreichs. Jagić, Arch f. slav. Phil. VII, 256.

(Jesenica) in Trefling (Trebnik); od tod na jugo-vzhod je vas Gösing (Gosnik) in Lassingbach (Laznica) pa Lassingfall.

Melk ob Donavi zval se je v 9. stoletju Medelicha (Metlika); blizu je vas Winden. Gosteje še nego ob Ipuši in Orlavi naseljeni so bili Slovenci ob reki Beli (Pielach); istotako bilo je na vzhodni strani dunajskega mesta nekaj slovenskih naselbin; to dokazujejo imena Gablitz (Jablica), Liesing (Lesnik), Mödling (Metlika), Triesting (Trstenika). Najmanj slovenskih naselbin bilo je na vzhodni strani ob Litavi.

Precejšen del nekdanje obrske dežele imenovala se je Marcha contra Sclavos, Winidorum marca.

6. Razširjevanje krščanske vere.

Kar se tiče cerkvenih razmer na Slovenskem za Karolovih časov, se je Virgilij, škof saligrajski, osmi predstojnik tej cerkvi, mnogo trudil za razširjevanje krščanstva v Slovencih: ustanovil je apostolsko šolo pri sv. Petru v Saligradu, opatiji Indijo in Kremsmünster ob tedanjih mejah Slovenstva v ta namen, da se pridobé Slovenci za krščanstvo.[1]) On sam ni mogel priti na Slovensko oznanjevat prave vere, poslal pa je svojega škofa Modesta z nekaterimi duhovniki, ki so baje blagoslovili cerkev Mariji na čast — današnjo Gospo Sveto in druge. Beda Schröll, temeljit poznavatelj pobožnih ustanov na Koroškem, trdi, da je Gospa Sveta ustanovljena še le l. 861. ali zlasti 927.[2])

Menihi iz samostana sv. Petra so osobito po Koroškem razširjali krščanstvo; ta posel pa so opravljale še benediktinske opatije: Maksimilijanovo Selo v Pongavu za severo-zahodno Štajersko, Indija v Bistriški dolini na Tirolskem za zahodne Slovence in Dolenji Altaich, namesto katerega je po nasvetu Virgilijevem l. 777. Tasilo ustanovil imenitni samostan Kremsmünster v Gorenji Avstriji in mu poklonil deset slovenskih vasij in trideset slovenskih rodbin.

Panonske Slovence so pokristijanjevali saligrajski nadškofje — to dostojanstvo so si pridobili radi vspešnega delovanja med karan-

---

[1]) J. Fekonja, Razširjava kristijanstva med Slovenci, Ltp. M. Sl. 1882—3, 1884; razprava ni kritična. — P. Hicinger, Začetki krščanstva na Slovenskem. Zlati Vek 1863. P. Hicinger je pisal o razmerju solnograjskih nadškofov do Slovencev. — Dr. Alois Huber, Geschichte der Einführung u. Verbreitung des Christenthums in Südost-Deutschland, Salzburg, 1875; Slovencem ni pravičen pisatelj.

[2]) Sim. Rutar, Ljublj. Zvon 1890.

tanskimi Slovenci — Arno, Adalrom, Ljupram in Adalvin l. 798 do 873.[1])

V 9. stoletju je bilo uže precej cerkev na Slovenskem; v panonskem Blatogradu so bile posvečene tri cerkve (najimenitnejša je bila opatijska cerkev sv. Hadrijana), nadalje v Bussnici (Vuzenica?), v Betobiju (Ptuj), pri Petih Cerkvah (Pečuh); navaja se v starih spisih mnogo krajev, katerim sedaj niti sledu ni najti. V Karantaniji so bile cerkve v Trebnjem, Ostrovici, Vetrinju, Brežah, na Krki, v Blatnem gradu, v Podkrnosu, Velikovcu, pri Sv. Andreju v Labodski dolini. Oglejskemu patrijarhu so bile podložne cerkve v Beljaku, pri Sv. Mohoru, v Slovenjem Gradcu, v Celju, v Ljubljani (sv. Peter), Loki, Kranju, Kamniku, Metliki, pri Sv. Petru poleg Soče, v Devinu, v Ločniku, Solkanu, Volčah, Tolminu, Bolcu, na Št. Vidski gori, Vipavi, v Milah, v Buzetu, Jelšanah, v Tomaju, Hrenovicah, Slavini, v Piranu itd., itd.

Saligrajski nadškofje so Slovencem nastavili deželne škofe Teodorika, Otona in Osvalda l. 853.; ker so se pa ti hoteli osamosvojiti, niso jim dali naslednikov.

V Ogleju je zasedel škofovsko stolico sv. Hermagora (Mohor) l. 63. po Kristu; prvi nadškof je bil sv. Valerijan l. 369.; a od Pavlina naprej (557—569) so se imenovali patrijarhi.

V Slovencih šireč krščanstvo od juga prišli so oglejski patrijarhi navskriž s saligrajskimi nadškofi; zato je cesar Karol Veliki l. 811. določil, da ima Drava mejiti oglejski patrijarhat in saligrajsko nadškofijo.

L. 1751. se je oglejski patrijarhat razkrojil v goriško in videmsko nadškofijo.

Tržaška in koprska škofija sta ustanovljeni l. 524.

S tem, da so se ustanavljale škofije in pridobivale mnogo posvetnega blaga, so si množile vpliv in širile omiko in vero. Najmogočnejši je bil oglejski patrijarhat, ker je od 11. stoletja imel v svoji oblasti večino Furlanskega, vse Goriško, Kras, Notranjsko, Istro, Gorenjsko in Slovensko krajino.

Važna je za Slovence brižinska škofija (Freisingen na Bavarskem) radi prvega slovenskega pismenega spomenika in radi obširnih posestev na Gorenjskem (Škofja Loka), na Štajerskem (Pomurje)

[1]) Saligrajski škofje so postali *nadškofje*, ker so pokristijanili večji del Slovencev.

in na Koroškem (ob Vrbskem jezeru); bamberška škofija je imela Beljak, Trbiž, labodsko in admontsko dolino; briksenska škofija severni del Gorenjskega med obema Savama; saligrajska nadškofija mnogo predelov na Gorenjem in Srednjem Štajerskem, okolico ptujsko, breško pa krško.

Krško škofijo, ustanovljeno l. 1072., je kot škof prvi upravljal Gunter z Grobnega polja in je od sv. Heme dobil bogata posestva v dolini koroške Krke in na Štajerskem okolo Kozjega, Planine in Vitanja.

Labodsko škofijo je ustanovil Eberhard II., nadškof saligrajski, l. 1227. in ji dal za prvega škofa Ulrika I. — Ljubljanska škofija je ustanovljena l. 1463.; prvi škof je bil Žiga grof Lamberški.

7. Sveta brata Ciril in Metodij [1])

sta se porodila v Solunu ob egejskem morju. V mestu so prebivali Grki, v okolici pa Slovani; radi živega prometa z okolico so se meščani naučili tudi slovanščine.

Oba sina sta bila jako nadarjena, osobito pa Ciril, ki se je iz početka zval Konstantin; porojen je bil bržkone l. 827. Da bi napredovala v znanostih, upotita se v Carigrad.

---

[1]) *a)* Legende.

Žitje sv. Metodija ali panonska legenda iz druge polovice IX. stoletja, spisana po nekem Metodijevem učencu; izdal jo je P. J. Šafařík, Památky id. l. 1851.; Dümmler v Miklosičevem prevodu v Archiv f. Kunde oest. Geschichtsquellen XIII.; Ginzel, Geschichte id.; Josip Bodjanskij v Čtenija v imperatorskem obščestvê id. Moskva; Fr. Miklosič, Vita sancti Methodii, 1870. — Žitje sv. Konstantina (v srbsko-slovenskem narečji); Šafařík, Památky, id.; Fr. Miklosič, Denkschriften, Wien 1870., XIX. — Translatio s. Clementis (italska legenda) v latinskem jeziku, Acta Sanctorum, 1668. Martius II., Ginzel, Geschichte id. Ocenil Aug. Leskien, Arch. f. slav. Phil. III. 79—83. J. Martijnov, La légende italique id. Revue des quéstions historiques 1884., livraison 71. Pet. Lavrovskij, Italjanskaja legenda, Kritičeskíj obzor. Žurnal ministerstva id. Sanktpeterburg 1886, Juli—Aug. 8. 84. Pet. Lavrovskij, Byl li svjatyj Kyrill Solunskij episkopom? id. Žurnal 1885. April 161—75; odgovor: ne. — Moravska legenda, po mnenju Dobrowskega sestavljena iz branja o Cirilu in Metodiju v moravskem brevirju in iz italske legende v XIV. stoletju, ko so dné 9. marcija začeli praznovati praznik sv. Cirila in Metodija. Acta Sanctorum 1668. Martius II; Schlözer, Nestor (III. 15). Dobrowsky, Mährische Legende von Cyrill und Method. Olmütz 1826. — Češka legenda (v latinščini) iz XIV. stoletja; brez važnosti. Acta Sanctorum 1668. September. Tu pristavimo: Dr. W. Vondrák: Zur Würdigung der altslovenischen Wenzelslegende und der Legende vom heil Prokop, Sitzungsberichte der kaiserl. Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Cl. (XXVII. 1892.) govori

Naučila sta se raznih jezikov, Konstantin celó kazarskega in hebrejskega. Metodija pošlje grški cesar za upravitelja v neko slovansko pokrajino, kjer je služboval več let. Ali ni mu ugajala posvetna slava; vstopi v samostan in se posveti duhovskemu stanu. Mlajši brat Konstantin je v znanostih zaslovêl takó, da so ga poklicali za učitelja cesarjeviču Mihajlu. Bolj se mu je pa prikupila

o vprašanju, je-li se je tudi na Češkem širila slovanska liturgija. — Življenjepis sv. Klementa (bolgarska legenda, v grškem jeziku), Fr. Miklosič, Vita s. Clementis, Vindobonae 1847. — Kratka bolgarska legenda, Konst. Kalajdovič izdal v knjigi: Ivan Exarch Bolgarskij — Macedonska legenda — Chronika Nestoris, F. Miklosič 1850, cap. XX.

b) Zgodovinski spisi, življenjepisi.

De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus. M. Freher, Scriptores rerum Bohemicarum 1602. Nachrichten vom Zustande der Gegenden und Stadt Juvavia. Salzburg. 1784. Kopitar Glagolita Clozianus; Wattenbach, Monumenta Germaniae; ponatisnen tudi v Ginzeljevi in Bily-jevi knjigi. — J. Dobrowsky, Cyrill und Method, der Slaven Apostel, Prag 1823; na ruski jezik prevel M. Pogodin. Moskva 1825. — Filaret (škof riganski) Kirill i Mefodij, slav. prosvětiteli (Čtenija Mosk. Obšč. 1846). — Kopitar Glagolita Clozianus 1836. — P. J. Šafařik, Památky dřevniho pisemnictvi Jihoslovanů. Praga 1850. II. izd. 1873. — O. Bodjanskij, »O vremeni proischoždenija slav. pismen« (Moskva 1855); Sobranie pamjatnikov do dějatelnosti Svatych Pervoučitelej i Prosvěštitelej Slav. plemen, Moskva 1865. Kirill i Mefodij, sobranie pamjatnikov id. (Čtenija 1863). — Fr. Rački, Vjek i djelovanje sv. Cirilla i Methoda. Zagreb. 1857. — V. Štulc »Život svatych Cyrilla i Methodia. apostolů slovanských. Praga, 1857. — J. A. Ginzel, Geschichte der Slavenapostel Cyrill und Method und der slavischen Liturgie. Leitmeritz 1857, II. izdanje. Wien. 1861. — J. E. Bily, Děje sv. apostolů slov. Cirilla a Methoděje. Praga 1862; to knjigo je na slovenski jezik prevel J. Majciger l. 1863. Praga 1863. 4. 163. — P. Lavrovskij, Kirill in Mefodij, kak pravoslavnije propovědniki u zapadu Slavjan, v svjazi s sovremennoju im historieju cerkovnych nesoglasij meždu Vostokom i Zapàdom. Charkov 1863. — Ivan Kukuljević Sakcinski, Tisućletnica slavenskih apostolah sv. Cirila i Metoda. Zagreb, 1863. 4. 84. — Dr. Vogrin, Ciril in Metod. 1863. — Matija Majar, Sveta brata Ciril in Metod, slavjanska apostola in osnovatelja slovstva slavjanskega. Praga 1864. 8. 176. — — — Sveta brata Ciril in Metod. Celovec 1885. 8. 79. — A. Hilferding. O Kirillě i Mefodiė (Sobr. Soč. I. 299—340). — L. Léger, Cyrille et Méthode. Etúde sur la conversion des Slaves au Christianisme. Paris 1868. — L. Rettel, Cyryl i Metodij. Streszczenie najnovszych poszukíwań; Paris 1871. — Dr. Čebašek. Zlati Vek ali Spomenica na čast sv. Hermagoru in Fortunatu, sv. Nikolaju in sv. Cirilu in Metodu. Ljubljana 1863. 8. 293. — V. Bilbasov. Kiryll i Mefodij, St. Petersburg. 1868—1871. Enaka dela so: Anton Žlogar. Zbornik cerkvenih govorov na slavo sv. Cirila in Metoda. Zbral in na svitlo dal. V Ljubljani 1886. 8. XII. 286, in ruski spis: Statya A l.

znanost nego vse posvetne krasote; zato mu priskrbé službo knjižničarja patrijarške knjižnice pri cerkvi sv. Sofije; a tudi to službo zapusti Konstantin in gre v samostan pripravljat se za duhovski stan.

L. 851. poslali so ga k mohamedanskim Saracenom, s katerimi se je prepiral o verskih prašanjih.

Gorskago, Moskvitijanin 1843; ponatisnen v Cyrilo-Methodijskem Sborniku M. Pogodina Moskva 1865; na češko prevedel Hanka v Časop. Česk. mus. 1846, 5—33; — Die Pabstbriefe des brittischen Musaeums v Neues Jahrbuch für ältere deutsche Geschichte 1879. V. B.; Miklosič, dr. Rački, Starine XII.; ocenil dr. Jagić, Arch. IV. Greg. Krek. Kres 1881; druga poročila glej Arch. f. slav. Phil. Suppl. 1892. Mihovil Pavlinovića, Hrvatska Vila dné 5. srpnja 1881 na slavu sv. Cirila i Metoda. U Zagrebu. 1881. 35. — Dr. Nikola Milaš, Slavenski apostoli Kiril i Metodije i istina pravoslavlja. U Zagrebu 1881. 8. 57. — Življenje in delovanje svetega Cirila in Metoda. Letop. Matice Slovenske 1880; (ta spis je prevod papeževih pisem v britanskem muzeju; priredil ga je Drag. Klun). — Tade Smičiklas, Poviest Hrvatske 1882, II. 198—212. — Bartolini, Memorie storiche critiche e archeologiche dei Santi Cirillo et Methodio, Roma 1881. — Jaromir Volkov. Delo sv. Cirila in Metoda. V spomin 5. julija 1881. z ozirom na današnje razmere. Založil pisatelj. Tiskal Franc Hvala v Trstu 1881. 8. 88; (ponatis iz Edinosti). — Epistola encyclica ss. domini Leonis papae XIII. Grande munus. Editio slavica polyglotta. Prag 1882. — A. Voronov, Kirill i Mefodij, Glavnejšie istočniki dlja istoriji sv. Cirilla in Mefodija, Kiev 1877. 8. 391. — E. Golubinski, Svjatije Konstantin i Mefodij pervoučiteli slavjanskie; Moskva 1885. — V. Jagić, Vopros o Kirillê i Mefodijê v slavjanskoj filologiji. Reč J. V. Jagiča. Sbor. XXXVIII. Sanktpeterburg. 1885. — A. Malševskij, Svjatye Kirill i Mefodij pervoučiteli slavjanskie. (Sočinnenia Iv. Malševskago) Kiev 1886. 483. — A. S. Archangelskij, Sv. Kirill i Mefodij i soveršennij jimi perevod sv. pisanija; Kazan 1885. — A. A. Kočubinskij, Dobry pastyr i dobraja niva. Odessa 1885, (ponatis iz Izpiskov odes. vseučilišča. XLII.) — Orest Miller, Dar pjati desjatnicy i naši pervoučiteli. Kiev 1881. — P. Srečković, Beseda na dan hiljadogodišnje svetkovine slovenskih apostola sv. Cirila in Methodija. — Glasnik, Beograd 1880. — Jos. Vyhlídal. Sbornik Velehradsky. Brno, 1880. — Mefodijevskij jubilejskij sbornik izdannyj Imper. varšavskym universitetom. 1888. — Dr. Kos, Spomenica tisočletnice Metodove smrti. Izdala in založila Matica Slovenska. Ljubljana 1885. 8. 174. — M. Drinov, Novy cerkvenoslavjanskij pamjatnik s pominanjem o slavjanskih pervoučiteljah Sanktpetersburg 1885. — E. Barsov, Napisanie o pravoj vêrê Konstantina filosofa. 1885. — P. Syrku. Po povodu služby svjatitelja Methodija učitelju slavjanskomu. — R. F. Dr. J. Broz. Črtice iz hrvatske književnosti. Sv. II. Zagreb. 1888. 1—128. Za prosti narod spisane življenjepise navaja E. Jelinek. Sbornik 1885. 280—336.

Naj se omenijo še ti-le manjši slovenski sestavki: Jurij Sodevski, Sled Cirilovega obreda na Kranjskem N. 1844, 45. — Ljubomir (Slomšek) Bratje Ciril in Metod v naših šolah N. 1846, 131—50; Slomšek je v raznih letnikih »Zgodnje Danice« mnogo pisal o bratovščini sv. Cirila in Metoda. — B. Raič,

V tem času se pokristjanjeni Kazarji ob azovskem morju obrnejo do cesarja Mihajla po krščanske učitelje, ker so si neki prizadevali Židje in Saraceni, da bi narod na svojo stran pridobili. Cesar jim pošlje Konstantina, nadejaje se, da to nalogo najbolje reši »filozof«. To se je zgodilo najbrž l. 861. Pridruži se mu tudi brat Metodij. Med potom najde v Kerzonu ostanke sv. Klementa, ki so ga ubili Kazarji.

Prispevši v deželo Kazarjev uči s tako gorečnostjo in s takim uspehom, da je mogel skoro krstiti prebivalce z knezom vred. Za plačilo nista hotela vsprejeti druzega ko nekoliko jetnikov. V Kazarjih pustivši nekatere duhovnike se vrneta Ciril in Metodij v Carigrad.

Ciril in Metodij odpotujeta na Moravsko.

Še lepše in hvaležnejše je bilo delo naših blagovestnikov na zahodu. Rastislav, knez slovanskih Moravcev, zaprosi cesarja Mihajla slovanskih prosvetiteljev. Rastislav in njegov prednik sta se dostikrat vojskovala z Nemci. Ti so se zatekli celo k Bolgarom, iščoč pomoči proti Moravcem, kateri so tudi bili prisiljeni iskati si soborilcev. Najprimernejši so bili grški cesarji, ki so bili gorki Frankom in Bolgarom; rad je tedaj ustregel cesar Mihajl želji Rastislavovi, naj mu pošlje misijonarja, ki bi bil vešč slovanščini, kajti nemški duhovniki, ki so prihajali v slovenske kraje oznanjevat

---

Ciril in Metod, prvaja veroučitelja, Zora 1853. 80—93. — Nekaj o Metodu. N. 1854. — Fr. Metelko, o Cirilu in Metodu, govoril v zgodovinskem društvu kranjskem l. 1856. Mitth. des hist Ver. f. Krain 1857, N. 1857, 306. — M. Majar, Cirilica N. 1857. 270. — Dav. Trstenjak, Ali imajo tudi Slovenci obhajati tisočletnico Cirila in Metoda? N. 1857, 379 . . 392. — — Govor D. Trstenjaka v čitalnici celjski, N. 1863; 232—3. — A. Domiceljev. Prihod sv. Cirila in Metoda v Velehrad 863. N. 1868, 168. — Tisočletnica Cirila in Metoda. N. 1862, 291, 98, 407; Dan. 1862, 3; N. 1861, 247; — Dr. Tonklija govor ob tisočletnici v goriški čitalnici, N. 1863. — P. Hicinger, Sv. Ciril z obzirom na Kranjsko, Dan. 1863, 9—10; Dan. 1863, 65—6; 149.

c) Slavospevi:

P. H. V spomin sv. Cirila in Metoda. N. 1847, 37. — M. Majar. Slava Cirilu in Metodu. N. 1860, 1. — J. Bilc. Sv. Cirilu in Metodu. N. 1863, 73. — A. Umek Okiški, Slovanska blagovestnika sv. Ciril in Metod. Prigodbe in povesti. Celovec 1863. 12. 52. — A. Fekonja. V spomin sv. Cirilu in Metodu. Kr. 1885, 376—80. — A. M. Sveta brata. Dom in Sv. 1890.

Opomba. Ta oddelek je pregledal g. prof. dr. Krek, za kar mu pisatelj izreka lepo zahvalo.

krščansko vero, niso bili povsem kos svojemu poklicu, ker niso umeli slovanskega jezika. Poslanec Rastislavov je rekel med drugim doslovno: »Mnogi krščanski učitelji prišli so k nam iz Vlaškega, Grškega in Nemškega, a mi Sloveni smo ljudje priprosti in nimamo moža, ki bi nas poučil o pravici.«

Cesar, zaslišavši te besede, pokliče Konstantina in mu reče: »Slišiši li, filozofe, rečь siju (to besedo)? Inъ sego da ne možetь sъtvoriti razvê tebe. Têmь na ty dary mnozi, i poimъ bratъ svoj, igumenъ Methodij, idi že. Vy bo jesta Solunjanina, da Solunjane vьsi čisto slovênьsky besêdujutь«. (Fr. Miklosich, Vita S. Methodii. Vindob. 1870, 13.)

Dospevša na Moravsko z ostanki sv. Klementa ja je narod vsprejel z navdušenjem. Z veliko gorečnostjo sta opravljala svojo imenitno nalogo, kar jima je šlo tem bolje od rok, ker sta dobro umela in govorila slovanski jezik. Veliko trgovinsko mesto Solun je imelo slovansko okolico, kakor naš Trst, in Solunjčani so umeli jezik okoličanov.

Mnogo je na Moravskem bilo kristijanov samo na videz, ker jim niso bili do srca segli nauki, razloženi v nerazumljivi besedi. Slovanska apostola sta mladeniče poučevala tudi v takih predmetih in znanostih, ki jih potrebuje duhovski stan, v duhovnike posvečevati pa nista smela, ker nihče njiju ni imel škofovske oblasti.

Slovani do te dôbe niso znali črk, nego so zaznamovali posamezne glasove s črtami in rezami; poskušali so slovanski jezik pisati z grškimi ali latinskimi črkami, pa niso uspeli, ker niso rabili primernega pravila. Ciril je uredil pravopis, začel je z bratom potrebne knjige prevajati na slovanski jezik in si s tem pridobil za vse Slovane neizmernih zaslug. (Glej o tem predmetu podrobneje v posebnem poglavju.)

Tako plodonosno delovanje slovanskih blagovestnikov moralo je v srcih nemških duhovnikov vzbuditi črno zavist: začeli so strastno sovražiti tuja brata iz razkolniškega Carigrada.

Na drugi strani pa je kmalu izprevidel Rastislav, da bi mu solunska brata utegnila mnogo koristiti v tem obziru, da bi se popolnem iznebil frankovske vrhovne oblasti in njenih služabnikov, pasovskih škofov, ko bi moravska država imela svojega škofa. Rastislav se je v tem smislu tudi obrnil do rimske stolice, pa tudi Konstantin in Metodij sta želela o svojem delu poučiti papeža, ki

bi naj potrdil prevod sv. pisma; rada bi mu bila tudi izročila ostanke sv. Klementa.

Nikolaj I., rimski papež, začuvši o teh željah pozove solunska brata v Rim. Takoj se upotita l. 867. tje in vzameta sè seboj nekaj učencev, katere sta imela za vredne, da bi dobili škofovsko oblast. Na potu dojdeta v Dolenjo Panonijo k Blatnemu jezeru, kjer je stoloval takrat slovenski knez Kocelj. Ta ju vsprejme z veliko častjo in se razveseli, ko mu pokažeta v slovanskem jeziku pisane knjige; na pot jima izroči petdeset učencev, da bi jih poučevala.

Prejkone se odpravita v Italijo čez sedanje Kranjsko in Primorsko; v Rim dospeta po smrti papeža Nikolaja († 13. nov. 867); nasledniku Hadrijanu II. izročita ostanke sv. Klementa.

Papež se je razveselil zelo, da sta brata sv. pismo prevedla na jezik slovenski, in se ni zmenil za mnenje nekaterih duhovnov, češ, beseda božja se sme oznanjevati samo v hebrejskem, grškem in latinskem jeziku. Ko sta hkrati tudi dokazala pravovernost svojo, podelil je obema škofovsko dostojanstvo, njune učence pa je posvetil v mašnike in dijakone, bržkone Gorazda, Klementa, Nauma, Angelarja in Savo.

Konstantinu dovolil je papež, da se sme odslej imenovati Ciril, ker je bilo to ime v grški in rimski cerkvi spoštovano radi Cirila aleksandrijskega[1]).

Papež, potrdivši prevod, dovoli slovenski jezik rabiti pri božji službi s tem pristavkom, da se pri sv. maši berilo in evangelije čita najpoprej latinski, potem slovenski. Kdor bi se protivil tem naredbam, naj ga kaznuje cerkveno sodišče. Ker so učenci v Rimu po raznih cerkvah božjo službo opravljali v slovenskem jeziku, lahko se je papež prepričal, da jezik slovenski ne zadaje nobenih ovir.

Kaj je pripravilo papeža do tega, da je dovolil v to?

L. 864. ali 865. dal se je bolgarski knez Boris krstiti in je nagibal iz prva k grški, potem k latinski cerkvi. Papež mu pošlje Pavla in Formoza, da bi ga pridobila za latinsko cerkev; zadnji pa je bil zelo častilakomen in bi bil rad postal nadškof, česar mu papež ni hotel izpolniti. Radi tega nastane razpor med papežem in Formozom. Grki, porabivši te razmere, pridobé si Bolgare na

[1]) Škof Porphyrius je pisal v časniku: Trudy Kièvskoj duhovnoj akademiji l. 1877, str. 79—110, da je živelo troje Cirilov. To mnenje ocenjuje Jagić, Arch. f. slav. Phil. IV. 297.

svojo stran. Tudi na Moravskem bi se bilo lahko zgodilo kaj enakega; ker so mej Moravani in Grki vladale prijateljske razmere, zato se je udal papež želji slovanskih narodov in knezov.

Ciril, dospevši do škofovske oblasti, obolí nevarno, na smrtni postelji gorko priporoča bratu slovensko ljudstvo; bil je samó petdeset dni škof in je umrl v 42. letu svoje dôbe. Slovesno je bil pokopan v cerkvi sv. Klementa v Rimu.

Težavno nalogo, zahodnim Slovenom po želji Rastislavovi osnovati samostojno cerkev, imel je zdaj Metodij izvršiti sam. Dočim se je mudil v Rimu, so Nemci dvakrat napadli njegovega pokrovitelja Rastislava.

V tem času pošlje Kocelj poslance v Rim s prošnjo, naj pride Metodij poučevat njegovo ljudstvo. Ker je uprav v tem času po Moravskem divjala vojska, je prišel ta poziv Metodiju v pravi čas: naglo ustreže tej želji in se upoti tjà. Papež Hadrijan II. mu izroči do Rastislava, Svetopolka in Kocelja pisma, v katerih pravi, da jim pošilja Metodija, naj jim razlaga svete knjige in opravlja božjo službo v njih materinskem jeziku.

Z neizmernim veseljem vsprejmó Metodija v Panoniji; tu uvede slovensko božjo službo, nastavlja duhovnike, vnete za svoj poklic. Vpliv nemških duhovnikov se je vidno manjšal. Nato so prosili slovenski knezi, naj papež Metodija postavi za nadškofa v njihovih pokrajinah. Radi tega pozove papež Metodija l. 869. v Rim, ga imenuje nadškofa v Panoniji in v Moravski, zajedno pa posveti dvajset njegovih učencev v duhovnike. S tem je hotel oživiti staro panonsko škofijo, čije sedež je bil v Sremu. Ko je bil Karol Veliki premagal tamošnje prebivalce, izročil je bil njihovo pokrajino saligrajskemu škofu, ki je sicer širil krščanstvo, ali se ni ravnal po besedah Anglosaksonca Albuina: Esto praedicator pietatis, non decimarum exactor (oznanuj pobožnost, ne iztirjavaj le desetine).

Kje je imel Metodij svoj nadškofijski sedež, ne vemo izvêstno. Nemški duhovniki so začeli zapuščati slovenske pokrajine, ker Metodija niso hoteli priznavati za svojega nadškofa. Silno se je raztogotil saligrajski nadškof, izvedevši po papežu, kaj se je zgodilo v Panoniji. Da bi dokazal svojo dozdevno zgodovinsko pravico do Panonije, veli po nekem saligrajskem duhovniku spisati zgodovinsko razpravo: Libellus de conversione Bagoariorum et Carantanorum, t. j.: Knjižica o izpreobrnitvi Bavarcev in Karantancev, v kateri skuša dokazati, da saligrajski nadškofje

gospodujejo uže 75 let v Panoniji in da so oni pokristijanili tamošnje prebivalce. Na stran bavarskih škofov stopil je tudi kralj Ludovik. Pravice papeževe stolice naglaševal je papež Ivan VIII. v pismu do kralja in do jakinskega škofa Pavla, katerega je poslal kot legata v Germanijo in Panonijo.

Po pravi in zakoniti poti niso ničesar mogli doseči Metodijevi nasprotniki; zato se lotijo sile: z vojsko napadeta kralj Ludovik in njegov sin Karlman Rastislava, pridobita na svojo stran njegovega nečaka Svetopolka, ki izdá strijca Rastislava. Nesrečneža oslepé in ga vtaknejo v samostan, kjer žalostno konča slovenski knez in poštenjak, Metodij pa izgubi svojo glavno podporo.

Saligrajski nadškof Adalvin, brižinski škof Arnon in pasovski škof Hermanrich zberó se l. 870. v posvetovanje; prisilijo tudi Metodija, da se udeleži, in ga kar posadé na zatožno klop, dasi ima samo patrijarh ali papež pravico soditi nadškofa. Očitalo se mu je, da uči na njihovi zemlji. Metodij se zagovarja, češ, da so njegovi tožitelji iz lakomnosti prestopili stare meje; naposled zahteva, da naj tukaj razsodi rimska stolica. Tudi kralj Ludovik se je udeležil zborovanja in zasmehoval slovanskega apostola; pasovskemu škofu so zabranili drugi škofje, da Metodija ni pretepel s konjskim bičem. Škofje obsodijo nadškofa Metodija, pusté ga na mrazu in dežu, zabranijo mu služiti božjo službo in ga obdržé pri sebi na Nemškem zaprtega dva in pol leta.[1])

Ivana VIII. sta saligrajski nadškof in pasovski škof prosila, naj preišče sodnijski, kdo ima večje pravice do Panonije, onadva ali Metodij. Papež, izvedevši o Metodijevi usodi, pošlje obema ostri pismi.[2])

---

[1]) Pismo papeža Ivana VIII. do škofa Hermanricha. Wattenbach. Boh. 49. Jaffé, Reg. pont. Rom. 261, št. 2247. Krek, Kres. 1881, 348.

[2]) Pismo do pasovskega škofa Hermanricha se glasi v slovenskem prevodu: »Mislim, da bi zadoščeval komaj studenec solz objokavajočim tvoje hudobije, kakor pravi prorok Jeremija. Ali ne presega predrznost tvoja grozovitost, da ne rečem kakega škofa, ali kakega posvetnega moža, temveč kakega samosilnika, ali živalsko surovost? Brata in soškofa si pahnil v ječo, imel ga dolgo časa pod milim nebom v najhujšem mrazu in v največjem dežu, odtrgal si ga od izročene mu cerkve ter zbesnêl takó, da bi ga bil privlečenega pred škofovsko zborovanje pretepel s konjskim bičem, da tega niso zaprečili drugi? Prašam te, so-li to zločini škofa, čegar dostojanstvo jih še povikšuje, če prestopi svoje meje? O škof, ki tako postopa proti drugemu od apostolskega sedeža posvečenemu in izbranemu škofu! Vender nočemo preiskavati zdaj, kar si že storil, da ne bodemo primorani takoj

Škofom je naznanil, da se mora Metodij najpoprej uvesti v svoje dostojanstvo in v svoje pravice; še le čez poldrugo leto naj se začne sodnijsko preiskavanje.

Ni znano, sta li Hermanrich in Arnon šla v Rim, ali ne; Adalvin gotovo ni šel, ker je umrl. Neki življenjepisec Metodijev pravi, da je Bog štiri škofe kaznil s smrtjo, ker so krivično postopali z Metodijem.

Z Bavarskega je šel Metodij na Moravsko k Svetopolku in potem h Kocelju, kjer je ostal do smrti.

L. 874. umrl je Kocelj. Karlman, Ludovikov sin, ki je imel doslej pod seboj Koroško, zavladal je tudi v Panoniji, tako da je bil Metodij v političnem oziru odvisen od Svetopolka in Karlmana. Težje je bilo zdaj Metodiju v enem delu svoje škofije opravljati svojo službo; bržkone je to izjavil tudi papežu, kajti okolo l. 875. je papež pisal Karlmanu veleč mu, naj dovoljuje Metodiju nadškofovska opravila izvrševati, kakor mu drago.

Ali vender Metodij ni imel miru.

Nemški škofje, ki so nasledovali oni trojici umrlih škofov, bili so istega mnenja kakor umrli, ali nastopili so druga pota, da bi ovirali Metodija. Izvedeli so, da Ivan VIII. drugače misli gledé jezika slovenskega, kakor prednik Hadrijan II.; zatožili so torej Metodija, da opravlja službo božjo v nerazumljivem slovenskem jeziku. Papež je tedaj poslal po jakinskem škofu Pavlu Metodiju pismo, v katerem mu ukazuje, da ima v latinskem ali grškem jeziku opravljati božjo službo, samó pri propovedih sme mu služiti slovenščina: bržkone Ivan ničesar ni vedel o dovolitvi svojega prednika.

V tem pa so nemški škofje l. 879. iz nova tožili Metodija in ga dolžili krivoverstva; trudili so se tudi pridobiti na svojo stran Svetopolka, ki ni bil nikdar Metodiju popolnem udan. Tudi pri Svetopolku dolžili so Metodija krivoverstva; zató se je slovenski knez obrnil do papeža, naj mu dá napotek, komu ima verovati na tem razpotju. Pisal je tedaj papež 14. junija l. 879. Metodiju, naj

---

ukreniti, kar bi se spodobilo. V imenu vsemogočnega Boga, prvih sv. apostolov Petra in Pavla ter naše neznatnosti prepovedujemo ti začasno služiti božjo službo, in občevati s svojimi soduhovniki; ako ne prideš z navzočim častivrednim škofom Pavlom in pa z jako svetim našim bratom Metodijem v Rim, da se s tem vred zaslišiš, zadene te pravična sodba, ker se je izkazala taka in tolika predrznost; ako bi se kje odobrila tako neizmerna množica hudobij, se veljaven ugled katoliškega sedeža ne bo zastonj potegoval.«

pride nemudoma v Rim, da se opraviči. V tretje se je upotil Metodij v Rim. Krivoverstva sodila so se na škofovskih zborih; radi tega sklical je papež zbor v Rim, kamor so prišli tudi tožniki Metodijevi. Slovanski nadškof opravičil se je popolnem; papež mu je potrdil pravoverstvo, potrdil nadškofovsko oblast čez Moravsko in Panonijo, potrdil vse pravice in privilegije nadškofovske in ostro zaukazal vsem moravsko-panonskim duhovnikom, da jim je biti pokornim Metodiju. Vse to naznanil je papež Svetopolku.

Nemški škofje so zahtevali, da mora biti eden škof v Svetopolkovi državi mož njihovega mišljenja. Papež je ustregel tej želji in Vihinga imenoval za nitranskega škofa; zaukazal pa mu je, da ima svojemu nadškofu biti pokoren v vseh rečeh.

Papež je pisal knezu Svetopolku: »Po pravici hvalimo po pokojnem modrijanu Konstantinu izumljene slovenske pismenke, s katerimi naj bi se po spodobnosti hvalil Bog; velevamo tudi, da se uprav v tem jeziku oznanujejo nauki in dela Kristova; ne samo v treh, temveč v vseh jezikih treba je hvaliti Gospoda, kakor nas izpodbuja sv. pismo, katero pravi: Hvalite Gospoda vsi narodje in slavite ga vsi ljudje . . . . . Zdravi veri tudi ne nasprotuje, ako se poje sveta maša v slovenskem jeziku, ako se čitajo v njem sveti evangelij in berila iz novega in starega zakona, ako so spretno prevedena in razložena, ter v njem opravljajo vse druge cerkvene molitve, zakaj ta, ki je vstvaril tri glavne jezike, hebrejski, grški in latinski, naredil je tudi vse druge na hvalo in v slavo svojo.«

S tistimi pogoji, s katerimi je pred 11 leti dovolil Hadrijan II. rabo slovenskega jezika, dovolil je to tudi Ivan VIII., namreč, da se pri maši čitajo berila in evangelij najprej v latinskem in potem v slovenskem jeziku.

Tako podkrepljen in za nedolžnega spoznan vrnil se je Metodij domov, nadejaje se, da bode vender uže kedaj mogel živeti v miru, toda zmotil se je. Da-si je Metodij iz Rima prinesel Svetopolku pismo papeževo, kjer se je vse povedalo po resnici in po pravici, pisal je Vihing Svetopolku sleparsko pismo, v katerem je bil Metodij označen kot razkolnik. Svetopolk zdaj ni vedel ali ni hotel vedeti, pri čem da je. Žal, da je več verjel tujim klevetnikom, nego domačim poštenjakom.

Metodij se je tolažil s tem, da je imel na svoji strani duhovščino in ljudstvo, in da se je mogel prepričati pri papežu samem, je-li je v istini dal Vihingu pismo popolnem nasprotne vsebine;

popisal mu je tudi svoje težave in nadloge. Papež je odgovoril dné 23. marcija leta 881., hvaleč njegovo gorečnost, a ni poslal Svetopolku nobenega druzega pisma. Bržkone pozval je papež Vihinga v Rim, da se preišče stvar, tudi Metodij naj bi prišel četrtokrat v Rim; Vihing se je bržkone opravičeval pismeno; pa tudi pozneje še ni dal Metodiju miru.

Ko je Metodij širil krščanstvo po Moravskem, prišel je tje češki vojvoda Bořivoj in se je dal krstiti s šestdesetimi možmi svojega spremstva; domu se vrnivši vzel je vojvoda sè seboj več duhovnikov, ki so krstili njegovo soprogo Ljudmilo in več plemenitašev.

Tako živahno delovanje začelo je Metodiju moriti telesne moči; uže močno bolan priporočal je za naslednika Gorazda, ker je bil ta domačin, sloboden mož, dobro poučen v latinski književnosti in pravoveren. Dné 6. aprila l. 885. je umrl. Ves narod je plakal za njim, ker je vedel, da je izgubil nenadomestnega moža.

Po njegovi smrti je Panoniji in Moraviji nebo zakrilo svoje prijazno lice; po smrti Ivana VIII. zasedel je po kratkem papeževanju Marina I. in Hadrijana III. Štefan VI. stolico v Rimu in prepovedal rabiti slovenski jezik pri božji službi [1]), hkrati poslal je tri legate, Dominika, Ivana in Štefana k Slovanom. Ti bi se imeli najpoprej laskati knezu in mu končno izjaviti, da se mora za vselej odpraviti slovenska božja služba; Gorazdu pa se je velelo, da naj se pride opravičevat v Rim.

Ker je bil Štefan prepovedal slovensko liturgijo, ukazal je Svetopolk l. 886. sè silo okolo 200 duhovnikov izgnati iz Moravske; na Moravskem stanujoči Nemci »νέμετζοι« podili so jih v mrazu proti Donavi in jih neprenehoma mučili. Izgnanci so se odpravili na Bolgarsko, kjer so dobili mirno zavetje. Gorazd postal je bolgarski nadškof.

Žalostni časi so nastopili zdaj za panonsko-moravsko nadškofijo, kajti k temu udarcu pridružila se je l. 892. vojska med

[1]) Zanimljivo je, kar piše »Dom in Svet« (VII. str. 320) o tem. »Vpraša se le, je-li res papež Štefan V. (VI.) po smrti Metodijevi prepovedal slov. liturgijo in obsodil Metodija, kar bi se na podlagi krivih poročil tudi lahko zgodilo; z drugimi besedami: je-li omenjena poslanica avtentičen in zanesljiv vir? A prav to je med učenjaki še nedognano. Poslanico je našel zgodovinar Wattenbach v knjižnici cistercijskega samostana sv. Križa v Dolenji Avstriji in jo izdal l. 1849. Dandanes misli večina učenjakov, da je ta poslanica podvržen spis, delo Vihingovo.«

Nemci in moravskimi Slovani; vrhu tega nahujskal je Arnulf Madžare in Moravane. Po Panoniji so Madžari pustošili takó, da l. 900. nobene cerkve ni bilo več v tej nesrečni deželi.

8. Književno delo sv. Cirila in Metodija pa njunih naslednikov.[1]

Samo ustni pouk ni zadostoval vnetima blagovestnikoma slovanskima, nego hitro sta obrnila pazno oko tudi na pismeno delovanje. Njiju življenjepisec pravi, da je Ciril, izumevši črke, počel na slovenski jezik prelagati evangelij, ki ima iz prva besede: *V začetku je bila beseda* itd., to je evangelij sv. Ivana. Iz tega se razvidi, da je Ciril priredil nedeljske ali izborne evangelije; koliko je izdelal Ciril, koliko Metodij, se ne more določiti; istotako ne, kaj se je izvršilo uže v njuni domovini, koliko še le na Moravskem.

Ko sta šla l. 867. v Rim, so bile po panonski legendi v prevodu dovršene knjige: 1) evangelije, kakor se rabi v cerkvenem čitânju; 2) apostol = čitanje iz apostolskih poslanic; 3) psaltir in služba, kjer se nahajajo molitve in pesmi pri jutranji in tajni božji službi in pri krstu, pri obedu in večerji; vse to je bilo uravnano po vzhodnem obredu, potem odobreno in posvečeno po papežu Hadrijanu, ki je te knjige položil na oltar sv. Petra v Rimu; potem so se svete maše pele v slovenskem jeziku v cerkvi sv. Petra in morda še drugod.

Po smrti Cirilovi je Metodij nadaljeval književno delovanje in je izmed učencev odbral dva brzopisca v pomoč; s temi je prevel knjige starega zakona, izvzemši knjige o Makabejcih, o Esteri, Juditi in o Tobiji. Ivan, eksarh bolgarski za časa cara Simeona, trdi sicer, da je prevel vse ustavne knjige iz hebrejskega na slovenski jezik, to se pa ne more dognati do čista.

Razven prevodov iz sv. pisma je priredil tudi nomokanon = zbornik cerkvenega prava v vzhodni cerkvi; paterik = življenjepisi sv. cerkvenih očetov, in Kyrilъ slovenskyj = osem govorov brata Cirila v bran krščanski veri nasproti Mohamedancem.

[1]) Za stvarne popravke in podatke v tem oddelku do incl. »Brižinsk spomeniki« izrekam presrčno hvalo g. dr. Oblaku v Gradcu.

Po natančnih jezikoslovnih preiskavah se ne vjema vse to z resnico, nego verjetnejše je, da so bili prevedeni in prirejeni samo oni odlomki, ki so bili potrebni za liturgične namene.

Italska legenda govori tudi presplošno, da bi se obsežnost slovstvenega delovanja slovanskih blagovestnikov mogla določiti natanko. Šafařik, Novostrujev, Sreznevskij, Jagić in Valjavec so dokazali, kakova sta bila v najstarejši obliki evangelij in psalter; to je razjasnil Voskresenskij o »apostolu«, liturgične knjige pa še niso preiskane.

Med manj rabljene spise se šteje »Skrivno evangelije« (Apokalypsa); zato se tudi ni priredilo koj v prvih časih, nego pozneje, najbrž kje v Macedoniji. Najstarejši rokopis pripada XII.—XIII. stoletju.[1])

Pomagali so Cirilu in Metodiju njuni učenci Klement, Naum, Angelar, Gorazd in Sava.

Kako so v najstarejši dôbi slovenske liturgije bile urejene knjige, to je težko povedati na drobno. Vondrak je, zasledivši starovisokonemški izvirnik nekaterim izpovednim molitvam, dokazal[2]), da so nekateri odlomki v »Euchologium Sinaiticum« prevedeni bili uže na Moravskem.

Po Metodijevi smrti so se učenci morali umakniti v Bolgarijo in so tam nadaljevali književno delo. Klement, rojen Bolgar, je zvesto spremljaval Cirila in Metodija v Moravi in v Panoniji ter bival potem v Ohridi in Velici; umrl je l. 916. Spisal je »Hvalnice« ali panegirike za svetke in praznike vsega leta, posebej tudi na sv. Cirila; »Žitja ranjkih otcev«, »Homilijo mučencev«; gotovo ni, da je spisal tudi »Cvetni Triod« in »Žitje sv. Konstantina«, kakor se je ugibalo poprej.[3])

V zahodnih delih Bolgarije je marljivo opravljal svojo službo Naum; Angelarjevo življenje pa ni znano drobneje.

Na Bolgarskem jih je prijazno vsprejel knez Boris (Mihael) in podpiral car Simeon (l. 899—927), ki je tudi sam bil pisatelj ter je poskrbel, da so 136 izbranih govorov Ivana Zlatoustega preveli z naslovom: »Zlatostruj«; on je izbral bržkone samo »slovesa«, delo so opravili drugi.

---

[1]) Vatr. Oblak, Die kirchenslavische Uebersetzung der Apokalypse, Arch. f. slav. Phil. XII.

[2]) Althochdeutsche Beichtformeln im Altkirchenslavischen und in den Freisinger Denkmälern, Jagić, Arch. f. slav. Phil. XVI.

[3]) Fr. Miklosich, Die christliche Terminologie der slavisch. Sprachen 1875.

Odlikovali so se med drugimi ti-le možjé:

Konstantin je preložil štiri govore Atanazija Aleksandrijskega proti Arijcem, več govorov Ivana Zlatoustega in jih razložil. Postal je bolgarski škof. Gregorij, bolgarski pop, se je po želji Simeonovi udeležil prevajanja.

Najbolj znameniti književnik one dôbe je Ivan eksarh bolgarski. Njegov »Šestodnev« je kompilacija dveh grških heksameronov, Bazilija in Severijona; v njem obširno razlaga stvarjenje sveta po Svetem Pismu. Ne manj važno je njegovo delo »Bogoslovje svętago Joanna Damaskina«. Obema prevodoma je dodal samostalne uvode pri raznih poglavjih; preložil je tudi nekaj govorov za razne praznike.

Menih Hraber spisal je »Skazanie«, kako je sv. Ciril sestavil pismena; Brezimennik (Anonymus) je preložil dva življenjepisa Velikega Antonija in Pankracija; Teodor Doksov pa je v goreči ljubezni do slovanskega pisemstva druge vzpodbujal na delo.

Dôba l. 863.—927. je zlata dôba za cerkvenoslovanski jezik.

9. *Domovina cerkvenoslovanskega jezika.*

Slovenci so bili prvo slovansko pleme, ki se je poprijelo krščanstva: ne Čehi, ne Poljaki, ne Rusi nimajo tako starega slovstvenega spomenika, kakor Slovenci v brižinskih spomenikih.

Na drugi strani pa se trezni raziskovalci slovenske zgodovine ne zlagajo več z nazori, da bi se bili v devetem stoletju Slovenci razširjali od tirolskih planin do Črnega morja, razdeljeni v štiri narečja. Miklosič jih je razdelil v karantanske, panonske, dacijske in bolgarske Slovence, naslanjaje se na podatke Prokopija in Jornanda. V dôbi od 9. do 16. stoletja ime »Sloven« ni omejeno na prednike Slovencev in Bolgarov, nego poznato je tudi drugod: velik del Srbov in Hrvatov je ohranil ime Sloven, n. pr. Slovenci v Dalmaciji, »Slavonija«.

Slovanski rodovi so bili uže takrat, ko so stopili na zgodovinska tla, bistveno različni kakor zdaj po svojem jeziku, dasi morebiti še ne v toliki meri; slovenščina se je v 9. stoletju tako razločevala od bolgarščine kakor zdaj; identičnost imena ne dokazuje identičnosti jezika; tudi na Sedmograškem je znano ime »Sloven«, pa ti Sloveni so pristni Bolgari.

Da tega imena niso imeli samo predniki Slovencev, to jasno dokazuje tudi Nestorjeva kronika (ed. Miklosich) na raznih mestih, n. pr.: c. II. pag. 2, otъ sichъ že sedmi desjatъ i dvoju jazyku bystъ jazykъ slověnьskъ; cap. III., p. 3: ot têchъ Slovênъ razidoša sja po zemlji i prozvaša sja imeny svoimi ..... i tako razide sja slovenьskyj jazykъ. id. id. (Gr. Krek, Einl. 297).

Najvažnejše vprašanje je, na katero slovansko narečje sta Ciril in Metodij prelagala cerkvene knjige. Slovanski in neslovanski učenjaki, kakor Dobrowsky, Vostokov, iz početka Šafařík, potem Schleicher, Leskien so bili tega mnenja, da je to bilo bolgarsko narečje, Kopitar in Miklosič sta trdila, da je bilo panonsko, najodločneje je Miklosič to misel zagovarjal l. 1874. v slovnici: Altslovenische formenlehre in paradigmen; njegovo mnenje se izražuje v besedah: »Okolo srede devetega stoletja se je cerkveno slovstvo v slovanskem jeziku ustanovilo v Panoniji in samo v Panoniji«.

Tu je omeniti, da sta se Ciril in Metodij v Panoniji mudila samo mimogredé; podlaga ali domovina njunemu delovanju je bila zemlja moravska. Pisma papeška v britanskem muzeju pričajo, da sta brata pričela delovanje na Moravskem. Zgodovinski podatki nam razjasnijo samo to, kje je pozorišče slovanski liturgiji, ne povedó nam pa, v katerem jeziku se je vršila. V nekaterih panonskih spomenikih nahajamo moravizme; to je dokazal W. Vondrak celo za brižinske spomenike. (Arch. f. slav. Phil. XVI. 127.)

Verojetni so nazori Jagićevi (Arch. für slavische Phil. I. 442), da sta Ciril in Metodij uže sè seboj prinesla pismo in jezik; prebivalci so ju gotovo vsprejeli z veseljem, če sta govorila uže samo sorodno in razumljivo narečje, saj so se tudi Hrvatje v IX. in X. stoletju tesno oklenili slovanskega obreda, dasi se ni vršil v njihovem jeziku; v Rusiji se je stari cerkvenoslovanski jezik tudi vsprejel z veseljem.

V tem vprašanju so večje važnosti jezikovni razlogi kakor zgodovinski podatki [1]; skupini *št* in *žd* vežeta cerkvenoslovanski jezik na bolgarsko-macedonska narečja. Madžari so mogli ptujke: mostoha (moštoha), pest (pešt), rozsda (rožda), dobiti tudi od Bolgarov onstran Donave; ptujke: lancsa (ląsta), lencse (lęšta), szerencse (sъręšta), ne samo od Slovencev v Kocelovi deželi. Kijevski fragmenti, segajoči v

[1] V. Oblak, Zur Würdigung des Altslovenischen (V. Jagić, Arch. f. slav. Phil. XV, 338—70).

XI. stoletje, dokazujejo, da se je tu govoril *c* in *z* namesto *št* in *žd*; isto dokazujejo praški odlomki.

Krščansko terminologijo germanskega proizvoda sta Ciril in Metodij uže našla na Moravskem in v Panoniji in jo porabila za svoje namene; jezik, v katerem sta pisala, pa sta prinesla iz domovine ali bližnje okolice (južno-zahodne Macedonije). Dokazano je, da se še zdaj govoré nosniki v nekaterih bolgarskih narečjih.[1])

Starocerkvena slovanščina je radi tega tako bogata na oblikah, ker se je začela pisati v knjigah dve sto let poprej nego ruščina ali srbo-hrvaščina, ne pa radi tega, ker se je govorila v Panoniji.

10. Glagolica in cirilica.

Najstarejši spomeniki so pisani v dveh abecedah, v glagolici in cirilici.

Glagolica je dvojna; okrogla se navadno imenuje bolgarska ali staroslovanska, oglata pa bosenska ali hrvatska; tej pravijo tudi bukvica.

Učenjaki se vjemajo v tem, da je glagolica starejša od cirilice. Gelazij Dobner (1719—90) prvi pripisuje glagolico sv. Cirilu; njemu se je pozneje pridružil tudi J. Kopitar (iz prva jo je imel z Dobrovskym vred za plod pobožne prevare); ko je pa l. 1836. izdal knjigo: »Glagolita Clozianus«, začel je izpreminjati svoje nazore o glagolici in cirilici, in je dokazal, da glagolica ni plod XIII. stoletja; tega mnenja je bil tudi Vostokov l. 1843.

Preis jo je l. 1843. iskal v hrvatskem Primorju, Srezněvskij l. 1852. v Bolgariji, Bodjanskij je menil l. 1855., da je sv. Ciril utegnil izumiti glagolico, Grigorović pa je mislil, da je Metodij sestavil cirilico, Ciril pa glagolico.

Šafařik je l. 1852., 1853. in 1857. trdil odločno, da je glagolico zložil Ciril, cirilico pa škof Klement, temu mnenju se je pridružil dr. Rački s knjigo: »Pismo slovjensko«, Zagreb. 1861.

Po Miklosičevem mnenju (Ersch u. Gruber, Encyl. XLVIII. 403—422) je glagolico osnoval Ciril za jezik panonskih Slovencev po nekem pismu, ki so ga od Grkov dobili Slovenci po svojih sosedih Ilirih; po Metodijevi smrti l. 885. so pa učenci njegovi z liturgičnimi knjigami prenesli glagolico v Bolgarijo in v Hrvate.

---

[1]) Draganov, Nosovye glasnye zvuki v sovremennych makedonsko-slav. i bolgarskych gov.; glej: Jagić, Arch. II. 399; XI. 264.

Isaak Tayler, ki je v Londonu izdal obširno paleografsko delo »The Alphabet«, je napisal v Jagićevem Archivu [1]) kratek sestavek »Ueber den Ursprung des glagolitischen Alphabetes« pridejavši dve preglednici, kjer skuša glagolico izvajati iz grške kurzive VI. in VII. stoletja. Nekaj črk se mu je posrečilo pogoditi, nekaj pa tudi ne.

Z velikim trudom je skušal reči priti do dna Lavoslav Geitler, bivši profesor slovanščine na zagrebškem vseučilišču, z delom: Die albanesischen und slavischen Schriften. (Mit 25 phototypischen Tafeln.) Mit Unterstützung der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Wien, Hölder 1883.

Njegovi nazori so ti-le: Konzul Hahn je našel v albanskem mestu Elbasan iz početka tega stoletja rokopis, ki se pripisuje učitelju Teodoru; ne vé se pa, jeli je črke izumil sam, ali prinesel od drugod. Črke te abecede spravlja Geitler v dotiko z oblikami mlajše rimske kurzive iz VI. in VII. stoletja. Po tej azbuki so si stari Albanci osnovali staro albansko pismo; s tem spravi v dotiko reformovano od sosedne grške abecede VII. in VIII. stoletja, ki se pa ni ohranila: iz te abecede je postala po Geitlerjevem mnenju tudi glagolica. On si misli dvoje glagolic, starejšo ali predglagolico, ki se je ločila od te, ki jo poznamo v zborniku Assemanijevem ali zografskem. Tudi cirilica je dvojna: starejša, ki je sestajala iz grških uncijalij, in poznejša, ki se je pomešala z nekimi glagolskimi črkami. Tudi od starejše cirilice nimamo nobenih spomenikov. V nekem določenem kraju in času sta trčili obe vkupej, druga je vplivala na drugo. Uže pred Cirilom se je začela rabiti uncijalna grška pisava, Ciril je samo reformoval te črke, in sicer starocirilske. Stara glagolica je postala ob Drini, cirilica pa tam, kjer so Slovani bili podvrženi bizantinskemu uplivu.

Po smrti Metodijevi so njegovi učenci šli v bolgarske Slovane; v Albaniji je cirilsko pismo zadelo na glagolsko: glagolica je vsprejela od cirilice črke za *c*, *č*, *št*, *š*, *ê* v stari kapitalni obliki in prestrojila vse kurzivne in kapitalne elemente. Tako je postala bolgarska glagolica in se je iz zahodne Macedonije in srednje Albanije razširila v Dalmatince in Hrvate pred l. 924.; v začetku je še bila okrogla, pozneje se je izpremenila v oglato.

Cirilica je od glagolice vsprejela znamenja za ь, *ž*, *ju* in *y*, pa znamenja so bila takrat drugačna; iz te je nastala srbska, bosenska in bolgarska cirilica.

[1]) V. letnik.

Iz teh kratkih podatkov se vidi, da je Geitler s svojo hipotezo celó preobrnil nauk o glagolici. Oglasili so se proti tem nazorom strokovnjaki, n. pr. grški paleograf Gardhausen v Leipziger Literaturblatt, 1883, in V. Jagić v Archiv f. slav. Philologie 1883 in v Četyre kritiko-paleografičeskija staty. Sanktpeterburg 1884, 103—89.

Dognali so slavisti to-le:

1.) Oba pravopisa sta v neki zvezi;

2.) oba sta sorodna z grškim pravopisom; cirilica se naslanja na uncijalno, glagolica na minuskelno obliko;

3.) neka razlika se je ohranila iz najstarejših časov, kar se razvidi iz čiselne vrednosti (Zahlwert) raznih črk;

4.) oba pravopisa sta se razvijala po svoje. V. Jagić, Arch. f. slav. Philog. IV. 316.

Cirilica se je razširila po Bolgarskem, Srbskem in Ruskem in postala tako svetovna abeceda, ker jo rabi pravoslavna država in cerkev, glagolica pa se je iz knežjih dvorov Rastislava, Bořivoja, Kocela in Privine raztegnila med' Srbe, Bolgare in Hrvate; med prvimi je izginila do cela, v nekaterih krajih v Istri in Dalmaciji se pa čuva še sedaj kot dragi biser slovanskega bitja in žitja.

II. Cerkvenoslovanski spomeniki.

α) Glagolski.

Cerkvenoslovanski spomeniki se delé v glagolske in cirilske; glagolski so:

1.) Četvero evangelije zografsko, shranjeno na gori Athos, obsega 304 liste; izmed teh se mlajših sedemnajst (41—57) nahaja v javni knjižnici petrograjski; nekaj jih je natisnil J. J. Sreznevski v Drevnie glagoličeskie pamjatniki, Petrograd 1866, str. 115 do 57. Popolno izdanje je: Zografskoje evangelije izdannoe V. Jagićem. Quattuor evangeliorum Codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus, Characteribus cyrillicis transcriptus notis criticis prolegomenis appendicibus auctum. Adiuvante summi Ministerii Borussici liberalitate edidit V. Jagić. Berlin, Weidmann, 1889. XLVI. 176.

Po mnenju Jagićevem je evangelije pisano koncem X. ali začetkom XI. stoletja na Bolgarskem. Avstrijski konzul Anton Mihanović ga je našel v samostanu na gori Athos, l. 1857. ga je fotografoval Rus P. Sevastijanov; l. 1860. ga je samostan daroval ruskemu caru, ta pa petrograjski carski knjižnici.

2.) Glagolita Clozianus, dvanajst listov v Trientu, dva v Inomostu; one je objavil Kopitar l. 1836. (glej ves naslov v Kopitarjevem življenjepisu); ta dva pa Miklosič v Denkschriften der kais. Akademie, X. 193—214, oba tudi Sreznevskij 163—220.

Sedanji glagolita ni cel spis, nego odlomek knjige, ki jo je imel Janez Frangepan, lastnik otoka Krka, v zlato in srebro kovano, kot dragocen spomenik. Po njegovi smrti l. 1482. so raznesli njegovo premoženje, oropali knjigo dragocene oprave in razdelili v spominke. Kos take knjige je dobil Lukas de Reynaldis, duhoven iz Krka, in od njega avstrijski general Marquard Breisacher, kot poslanec nadvojvode Sigismunda l. 1487. Po Breisacherjevi smrti l. 1509. je prišel rokopis v last grofu Schurffu, potem Clozu v Trientu. Tirolski zgodovinar Di Pauli a Treuheim, kateremu je Kopitar storil neko uslugo, je našega rojaka iz hvaležnosti opozoril na to starino slovansko.

Ti ostanki obsegajo: *a)* govor sv. Janeza Zlatoustega na cvetno nedeljo; začetka in konca ni; *b)* govor na veliki četrtek; *c)* govor na veliki petek; *d)* govor sv. Epifanija, velikega škofa na Kipru, na veliki petek. Na novo je izdan z naslovom: Glagolita Clozův, Vydal Dr. Vaclav Vondrak. Se třemi světlotiskovými přílohami. V Praze, 1893. 4°. 126.

3.) Marijin kodeks, 471 listov, ki jih ima J. V. Grigorović v Odesi; Sreznevskij ga je imenoval »Athoški evangelij« in je objavil nekaj odlomkov. Pamjatnikъ glagoličeskoj pisъmennosti. Marijinskoje četveroevangelije sъ primečanjami i priloženjami. Trudъ V. Jagića. Izdanie otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademiji naukъ. Quattuor evangeliorum conversiones palaeoslovenicae. Codex Marianus glagoliticus. Characteribus cyrillicis transcriptum edidit V. Jagić. Accedunt tabulae duae. Berolini, Weidmann. 1888. XX. 607. 4.

4) Psalter sinajski shranjuje se v katarinskem samostanu na gori Sinai. Najpoprej je doznal o njem ruski arhimandrit Porfirij Uspenskij l. 1850.; l. 1882. ga je izdal dr. Lavoslav Geitler na stroške jugoslovanske akademije v Zagrebu. Jako star in važen pa je:

5) Euchologium. Glagolski spomenik manastira Sinai-brda; izdao dr. Lavoslav Geitler, u Zagrebu, 1882. 8. XVI. 197.

Dr. Geitler je l. 1879. potoval na goro Sinai in je k trem po Sreznevskem izdanim listom (St. Peterburg, 1866) našel 106 listov liturgične knjige. Po pismu in jeziku zlaga se ta odlomek z zograf-

skim, Marijinim kodeksom, Assemanijevim evangelijem in s Kločevim glagolitom. To je prvi in edini spomenik, iz katerega se more izpoznati svojstvo najstarejših liturgičnih knjig. Jezik svedoči, da pripada poznejšim umotvorom najstarejše dôbe. V. Jagić je v oceni te knjige (Arch. f. slav. Phil. VII, 121—133) dokazal, da se mnogi stavki te knjige nahajajo inače urejeni v mnogih liturgičnih rokopisih XII.—XV. stoletja.

β) Assemanijevo ali vatikansko evangelije.

Simeon Assemani, poslan po papežu na vzhod, je našel ta rokopis v Jeruzalemu l. 1736. pri nekem menihu grškega obreda; zdaj se čuva rokopis v vatikanski knjižnici v Rimu. L. 1865. ga je izdal dr. Rački, l. 1878. dr. Ivan Crnčič, dvorni tajnik sv. očeta Leona XIII. in kanonik sv. Jeronima v Rimu. 8⁰. LXXVI. 184.

Manjši spomeniki so: Ohridsko evangelije, dva lista, Macedonski list, oboje izdal Sreznevskij.

Pisatelj te knjige je nameraval našteti samo tiste spomenike, čijih jeziku se ne poznajo srbsko-hrvatske, bolgarske ali ruske primesi.

Ko je Sreznevskij izdal jako obsežne kijevske [1]) fragmente, se je prišlo prvokrat na sled jako važnemu preobratu v slovanskem bogoslužju: mogočnim navalom nemškega duhovenstva na ljubo se je popustil vzhodno-bizantinski obred in vsprejel rimski. Ti fragmenti so iz XI. stoletja. V. Jagić pa je našel na platnicah neke knjige v knjižnici dunajske tehnike dva lista male osmerke, popisana z okroglo glagolico, in ja je izdal z naslovom: Glagolitica, Würdigung neuentdeckter Fragmente. Mit 10 Tafeln, Wien 1890. 4⁰. 62. (Denkschriften der kais. Akad. der Wissenschaften in Wien. Phil. hist. Cl. XXXVIII. B.) Ta drobni odlomek, (ki se v tem obziru strinja tudi s praškim odlomkom) obsega nekatere molitve post communionem, missa altera, Apostolorum secreta, praefatio, post communionem, missa unius Apostoli; epistola ad Corinthios. Tem odlomkom je pridejal Jagić korenite razprave v štirih poglavjih in dokazal, da se je preobrat od bizantinskega obreda k rimskemu na vsej zahodni strani od Velike Moravske tja do srednje Dalmacije vršil uže za časa Metodija, »in der dornenvollen Laufbahn des pannonischen Erzbischofs«.

---

[1]) Natisneni tudi v Jagićevi razpravi: Glagolitica. Wien 1890.

Kijevski in dunajski odlomki so si v rodu, ker imajo za iste pojmove enake izraze, n. pr. vъsądъ = communio, mьša id.

Važna sta ta dva lista tudi radi tega, ker vežeta panonske spomenike z okroglo glagolico in poznejše hrvatske spomenike z oglato glagolico. Na drobno opisuje usodo glagolice v poznejših časih J. Broz. v knjigi: Črtice iz hrvatske književnosti. Zagreb. 1888.

Pozneje je glagolica služila tudi posvetnim namenom; po otokih istrskih se še zdaj nahaja mnogo znamenitih rokopisov: župna cerkev vrbeniška na otoku Krku se ponaša s šesterimi rokopisi (dve mašni knjigi in štirje brevirji); mašni knjigi sta pisani s krasnimi začetnimi črkami. Za vzgled navaja vitez Klodič v svojem spisu: Zur Literatur in Triest und Istrien, (Oesterreich in Wort und Bild, Küstenland und Dalmatien str. 235), jako natančno posnet odlomek. Ena teh mašnih knjig je pisana l. 1456., druga 1463; brevirji so iz 14. stoletja. L. 1483. se je v Benetkah natisnila prva glagolska knjiga: Missale romanum glagoliticum [1]; ponatisnil se je ta misale v letih 1509, 1528, 1531, 1631, 1706, 1741.

Kratki posnetki te mašne knjige v hrvatskem jeziku, imenovani »schiavetti«, se nahajajo skorej v vseh cerkvah v notranji Istri.

Glagolica se je v cerkveni službi do XVI. stoletja razširila ne samo po Istri nego tudi po večjem delu Dalmacije, Hrvatske in Bosne in je bila edino sredstvo pismenega občevanja v omenjenih deželah. V poreški škofiji je bilo v XVIII. stoletju 19 glagolskih župnij; v Poreču je sinoda l. 1733. ukrenila, da se ima nastaviti sedem izpraševalnih komisarjev za glagolico. Dasi so jo pospeševali celó papeži Inocencij IV. (1243—1254), Urban VIII. (1623—1643) in Benedikt XIV., se je vender raba glagolice skrčila takó, da je sedaj v Istri jako omejena.

Glagolica pa se je rabila tudi v pravoznanskih, zgodovinskih spisih, v oporokah in napisih. Važen je »Razvod istrijanski«, mejna določba iz l. 1275. v prepisu iz l. 1546, ki se tiče občinskih prepirov v ozemlju grofov pazinskih, patrijarhov oglejskih in samovlade beneške. Trije notarji so zapisnik za gospodo pisali nemški, za »Latince« latinski, za Istrijance hrvatski.

Drug tak »Razvod« se je ohranil gledé mej med Moščenicami in Kozljakom iz l. 1395.; po lepem čistem jeziku se odlikuje

[1]) Izvod te knjige se nahaja v župni knjižnici v Ricmanju blizu Trsta.

»Statut otoka Krka« iz l. 1388.; arhiv kastvanski shranjuje iz l. 1678. »Zakon kapitula Kastve«.

Glagolske pravne spise imajo župni arhivi v Dolini (blizu Trsta) in Lovrani, zasebniki v Moščenicah in v Veprincu iz l. 1625., 1627., 1629. in 1641.; v Dolini so se cerkvene matice pisale glagolski do l. 1619.; ohranjeni so še glagolski urbariji v Boljuncu iz l. 1576. in 1604. in v Škednji od l. 1583. do 1680. Glagolskih napisov se nahaja mnogo po Istri, na Goriškem in po Tržaškem.

β) Cirilski spomeniki.

1.) Codex supracliensis (zbornik supraselski), 285 listov, katerih se nahaja 118 v licejalni knjižnici ljubljanski, ostalina večinoma (151 listov) v knjižnici grofa Zamojskega v Varšavi. Izdan je po Miklosiču leta 1851. na Dunaju (deloma tudi po Sreznevskem) in obsega 24 legend in 22 homilij grških cerkvenih očakov; Rudolf Abicht v spisu Quellennachweise zum Codex Suprasliensis (V. Jagić, Arch. f. slav. Phil. XV. 321—37) navaja vire, iz katerih je zajemal sestavitelj rokopisa. Svoje ime ima od samostana Suprasl na Ruskem (gubernija grodanska, kjer se je našel).

V novejšem času se je s tem rokopisom temeljito bavil W. Vondrak ter spisal o njem: »Altslovenische Studien« in »Ueber einige orthographische und lexicalische Eigenthümlichkeiten des Codex Suprasliensis im Verhältnis zu den andern altslovenischen Denkmälern« (Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien; phil. hist. Classe CXXII. 1890. 8⁰, 90; CXXIV. 1891. 8⁰ 44.)

Ti razpravi dokazujeta, 1) da ni ves rokopis istega izvora, 2) prevod ne kaže stare uravnave, ki nam je znana iz najstarejših glagolskih evangelijev, 3) v sedanji obliki se je dovršil na Bolgarskem. Tudi V. Oblak je v Jagićevem Arch. f. slav. Phil. XIII, 246 in XV, 342—348 dokazal po slovarskih ozirih, da je rokopis v pristni obliki nastal na Bolgarskem, ker se v marsičem zlaga z bolgarskim trnovskim evangelijem. (Ezechiel Zivier, Studien über den Codex Suprasliensis. Breslau, 1892. 26).

2.) Savina knjiga, 129 listov, nahaja se v tipografični knjižnici petrograjski; izdal jo je Sreznevskij v »Drevnie slavjanskie pamjatniki.« Petrograd, 1868. 1—154. Jagić (Arch. f. slav. Phil. V. 580—612), je našel v tem izdanju mnogo paleografskih in jezikoslovnih nedostatkov. Jezikoslovne posebnosti tega rokopisa omenjata

V. Oblak in Jagić, Arch. XV. 357 - 8, in Vondrák, Altslov. Studien 70—71; prim. Jagić, Archiv II. 242.

Manjši spomeniki so:

Catechesis Cirila Jeruzalemskega, 2 lista; Evangelij V. M. Undolskega, 2 lista; Sluški psalter, 1 list; Novgorodski evangelij, 2 lista; Macedonski list; vse je natisnil Sreznevskij. (Drevnie glagoličeskie pamjatniki, 1866). — Ne spomenik, nego normalizovan tekst pa je:

Svętoje Evangelije gospoda našego Jsusa Christa, Drevnoslavjanskij tekstъ. Kazanъ 1889. VIII.' 362. Knjigo je izdal N. Ilmenskij in odpravil vse rusizme. Jagić (Arch. f. slav. Phil. XII. 627) priporoča, da bi se na Ruskem v vseh zavodih rabil tak evangelij v čistem starocerkvenem jeziku.

L. 1493. se je v Benetkah natisnila prva cirilska knjiga.

γ) Brižinski odlomki.[1])

L. 1807. so v knjižnih zakladih, ki so jih iz odpravljenih samostanov poslali v Monakovo, med knjigami brižinske knjižnice našli tri slovenske spise v duhovnih bukvah (Vademecum) škofa Abrahama, ki je bil Slovenec in škof v Brižniku, (Freisingen na Bavarskem) l. 957—94. Imenovali so jih radi tega: Freisinger Denkmäler, Monumenta Frisingiana, Freyzingenskija staty; po Kopitarju so jih jeli imenovati »Karantanske spise«.

[1]) Kopitar jih je razglasil l. 1807. v časniku: Neuer lit. Anzeiger, št. 12; Dobrowsky pa l. 1814. v Slovanki I. 249—51, Vostokov omenil v XVII. zvezku »Trudov Občestva Ljubitelej Ross. slovesnosti pri Mosk. Universitêtê.«

Fr. Metelko je l. 1825. v svoji slovnici Lehrgebäude dal ponatisniti I. spomenik z latinskim prevodom in nekaterimi opombami; l. 1827. sta jih priobčila Köppen in Vostokov v »Sobranie slovenskihъ pamjatnikovъ nahodjaščih sja vnê Rossie. Knj. I. Sanktpeterburg 1—80. Vostokov jih je prepisal v cirilico in pridejal jako temeljite slovniške opombe. Vostokovljevo razpravo je ponatisnil Sreznevskij l. 1865. v »Filolog. nabljudenija.« — Kopitar je l. 1822. ponatisnil I. spomenik v »Jahrbücher der Literatur« v prvotni obliki in v latinskem prevodu; l. 1836. v Glagolita Clozianus, str. 33—45 jih razložil zgodovinsko in jezikoslovno, pridejal Vostokovljev cirilski prepis in latinski prevod vseh treh spomenikov. A. Janežič je l. 1854. v slovnici, Fr. Miklosič v čitanki za 8. gimnazijski razred nekaj ponatisnil v vzgled.

Razven tu navedenih učenjakov so se bavili s tem predmetom: Aug. Schleicher v Beiträge zur vergl. Sprachforschung l. 1858. I. 34.; P. Šafařik. Ueber Ursprung u. Heimat des Glagolitismus, Prag 1858. V. Jagić, Arch. f. slav. Phil. I. 450—51.

Ti spomeniki obsegajo I. očitno izpoved, ki jo moli ljudstvo za duhovnikom, II. ogovor ali opominjanje pred izpovedjo, III. izpovedno molitev.

Pisali so te spomenike blagovestniki, ki so med l. 769. in 1000. bavarskim, karantanskim in drugim Slovencem oznanjevali sv. vero.

Kopitar je sodil, da sta I. in III. spomenik iz 8., II. pa iz 10. stoletja; Miklosič trdi v spisu »Christliche Terminologie der slavischen Sprachen«, da spadajo iz paleografskih vzrokov v 9. ali 10., Schmeller jih stavlja v 12. stoletje.

Na Bavarskem še dandanašnji tako molijo za duhovnikom, kakor kažô te molitve; v Slovencih na Kranjskem, Koroškem in Ogrskem je bila znana očitna izpoved pred sv. obhajilom; Glagolita Clozianus, str. 47, ima češko confessio publica, ki je enakega izvora. V. M. Undolskij je našel l. 1840. med homilijami sv. Klementa »Poučenije na pamjat apostola ili mučenika«, ki je jako podobno drugemu spomeniku.

Izvirnik je še le v najnovejšem času našel M. Vondrak in je reč razjasnil v spisu: Althochdeutsche Beichtformeln im Altkirchenslavischen und in den Freisinger Denkmälern, von Jagić, Arch. f. slavische Philologie, XVI. 118—133, (l. 1894). Uže Vostokov je l. 1827. kazal na nemške izpovedne molitve. Izpovedna oblika brižinska III. in izpovedna molitev v Euchologium sinaiticum prihajata iz istega vira.

Izvirnik je tako imenovani »St. Emmeramer Gebet«, ki se je ohranil v dveh rokopisih, 1) Teplski rokopis (A), pisan na Bavarskem v letih 828—876 in shranjen v samostanu Tepl na Češkem, in 2) rokopis kraljevske knjižnice v Monakovem iz XI. stoletja. Objavila sta jih Müllenhof in Scherer v: Denkmäler deutscher Poesie und Prosa aus dem VIII.—XII. Jahr. l. 1864., str. 187—8. Vondrak primerja najpoprej enake izraze in stavke v brižinskih spomenikih in v Euchologium sinaiticum, potem v nemških izpovednih molitvah in cerkvenoslovanskih v Euchologium sinaiticum; cerkvenoslovanski tekst imata besedo svêt za pomen mundus, dočim se v drugih berilih nahaja v tem pomenu mir.

Brez cerkvenoslovanskega slovstva bi bržkone ne imeli teh spomenikov; l. 1876. je Jagić opozoril na upliv cerkvenoslovanščine

na ta spis karantanske slovenščine. Polglasnike včasih izražuje, včasih ne; tu jih nadomeščuje *e*, tam *i*.

Kažejo se celó uplivi češčine (slovaščine, n. pr. jaz se zaglagolo zlodeiu III. 1. primeri slovaški: zariekal sa od toho).

Narečje je ziljsko, ali sorodno ziljskemu.

B. Protestantovska dôba od l. 1550—1600.

1. *Pregled koroške, kranjske, štajerske in primorske zgodovine od X. do XVI. stoletja.*

Severni in južni Slovani — Čehi, Moravani pa Slovenci [1] — so od 10. stoletja počenši živeli dolgo v narodni nezavesti. Čehi in Poljaki, Srbi in Hrvati so si osnovali polagoma kraljestva in carstva in imeli zlate dôbe v zgodovini in slovstvu; Slovenci se ne mogó ponašati niti z zmagonosnimi cesarji niti s slavnimi kralji; samo to si morejo šteti v čast, da so združeni s Hrvati zapadno Evropo branili divjih Turkov in drugim narodom omogočili razvijati se po svoje. V enem obziru se slovenska zgodovina od X. stoletja naprej razlikuje od sedanje, da so bili Slovenci takrat po večini zedinjeni v eno deželo, Karantanijo (Korotan, Koroško).

---

[1]) O Slovencih sploh in njihovi zgodovini glej: Valvasor, Ehre des Herzogthums Krain, 1689, 1877; dalje glej: Vodnik, Linhart, Bradaška, Orožen, Krempel, J. Trdina, Steklasa, Stare, Šuklje, Parapat; — Mittheilungen des hist. Vereins f. Krain; — V. F. Klun, Slovency, etnog. očerk (Ruska Bes. 1857). — Jos. Erben, Korutany, Štyrsko, Krajina v Slovnik Naučny. — Slovanstvo (151—194). Spisali Janez Majciger, Maks Pleteršnik in Bož. Raič. Zal. in izdala Matica Slovenska. — A. Žnidaršič: »Slovenski klobuk.« Dom. 1867, št. 31—40 opisuje slovensko zgodovino srednjega veka. — Jos. Šuman. Die Slovenen. Wien, Teschen, 1881. 8. 183. — Slovenci. Po potnih spominkih spisal M a k u š e v. Nov. 1873, 386... 426; prevod po Makuševem spisu v Viestniku v Varšavi l. 1873. — Dr. J. Leciejewski. Z życia Slovéncόw, 1884. 8. 34. — J. Lego je pisal o Slovencih v mnogih českih časnikih. — J. Boudouin de Courtenay. Slovansky Sbornik, 1884, št. 2. — Mr. Mackenzie Wallace. Among the Southern Slaves. Times, 1884. — La Slave, le Danube et le Balkan. Voyage chez les Slovènes, les Croates, les

Koroško.

Da cesar Oton II. oslabi upornika Henrika II., vojvodo karantanskega, je od Bavarske odcepil Karantanijo [1]) in Vzhodno krajino in ji v vladarstvo izročil Henrika I., sina poprejšnjega bavarskega vojvode Bertolda; Karantanija je postala samostalna vojvodina nemškega cesarstva (952). Odslej so se pogostoma menjali vladarji; l. 1077. je vladal vojvoda Luitpold Eppensteinski. V tem času je bila Karantanija imenitna dežela, ker je obsegala Štajersko, (izvzemši od Ogrov zasedenega dela), Slovensko, Istrsko in Furlansko-veroneško pokrajino, ki se je sicer rada prištevala k Italiji.

V Istri so širili Benečanje svoj upliv; da bi pa istrski mejni grofje mogli odbijati benečansko stranko, so jim karantanski vojvode podrejali tudi Kranjsko (Gorenjsko), pa Metliško (Slovensko) krajino.

V XII. in XIII. stoletju so se v okviru Karantanije pojavile male vladarske kneževine. V boju med cerkvijo in državo je oglejski patrijarh Sieghard l. 1077. od Henrika IV. dobil Furlansko kot samostalno vojvodino.

Serbes et les Bulgares. Par M. L. Leger, Paris, librairie Plon. 1884. 8. 275. — Samuel Singer. Unsere Zeit. Deutsche Revue der Gegenwart, 1889. Heft XII. — Prijazen opis, ponatisnila Soča 1883. — Karl Braun aus Wiesbaden, Ueber Land und Meer, 1884. št. 7, površno. Ivan Solnce, Slovenci v severni Ameriki. Lj. Zv. 1883, 79, 813. — Noše štajerskih Pesničarjev, N. 1848, 173. — Stara noša Slovencev, N. 1849, 34. — Noše slovenske tržaške okolice, N. 1864, 50. — Narodne noše (12 slik). Izdal J. Blaznik v Ljubljani, 1863. — J. Pajk. Noše štajerskih Slovencev, Zv. 1876, 73, 110.

[1]) K. Mayers, Geschichte von Kärnten, Cilly, 1785. — H. Hermann, Handbuch der Geschichte des Herzogthums Kärnten, Klagenfurt, 1843. — Zeitschrift des Kärntner Museums. — Imenik krajev na Koroškem, 1860 (nemški in slovenski). Od 1849 je izhajal pod uredništvom barona Ankershofna Arch. f. die Geschichte von Kärnten. — Zgodovinsko društvo v Celovcu ima velike zasluge za koroško zgodovino. — Poljudni spisi so: I. pl. Kleinmayer, Koroško ob času srednjega veka, Sl. N. 1877. — Meščanstvo koroško v srednjem veku, Zv. 1877. — O Slovencih na Koroškem, Edin. 1883. — Oesterreich in Wort und Bild. Kärnten und Krain, 18, H. — Železna Kapla, (Dullar, N. 1862).—Koroške Bele, (J. Bleiweiss, N. 1848). — »Vodnik po koroški Sloveniji« (Sl. Celovški), 1865). — L. F(erčnik), Potniške drobtine v »Besedniku« leta 1871. podajajo zgodovinske slike starih za Slovence važnih mest, kakor Breže (Friesach) id. Vodník po koroški Sloveniji. (»Hodišče in grad Ribnica je za Slovence klasična zemlja.« Sl. (Cel.) 1865. id. id.

Tudi Istro[1]) in Kranjsko je cesar istega leta ločil od Koroške in jo izročil v podporo oglejskemu zavezniku, ki pa ni dolgo vladal na Kranjskem, ker so to deželo v oblast dobili Eppensteinci in potem Sponheimci; Istra pa je l. 1173. pripadla tirolskim Andeks-Meranom. Na južni strani Karantanije se je slovensko ozemlje še bolj drobilo. Henrik hohenstaufski je l. 1234. izdal zakon, da so deželni oblastniki postali knezi, in je na kneških posestvih izključil cesarsko oblast; tako so postali samostalni grofje goriški (1254), ki so imeli v svoji oblasti Istrsko in Slovensko krajino, celjski (1372), ortenburški in ptujski grofje. Za vrhovnega vladarja so priznavali cesarja, so se udeleževali nemškega državnega zbora, pa so pobirali sami davke, napovedavali vojsko, sklepali mir, kovali denar in bili višji sodniki; nižji sodniki so bili plemeniti grajščaki.

Kranjsko.[2])

L. 973. je cesar Oton II. v Triburu škofu Abrahamu brižinskemu podaril mnogo posestev v vojvodini Henrika Prepirljivca (Der Zänker) in v grofiji grofa Popona, ki se je imenovala »Carniolia« in se sploh zvala »Creina marcha«[3]) ter se je raztezavala ob gorenji Savi z glavnim mestom »Kranj«. V tej grofiji so imeli brižinski okolo Škofje Loke, in briksenski škofje okolo Bleda jako

[1]) Istrijanski Slovenci, N. 1848. Pulj (Kuk, N. 1854.) Istrijanski Slovenci okolo Pulja, N. 1854. Reka, (Pičan, N. 1856). J. Bilc, (N. 1856 in pozneje v Slov. Glasniku). Čiči, N. 1856. (Misli o istrskih Vlahih Ciribircih, N. 1857.) Istrsko Primorje, (Iv. Sajovic, N. 1856). Trsat, N. 1857. A. Spinčič, Istrien (Oesterr. in Wort und Bild 1890), Pulj, (Sl. 1881, št. 190—2), Slovensko Primorje, N. 1863. V. Urbas, Die Tschitscherei und die Tschitschen. Zeitschrift des Deutschen und Oesterr. Alpenvereines, 1884.

[2]) Podatki za zgodovino kranjske dežele so posneti po Levčevem spisu v Osterr. in Wort und Bild, Kärnten und Krain, 1891, 325—352. — Aug. Dimitz, Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1873, (3 B. Laibach, 1874). — Ivan Vrhovec, Zgodovina Novega Mesta. Ljubljana, 1891. 8. 308. (Mat. Slov.). — Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih. Ljubljana, 1886. 8. 283. (Mat. Slov.). — Evgen Lah, (glej Zemljepisje IV. dôbe), naslikal po legi in zgodovini nekatera mesta in trge na Gorenjskem. — P. v. Radics, Führer durch Krain und die Landeshauptstadt Laibach, mit Ansichten von Laibach und anderen hervorragenden Orten in Oberkrain und einem Plan von Laibach. Laibach, Giontini, 1885. 8. 84. — Fr. Podkrajšek, Grad Predjamski. Lj. Zv. 1888.

[3]) Od Bohinja kaj (P. Nov. 1851). Od podzemeljskih jam na Gorenjskem, (Radonievič-Švegel, N. 1851). — Stari Tržič, (P. Hicinger, N. 1845). — Kamnik, (N. 1854). — Gorenjska stran, (Iv. Levičnik, N. 1854). — Železniki, (Iv. Levičnik, N. 1855). — Poljanska dolina, (N. 1855, 1849). — Smledniška okolica, Jeršičeva

obširna posestva; imenuje se posestvo Slovenca Přibislava ob Sori; Ulrik, sin grofa Popo-na iz Weimar-Orlamünde je imel razsežna posestva v kamniški okolici in je bil od l. 1058—1070. mejni grof kranjski.

Po Eppensteincih, Sponheimcih, Andeks-Merancih in oglejskih patrijarhih, po mnogih drugih ptujih in domačih knezih se po obširnih posestvih v XIII. stoletju odlikujejo Babenberžani. Brižinski škof Gerold je l. 1229. Leopoldu VI., Slavnemu, podelil več posestev na Dolenjskem; njegov naslednik Friderik Bojeviti je priženil vse imetje Andeks-Meranov in se je po pravici imenoval »gospod Kranjske«. Tudi Sponheimec Bernhard, vojvoda koroški, se je imenoval »Dominus Carnioliae et Marchiae«, ker se je po smrti Friderika Bojevitega polastil brižinskega fevdnega posestva; njegov sin Ulrik se je povspel do deželnega kneza in je v svoji oporoki imenoval češkega kralja Otokarja svojim dedičem l. 1268.

L. 1269. umre zadnji Sponheimec, in Otokar se je smatral brez ozira na druge pravice za vojvodo koroškega in kranjskega, opiraje se na domače plemstvo in na krškega škofa Dietricha, pa se je l. 1276. v dunajskem miru moral odpovedati vladi na Kranjskem, katero je prevzel grof Meinhard Tirolski. Bitva med Rudolfom Habsburškim in Otokarjem l. 1278. je določila Kranjsko Habsburžanu, ki je l. 1281. sinu Albrehtu prepustil vlado na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem; Kranjsko in Slovenska krajina sta do l. 1335. bili zastavljeni Meinhardu tirolskemu.

Po smrti Henrika Koroškega l. 1335. sta Kranjsko posedla habsburška vojvoda Albreht Modri in Oton Veseli; temu je sledil Rudolf Ustanovnik, kateri se je zmagovito bojeval z oglejskim patrijarhom; ta je moral odslej vse svoje fevde na Kranjskem in

---

jama nad Kamnikom, (Bl. Sušnik, N. 1857). — Kokrska dolina, (Kadilnik), Slap Završnica v Bohinji, (Iv. Levičnik, N. 1856). — Bohinjske črtice, (Sl. 1889, str. 30 do 44, I. Franke, Lj. Zv. 1885). — Grad Podbrezje, (N. 1872, 304). — Blejsko jezero, (N. 45). — Kamnik, (Poženčan, Ljub. Čas. 1850). — Cerkniško jezero, (Podgrivanski, N. 1850, 1854). — Grega Kebe, (N. 1860. — Likar, N. 1863). — Spomini o cerkniškem jezeru, (dr. H. Dolenec, Lj. Zv. 1881). — Višnjagora, (N. 1854). — Uskoki na Gorjancih, (Sl. 1881, št. 234). — Dolenjci, (Iv. Trdina), Slov. 1884. — Mesto Lož, (Sl. N. 1875, 366—7, N. 1877). — Idrija, (N. 1856, Lj. Čas. 1856). — Rodik in Ajdovščina, (N. 1859.) — Senožeška okolica, (N. 1851). — Pivka, (N. 1856, 1860). — Pisma o Pivčanih, (Slov. 1869). — Vipavska dolina (Levin, Ed. 1885, str. 65. — Col, Podvelb (Ivo Trošt, Ed. 1884, št. 64—76). — Postojna in postojnska jama, glej dr. Costa in manjše zemljepisne spise. — Ribnica (N. 1864, 1858).

v Slovenski krajini podeliti vojvodom avstrijskim. Goriški grofje so imeli v posesti pokrajine na Krasu, v Vipavi, v Senožečah, v Postojni in Idriji; Metliko, Črnomelj, Višnjogoro, grofijo pazinsko; po smrti goriškega grofa Alberta IV. je vse to po pogodbi pripadlo Habsburžanom; tudi gospodje Divinski (Duino) so se podvrgli Avstriji; na tak način je Kranjsko l. 1465. segalo do Jadranskega morja in je ostalo tako do l. 1815.

Rudolf je l. 1364. odložil naslov »gospod kranjski« in se imenoval »vojvoda kranjski«; ustanovil je tudi »Novo Mesto« ali »Rudolfovo«.[1])

Za časa vojvode Ernesta Železnega začeli so Ogri vdirati v deželo; zato se je morala utrditi Ljubljana. Njegovemu nasledniku Frideriku se je uprl brat Albrecht, podprt po celjskem grofu Ulriku; Kranjci so zvesto pomagali Frideriku; radi tega so trgi Krško, Višnjagora in Lož dobili meščanske pravice, drugim mestom pa so se potrdile in raztegnile svoboščine.

Za Friderika in njegovega očeta Ernesta so začeli ropati in požigati Turki, l. 1469. so vdrli v Metliko in prihrumeli blizu Ljubljane; do 20.000 kristijanov so neki vlekli s seboj v sužnost, a pomorili jih nad 6000. Posebno grozovito je ravnal l. 1471. Izak paša, ki je prodrl na Gorenjsko in blizu Gorice. Slovenci so si gradili tabore, da bi se mogli uspešneje braniti krutega sovražnika; mnogo vasij in župnij s tem imenom še pričuje zdaj o turških nadlogah, ki so pa zlati listi v slovenski zgodovini in v našem slovstvu, ker so viri narodnemu epskemu pesništvu.

Od X. do XVI. stoletja, za časa razvitka kranjske dežele, so se vršile važne izpremembe. S tem, da je dežela pripadla frankovski oblasti, je postala zemlja kraljeva last; kralj jo je ali oddal v fevd, ali podaril; Slovenci so morali posvetni oblasti plačevati zemljiščni davek, cerkvi desetino; patrijarhat oglejski je ustanavljal najstarejše župnije, n. pr. v Stari Loki, v Šent-Vidu nad Ljubljano in samostan Zatičino (v XI. stoletju). Sponheimec Bernhard je utemeljil samostan frančiškanski v Ljubljani (1223) in kartuzijanski v Bistri l. 1255.

[1]) Slika v Oesterreich in Wort und Bild, 1891. 336. — Beli Kranjci, (Mil. Delimarkovič, Nov. 1845. 7, 15, 19, 31). — J. Kobè, (Nov. 1847). — Bistriška dolina na Notranjskem, (Iv. Bilc, N. 1856). — Bela Krajna nekdaj in sedaj. (Letno poročilo ljudske šole v Črnomlji 1871). — Sv. Jernej na Dolenjskem. (Slov. 1881, št. 234).

Poleg starega mesta Kranja [1]) se na razvalinah rimskega mesta Emone začne v X. stoletju razvijati Ljubljana; Loko so povzdignili nemški obrtniki; Tržič (Neumarktl) na Gorenjskem je vzrastel na posutem starem trgu; brižinski škofje so okolo l. 1250. izkoriščali rudnike v Železnikih.

Štajersko.[2])

Za časa, ko je Karantanija spadala pod frankovsko državno oblast, je bila Štajerska popolnem slovenska dežela (Martin Mayer, Oesterreich in Wort und Bild, Steiermark 1890, 93), dasi v severnem delu redko naseljena. Za časa razširjevanja krščanstva pa so frankovski in pozneje nemški cesarji prazne kraje oddajali škofom, samostanom in zaslužnim posvetnjakom, osobito so se bogatili solnograški nadškofje; tako se je severni del polagoma ponemčil.

Zarad pogostih napadov od strani Ogrov se je v srednjem in v gorenjem Štajerskem osnovala Koroška krajina; za Karola Velikega so bili na gorenjem Štajerskem upravni okraji aniški (Ennsthalgau), undrimski ali ingeringski, ljubenski, muriški, hengiški (z osredjem v Vildonu); na spodnjem Štajerskem citilinski, tudi ime-

[1]) Slike v Oesterreich in Wort und Bild, (Kärnten und Krain. 1890, 327. Dom in Svet, 1893). — Vače (Korošec, N. 1854). — Spomin na Gorjance, (N. 1865). — Novo Mesto (Orlov, Sl. N. 1879, št. 127). — J. Vrhovec, Zgodovina Novega Mesta. Ljubljana (Mat. Slov.). — J. Železnikar, Osapska dolina, Lj. Zv. 1888. — Žumberk, Krajepisna in zgodovinska razprava, (Sl. 1885, št. 155).

[2]) Slovenske Gorice (Pesinčar bregušar, N. 1854). — Ormuž (N. 1854). — Sv. Marjeta (Iv. Pavalec, N. 1856). — Donačka gora (N. 1857, Cestnikov). — Skalska dolina (J. Vijanski, N. 1858). — Bele Vode (N. 1866). — Solčanske planine (dr. Vijanski, N. 1859). — Rogaška slatina (Cestnikov Jože, N. 1860). — Celjske razvaline (Iv. Šubic, N. 1857). — Slovenska Švica: Sulcbaške planine, (Slov. N. 1872, št. 108). — Slatina ali Rimske toplice, (N. 1845). — Iv. Meško: Prekmurci, Kr. 1882. — Dr. Josip Pajek: Črtice o Slovencih v štajerskem Podravji, Kr. 1883. — Črtice o Pohorju, Sl. 1880. — A. Horak: Das Bachergebirge (program mariborske gimn. l. 1875). — M. Slekovec: Središčani in ormuški grajščaki. (Sl. Gosp. 1877). — Kruci na Slovenskem, (Sl. Gosp. 1880). — Slovenci na Ogrskem (Prekmurci), Sl. Glas. 1863, in B. Raič: Haloze in Haložani. — Mally, Steierm. Zeitschrift 1838.; Hrašovec, N. 1853, 1854.; B. Raič, N. 1861.; J. Gomilšak, Zv. 1875. — Bizjaki, Lileki in Prleki, glej: Dr. J. Pajek: Pesničarji in Ščavničarji, N. 1854. — Celje in celjska okolica. (A. Fekonja, Zr. 1878). — Dalje V. Orožen, Celjska kronika. — Mursko polje (Slovenske slike, Prostoslav Kretanov = Vatr. Holz), Slov. 1884. — Dolenci in Goričani, (Slov. 1884). — Zgornja Savinjska dolina Sl. (Celovški), 1865. — Ljutomerska okolica (Sl. Gosp. 1879, J. L. p. j.). — Kamnica (dr. Skuhala), Sl. Gosp. 1879.

novan »dravski« z osredjem na Ptuju, (pozneje je postal Maribor središče) in okraj savinjski.

V najstarejši dôbi štajerske zgodovine se imenujejo Eppensteinci in Traungauci kot odlične rodbine; eden del posestev traungauskih je dobil grof Otokar Štajerski, kateremu je cesar Henrik III. izročil tudi mejno grofijstvo v Koroški krajini. Vender Otokar ni dolgo opravljal te službe, ker se je cesar zopet sprijaznil z rodbino eppensteinsko, v podedovanih okrajih ob Trauni in Aniži pa je obdržal Otokar naslov: »mejni grof«, po mestu in gradu »Steier« se je imenoval »mejni grof štajerski«.

Vojvoda Henrik je bil zadnji Eppensteinec, in je prepustil posest svaku Otokarju, ki pa je naglo umrl in posest prepustil sinu Leopoldu; s tem se začenja prva dinastija štajerska.

Rodbinsko posestvo ob Murici in Muri do Gradca je bilo jako prostrano, obsegalo je staro Koroško krajino in se je imenovalo »krajina štajerska«, po nemški »Steiermark«. Leopoldov sin Otokar (1129—1164) se je udeležil druge križarske vojne in je pridobil pokrajino dravsko in semerinško. Tako se je razvilo v XII. stoletju Štajersko, samostalno pa ni bilo, ker je pripadalo Bavarskemu.

Otokarjevega sina, Otokarja II., je cesar Friderik I., Rudečebradec l. 1180. na državnem zboru v Regensburgu povzdignil v »vojvodo štajerskega«.

Po Otokarjevi smrti l. 1192. je Štajersko dobil Leopold V., Avstrijski, in tako začel snovati avstrijsko cesarstvo. Štajersko je segalo čez Semerink, ni pa imelo okraja Lambreškega in Središkega (Friedau), ki je spadal k Ogrskemu.

Mirnemu in slavnemu vladarju Leopoldu sledi Friderik II., Bojeviti, (1230—46), in pade v boju z ogrskim kraljem Belo IV. ne zapustivši zaroda.

Tudi cesar in papež sta bila v tem času v razporu.

Bela IV. pošlje na Štajersko Štefana, bana hrvatskega, ki je stoloval v Gradcu, pa se je moral kmalu umakniti. Nastal je boj med Belo IV. in Otokarjem; v odločilni bitki l. 1260. je bil premagan Bela.

Češki kralj Otokar Přemysl je l. 1269. združil s Štajerskim tudi Koroško in Kranjsko in vladal do Jadranskega morja. Po bitki pri Dürnkrautu l. 1278. je pripadlo Štajersko Rudolfu Habsburžanu, in odslej je usoda te dežele združena z Avstrijo. Friderik Lepi je pridobil Savinjsko dolino in Slovensko Bistrico od Henrika Koroškega l. 1311.

Za Albrechta II. so začeli celjski grofje sloveti; l. 1396. je Herman Celjski kralju Sigismundu Ogrskemu rešil življenje v bitki nikopoljski; odslej so Turki skoz 200 let pustošili revno deželo; še istega leta so pridrli do Ptuja in odvedli 16.000 ljudij v sužnost. Herman I., sin prvega celjskega grofa, je vzel v zakon kraljevsko hčer iz Bosne; njegov stričnik Viljem se je oženil s hčerjo poljskega kralja Kazimira Velikega. Herman II. je po milosti Sigismundovi dobil grofijo Zagorje in postal ban slavonski. Življenje mu je grenil sin Friderik, ker je iz ljubezni do Veronike Deseniške umoril ženo iz rodbine modruške. Po očetovi smrti l. 1435. je Friderik postal gospod 70 grajščinam na Avstrijskem, Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Hrvatskem. Sina Ulrika je cesar Sigismund povzdignil v nemško-državnega kneza; to počeščenje je štajerskega deželnega kneza Friderika V. užalilo tako, da je pričel ž njim boj, po katerem so priznali Celjani Friderikovo nadvladje. Friderik je postal nemški cesar, Ulrik pa ogrski namestnik za časa mladega kraljeviča Ladislava Posthuma. Njegov tekmec Hunyady ga je umoril v Belemgradu. Njegova posestva so pripadla Frideriku.

Celjani so se radi obsežnih posestev po slovenskih deželah radi imenovali slovenski knezi.

Devetkrat so Turki vdrli na Štajersko za Friderika III. Njemu je sledil Maksimilijan I. 1493—1519, s priimkom »zadnji vitez«.

Goriško in Gradiščansko.[1]

V isti dôbi, kakor druge pokrajine, so Slovenci zasedli tudi Goriško in Gradiščansko in se naselili, n. pr. v Gradišču, Versi, Topoljanu, Kravljem, Št. Vidu, Vîšku, Jovancu in v tržiški okolici. Furlani so nastali iz polatinjenih Oglejčanov. Ko si je Karol Veliki

[1]) S. Rutar. Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerkno z njih prirodoznanskim in statističnim opisom. Spisal — —, profesor na c. kr. gimnaziji v Spljetu. Na svitlo dal Josip Devetak, deželni poslanec in župan tolminski. V Gorici, nat. Hilarijanska tiskarna, 1882. 8. 320. — S. Rutar. Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska. (Slovenska zemlja. Opis slovenskih pokrajin). V Ljubljani, 1892—3. Izdala Matica Slovenska, dva dela. — Mnogo je pisal o zgodovini goriške dežele dr. Štefan Kociančič (glej: Preporodniki Bleiweis-Stritarjeve dôbe). — F. P. Grad Šiler-Tabor, (Ed. 1883. 97). — M. R. Oglej, (S. 1874, 16—18). — Hubelj-rečica za Rimljanov znana z imenom »ad Frigidum«, (Ed. 1884. 39). — P. Klinjarjev, Prvačina, (Gl. 1875. 25. S. 1882. 34, 37). — A. Lukovič, Tolmin, (Gl. 1875. 12—16, S. 1875. 33, 1879. 35—38). — P. Kobal, Bovecin njegova okolica, (S. 1878. 19. 26—27, 1879. 22—32). — Obalo,

podvrgel Slovence, je na Goriškem nastavil štiri okrožne grofe, namreč: v Ogleju, v Solkanu, v Tolminu in na Krasu. Goriškȯ in Furlanija sta bili za Karola Velikega jedna dežela in sta pripadali k Italiji do l. 952., Oton I. pa ju je z Beneškim vred odtrgal Italiji in pridružil Koroški, kamor je pripadala do l. 1001., 1028. in 1077.

Potem je Goriško prišlo pod oglejske patrijarhe, ki so zeló obogateli zlasti okolo l. 1000., ker so ljudje, boječi se konca sveta, na smrtni postelji volili lepa imetja oglejski cerkvi. Mnogo patrijarhov pa je bilo tudi iz bogatih rodovin ter so z lastnimi dedščinami množili cerkveno premoženje. L. 921. so dobili grofovske in mejnogrofovske pravice in v kratkem postali deželni knezi. L. 1001. je patrijarh Janez IV. od cesarja Otona III. dobil polovico Grada »Solkan« in kraja »Gorica«, in polovicȯ zemlje med Sočo, Vipavo, Divinom, torej vso okrožno grofijo goriško; l. 1028. je prejel patrijarh Popon od cesarja Konrada II. ves Kras z Vipavo, Postojno, Cerknico in Ložem; l. 1077. je patrijarh Sighard dobil grofijo furlansko, zato so imeli tudi mnogo vazalov, komornikov in ministerijalov (nižjih služabnikov).

Imenitni patrijarh Popon iz koroške rodbine je dal pozidati še zdaj stoječo stolno cerkev v Ogleju (1031) in popravil samostan v Belinju. Pobožen in hraber patrijarh Ulrik I. (1085—1121) je povzdignil rosački samostan blizu Idrije v opatijo, in jo obdaril z vasmi po Tolminskem, Kanalskem in drugod; ustanovil je v Možnici opatijo in popravil cerkev sv. Ivana ob Timavu. Patrijarh Pilgrim (1132—1161) je ustanovil samostan zatiški na Kranjskem, patrijarh Bertold (1218—1251) je prenesel sedež iz Ogleja v Videm. Za njegovih naslednikov je jela pešati moč oglejska, rastle pa so Benetke,

Nekaj od beneških Slavjanov, (Slov. 1849. 39—40). — Novoletni opomin Slovencem na Beneškem, Slov. 1862, št. 4. — Domoljub na Beneškem. Slovenija in njene hčere na Beneškem, Soč. 1871. 5. — J. Franke. Beneški umetnici, Zr. 1872. 229—42. — Beneški Slovenci. Slavjanka na Beneškem, Zr. 1874. 257. — L. F. Hajdimo v Rezijo. Sl. (Cel.) 1865. 82—4, Sl. 1878. — x—y. Slovenci na Beneškem, (Sl. 1878, št. 153 id.) — x. Propadla Slavija ali nekaj od Venetskih Slovencev, (Sl. 1887, št. 6—14). — Izumirajoča narodna zavest beneških Slovencev, (Sl. 1888. št. 47). — J. Baudouin de Courtenay, Rezija in Rezijani, Slov. Sbor. III. 223—371. — Prost. Kretanov. (Slovenske slike), Trentarska dolina, (Slov. 1884). — Trenta, (Gl. 1874. 42—50). — Vipavski trg, (Slov. 1879. 39 do 40). — Trentinske pripovesti, (S. 1884. 36. 41. 44). — Trenta in njeni obiskovalci, (Sl. 1883. 37). — Jak. Stelin. Pogled v slovensko Benecijo, (Gl. 1872. 13—17).

ker so znale podpirati patrijarhove nasprotnike; med l. 1418. in 1420. so posedli Benečani patrijarhovo državo do goriških Brd in do Krasa pri Timavu.

Odslej je bila grofija Goriška pod lastnimi grofi, ki izhajajo iz Tirolske Bistrice in so si na Gorici blizu Soče postavili grad; bili so srečni v svojih podjetjih in postali branitelji oglejske cerkve l. 1135. Grofija Goriška je imela posestva po raznih deželah, pripadala jim je razven sežanskega poglavarstva okolica podgrajska, premska, senožeška, razdrška, planinska in vipavska (posestev na zapadno stran ne navajamo, ker nas ne zanimajo toliko); imeli so tudi bogata posestva na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem. L. 1500. je umrl zadnji grof Lenard v Liencu. Prebivalstvo, trpinčeno po Turkih, se je veselilo mogočnega vladarja Maksimilijana.

Za časa križarskih vojsk so prišli ljudje mnogo v dotiko med seboj in so širili omiko in znanost; tudi vitezi so ugodno uplivali na občni blagor, pa surovost XIV. in XV. stoletja je vničila te lepe kalí splošne probujenosti. V Kobaridu so l. 1331. celo po malikovavsko pod nekim drevesom začeli častiti malike.

Najstarejše fare na Goriškem so: Oglej, Grad, Sv. Ivan pri Timavu, Solkan, Tržič, Kormin, Ločnik, Tomaj (1400), Komen, Vipava, Cerniče, Kanal, Gorica itd.)

Kras je spadal pod tržaško škofijo.

Oglejska cerkev je imela staro lastno bogočastje, katero je prepovedal škofijski zbor v Vidmu l. 1546.; odslej se je uvedel rimski obred namesto slovenskega in hrvatskega jezika, ki se je na mnogih krajih rabil v oglejski patrijarhovini.

Trst in okolica.

Kakor pripovedujejo legende, je sv. Mohor iz Ogleja blizu 60 let po Kristu po svojih poslancih v pokrajinah tržaških razširjal krščansko vero, o kateri so pričali mučeniki sv. Just, mestni patron († 303), vojak Sergij in mladenič Servul. Tržaška, koprska in pičanska škofija so se utemeljile l. 524. Leta 948. je italski kralj Lotar tedanjemu škofu Janezu podelil mesto in okolico v obsegu 22 kilometrov. Čez tri sto let so bili škofje duhovni in posvetni vladarji, dokler si ni l. 1295. občina od škofa Brisa di Topo odkupila svobode za 200 mark denarja, ker so škofje bili v denarnih stiskah. Mestu na čelu je stal »podestá« z velikim in malim svetom, z uradniki iz domačih plemenitih rodbin. Škofje so se potrudili večkrat, da

bi zopet osvojili si izgubljeno oblast. Vender se Trst ni mogel mirno razvijati radi tekmujočih Benetek, katere so po propadanju rimskega pristanišča Ogleja prevzele skrb, da Jadransko morje očistijo in branijo morskih roparjev, in so zato dobivale od pomorskih pokrajin odškodnino, ki je pa Tržačani dostikrat niso hoteli plačati. L. 1369. so Benečani po enajstmesečnem obleganju vzeli izstradani Trst, pa ga izpustili radi vojnih homatij v drugih krajih. Radi teh razmer so se Tržačani l. 1382. udali mogočnemu pokrovitelju Habsburžanu vojvodi Leopoldu III., ne da bi se bilo pri tem določilo na drobno razmerje do Habsburžanov, temveč so se celó zapletli v prepir ž njimi. Tako so se ž njimi bojevali l. 1463. in izgubili nekaj ozemlja in samostalnosti. Ker je eden del Tržačanov pripoznal avstrijsko nadoblast, se je uprl drugi, in tekla je kri, dokler ni cesar Friderik mesta pomiril z močno posadko. Mesto je hiralo do l. 1719., ko je cesar Karol VI. Tržačanom dovolil prosto luko.

2. *Skupna zgodovina slovenskih dežel od l. 1500. do l. 1740.*

S tem, da je Goriško l. 1500. prišlo pod Avstrijo, je zgodovina koroške, kranjske, štajerske in primorske dežele tudi hkrati zgodovina avstrijska. Vladal je od l. 1493. do 1519. Maksimilijan I., katerega so nemški knezi uže l. 1486. izvolili za rimskega kralja. Avstrijo, dosihdob le majhen del nemške države, je on povzdignil do vrhovne evropske oblasti. Z Marijo, dedičinjo burgundsko, edino hčerjo takrat najbogatejšega vladarja Karola Drznega, je priženil Nizozemsko; njegov sin Filip Lepi je z Jovano, hčerjo Ferdinanda Aragonskega in Izabele Kastiljske, priženil obširne španske dežele; svojega vnuka Ferdinanda je oženil z Ano, hčerjo Vladislava, kralja češkega in ogrskega, in svojo vnukinjo Marijo z Vladislavovim sinom Ljudevitom; pri tem je ponovil staro dedinsko pogodbo med Avstrijo, Ogrsko in Češko.[1])

Uvel je Maksimilijan policijski red in poštarstvo, bil je pravičen in radodaren, podjeten in hraber mož, pospeševal kupčijo in obrt, podpiral znanost in umetnost, ustanovil na Dunaju dvorno knjižnico, za nemško državo se pa ni brigal mnogo. Slovencem pa

[1]) Po kateri bi naj svak Ferdinand nastopil vladarstvo na Češkem in Ogrskem, ko bi Ljudevit II. umrl brez dedičev; napeljal je tedaj pridobitev Češke in Ogrske.

je bil naklonjen, dasi jih radi vojnih homatij ni mogel varovati krutih plemenitašev.

Filip Lepi je imel dva sina: Karola in Ferdinanda; Karol je postal po Maksimilijanovi smrti (1519) kot Karol V. nemški cesar. Radi obsežnega ozemlja v Evropi in Ameriki odstopil je Karol vse nemške dežele bratu Ferdinandu in ločil habsburško rodovino v špansko in avstrijsko.

Češki stanovi izvolijo Ferdinanda soglasno za svojega kralja l. 1526., na Ogrskem pa je bila za Ferdinanda samo ena stranka. Zapoljeva stranka pa pokliče turškega sultana Sulejmana na pomoč, kateri l. 1529. z veliko vojsko pridere pred Dunaj. Odbili so Turke, a Ogrske si ni mogel podvreči vse, nego vladal je le čez severni in zahodni del; vsled nesrečnih poznejših bojev je moral Ferdinand Turku (od l. 1547.) na leto plačevati 30.000 cekinov. Za njegovega vladanja se je na Avstrijskem jelo širiti luteranstvo. S protestanti sklenil je Ferdinand l. 1552. pasovsko pogodbo, in l. 1555. augsburški verski mir, ki je protestantom zagotovil prosto bogočastje.

Ferdinand I., ustanovnik avstrijske države, umre l. 1564. in zapusti tri sinove: Maksa, Ferdinanda in Karola, po katerih se je habsburška rodovina razdelila v avstrijsko, tirolsko in štajersko panogo; avstrijska panoga je izumrla z Maksimilijanovimi sinovi; druga ni imela pravice do nasledstva v Avstriji; tako je štajerska, (vladajoča Štajersko, Koroško, Kranjsko in Goriško) zopet zjedinila vse avstrijske dežele.

Maksimilijan II. (1564—1576) je bil sicer omikan, a nestanoviten in reformaciji udan vladar. Za njegovega vladanja je Nikolaj Zrinjski Sisek l. 1566. branil tako junaško, da so Turki izgubili 20.000 mož, predno so se mogli polastiti te trdnjave. Po smrti Sigismunda II., zadnjega poljskega kralja, je eden del poljskega plemstva volil Maksa II., večina pa erdeljskega kneza Štefana Bathoryja za kralja.

Izmed petero Maksimilijanovih sinov se je prvi, Rudolf II. (1576 do 1612), pečal večinoma z znanstvi in umetnostmi, a zanemarjal dolžnosti vladarjeve ter odpravil versko svobodo; zato se vname pod vodstvom Štefana Botskaja na Ogrskem upor, ki ga je podpiral tudi sultan. Zato postavi Rudolf II. na Ogrskem brata Matijo za oskrbnika (gubernatorja), ki je moral z nasprotniki skleniti ponižujoči mir. Rudolf pa se za vse to ni zmenil; vladeželjni Matija prisili cesarja, da mu v liebenski pogodbi odstopi Avstrijsko,

Moravsko in Ogrsko; češki protestanti izsilijo cesarju po »veličanstvenem pismu« popolno versko svobodo in praško vseučilišče.

Ponižanega in raz prestol pahnenega Rudolfa reši smrt daljnega poniževanja.

3. *Sedanje ozemlje Slovencev.*

V tem času, ko so bili Slovenci od IX. do XVI. stoletja v narodnem mrtvilu, je severna polovica odumrla, to je ponemčila se. Zgodovinsko imeniten kraj »Gospa Sveta«, središče staroslavne Karantanije, leži sedaj skorej tik severne meje Slovenstva. Slovenci živé raztelešeni v šest delov. Tako živé dandanašnji Slovenci na Slovenskem (ali Spodnjem, Malem) Štajerskem (nekaj še tudi v graškem okraju), na Kranjskem, Koroškem, Primorskem in Ogrskem, a zunaj našega cesarstva še na Beneškem. Natančno število po najnovejši štetvi glej na str. 7. Pri tem je treba pa vsekako še vedno pomniti, da se v naši državi z dobro premišljenim namenom stanovniki ne štejejo, kakor drugod, po narodnosti, nego po občevalnem jeziku; zatorej je Slovencev gotovo najmanj 1,300.000 duš. Mest je na Slovenskem blizu 30, trgov 70, vasij nad 6000; Slovenci so tedaj po ogromni večini poljedelci.

Narodopisna meja[1])

se začenja pri Kotu ob Muri blizu štajersko-ogrske meje in se vleče na severni strani od Dolenje Lendave proti sv. Gothardu na Rabi, kjer se dotiče Nemcev, prestopi na Štajersko pri vasi Gorica, gre pri Radgoni čez Muro, se vleče med Muro in Ščavnico, prestopi pri Cmureku zopet Muro, gre nad Spielfeldom po Gomilski dolini (Gamlitz) do Križevega vrha med Lučami (Leutschach) in Arvežem (Arnfels) po gori Remšnik mimo slovenske Sobote do koroško-štajerske meje. Tu gre mimo slovenskih krajev: Dol, Št. Martin in Št. Kolman, potem se vzdigne na severni strani do Djekš, ki se imenujejo uže pred 1000 leti, objemlje Št. Gregor-Temanj-Varpoves, gre po slavnem Gosposvetskem polju med Gospo Sveto in uže ponemčenim Krnskim gradom (Karnburg), ki je bil nekdaj središče slavne in velike Karantanije, prodira mimo Smorovčič po celovškem pogričji do Kostanja nad Osojskim jezerom,

[1]) J. Šuman, Slov. Štajer. I. 12. — P. Kozler, Slov. Zemljepis, 1854. — **M. Pleteršnik**, Slovenci v »Slovanstvo« (izdala Matica Slovenska), z zemljevidom.

dalje poleg dolenje Zile, nad Beljakom po slemenu Dobraške planine, mimo nemške Velike vasi čez mešano Modrinjo poleg Pontabla do meje italijanske. Od onod se vije med Roklansko in Rezijansko dolino v videmsko okrožje, nato čez hribe do trga Terčet, potem proti vzhodu poleg gričev nad Čedadom (Cividale, Staro mesto), čez Sveto goro in se v korminskem okraju združi z goriško deželno mejo, gre dalje med ravnino in griči do Soče, obsega Zdravšino in Doberdob nad Tržičem (Monfalcone) in priteče pri Štivanu blizu Divina do obali Jadranskega morja.

V Istri so Slovenci in Hrvati pomešani tako, da je težavno določiti natančne meje; Slovenci zasedajo tu severno-zahodni, Hrvati južno-zahodni in srednji del dežele; mejila bi jih poteza ob rečici Dragonja do morja in od njenega izvira do Podgrada.[1])

4. *Slovenska narečja*[2])

so bila tako razdeljena, kakor so sedaj, uže v jako stari dôbi, dasi ne jasno razločena v vseh značilnih potezah, (Vatr. Oblak. Doneski k slovenski historični dialektologiji, Letopis Matice Slov. 1890. 183). Ljubljanska »Confessio generalis« in »Celovški rokopis« dokazujeta, da se je gorenjščina uže pred Trubarjem razlikovala od dolenjščine, in najstarejši datovan slovenski rokopis (o teh rokopisih glej: Sledovi Slovenstva od X.—XVI. stoletja) priča, da so Slovenci v Benečiji uže takrat govorili isto narečje kakor sedaj, in brižinski spomeniki iz X. stoletja svedočijo o posebnosti koroškega narečja.

Slovenski jezik se loči v dvoje večjih narečij, v jugo-zahodno in severo-vzhodno; prvo se govori v tržaški okolici, v južnem delu Goriške, v slovenskem oddelku Istre, na Notranjskem in Dolenjskem, v Belih Kranjcih, Kajkavcih, v enem delu Štajerske in v

[1]) A. Klodič, Oesterreich in Wort und Bild : Küstenland und Dalmatien 232.

[2]) U. Jarnik. O koroških narečjih. Kolo I. 40—57. — Baudouin de Courtenay. Opyt fonetiki rezьjanskih govorov, Varšava 1873. — — Otčrky komandirovannago Ministerstvom Narodnago Prosvêščenija za granicu s učenoju cêliju II. 1877. — — Sprachproben des Dialektes von Cirkno (Kirchheim), Arch. für slav. Philologie VII—VIII. — Fr. Zakrajšek. Slovensko podnarečje na Primorskem, (Slov. Glasnik 1866). — M. Valjavec, o narečju v Predvoru (Izvestje varaždinske gimn. l. 1857). — J. Scheinigg. Obraz rožanskega narečja na Koroškem, (Kres I. II). — A. Klodič. O Narečji Venecijanskih Slovencev, Sanktpeterburg 1878. — V. Oblak. Zur Geschichte der nominalen Declination im Slovenischen, Arch. für slav. Philologie XI—XIII. — — Doneski k slovenski historični dialektologiji. Letop. Mat. Slov. 1890.

Prekmurcih; severo-vzhodno obsega del štajerske od zahodne meje nekdanje Panonije, Koroško, Gorenjsko, severni del Goriškega in Benečansko.

Poluglasnika ь in ъ sta se prelevila v oblasti prvega narečja v *e*, v oblasti drugega v *a*; »staroslovanski« dьnь se glasi v enem *den*, na Koroškem, na Gorenjskem, na severnem Goriškem, Benečanskem in v savinjski pa posavski planjavi na Štajerskem pa *dan*. Druga značilna razlika je refleks jata (ѣ); beseda *zvêzda* se glasi v ogrskih Slovencih, na Štajerskem *zvejzda*, na Dolenjskem *zvajzda*, v Kajkavcih *zvezda*, na Koroškem, Gorenjskem *zvjezda*, *zviezda*, v Cirknem, na Goriškem, v Benečanskem *zviezda*.

Različna je tudi usoda skupkov *dl* in *tl* v deležju, ki ostaneta neizpremenjena v severo-zahodnem narečju, dočim izgubljata v drugem *d* in *t*.

Goltnik *g* se v prvem izpreminja v *h*, v drugem pa ostane neizpremenjen; skupek *šč* iz *skj* in *stj* se v panonskem delu Štajerske, na Notranjskem in Dolenjskem izgovarja popolnem, na Gorenjskem pa kakor oster *š*.

To so najvažnejše, dasi ne vse značilne lastnosti obeh glavnih narečij, ki se pa dasta razdeliti v več podnarečij, namreč:

1. ogrsko narečje, (panonsko) ali prekmurščina;
2. kajkavščina ali hrvatsko-slovensko narečje;
3. ostala štajerska narečja;
4. koroška narečja;
5. gorenjsko narečje;
6. dolenjsko narečje;
7. kraško-primorska narečja;
8. benečanska narečja.

Ne more se reči, da je s to razdelitvijo oblast slovenskega jezika določena nadrobno v svojih narečjih, ker še jezik štajerskih Slovencev ni preiskan temeljito; ali za zdaj zadostuj to.

Na Koroškem se razločuje troje narečij: junsko, rožansko in ziljsko. Prvo se je ohranilo v planinah koroško-kranjsko-štajerskega ozemlja; 54.000 Slovencev, ki je govoré, se imenujejo »Štokarji«, ker izgovarjajo zaimena *ta, to, te* tukaj = *šta*, *što* id. Rožansko narečje se govori po celovški in rožni dolini (47.000 ljudij); v župniji ločanski (Latschach) se stikata rožanski in ziljski govor in se mešata do Podkloštra (Arnoldstein); od tod se govori ziljsko narečje (19.000 ljudij).

V rožanskem narečju se *g* v sklanji izpreminja v *j*, n. pr. ***noha, noje***; trdi goltnik *k* se ne izgovarja, nego sliši se samo slab nastavek, n. pr. ***áča = kača, áj = kaj*** id., v začetku besed in v sklanji se *k* dostikrat omeči v *č*, n. pr. ***čej = kje, čidati = kidati, travnoč = travniki,*** tudi v *c* se izpreminja, n. pr. ***roce = roke, roci = na roci;*** ta prikazen se nahaja tudi v beneškem narečju; *h* ima navaden izgovor ali pa je *š*; *l* se izgovarja kakor *v*, če mu sledé *a*, *o*, *u* ali soglasnik, n. pr. ***bvahu = blago,*** pred *e* in *i* se izgovarja čisto; *t* se rad izpreminja v *d*, n. pr. ***pomadam = pometam,*** kakor v benečanskem narečju; *šč* se sliši razločno in se v tem razlikuje to narečje od gorenjščine.

Rožansko narečje čisto izgovarja *a*, n. pr. ***mati,*** v tem ko ima junsko narečje ***moti,*** tudi se rabi *a* namesto *e*, n. pr. ***barač*** namesto ***berač.***

Kakor drugod na Primorskem se razven navadnih načinov *e* izgovarja tudi kakor *ö*, osobito pred *j*- ali *l*-om, n. pr. ***bölöč = belič, döčva = dekle, horöti = horeti***, *u* je dostikrat *ue*, n. pr. ***buech = bog***

Kakor na Dolenjskem in v Reziji na Benečanskem se nom. sing. neutr. na *o* izgovarja na *u*, ***prosú.*** Polglasnik lahko nadomestuje vse samoglasnike.

Jezik panonskih Slovencev je ohranil samoglasnike in soglasnike najjasneje, pa tudi končnice pri sklanji. Narod izgovarja *u* kakor *ü*, n. pr. ***düh, krüh***; istotako tudi v nekaterih krajih na Notranjskem in Primorskem, n. pr. v Sežani. Vzhodna narečja imajo nagon naglašati besedo kolikor možno v začetku, zahodna pa silijo naglas proti koncu; vzhodna narečja na Štajerskem, Kajkavci in Belokranjci ne znajo *u*-deklinacije v rodilniku; rabijo v dajalniku radi končnico *i*, dočim služi gorenjščini *o* namesto občega *u*. V zapadnih narečjih se govori m l e k, v i n, g n e z d, k o p i t. Staro obliko za mestnik *ê* je ohranila rezijanščina in ziljščina, n. pr. ***v trebuse, v Beljace.*** V tem sklonu prehajajo goltniki v sikavce v gorenjskih, koroških in benečanskih narečjih. V orodniku se je ohranila zgodovinska končnica ***om*** v vzhodnih narečjih na Štajerskem, v prekmurščini, v kajkavščini in v Belokranjcih.

V množini se nahaja končnica *ove* samo v južno-zahodnih krajih, n. pr. ***sinove*** v rezijanščini; ogrski Slovenci imajo tudi redko končnico *ke* v množinskem imenovalniku, n. pr. ***grejšnicke, hižnicke*** id., zahodna narečja (goriška, gorenjska in koroška), izpre-

minjajo v samostalnikih na *k*, *g* in *h* te tihnike v *č*, *j* in *ž*, n. pr. *rejš* = *orehi*, *bolnič* = *bolniki*, *roji* = *rogi*. V množinskem imenovalniku srednjega spola imajo koroška (izvzemši junsko) in nekatera štajerska narečja končnico *e* namesto splošnega *a*. V množinskem rodilniku se nahajata v mnogih narečjih tudi končnici *i* in *e*, n. pr. *tatí*, *gradí* (beneč.), *zobí*, *groší*, *moží* (belokr.), *bogé* (*buch*, beneč.)

Vzhodna narečja štajerska, ogrska in hrvatska rabijo v množinskem dajalniku *am* za samostalnike srednjega, *om* moškega spola, n. pr. *bratom*, *mêstam*; na Goriškem, Gorenjskem in na Krasu je znana tudi končnica *ovan*, strahüóvan; tam so znani tudi dajalniki *gradém*, *lasém*, *zobém*

Zahodna narečja ljubijo v enozložnih besedah tožilnike na *í*, *volí*, *lasí*, *gradí*, *stolí*; junsko narečje na Koroškem pa ima to posebnost, da tvori v samostalnikih na *č*, *ž*, *š*, *j*, *c*, *s*, *z*, *l*, *r*, *n*, *d*, *t*, tožilnike na *a*, n. pr. *nuažá*, *tovarša*, katerim odgovarja cerkvenoslovanski ę.

V mestniku volijo nekatera štajerska narečja *ih* za moški in *ah* za srednji spol; isto velja o goriških narečjih, n. pr. *vratah*, *vukih*; v ogrski slovenščini se nahajajo mestniki na *aj*, n. pr. *prerokaj*, *grobaj*, *penezaj* (Küzmič); Kajkavcem od XVI—XVII rabi mestnik na *eh*, n. pr. *deleh*, *prijateleh*.

V množinskem orodniku prija prekmurščini končnica *mi*, n. pr. *zobmi*, *rogmi*, *črvmi*, najbolj razširjena pa je končnica *ami*.

Ženski samostalniki imajo v nekaterih zahodnih narečjih v tožilniku *a*; pravilen *o* govoré samo vzhodni Štajerci, Kajkavci in Belokranjci, *u* benečanski Slovenci in Kraševci; posebnost srednje in vzhodne Štajerske pa je orodnik *oj*,[1]) ki ga rad rabi pesnik Aškerc.

Končnica *â* v rodilniku množinskem se nahaja v zahodnih narečjih, katera naglašujejo končnice.

O posameznih prikaznih v raznih slovenskih narečjih bi se dalo navesti še marsikaj zanimljivega, pa tega ne namerjava pričujoči oddelek; najbolj zanimljivo je benečansko v treh podnarečjih; ž njimi se je bavil temeljito ruski slavist Boudoin de Courtenay.

Goriško-kraško narečje, katero je opisal dr. K. Štrekelj v svoji razpravi: Morphologie des Görzer Mittelkarstdialectes (Sitzungsberichte der phil. hist. Classe der kaiserl. Akademie der Wissen-

[1]) Kajkavcem rabi tudi orodnik na *um*.

schaften (XIII, I. Heft, 8), obsega vasi: Šent Martin, Doberdob, Jamlje, Brestovica, Divin (Duino), Opaće selo, Kostanjevica, Temnica in Lipa, in dela mejo proti Italijanom in Furlanom.

Odlikuje pa se po glasu, ki ga Štrekelj zaznamuje z grškim ι in ki stoji med *g* in *h*; enak glas znajo tudi Slovenci na Beneškem in Koroškem.

Najtemeljiteje proučuje slovenska narečja Vatroslav Oblak; častno se priznava v slavistiki, da je slovenščina v tem obziru v primeri z drugimi slovanskimi narečji preiskana uže precej dobro, dasi še ni povedana zadnja beseda.

5. *Sledovi Slovenstva od X. do XVI. stoletja.*

Kakor kaže slovstvena zgodovina stare cerkvenoslovanske dôbe, se je nenavadno ugodno razvijalo duševno gibanje panonskih Slovencev: posrečilo se je koj na prvi mah sestaviti tako primerno azbuko, da nobeden evropski narod nima enake; drugod so le po mnogovrstnih poskušnjah in dolgotrajnih bojih prišli do enakih uspehov.

Previdnost božja pa je razvitek Slovenstva odložila za poznejše čase; Ogri so prihruli od vzhodne, Nemci od severno-zahodne strani: Moravani so bili premagani, panonski Slovenci so izginili skorej popolnem; štajerski Slovenci med Muro in Dravo in Prekmurci so njihov pičel ostanek. Karantanski Slovenci so tudi izgubili svoje kneze in svojo nezavisnost; vzbudila jih je šele reformacija; nekaj pojavov iz časa od X. do XVI. stoletja kaže pa vender, da niso umrli popolnem.

Vitez Ulrik Lichtensteinski.[1])

Vojvoda Bernard, ki je imel za ženo Juto, hčer češkega kralja Otokarja I., je na Koroškem srečno vladal od l. 1202. do 1256. ter po izgledu mogočnih čeških kraljev na svojem dvoru zbiral mnogo vitezov, pevcev in umetnikov; ti so v tej visokorodni družbi lepšali in sladili življenje. Med drugimi je zahajal tje tudi Ulrik, vitez Lichtensteinski iz štajerske panoge te mogočne rodbine; po šegi tedanjih časov je opeval žensko lepoto v dveh knjigah: »Frauen-

[1]) J. Majciger. Kr. 1882, 174, 327; 1883, 33. Oesterreich in Wort und Bild. Steiermark 217.

dienst« in »Frauenbuch«. Rokopisi teh del se nahajajo v Parizu, v Monakovem in drugod. Táki vitezi po dokončanih križarskih vojskah niso imeli stalnega domovja in só si čas kratili na razne načine.

Tako se je Lichtenstein in njegovo spremstvo, fantastično oblečeno, dné 25. marcija l. 1227. odpravilo iz Benetek čez planinske dežele na Češko, kjer je bivala druga panoga Lichtensteinov. Ta pot se je naznanila poprej vsem vitezom v tistih deželah, skoz katere jim je bilo hoditi; Lichtenstein je bil oblečen kakor boginja Venera. (Sliko glej: Oesterreich in Wort und Bild; Steiermark 227.)

Iz Benetek so šli čez Mestre, Treviso, Plat, Gemone, Chiuso na Koroško; tam ga je na Vratih (Ober- und Unterthörl) vojvoda Bernard pričakoval z lepim spremstvom in ga pozdravil z besedami:

»Buge was primi gralwa Venus«[1] (Bog vas sprejmi, kraljeva Venus).

Dalje potujoč navaja med vitezi, ki so ga pozdravljali, Zaheja Nebogorskega, Otona[2]) in Ditriha Buhovskega.

Dasi se je germanizacija širila uže 400 let, vender v XIII. stoletju na Koroškem nahajamo več plemenitašev slovenskega pokolenja.

Svetoivanski evangelij[3]

je za Slovence velike važnosti. Oglejski patrijarh Ulrik je l. 1120. stari svetoivanski (štivanski) samostan ob Timavu združil z opatijo v Belinji pri Ogleju. Med zakladi, ki so se prenesli v Belinjo, se je nahajal tudi dragocen rokopis evangelija, ki ga je baje spisal sv. evangelist Marka sam. V XIII. ali XIV. stoletju so ga prenesli v zakladnico oglejsko in tam so dali sedem zvezkov obsegajoč evangelij vezati v zlate platnice.

---

[1]) V Beljak mu je poslala nepoznana gospa krasno suknjo, pas in zapono in nemški list, v katerem ga zahvaljuje, da se mu ni zdelo za malo, obleči žensko oblačilo in se bojevati njim na čast. Lichtenstein naglašuje sam, da je bilo pismo nemško; bržkone v slovenski Koroški ni pričakoval druzega kakor slovenskega.

[2]) Čez Judenburg, Knittelfeld, Kapfenberg prišedšemu v Kindberg, je Oton z Buhove poslal nasproti poslanca, ki je Lichtensteina pozdravil z besedami: »Prežlahtna kraljica! ‚Dobro došla‘, Vam kliče v tej deželi žena Slovenka in želi z Vami se skušati na bojišču.«

[3]) S. Rutar, Lj. Zv. 1882, 471. — Kraške starine. S. 1880, 14—19 (evangelij sv. Marka).

Cesar Karol IV. je bil l. 1354. v Ogleju in si je izprosil zadnji dve knjižici, kateri je poslal z veliko slavnostjo v Prago, kjer se shranjujejo še zdaj; ostali zvezki pa so pozneje prišli v Čedad (Cividale) in naposled v Benetke.

Vlažnost je jako poškodovala rokopis, ki spada morda v čas od V. do VIII. stoletja. Po obrobkih rokopisa je od raznih rok zabeleženih mnogo slovenskih in nemških imen romarjev in romaric, ki so obiskavali samostan ob Timavu in ki so se dali vpisati v spomin svoje božje poti.

Taka imena so: Nepokor, Braslav, Stregomil, Trebenec, Zelebor, Chotmar, Trudopolk, Sventipolk, Sebidrag, Sedemir, Perebred, Pribina, Boleslav, Radoslav, Olomer, Nitrabor, Nenadej, Kocel; ženska imena: Milena, Hesla, Zalislava, Sventižizna, Misislava id.

Po pisavi spadajo imena v čas od VIII. do konca X. stoletja; večina imen je iz druge polovice IX. in prve polovice X. stoletja; v najnovejšem času se je vpisal tudi cesar Franc I. Proti koncu XVI. stoletja je nekdo hotel vpisati imena longobardskih vladarjev; ali takoj se spozna, da je to prevara.

Zanimljivo je tudi, da je vpisana skora vsa obitelj bolgarskega kralja Mihaela, ki se je dal krstiti l. 861.; zabeležen je: »dox et gabriel et uxor eius maria et filius rasate gabriel, simeon et quartus filius iacob, et filia eius proxi et alia filia anna.«

Cerkveni spisi.

V XIV. stoletju ne nahajamo druzega nič, kakor dva spiska nabožne vsebine, namreč[1]): 1. odlomek nęke pesmi na čast sv. Mariji, pisane z latinskimi črkami, ki se nahaja na platnici knjige v domači knjižnici kneza Auersperga v knežjem dvoru ljubljanskem, in 2. kodeks v admontskem (vodomotskem)[2]) benediktinskem samostanu na gorenjem Štajerskem, ki ima »Oče naš«, »Ave Marijo« in »Vero« v slovenskem jeziku, potem besede latinske in slovenske (vernacula).

V nastopno stoletje gre šteti »Očitno spoved« (confessio generalis), katero je objavil Miklosič[3]) l. 1858. v »Slavische Bibliothek«. Ta spis v ljubljanski knjižnici ima v razlaganje latinskih

[1]) Radics, Ltp. M. Sl. 1879, 1—30.
[2]) Muchar, Arch. VI. 171. — Šaf. 71. — Fr. Levstik, Lj. Zv. 1881. 776.
[3]) Slav. Bibl. 1858. — Radics, Ltp. M. Sl. 1879.

besed tudi slovenske prevode, n. pr. hospes = gospodar, discipulus = uczenyk id.

Za vzgled bodi:

Ja ze dalsan dam, kyr sam to prelomil, kar sam oblubil, kadar sam karst priell, kyr sam se od buga obarnyll ynw od nega zapuwidy, kyr sam boga zatayll s meymi chudeymi deylli, ynw sam ze volnw wdall ty oblasti tyga chudicza, kygar sam se odpouedall, kadar sam karst pryell; tymw sam ye do seyga mall z meymy greichy wolnw slussil.

Prva izpoved ima 61, druga 33 vrst; rokopis se stavi v prvo polovico XV. stoletja.

Pravopis je nemški, v katerem se razločno zaznamujejo sičniki in šumevci.

C se izrazuje s skupino *cz*; *s* z *ſ* *z* *ſſ* *ſz*; med *s* in *z* se ne dela razlike, istotako ne med *š* in *ž*; *š* = *ſ*, *ſſ*, *ſch*; *č* = *cz*, *tſ*, *tcz*, *tſcz*, *tſch*; *u* = *u* in *w*; *i* = *i* in *y*; *v* = *v*, *w*, *u*; *lj* in *nj* se ne izražata; *nj* in *lj* tudi ne dosledno; z *t*-jem stoji včasih *h*.

V ljubljanskem rokopisu, ki obsega omenjene izpovedi, se nahaja na koncu tudi začetek velikonočne pesmi in pesem »Salve regina«.

Vrste 7—12 se glasé:

Czestyena body, kralewa mati te mylosti
Zywota sladkosti yno nass trost,
Czestyena sy, my k tebe vpyeme
Tuge sabne otroczy te Ewe
My k tebe zdychvgeme, glagogicze
Ino placzecz te dolyne tech slss.

Iz te pesmi se vidi češki upliv; tudi dokazuje pesem, da so Slovenci imeli cerkvene pesmi uže pred protestantovsko dôbo.

Imena mesecev.

Dvorna knjižnica na Dunaju hrani rokopis iz Loke iz l. 1466., v katerem se nahajajo novoslovenska imena za mesece[1]), in sicer najdemo nazvanja: prosynicz, setstzan, susecz, maly trawen, weliki trawen, bobouczwett, maly serpan, weliky serpan, poberuch, listognoy, kozopersthk, gruden.

Koroški vojvode so bili dolgo tudi gospodarji kranjski in goriški deželi in so prisegali slovenski; to se je godilo na gosposvétskem polju na Koroškem (nemški Zollfeld ali Saalfeld)[2]) blizu nekdanjega slavnega mesta Viruna, bivše prestolnice Noriške,

[1]) Miklošič, Slav. Monatsnamen. Denkschrift der k. k. Akademie der Wissenschaften 1867. — Radics, Ltp. M. Sl. 1879.

[2]) Sim. Rutar, Lj. Zv. 1890, 30—35.

kjer se nahaja vojvodski stol »najslavnejši spomenik stare slovenske zgodovine«. Napisov na tem kamenitnem stolu še niso mogli raztolmačiti. Knežje vmeščanje ali instalovanje pa se ni vršilo na tem stolu, nego na »knežjem kamenu« v Krnskem gradu. »Insuper slavica, qua hic utitur prolocutione in cospecta imperatoris cuilibet querulanti de se et non in lingua alia tenebitur respondere.« (Joh. Victoriensis v Böhmerjevih Fontes rerum germanicarum).[1])

Ta običaj je bil zelo star, pa še le o Sponheimskem Bernhardu se poroča izvestno, da so ga l. 1202. slovenski vmestili za kneza; zadnji vladar, ki se je dal tako uvesti na Koroškem, je bil Ernest Železni l. 1414. (Slika v Oesterreich in Wort und Bild, Kärnten 1890, 69.)

Volila.

V Vidmu umrli advokat Podreka je imel najstarejši datovani slovenski rokopis[2]), obsegajoč šestnajst pergamenovih listov s slovenskimi, italijanskimi in latinskimi beležkami od raznih rok. Večji del slovenskih beležek je iz l. 1497. in govori o volilih domačega plemstva bratovščini sv. Marije v Črnjevu; prevod na slovenski jezik je oskrbel »publicus notarius Johannes civis vegle«.

V beležkah navedeni kraji se nahajajo skoraj vsi v vzhodnem Frijulskem, pisane so beležke v benečanskem narečju, kakor se govori okoli sv. Petra. Jezik nam kaže sedanjo govorico, samo da ima nekoliko aoristov, kakor jih rabi bližnje rezijansko narečje; nahaja se v njem mnogo tujk. Pravopis je italijanski.

Za vzgled bodi nekoliko odstavkov.

1. Fufcha f profenicha jeft oftauila j fin fuoj michel flatich iedanaift Bratine ffete marie f zergneu, da fe ima ftuoriti ffacho leto fa gnich duf maf duj.

14. Iure Tufa Rainicha michella Tufa f nugarola ieft oftauil bratine ffete marie f zergneu flatich zeternaift fa flatich ieft cuplen iedno dobro bratine, daffe ima ftuoriti duj maf ffacho letto fa ffoiu dufu.

Novoslovenski rokopis zgodovinskega društva koroškega je pisan na koži in je bil bržkone zadnji list kakega kodeksa ter obsega dve strani; prva stran pisana počez, druga podvojem (halbbrüchig). Na čelu ima letno številko 1467; na levem

[1]) J., Lj. Zv. 1892, 66.
[2]) Vatr. Oblak, Arch. f. slav. Phil. XIV. 192—235.

oddelku v zapiskih samih dvakrat 1471; zapiski obsegajo krstna navadna imena, ime Svetka se sme prištevati najlepšim osebnim imenom. Ta imena nosijo osebe, ki so pomagale k temu, da se je v Radečem ustanovila in vzdržavala bratovščina Marije Device. Inače obsega rokopis »Oče naš«, »Češčeno Marijo« in »Vero«.

Pravopis je nemški, tedaj nepopoln in nedosleden; z ozirom na *s* in *š* si je ta rokopis enako dosleden z brižinskimi spomeniki. Pisar je prepisaval. Jezik ima nekoliko arhaizmov, dovelj ptujščine, ne rabi člena in pripada gorenjščini; rokopis je pisan v prvi polovici XV. stoletja.

Vinogradski zakon.[1])

Deschman je v neki knjigi bivšega dolskega arhiva našel slovenski prevod štajerskega vinogradskega zakona z naslovom: GORNIH BVQVI od krailaue Svetlosti offen innu poterien general inu Priuilegium Is Nou u Slauenſki Ieſigk ſtalmazhan skusi Andrea Rezla Farmostra na Rakj. Anno M. D. LXXXII.

Ta rokopis je bil Levstiku izročen v preiskavo.

Drugi prevod tega zakona je iz l. 1644. Rokopis (nahajajoč se v licealni knjižnici ljubljanski) obsega deset listov; na prvih šestih listih je nemški tekst, na štirih je slovenski prevod; na prvi strani platnic je z velikimi črkami zapisano: Bergkh Rechtsordnung, 1644.

Nemški del ima ta-le naslov:

Roemischer Kayserlicher auch zu Hungern und Behaim Königlicher Majestät etc Ertzhertzog zu Oesterreich etc. Confirmation und bestettung des Fürstenthumb Stèyer Berkrechts Büchel Gedruckt in der Fürstlichen Hauptstatt Gräz in Steyer. In Verlegung Sebastian Haupt. M.DC.XXXIX.

Pravopis ni dosleden in nima nobenega reda.

Prevod § 1. se glasi[2]):

> Nar poprey se imaio te gorsske praude vmei veliko / nozhio inu Vinkusti vsaku letu dershati nateh kraih / koker ie od stariga navada Willa, teiste praude ima / ta gorski Gospud Isuoimi Segorniky dershat, kier bi / pak on suoih Segornikov sadosti naiemel, taku more on is / drugih gur segornike naprositi inu ta prauda dershati.

[1]) Radics, Letopis Matice Slov. 1878. Levstik, Lj. Zv. 1881, 452; 1882. 251. N. Fekonja, Slov. 1886, 58. V. Oblak, Letopis Matice Slov. 1887, 298—305,

[2]) Letopis Matice Slovenske 1887, 298.

Nemški izvirnik se glasi: Anfängklichen Sollen alle Perckthänding im Landt Steyer / zwischen Ostern und Pfingsten / jahrlich besessen werden an den Orthen / da es von alter herkommen / unnd ohn sonder Ehehaffte Noth / an kain ander Orth gewendt werden. / Darzu soll ein jeder Perckherr solch Recht besetzen mit seinen Perckholden. / So er aber nicht so viel Perckholden hat / mag er aus andern Pergen Perckholden nehmen / unnd das Perckthänding besitzen.

Sodne obravnave.

Predno so prišli kranjski stanovi pod avstrijsko oblast, so imeli svoje zbore; v katerem jeziku, se ne more določiti, pa poročila iz l. 1544. pravijo: »Windisch wird gehandelt«, obravnava se po slovenski. (Dimitz, Gesch. Krains III. 3, 237.)

Gledé volitve katoliškega mestnega sodnika, pisarja in mestnih odbornikov piše metliška občina cesarskemu vicedomu v Ljubljano, dné 7. oktobra 1598, da nikdo ne more biti sodnik, kdor ni bil jedno leto poprej starešina, da umeje šege in navade; kar se pa tiče imenovanja sedanjega »šolmaštra« za mestnega pisarja, ima se ta pomislek, da ne zna slovenski.

Drugi dokaz, da se je pred Trubarjem slovenščina rabila pred sodiščem, nam podaje povestnica nekdanjega samostana v Zatičini na Dolenjskem. L. 1489. je predstojnik Ivan pl. Apfaltrern za upravo in zastopanje samostana v pravdah preskrbel posvetnega pravdnika, ki je uradoval slovenski.

Prisege.

»Rokopis Kranjskega mesta«, ki ga je objavil Janko Pajk v izvestju mariborske gimnazije l. 1870—1871. ima najstarejše prisežne obrazce. Za vzgled bodi prisega meščana:

Jest N. perseschem naschemu gospudi khreyllu, deschelskhimo viuodi, richtaryu yeno rathu, jenu gmeini tiga mesta, an swest jenu pockhorin burgar witi, nich sapuuidi nu prepouid derschati, nich nuz potrachtati, jenu skodo podstopiti. Jest tudj notschem, nickhoger na aufschlackhig, zolech, mostninah, jenu nickholi nickhir naschemu gospodj khraillu alli gmein mestu kh schckodj skhriuschi alli otschitu prenesti alli skhosi pomagathj, jenu vse to diathj khockher enimu sue-

stimu burgerju pruti nega gospodschini pristoy yenu sliši. Tackhu meni Wug pomagey. Amen.

Kar se tiče pravopisa, je zelo nedosleden; za »č« ima petero znakov tſch, ztſch, zth, tzh, zh; ne razločujeta se trdi in mehki *n* in *l*; za *i* in *j* se rabi i, y in j; *u* in *w* se zamenjujeta; podvajajo se tihniki id. Rokopis spada v prvo polovico XVI. stoletja. Jezik je tak, kakor so ga pisali pisatelji protestantovski. Primeri Fr. Simončič: Prisege ljubljanskega mesta, Letop. Mat. Slov. 1884, in V. Oblak, Letop. Mat. Slov. 1887.

Pesem iz časa kmetskega upora.

Za časa Maksimilijana, v začetku XVI. stoletja, so bili za slovenskega kmeta zelo žalostni časi: nadlegovale so ga turške vojske, lakota, kolera, kobilice in vrhu tega še grajščaki. Radi teh nadlog so kmetje na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem k cesarju Maksimilijanu poslali zastopnike svoje, ki so prosili cesarja, naj usliši njihove pritožbe proti grajščakom. Cesar radi benečanske vojske ni utegnil rešiti teh pritožeb, kmetje pa so mislili, da ne mara za njih zadeve in so se uprli. Ta upor se je opeval v pesmi »Die kraynerischen Bauern«[1]) v šestih kiticah.« Prva slôve tako-le:

Hört wunder zu / der baurn unrue
thet sich so ser ausbreittn
in kurzer zeit / zu krieg und ſtreit
kham maniger her von weitten.
Aus irer gemain / theten sy schreien
Stara prauda / ain yeder wolt sich rechen
seines hern gut nun schwechn.
Leukhup, leukhup, leukhup leukhup woga gmaina
Mit gmainem rat sy kamen dar /
für gshlöſser marckht das ist war.

Narodna vlada slovenskih upornih kmetov je sprejemala ude med zaveznike v slovenskem jeziku, slovenski so prisegali med seboj, in slovenski so se dajala poveljna naročila.

Izborno je opisal ta upor Gorazd v vencu balad z naslovom: »Stara pravda«.

Cesar Maksimilijan je bil inače Slovencem prijatelj in se je poleg češčine učil tudi slovenščine. Učitelj mu je bil Berlogar;

[1]) Dr. J. Bleiweis, Letopis Matice Slovenske 1877.

sestavil je zanj slovenskega jezika slovnico in slovar, ki sta se pa izgubila.

Imel je ta »zadnji vitez« več Slovencev na svojem dvoru, n. pr. Sladkonjo, izvrstnega muzika in dvornega kapelana, ki je postal pozneje škof na Dunaju, učenjaka in diplomata Žigo Herbersteina, odkritelja Rusije; Pavla Obersteinskega kot kabinetnega tajnika; Krištofa pl. Lambergerja, junaka znane narodne pesmi. Tudi za časa Marije Terezije so rekali na Dunaju, da dobivajo s Kranjskega učenjake in junake.

6. *Protestantovstvo se širi; njegovi pospešitelji.*

V zgodovini nahajamo mnogo vzgledov, da so važni dogodki v državno-pravnem oziru ali preobrati v verskem mišljenju pri raznih narodih vzbudili novo duševno gibanje tudi v slovstvu. Da je resničen ta izrek, dokazuje nam francoska revolucija, ki je tudi pri nefrancoskih narodih prerodila ali vzbudila novo dôbo v slovstvu; dokazuje nam to tudi zgodovina sorodnih slovanskih plemen.[1])

Zlati vek v hrvatskem slovstvu srednjega veka spada v ono dôbo, ko si je bil med dalmatinskimi mesti Dubrovnik po svojih trgovinskih zvezah po vseh takrat znanih deželah pridobil lep ugled in bogastvo, ko je bilo to mesto tudi v neugodnih razmerah mili zavičaj hrvatskim in srbskim velikašem in vladarjem, dasi je bil ta cvet slovstva za ono dôbo še bolj krajevnega pomena.

Hrvatje izven Dalmacije in Slovenci pa so živeli v drugih razmerah. Slovenci niso nikdar imeli svoje neodvisne države, odkar so se pokristijanili. Ko so se mogli drugi narodi in celo sorodna slovanska plemena, n. pr. Čehi in Poljaki, lepo mirno razvijati, so se Slovenci, Hrvati in Srbi morali bojevati z divjimi Turki, s kletim sovražnikom krščanstva in omike, in so na ta način zapadne narode branili divjih sovražnikov. V začetku šestnajstega stoletja so bili sploh za Slovence hudi časi: neusmiljeni plemiči so jih stiskali nečloveški; boj za staro pravdo je bil tako ljut, da niso mogli misliti o zlati svobodi.

[1]) Zlati vek v zgodovini poljski je dôba od 1506—1548, za časa Sigmunda I.; v isto stoletje stavijo Poljaki začetek zlate dôbe svojega slovstva, namreč 1548 do 1606; razmere poljske države razvile so se jako ugodno in te so blagodejno uplivale na razvitek slovstva. V Čehih se vjema zlata dôba slovstva s husitskim gibanjem. Husova reformacija je izražala nove nazore, ki so odločevali pravec zgodovini in slovstvu.

Ni se tedaj čuditi, da v tako žalostnih razmerah ni bilo težavno novim Lutrovim naukom iz daljne Nemčije prodirati tudi med prosti narod slovenski in hrvatski, posebno v Istri: nadejal se je prosti narod boljše prihodnosti. Na Angleškem, na Nemškem in na Češkem so se uže poprej slišali glasovi, da se ima marsikaj preinačiti v cerkvi; celo tridentinski zbor je zahteval, da se ima izlečiti vse cerkveno telo, ki je začelo pešati vsled zunanjih in notranjih vzrokov.

Razun teh splošnih razmer, ki so v šestnajstem stoletju uplivale na razvitek raznih narodov, prišle so slovenske dežele po nenavadnih dogodkih v jako ozke zveze z Würtemberškim. Eberhard-Karolovo vseučilišče v Tübingah je za časa reformacije po svojih odličnih učiteljih zaslovelo daleč čez ožjo mejo nemških držav.

Sovrstnik teh duševnih veljakov je bil Istrijan Matija Garbić (Matthias Garbitius)[1], ki je, porojen od revnih starišev v Labinu v Istri, prišel kot ukaželjen mladenič v Wittenberg in bil gostoljubno sprejet v Lutrovo hišo. Ker je temeljito znal grški jezik, postal je vsled Lutrovega in Camerarijevega priporočila učitelj grščine na pedagogiju in potem na vseučilišču Tübinškem; bil je trikrat dekan artistične fakultete = modroslovnega oddelka.

Ta ugleden in upliven mož je začel gojiti duševno zvezo med Würtemberškim in južnimi slovanskimi deželami; vsprejel je Mato Vlačića Frankovića (Flaccius Illyricus),[2]) ki je bil njegov pomožni učitelj; prišel je l. 1540. iz Labina v Istri.

Nenavaden je tudi ta slučaj, da je vojvodi Krištofu Würtemberškemu ugodna usoda pridružila slovenskega mentorja Mihaela Tifferna.

Ko so pregnali vojvodo Ulrika, prišlo je Würtemberško pod avstrijsko vlado 1520—1535 in je postalo avstrijski »fevd«. Nekoliko je uže to povzročilo, da so prihajali avstrijski dijaki na tübinško vseučilišče, največ pa je pripomogel vojvoda Krištof sam; ta je prišel petleten deček na Avstrijsko, najpoprej v Inomost, potem v Dunajsko Novomesto v odgojo, pozneje pa na cesarski dvor Maksimilijanov. L. 1532. zbeži, zagovarja na državnem zboru v Avgsburgu svoje pravice in postane leta 1530. vojvoda Würtemberški. Dasi

[1]) Th. Elze, Die Universität Tübingen p. 4.

[2]) Ivan Kukuljević Sakcinski: Glas. Hrvati. 1886, 100; Preger: M. Flaccius Illyricus und seine Zeit. II Theile. Tübingen 1857—1861.

nekdaj avstrijski jetnik, ni sovražil Avstrije, nego blagodušno podpiral iz Avstrije pobegle protestante.

Njegov mentor Tiffernus je bil po Erazmu Stichu v Laškem Trgu (Markt-Tüffer na Štajerskem) blizu Celja rešen iz turške sužnosti in na Dunaj poslan v odgojo. Po dovršenih naukih je postal učitelj modroslovja in odgojeval sinove plemenitih rodbin na Dunaju in potem v Dunajskem Novemmestu, kjer je Krištofa utrdil v pobožnosti in strogi nravnosti. Leta 1532. pomagal je Krištofu pobegniti čez štajerske, koroške in tirolske planine, znajoč slovenski jezik. Na Würtemberškem je postal »kancelar« in umrši l. 1555. volil v oporoki premoženje vojvodi; iz tega se je porabilo 2320 gld. za ustanovo štirih štipendij z naslovom »Stipendium Tiffernum«, v prvi vrsti na korist njegovim sokrajanom. To ustanovo je uživalo v letih 1558—1600. petnajst Kranjcev[1]), med temi Jurij Dalmatin, Primoža Trubarja dva sinova in Jakob Tulščak.

V lepo nekarsko mesto Tübinge[2]) so hodili na vseučilišče sinovi prvih plemenitih rodbin v Avstriji, n. pr. Turjačani, Dietrichsteinci, Lobkovici, Hohenwarti, Barbi, Abramoviči i. dr.

Tübinško vseučilišče pohajalo je v letih 1530—1614. stointrinajst Kranjcev, blizu dvajset se jih je učilo v Wittenbergu, štirje v Jeni, med temi Seb. Krelj iz Idrije, Jakob Tulščak iz Ljubljane.

Ta Tiffernus je podpiral tudi Trubarja ter Vergerija priporočil vojvodi Krištofu.

Tako so bila slovenskim protestantom pota uglajena za poznejše hude čase.

Protestantovstva so se poprijeli plemenitaši in grajščaki, ki bi se bili radi polastili cerkvenega premoženja. Gospôda je bila ponameščena v raznih javnih službah, zlasti sodiških in so sodili po svoji koristi. Deželni stanovi so se hitro poluteranili in osnavljali šole po mestih, grajščaki po gradovih, in so mladino vzgajali po svojih nazorih. Taka šola je bila v Ljubljani, ustanovljena l. 1565. po Leonardu Budini po osnovi graškega superintendenta Krištofa Spindlerja in Jurija Dalmatina; vodil jo je Adam Bohorič do l. 1582. in potem Nikodem Frišlin. Tudi v Celovcu so koroški stanovi uredili šole

[1]) Prvi je bil Budina Samuel, zadnji Koludar Marka, oba iz Ljubljane.

[2]) Tudi v Padovi je bilo one čase vseučilišče, slavno radi pravniške in zdravniške fakultete; tje se je šlo učit blizu 150 dijakov iz Kranjske; zraven Padove vabili sta tudi vseučilišči v Paviji in Bolonji v lepo Italijo.

l. 1563.; tam je bila tudi nemška šola in deško semenišče, l. 1573. tudi ženska šola.

Meščani so se tudi hitro poprijeli Lutrove vere in katolikom dostikrat niso hoteli podeljevati meščanskih pravic; skušali so protestantje dobiti samostanske duhovnike za-se, kajti vzgled takih odpadnikov je močno uplival na prosti narod. Ko so Turki v zadrego spravljali nadvojvodo Karola l. 1578. in je on vsled tega naložil vojinski davek, so štajerski, koroški in kranjski stanovi obljubili pomoč samo s tem pogojem, da nekaterim mestom podeli versko svobodo.

V nekaterih deželah, n. pr. na Koroškem, so rudarji, ki so bili zvečine nemške narodnosti, uspešno razširjali protestantovstvo.

Po vseh slovenskih deželah so je oznanjevali marljivo in gradili molnice; v Ljubljani stolni prošt dr. Lenart Mertlic, generalni vikar Jurij Dragolic, kanonik Pavel Wiener[1]) in drugi[2]); propovedniki luterski: Jurij Juričič, Trubar, (o katerem pozneje), Janez Tulščak (l. 1561—89.), Janez Švajger (l. 1564—85.), Jurij Dalmatin (l. 1577. do 1585.), ki je hodil tudi na Gorenjsko, Sebastijan Krelj in Felicijan Trubar.

Drugod na Kranjskem se imenujejo: v Novem Mestu Gregor Vlahović[3]), v Višnji Gori Ivan Hočevar, na Krškem Janez Weiksler[4]), v Metliki Tulščak (okoli l. 1561.), v Črnomlju Švajger[5]), v Kranju Rakovec (1559—61.) in Jernej Knafelj, v Lescah Peter Kupljenik, na Bledu Krištof Fašing[6]), v Kočevju mestni župnik Leonard pl. Ziglfest (do l. 1613.)[7]).

V Trstu je protestantovstvo začel razširjati Ubald Lupatino, porojen l. 1503. v Labinu v Istri, frančiškan v samostanu »della Vigna« v Benetkah. Inkvizicija v Benetkah ga je radi krive vere obsodila, za kazen so ga vtopili. Matija Franković Vlačić (Flaccius Illyricus) mu je bil stričnik.[8])

---

[1]) Th. Elze, Paul Wiener, Leipzig 1882.

[2]) A. Fekonija, Lj. Zv. 1890, 481.

[3]) Kostrenčić, Urkundl. Beitr. 2, 5, 6, 7 itd. -- Ivan Vrhovec, Zgod. 1871.

[4]) Kostrenčić, Urkundl. Beitr. 81, 83, 140.

[5]) Janez Parapat., Ltp. Mat. Sl. 1874, 87.

[6]) Id. Ltp. Mat. Sl. 1872, 8.

[7]) Id. Ltp. Mat. Sl. 1874, 87.

[8]) Dr. E. Schatzmayer, Jahrb. der Gesellsch. f. Gesch. des Protestantismus in Oesterr. Wien. 1893, 57, 58.

V Gorici, v Rubiji, pri Sv. Križu, v Vipavski dolini je propovedoval Trubar sam[1]) l. 1563.; v Trstu je bil Trubar prognanec l. 1547. in govoril v cerkvi sv. »Antona Starega«. Trubar je bil pa uže poprej leta 1540. in 1541. v Trstu kot kapelan škofa Bonoma. (A. Lukovič, Luteranstvo na Goriškem, Glas. 1875.)

V Labodski dolini na Koroškem je propovedoval Volk Todt, gvardijan minoritov v Wolfsbergu, v Gasteinski okolici je delal za protestantovstvo bogati grajščak Veitmoser, v Velikovcu luterski propovednik Jurij Wieser, v Celovcu farni vikar Martin Knor, Andrej Lang. L. 1578. so si protestantje sezidali novo cerkev; od te dôbe je nemškemu pastorju pomagal slovenski propovednik.[2])

Na spodnje Štajersko se je protestantovstvo zasejalo jako rano; v Celju se omenja uže l. 1527. protestantovski predikant Andrej Lang; grajščak Janez Heffenberg je imel pri sebi predikanta Jurija Mačka, ki je pozneje opravljal službo v mestni kapeli pri Sv. Trojici in naposled v Šarfenavi pri Žalcu. Njegovi nasledniki po l. 1541. so bili tam Ivan Weidinger, Ivan Pistor in Hrvat Janez Doljanski, ki je po gradovih v Savinjski in Šaleški dolini razširjal Lutrovo vero. V Šoštajnu je kapelan Jurij Vršič delal v tem smislu.

Ker so v tej dôbi vzajemno delali Slovenci in Hrvatje, se morajo tukaj omeniti tudi Istrijani: Ivan Fabijančič[3]), Mate Živčić[4]), vikar v Paznu, Baltazar[5]), kapelan istotam, Franjo Hlej, župnik v Gradišču (Galignano), Jurij Zvečić[6]), hrvatski prelagatelj, Jurij Stradiot[7]), propovednik na Krasu., menih Nikolaj Mozes iz Cresa[8]), Fran Barbo[9]), župan reški, in drugi.

Najimenitnejši Vergerijev učenec v Piranu je bil G. B. Goineo in njegov brat dr. Nicolo. Goineo, zdravnik v Piranu, se je moral

[1]) Kostrenčić, Urkundl. Beitr. 202, 205. V italijanskem jeziku je propovedoval v Trstu redovnik Giulio iz Mediolana 1540, in duhovnik Serafin v cerkvi sv. Silvestra (današnja helvetska blizu jezuvitske).

[2]) Vojvodstvo Koroško (Mat. Slov.) 65; Dr. Križanič 71; Orožen, Dekanat Cilli 47. V Mariboru v grajščini Windenau je bil luterski predikant Nemec Sigmund Lierzer (l. 1587.) in potem Georg Lautenschlager.

[3]) Kostr., Urk. Beitr., 33, 37, etc.

[4]) Id. 61, 63, 65 etc.

[5]) Id. 77.

[6]) Id. 33krat imenovan.

[7]) Id. 97.

[8]) Id. 104 id.

[9]) Id. 40 id. Gospa Muškonova v Paznu, Kostr. 5.

predstaviti »Svetemu sodišču« v Benetkah dné 6. maja 1550., ko je azijatska kolera razsajala v njegovem rojstnem mestu. Obsojen je bil v prognanstvo. Prepotoval je južno-avstrijske dežele, Švico, Nemčijo in Belgijo ter umrl med protestanti. Tudi njegov brat Nicolo je bil zatožen in obsojen.[1])

Najmarljivejši izmed vseh je bil pa Stepan Konzul,[2]) čegar delovanje hočemo tukaj narisati ter omeniti vse, kar se tiče skupnega dela Slovencev in Hrvatov.

V kršni Istri je do šestnajstega stoletja vladal v cerkvi narodni jezik slovanski v glagolski azbuki; stari cerkveni in ljudski spisi, napisi na cerkvah in grobovih dokazujejo to. V omenjenem stoletju so začeli inostranski škofje, sporazumljeni z dotičnimi vladami, odstranjati glagolska pismena, dočim je nižje duhovništvo in prosti narod to azbuko čuvalo kot narodno svetinjo. Nižji duhovniki so radi tega nagibali na protestantovstvo: reformacija je prišla tedaj v Istri uže na nekoliko pripravljena tla.

Stepan Konzul, porojen l. 1531. v Buzetu (Pinguente), se je posvetil duhovskemu stanu in je počel službovati v rojstnem kraju, kjer se je uže v mladih letih seznanil z glagolico. Konzulov škof Peter Pavel Vergerij, poprej modruški, potem koprski škof, njegov brat Ivan Krstitelj Vergerij, puljski škof, in Franjo Jožefić, Ričan (Rizanus), poprej senjski, potem tržaški škof, so bili vsi privrženci reformacije. Ko je Peter Vergerij odšel v Nemčijo, je šel tudi Konzul za njim in je tam preživel deset let kot propovednik in učitelj. Po uplivu Vergerijevem sprejel je Krištof Würtemberški tudi Konzula. Vergerij je sprožil misel, da se sv. pismo prevede tudi na jezik hrvatski. Ivan baron Ungnad (o kojem pozneje izpregovorimo obširneje) je položil gmotni temelj temu podjetju, da je mogel Primož Trubar prevajati slovenske, Konzul pa knjige hrvatske.

Konzul je uže pred l. 1559. prevel katekizem in prvi del sv. pisma novega zakona in se upotil s tem v domovino, da se posvetuje s strokovnjaki. Prišedši v Ljubljano se je seznanil z

[1]) Akte o njegovi pravdi pisane v srednjeveški latinščini in starem beneškem pisarniškem narečju in zlogu objavil je prof. Luigi Morteani v »Notizie Storiche della città di Pirano« Trieste 1886; prevel na nemški jezik dr. Schatzmayer v »Jahrbuch der Gesellschaft für die Gesch. des Protest. in Oesterreich«. Wien, 1893, 62—78.

[2]) Stepana Konzula sliko vidiš v knjigah: Dobrowsky's Slavin, Prag 1834' 189; Kuk. Sakc., Glasoviti Hrvati; Oesterreich in Wort und Bild. (Küstenland).

Antonom Dalmatinom, Matijo Khlombnerjem in je prevajal Trubarjeve knjige na hrvatski jezik. Leta 1559. 28. avgusta se je sešel v Metliki zbor veščakov[1]), ki so odobrili Konzulove in Dalmatinove prevode in mu to potrdili pismeno. S tem pismom odšel je Konzul vesel zopet na Nemško in je vzel sè seboj Antona Dalmatina.

Družina Ungnadova v Urahu je ukrenila, da se ima živa propaganda započeti pri vseh južnih Slovanih, da se ima tiskanje Trubarjevih prevodov nadaljevati in započeti tudi s hrvatskimi in srbskimi knjigami.[2]) L. 1560. je dal Konzul v Nürnbergu natisniti azbuko glagolsko z očenašem, z jednim poglavjem iz sv. pisma in s 47. psalmom in »Probe glagolskega pisma« (Probezettel). L. 1561. se je tiskarna prenesla v Tübinge in izdala četvero knjig.[3])

Prvo hrvatsko knjigo, kateri je Trubar napisal nemški predgovor, poslal je Konzul l. 1561. kralju Maksimilijanu, ki se je pohvalno izrazil o tem početju in tudi obljubil pomoč. Dunajčan Fröhlich je pisal v Ljubljano, da želi Maksimilijan tudi hrvatske predgovore.

Ker Konzul z Dalmatinom ni mogel opravljati vsega prelagateljskega posla, je prosil Ungnad kranjske stanove še za več prelagateljev. Žato je Trubar dovel leta 1561. uskoška popa Matijo Popoviča in Ivana Maleševiča na pomoč. Pričakovali so tudi zagrebškega kanonika Antola Vramca, ali ta je ostal v Ljubljani in se pozneje vrnil domov. Zvečić je doma prevel avgsburško veroizpoved; v mislih so imeli tudi Srba Dimitrijo; glasoviti Vlačić Franković radi drugih poslov ni imel časa za prevajanje.

Od raznih stranij so se slišale pritožbe, da je hotel Trubar oblastno urediti vse po svoje; Ivan Ungnad je miril in miril, da

---

[1]) Udeležili so se: Konzul, Ant. Dalmatin, M. Zmajić, komtur vitezov sv. Ivana, Mat. Vlahović in Ivan Feistenperger, metliška pastorja, Ivan Pičik, mestni župan, Stepan Stipanić, kaplan iz Ose; Ivan Kolovič, kaplan iz sv. Križa, Ant. Božić iz Modruša, Mih. Vožić, Metličan, And. Jakšić, Pet. Krajačić, Nik. Drinovački, oskrbnik bana Erdődija v Metliki, Jur. Pisec, pisar. Kostr. 1.

[2]) Pod nadzorstvom Konzulovim sta Ivan Hartvich in Simon Auer vlila glagolske črke l. 1560, cirilske l. 1561.

[3]) Azbukvar ili tabla za ditcu, zajedno s katekizmom. U 8mi l. 12. — Table za ditcu i artikuli ili članci ove prave stare karstjanske vere. U Tubingi. 1561. — Jedna prodika od kriposti i ploda prave karstjanske vere, kroz Stipana Istrijana, s pomoću dobrih Harvatov sad najparvo istomaćena. U Tübingu. 1861. — Katekizmus. Jedna malotna knjiga id., vele potribni in prudni nauki i artikuli prave karstjanske vere. S kratkim istumačenjem za mlade in priproste ljudi. Sad najparvo iz mnozih u jazik harvacki istumačena. U Tübingi. 1561. 8°.

so mu kranjski stanovi l. 1562. izrazili radi tega svojo zahvalnost. Leta 1562. izdal je Konzul šest knjig v glagolici, dve v cirilici.[1])

Zopet je izrazil Konzul željo, da bi mu poslali pomočnikov. Matija Živčic v Paznu, Franjo Hlej iz Gradišča, Weiksler v Kostelu in Fran Vajič, župnik v Goliku, so izjavili, da hoté prevajati doma.[2])

Koncem leta 1562. prišel je Konzul za kratko dôbo v svojo domovino Istro, potujoč čez Beljak in Ljubljano, in je posetil prijatelja Hleja. V hiši predstojnika pazinske cerkve Križaniča so imeli shod Ivan Fabijanič, Živčić, Hlej, Zvečić in Konzul ter se dogovorili zarad prevajanja drugega dela novega zakona. Ta dogovor so podpisali vsi svojeročno[3]); tudi so izrekli ugodno sodbo o dosedanjih prevodih Konzulovih.

Pred odhodom na Nemško je posetil še na Hrvatskem bana Petra Erdödija v Želinu in se pogovarjal ž njim o razširjanju nove vere po Hrvatskem. Opravivši svoje posle v domovini vrnil se je na Nemško in je s seboj vzel za pisarja Jurija Drenovačkega.

Dočim so se knjige tiskale v Urahu in Tübingah, hodil je Konzul na Nemškem od mesta do mesta, od kneza do kneza in nabiral tisti denar, ki je bil na prošnje Ungnadove obljubljen za tisek slovenskih, hrvatskih in srbskih knjig.

Leta 1863. se je natisnilo sedem knjig, štiri z glagolico, tri s cirilico, l. 1564. pet knjig.

Leta 1566. sta izstopila Konzul in Dalmatin iz službe würtemberške in sta odšla v Regensburg. Tu sta dala natisniti zadnje delo: Parvi dio posztille Evangelijov po Ivanu Brencziu u harvacki jazik iz latinskega po Antonu Dalmatinu in Sztipanu Isztrianinu sztolmacheni. U Ratiszboni poli Ivana Burgara. 1568. 4°. I. del. 207. II. del. 277. Imenik 9.

O njegovih poznejših letih nič ni znano; umrl je Konzul okolo l. 1580.

---

[1]) V glagolici: 1. Parvi del novega testamenta, Loci communes, Artikuli, Predike, Postile, Confessio; 2. v cirilici: Abecedarium, Katekizmus. Ivan Kukuljević Sakc., Glas. Hrvati 258—9.

[2]) Frater Ivan Biščanin je prišel na poziv Trubarjev v Ljubljano, pregledal Konzulove in Dalmatinove prevode prvega dela sv. pisma in jih grajal. Pritožila sta se proti Trubarju pri kranjskih deželnih stanovih, pred katerimi se je obširno zagovarjal Trubar. Kostrenčić, 109—115.

[3]) Kostrenčić, 133 – 4. Na novo so pohvalili Konzula Ant. Bočić iz Modruša, Peter Krajačić, Nik. Drenovački; Gregor Vlahovič. Kostrenčić, 158, 162.

Ob usodi tiskarne v Tübingah glej Iv. Kukuljević Sakcinski, Glas. Hrv. str. 123.

Ivan baron Ungnad[1]) si je pridobil nenavadne zasluge za razvoj slovenskega slovstva, ker je blagohotno podpiral težavne početke slovstvenega delovanja.

Narodil se je l. 1493. menda na Koroškem v Junski dolini, kjer je imel njegov oče Ivan grajščino Senek (Žinek, Sonneck). V odgojo pride na dvor Maksimilijana I. in se tam izuri v vojaštvu. Ker so bili Ungnadi silno bogati in ker je bil sam tudi možak v pravem pomenu besede, dobil je brzo uplivne službe. L. 1525. bil je glavar in vicedom celjski, l. 1530. postal je deželni glavar na Štajerskem ter imel civilno in vojaško, upravno in sodno oblast; udeležil se je mnogih zborovanj in imel deželo braniti Turkov. Kot bogataš zalagal je sam dostikrat v vojni. L. 1540. bil je višji upravitelj peterim južno-avstrijskim slovenskim in hrvatskim deželam, pa ne poveljnik dotičnim vojaškim oddelkom; odložil je svojo službo l. 1544. radi verskega prepričanja.

Blizu v tem času je pristopil k protestantovstvu, kajti prošnjo dolenje-avstrijskih stanov do kralja Ferdinanda, naj jim dovoli, da smejo prosto izvrševati svoje versko prepričanje, podpisal je tudi Ungnad. Svoje službe in grajščine zapustivši šel je v Wittenberg, kjer se je seznanil z Melanchtonom; pozneje se preseli na Würtemberško, kjer so ga častno sprejeli kot slavnega boritelja s Turki. Vojvoda Krištof podeli mu v stanovanje Mönchshof v mestecu Urahu. Klical je tje učene ljudi, ki so Trubarju pomagali prelagati cerkvene knjige na slovenski in hrvatski jezik. Dné 1. aprila[2]) l. 1560. mu pošlje Trubar pisma, ki so mu došla o njegovih tiskanih slovenskih knjigah; tudi češki kralj jih prê odobruje; na hrvatski jezik preložila sta jih dva hrvatska duhovnika; rad bi jih dal natisniti. Prihodnje leto[3]) ga zahvaljuje deželni upravitelj dežele kranjske,

[1]) M. Drehser's Ungnadische Chronik, Leipzig, 1602. 4. — Schnurrer's Slaw. Bücherdruck. 1799. — Šafařik, Gesch. I. 12—13. — J. Marn, Jezič. XXI. str. 20. — Steinwender. Aus dem Leben des Steirischen Landeshauptmannes Hans III. Ungnad, Gymn.-Prog. Marburg. 1884. — Johannes Voigt, Briefwechsel des Hans Ungnad, Freiherrn von Sonneck mit dem Herzog Albrecht von Preussen v zborniku: Archivkunde oesterreichischer Geschichtsquellen XX. 220. — Ivan Kostrenčić, Urkundl. Beitr. etc. Wien. 1874 passim. — Th. Elze, Die Universität Tübingen id. — Ant. Raič, Ljublj. Zvon VII. 18—24, 92—102.

[2]) Kostrenčić, Urk. Beitr. str. 9—11.

[3]) Idem, Op. cit. str. 12—14; odgovor deželnih stanov Ungnadu Idem. op. cct. 21—23.

Jobst pl. Gallenberg za podporo gledé slovenskih in hrvatskih knjig in obljubuje, da hoče nagovarjati tudi deželne stanove, naj podpirajo hvalevredno podjetje.

Obračal se je Ungnad na mogočnike one dôbe, priporočujoč tiskanje slovenskih knjig; dné 12. aprila l. 1561. piše iz Uraha kralju Maksimilijanu o napredku te zadeve, pošilja mu mali hrvatski katekizem Lutrov, kateremu je napisal Trubar nemški predgovor; prosi kralja, naj delo blagohotno vsprejme.[1])

Na Saksonskem se oženi drugokrat z mlado grofico Magdaleno pl. Barby, ki je tako iskreno udana bila dvainšestdesetletnemu možu, da je le kratek čas preživela njegovo smrt.

Mislilo se je poprej,[2]) da mu je ostalo od njegovega premoženja vender toliko, da je lahko vzdržaval »mali dvor«; zanesljivi viri[3]) pa pravijo, da temu ni takó. Sam pripoveduje, da se mu je godilo takó slabo, da je moral prodati grad in grajščino Waldenstein z dobrim železnim rudnikom vred radi dolgov, koje je napravil v obilnih in imenitnih cesarskih službah, kar lahko poroča ustno in pismeno sin Karol. Tako piše pruskemu knezu Albertu. To omenjamo radi tega, da se mogó tem višje ceniti njega trudi ob izdavanju južnoslovanskih knjig.

On je provzročil, da se je ustanovila l. 1559. v Urahu tiskarna, ki je tiskala južnoslovanske knjige z latinskimi, cirilskimi in glagolskimi črkami.

Dné 14. septembra l. 1561. je razposlal okrožnico[4]) do nemških volilnih knezov in drugih dostojanstvenikov, kažoč, »da si je silni Turek podvrgel večino slovenskih in hrvatskih dežel; to se je pa zgodilo radi tega, ker so živeli takó, da niso znali ne Boga, ne njegovih zapovedij, ne božje besede, ne njegove volje in ukazov, celó ne zvitega zlodeja, in tisoč let niso imeli nikogar, ki bi jih bil poučeval v krščanski veri.« Nadalje pripoveduje, da se je pak usmilil Bog teh ljudij in jim vzbudil plemenite može, ki se trudijo jim pomagati; tega imenitnega in velikega krščanskega dela lotili so se trije možje (med njimi Primož Trubar) in »so s pomočjo in milostjo božjo preložili sv. pismo v pospeševanje slave božje in v spre-

[1]) Koj drugi mesec mu odgovori kralj zahvaljujoč se in mu pošlje 400 gld. ter naglaša, da hoče dalje podpirati plemenito reč.

[2]) Dobrovsky-Hanka, Slavin, Prag. 1834, p. 192.

[3]) Uže omenjeni Archiv XX. 225.

[4]) Kostrenčić. Op. cit. p. 46—52.

obrnitev, blagor in izveličanje ubogih nevrednih in grešnih Slovencev, Hrvatov in Turkov; to se je zgodilo na prošnjo stanov kranjskih; na slovenščino poprej ni bilo nikdar nič preloženega in o koji ni se tudi nič čulo. . . . . . To podjetje pa zahteva mnogo truda, marljivosti in stroškov; tedaj se obrača do knezov s prošnjo za podporo; on sam je podpiral to delo, in celó denarje jemal na posodo; zdaj pa tega ne more več storiti; . . . . . gotovo mi verujte, da se godí vse to jedino na slavo božjo, sicer bi jaz ne hotel s tem imeti nobenega posla. Plačilo za to dobroto dobite na onem svetu.«

V istem smislu pisal je list dné 4. aprila nemškim mestom.[1]) Iz nova so se morale rezati in líti glagolske črke v Norimbergu, cirilske pa v Urahu. V ta namen vzdržaval je sam Antona Dalmato »ab Alexandro« in Stepana Konzula Istrijanca, ki sta v Trubarjevi odsotnosti (Trubar je bil takrat v Ljubljani) v Urahu prelagala sv. pismo in najimenitnejše knjige »krščanske vere« na slovenski in hrvatski jezik; vzdrževal je v Münchshofu vso tiskarno z vsemi potrebnimi osobami, stavce, tiskarje, popravljalce in tolmače v svojem stanovanju, da se tiskajo brez prenehanja take knjige.

Dné 12. julija 1562. piše Ungnad vojvodi pruskemu, Albertu iz Uraha, da se je ustanovila po posebni božji previdnosti tiskarna slovenska, hrvatska in cirilska; delo je dobro napredovalo in preveli so na tri jezike: »Lutrov katekizem« z razlagami in brez razlag, s hrvatskimi in cirilskimi črkami, »avgsburško veroizpovedanje« v slovenskem jeziku, »prvo polovico novega zakona«, kjer se nahaja četvero evangelistov in dejanja apostolska, potem »loci communes« ali najimenitnejši glavni členi krščanskega nauka. Nato pové, kaj se vse namerja tiskati, namreč: 1. »Postila« s hrvatskimi in cirilskimi črkami, 1000 izvodov; 2. »Avgsburško veroizpovedanje« z istimi črkami, 2000 izvodov; 3. »Četvero evangelistov in dejanja apostolska«, 1000 izvodov; 4. »Oče naš« z lepim tolmačenjem, najpoprej slovenski z latinskimi črkami, pozneje s hrvatskimi in cirilskimi, 3000 izvodov; 5. »Drugi del novega zakona«; nato prišel bi na vrsto stari zakon. Izdatno so podpirali to podjetje nemški knezi; ta dobrohotnost nemških knezov utegne zanimati posebno v današnjih časih, zaradi tega navajamo pod črto na drobno nekatere doneske.[2])

---

1) Kostrenčić. Op. cit. str. 172—179.

2) Deželni stanovi štajerski 400 gld.; Filip, deželni grof heški, 200 tol.; Ivan, mejni grof braniborski, 100 gld.; vojvoda Albert braniborski, 100 gld.; več

Ungnad je položil račun o prejetih 7842 gld. 03 kr. in o tiskanju južnoslovanskih knjig od l. 1561—64. Račune so potrdili dné 14. junija 1564. rektor, doktorji in regentje tübinškega vseučilišča.[1])

Pregledovalci povedó, da je dodal Ungnad v tem času iz svojega 5146 gld. 13 »reparjev«; vrnilo se mu je 2694 gld. 10 reparjev; dobiti ima tedaj še 2445 gld. 44 reparjev. Ungnad položil je račun o 25.300 izvodih knjig, katerih je bilo še mnogo na prodaj. Ungnadu se pa dá spričevalo, da se je trudil na vse pretege in da se ni ustrašil nobenega dela, nobene žrtve, samo da bi se razširile knjige med ubogimi zaslepljenimi narodi, ki ne znajo božje besede.[2])

Ungnad je tudi poravnaval prepire med Trubarjem in tovariši; posebno med Stepanom Konzulom in Antonom Dalmato[3]), imel je tiskarno v svoji hiši, dajal hrano tiskarjem, dopisoval pisateljem. Pl. Gallenberg in stanovi kranjski poročajo Ungnadu: »Ukrenilo se je, da se naj v Ljubljani prevajajo knjige na hrvatski jezik; hrvatski veščaki bi jih naj potem presodili.« Zvečića in Jurija Juričića mu pošiljajo z dečkom; Fabijan Kirchberger bo prê prodajal knjige. Konečno ga prosijo, da naj Ungnad poroča o tem kralju, volilnim knezom, mestom itd.[4])

Sploh se sme reči, da se nič ni zgodilo na Slovenskem, o čemur bi se ne bilo poročalo Ungnadu.

Ungnad se je vsega žrtvoval za Slovence in razširjevanje protestantovstva; to so mu izpričali njegovi sovrstniki sami[5]). Celó Turka so hoteli pokristijaniti s tem in omečiti, da ne bi napadal Slovencev.

Po Ungnadovi smrti sicer ni popolnem utihnilo slovstveno delovanje, a ni bilo več tako goreče: Trubar je bolj samoval.

---

prê ne zmore za sedaj, ker je ustanovil vseučilišče v Kraljevcu; knez Bolfenk Ernest anhaltski 30 tol.; Avgust, volilni knez saksonski, 200 gld.; Krištof Würtemberški 300 gld.; Norimberg (mestni odbor) 400; Ratisbona 50; Rottenburg 100; Ulm 300; Kempten 50; Memmingen 100 gld.; Kaufbeuren 40; Lindau 60; Strassburg 400 tol. itd.

[1]) Kostrenčić. Op. cit. str. 224—229.

[2]) Id. Op. cit. str. 224.

[3]) Id. Op. cit. str. 71.

[4]) Id. Op. cit. str. 88—93.

[5]) Pismo Khlombnerjevo Ungnadu z dné 7. maja 1862. — Kostrenčić. Op. cit. str. 73—66.

6*

Leta 1594. upoti se 71letni Ungnad v Vinterico na Češkem k svoji sestri in je hotel tam počakati ugodne prilike, da bi se poklonil Ferdinandovemu nasledniku Maksimilijanu II., ki je bil prijazen protestantom. Tam pa umre nagle smrti 27. decembra 1594.

Soprogi svoji priporočal je še na smrtni postelji, naj skrbi za tiskanje južnoslovanskih knjig, kajti te so prê »njegov zaklad«.

Truplo se je prevedlo na Würtemberško in pokopalo v Tübingah v samostanski cerkvi.[1])

Peter Pavel Vergerij[2]) je porojen okoli l. 1498. v Kopru od plemenitih in strogo katoliških starišev, ki so še tri druge sinove odgojili za katoliško vero. O prvem njegovem pouku se nič ne ve, pozneje se je šolal na paduvanskem vseučilišču, pečaje se s pravoznanstvom in z govorništvom. Vsled priporočila meniha Burgkarda pl. Schenka bi imel iti z bratom Jakobom na vseučilišče v Wittenberg; med potom pa zbolita, in Pavel dokonča nauke v Padovi, dosegši doktorstvo. Nato je bil sodnik v Veroni in odvetnik v Benetkah. Ker je njegov brat Avrel bil tajnik papeža Klementa VII., odpravil se je tudi Pavel v Rim in se papežu prikupil takó, da ga je poslal na Nemško zastopat rimsko-katoliške zadeve, ko je reformacija bila uže mogočno uspela.

Leta 1530. se je imel v Avgsburgu vršiti državni zbor, in Vergerij je v papeževem imenu uplival na kralja Ferdinanda, naj bi se zabranil nemški narodni koncil. Sploh se je takó prikupil temu odločnemu katoliškemu knezu, da je l. 1533. z mejnim grofom Jurijem Braniborskim in nadškofom lurškim Ivanom kumoval pri

---

[1]) Dobrowsky-Hanka, Slavin str. 193.

[2]) Stancovich, Biografia degli Uomini distinti dell' Istra, Trieste 3 vol. 1826. 349—427. — II. ed. Capodistria 1880. — Obe knjigi s sliko Vergerijevo. — Schellhorn, Apologia pro P. P. Vergerio Episcopo Justinopolitano. Ulmae, 1760. 4. — L. Th. Perthel, Oratio pro P. P. Vergerio, Jenae 1842. — F. H. Schoenhuth, P. P. Vergerius. Ein Beitrag zur Reformationsgeschichte (Stud. d. evang. Geistl., Würtemberg, 1842. XIV. 1. 33—79. — Heberle, Zur Würdigung P. P. Vergerius. Ib. XIV, 2, 48—90. — Ferd. Meyer, Die evang. Gemeinde in Lacroma. Zürich, 1836. II B. — Ch. Hein. Sixt, Petrus Paulus Vergerius, päbstl. Nuntius, kath. Bischof und Vorkämpfer des Evangeliums. Braunschweig. 1855. — Eduard von Kausler und Th. Schott, Briefwechsel zwischen Christof, Herzog von Würtemberg und Petrus Paulus Vergerius. Tübingen, 1875, — Fr. Hubad, Ltp. Mat. Slov. 1881, 130—145. — A. Fekonja, Početki id. Lj. Zv. 1888. 231. — Sixt in Stancovich navajata še mnogo drugih pisateljev, ki so pisali o Vergeriju.

krstu kraljičine Katarine, poznejše poljske kraljice. Zadovoljno je živel Vergerij kot papežev nuncij na avstrijskem dvoru.

Papež Pavel III. pokliče Vergerija v Rim, da poroča o razmerah na Nemškem, in ga pošlje zopet nazaj, naj pripravlja pot za katoliški koncil in zanj pridobi nemške kneze. V Wittenbergu se je sešel z Lutrom samim in ga skušal pridobiti, pa zaman; Luter mu je odločno, brez strahu in resnobno povedal svoje nasprotno mnenje (Sixt, Petrus Paulus Vergerius 35—47).

Uspehi njegovi niso bili povoljni; vrnil se je v Rim in bil dné 5. majnika 1536. imenovan škofom v Modruši na Hrvatskem in malo pozneje v Kopru; njegov brat Ivan Krstitelj, škof puljski, ga je uvel kot škofa. Vergerij rad obširno pripoveduje, kako častno so ga sprejemali pri raznih prilikah.

Da bi mogel dobro opravljati posle škofovskega dostojanstva, se je temeljito bavil z bogoslovjem in je bil zadovoljen, da je po nemirnem potovanju kot papežev delegat imel mirno škofovsko službo; samo l. 1540. je šel na Francosko in potem v Worms; ondi se je službeno udeležil tamošnjih verskih pogovorov.[1]) Kar je povedal pri teh pogovorih, kaže, da je stal na katoliški podlagi, da so pa nanj uže uplivale protestantovske knjige; dobil je v istem času od Melanchtona izvod avgsburškega veroizpovedanja in apologijo z jako prijaznim listom.

Ko se je vrnil v domovino, niso mu več zaupali popolnem. Kardinal Aleksander je prê, naslanjaje se na izjave nuncijev Marone in Della Casa papeža Pavla III. svaril pred Vergerijem, češ, da preprijateljski občuje z luteranci. Sestavil je Vergerij ognjeviti spis: »Adversus apostatas Germaniae« (proti odpadnikom Germanije) in zagovarjal svojo pravovernost.

Še l. 1543. pisal je Scipijonu Kostancu list poln udanosti do rimske stolice. Pred zborovanjem v Wormsu se je na Francoskem s protestantovsko kraljico Margareto Novarsko razgovarjal o predmetu, da Bog svoje izvoljence opravičuje iz milosti; Vergerij tri leta pozneje izpričuje kraljici sami, da v vsem njegovem življenji nobeden pogovor nanj ni uplival tako, kakor ta.

Spisujé svoj zagovor pravi: Vnd wie ich also gantz emsig an diser arbeit bin, vnd deßhalben die Ort vnd Sprüch der h. Schrifft,

[1]) Govor, ki ga je imel pri tej priliki, je potem sam dal natisniti; nemški prevod se nahaja v knjigi: Sixt, Petrus Paulus Vergerius 75—93.

wölche des Bapsts Widersacher anziehen, fleißig besihe vnd in allweg gründtlich bewige, da hub sich mein hertz von Verstand allgemach an zuverenderen ꝛc.

Pri vsem tem pa ni mislil izstopiti iz katoliške cerkve, saj so imeli takrat luterani sploh mnogo somišljenikov na Italijanskem; zatajeval in skrival pa se tudi ni, nego svojemu bratu, škofu puljskemu, je razodel svoje nazore in ga pridobil za luteranstvo: oba sta marljivo začela delati v protestantovskem smislu.[1])

Pavel Vergerij je v svoji koprski škofiji nekatere legende o sv. Juriju in Krištofu razglasil kot pravljice, prepovedal je proti kugi sv. Roka klicati na pomoč in s temi in drugimi naredbami razkačil duhovnike in menihe tako, da sta ga šla dva frančiškanca tožit v Benetke k papeževemu legatu Della Casa. Ta pošlje svojega beležnika Schiavone v Koper, da bi v samostanu sv. Ane zasliševal priče proti škofu. Na podlagi njihovih izjav je poslal Della Casa preiskovalno komisijo v Trst in Pulj z Annibalom Grisonijem na čelu, ki je v 15 dneh zaslišala 80 osob. Nuncij Della Casa in oglejski patrijarh sta povabila oba Vergerija v Benetke pred sod, pa oba škofa sta protestovala; koprski škof Peter Pavel Vergerij je zbežal l. 1546. h kardinalu Goncagi v Mantovo in je potem šel v Trident opravičevat se pred zbor, pa ga še poslušati niso hoteli; radi tega je šel Vergerij v Rivo, da bi se nekoliko odpočil, in potem v Padovo. Težka bolezen njegovega prijatelja Franceska Spiere in mnogi razgovori z njim so naklonili Vergerija, da je odločno stopil na stran luterancev in škofu padovanskemu Rotti dal pismeno odpoved[2]); v Rimu so Vergerija 3. julija 1549. slovesno odstavili in izobčili iz cerkve.

Odslej se začenja za Vergerija nova dôba: zbežal je v Graubündten in je v vaseh govoril o stanju katoliške cerkve. Prvo zimo je preživel v Poscijavu, bil potem izbran župnikom v Vico soprano; odtod je prišel tudi v Basel, Bern, Zürich. Način cerkvene uprave in nestrpljivo zwinglijanstvo sta mu začela presedati; ugajalo mu je tedaj vabilo Krištofa, vojvode Würtemberškega, naj pride v njegovo deželo l. 1553. Krištof je želel, da bi Vergerij Brencijev evan-

[1]) Imel je Vergerij v svojem stanovanju na bregu »Zuccolo« blizu Pirana javna predavanja o novi veri; prebivalci iz mesta so trumoma zahajali tje. Dr. E. Schatzmayr, Jahrb. der Gesellschaft für die Gesch. des Prot. in Oesterreich. Wien, 1893, XIV. 59.

[2]) Vsebino te odpovedi glej: Sixt, Petrus Paulus Vergerius. 161—170.

gelij prevel na italijanski jezik, in ga je izvolil svojim svetovalcem; naselil se je Vergerij v Tübingah. Leta 1554. je potoval v Strassburg in se tam seznanil s Sleïdanom, in v Göppingen, kjer mu je jako ugajal neki župnik [1]) Andrej.

Vergerij ni imel javne in določene službe, nego bil je do smrti zasebnik in se trudil za razširjenje protestantovstva. Dné 24. januvarija l. 1555. sta šla z župnikom Andrejem v Ulm, da bi se s Primožem Trubarjem pogovorila radi prevajanja protestantovskih knjig na slovenski jezik. Trubar je bil uže l. 1550. izdal dvoje malih knjižic, pa je skoraj obupal ob uspehu; ugodne razmere so tu na Nemškem približale dva moža, ki sta si v domovini bila nekaj časa soseda; za Vergerijevega škofovanja v Kopru je bil Trubar nekaj časa propovednik v Trstu. Vergerij pripoveduje sam, da je v hrvatskem jeziku bral sveto mašo, slovenščine pa ni bil zmožen; obljubil pa je, da hoče gmotno podpirati podjetje in vojvodo Krištofa pridobiti za to plemenito delo. Sad tega shoda je bil: »Ta prvi del noviga Testamenta«, ki ga je izdal Trubar l. 1557.

Vergerijevi načrti so pa segali dalje: hotel je zjediniti razna slovanska narečja in skrbeti za prevod vsega svetega pisma, da bi ga kolikor moči razumelo mnogo Slovanov. Seveda teh načrtov ni mogel dovršiti, pa po svojem uplivu je za tiskarno v Tübingah izposloval lepo denarno podporo pri nemških knezih.

Trudoljubivemu duhu Vergerijevemu pa še ni zadostovalo to, posebno na Poljsko je obračal svojo pozornost. Ko je Sigismund Avgust zasêl poljski prestol, je knežja rodbina Radzivilov odločno stopila na protestantovsko stran in pridobila zanjo mnogo drugih poljskih plemenitašev. Leta 1556. je potoval na Poljsko, razširjal tam protestantovske knjige in prišel dné 29. oktobra v Vilno; koncem januvarija l. 1557. se je Vergerij zopet vrnil v Tübinge, l. 1559. pa je iz nova potoval na Poljsko; njegov trud je bil uspešen, kajti katoličan Raynaldus piše, da je »Vergerij herezijo daleko razširil in mnogo slabih katolikov spravil v satanov tabor«.

Na Avstrijskem je nadvojvoda Maksimilijan podpiral protestante, in rad mu je pošiljal Vergerij protestantovske knjige; zato ga je nadvojvoda povabil na Dunaj. Pri tej priliki je Vergerij prišel tudi na Slovensko.

[1]) Stopil je tudi v Nürtingen; tje je prê poslal papež Pavel IV. tri bandite, da bi ga umorili, tako pripoveduje sam v preveč razgreti domišljiji.

Darežljivo je podpiral tiste, ki so bili radi verskega prepričanja preganjani, osobito iz južnih krajev.

Umrl je Vergerij dné 4. oktobra l. 1565. zapustivši v oporoki svoje malo premoženje vojvodinemu zavodu. Nagrobnico mu je govoril župnik Andrej; govor je na grški jezik prevel slavni Crusius. Vojvoda Würtemberški mu je postavil spomenik.[1])

Bil je Vergerij lepe moške postave[2]), častitljive zunajnosti, lepih duševnih zmožnostij, mnogostranski izobražen, pravoznanec in državnik, bogoslovec, da-si ne temeljit, ker se je še le kot škof začel pobliže baviti z bogoslovjem; bil je nemiren in vroče krvi, vender je preveč gledal na lastno čast.

Sixt navaja 89 njegovih spisov v latinskem, italijanskem in nemškem jeziku; večini je glavni smoter boj proti papežu.

Ioannes Mandelc (Mannel, Manlius)[3]). Kot ročen pomagač, deloma kot duševen sotrudnik se mora v protestantovski dôbi imenovati tudi prvi tiskar slovenski, to je Mandelc, rojen na Kranjskem ali na Primorskem. Ko sta umrla blagodušna podpornika vojvoda Würtemberški in baron Ungnad, je začelo hirati tiskanje protestantovskih knjig slovenskih; radi tega si je Mandelc dobil pravico v Ljubljani ustanoviti tiskarno, kjer je zagledala beli dan prva slovenska knjiga na Slovenskem: »Jesus Sirach« l. 1575. Za nemškim predgovorom je podpisan: »Laibach, Hanns Mannel, Burger und Buchdrucker daselbst.« Tiskal je latinske, nemške in slovenske listine in knjige.

Več knjig je natisnil do l. 1582., ko se je moral umakniti na Ogrsko, kjer sta ga podpirala grofa Batthiany in Erdödy, da je

---

[1]) Na spomeniku se čita mej drugim:

Petrus eram primo, quia te, bone Christe, negabam
Petrus eram pascens post tibi, Christe, gregem.
Paulus eram, quia te contra, Christe, fremebam,
Paulus eram pro te, Christe, ferendo crucem.
Vergerius merito vergens dicebar ad arcum
Vergerius vergens dicar ad astra poli.
Quisquis et in meritum Christi qui fidis ad urnam
Accedens nostram talia vota feras:
VergerIVS fVerat a qVI CLarVs EpIsCopVs oLIM
EX JVstInopoLI VIVat In arCe poLI.

[2]) Slika se nahaja v Verheindenii, Haga-Comitis Imagines et Elogia praestantium aliquot Theologor. Hagae Comitis, 1725.

[3]) J. Marn, Jez. XXI. 14.

tiskal knjige v Kiseku 1584, Varaždinu 1587—90 in v Seču (Schütz); umrl je bržkone na Ogrskem.

Slovstveni pregled.

Kar se tiče predmetov, katere so obdelavali pisatelji te dôbe, je povsem naravno, da je poglavitna tvarina verozakonska, ker so v prvi vrsti pisali za verske namene; narod ni znal druzega jezika kakor »samuzh« slovenskega — saj Trubar sam to priznava v predgovoru svojega Evangelija sv. Matevža. Vedeli so dobro, da polagoma izgine upliv besede, bodi še tako ognjevito in prepričevalno govorjene, kajti — littera scripta manet. Verski boji tega stoletja pa so tudi vse bolje duhove prešinjali takó močno, da so posvetne znanosti morale stopiti na stran.

Prva pomožna knjižica je morala biti tedaj »Abecednik«, ki ga je izdal Trubar prvikrat l. 1550. z nemškimi, l. 1555. s slovenskimi črkami. Za trdno je bil prepričan, da mora biti izvedljivo tako delo, ker imajo vzhodni sosedje Slovencev celo dvojno abecedo, glagolsko in cirilsko. Po prvi izdaji se je prepričal, da so nemške črke preokorne in nedostatne za slovenske glasove.

Na to stran je delo nadaljeval Bohorič, kakor bomo videli pozneje.

Drug zelo potreben pripomoček v verskem oziru je bil »Katekizem«, izdan istega leta, namreč 1550. tudi z nemškimi črkami, z nemškim naslovom pred slovenskim, z izmišljenim imenom pisatelja: »Philopatridus Illyricus«, tiskarja in mesta, kjer se je tiskal, namreč pri Ulr. Morhardtu v Tübingah, ne pa »Sybenburgen, Jernei Skurjaniz«. Ta Katekizem se je ponatisnil l. 1555. s slovenskimi črkami. Izdaji l. 1567. so se pridejale pesmi; še bolj razširjen po pesmih Trubarjevih in Kreljevih se je izdal l. 1574., v Ljubljani l. 1579., v Wittenbergu l. 1584. in po Fel. Trubarju šestič v Tübingah l. 1595. V drugi obliki bil je izdan v Tübingah l. 1575. Potem je izšel tudi v peterojezični izdaji v Regensburgu, namenjen posebno istrskim Slovanom.

Th. Elze navaja v »Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Oesterreich«. Wien, 1893. Str. 79—101, deset katekizmov.

Tudi za Kajkavce je bil preskrbel M. Bučič krščanski nauk.

Krepek napredek v izdavanju slovenskih knjig je storil Evangelij sv. Matevža; temu je sledil novi zakon l. 1560., razni listi in razodenje sv. Janeza l. 1561—77.

Kajkavski Slovenci so segli še dalje. Vramec jim je napisal kratko kroniko domače zgodovine. Mimogredé se spominjajmo zgodovinskega dela, ki sicer ni pisan v slovenskem jeziku, pa se peča z zgodovino slovenskih dežel, to so Megiserjeve: »Annales Carinthiae«, kjer se v nepristranskem smislu pripoveduje zgodovina slovenskega dela Koroške.

Kajkavskim Slovencem prevel je Pergosič »Verboczyjev ogrski zakon«; tudi za kranjske Slovence so bili kranjski stanovi dali prevesti na slovenski jezik za cesarja Ferdinanda »Vinograjski zakon l. 1543.«; isti zakon poslovenil je tudi Anton Recelj, župnik na Raki, z naslovom: »Gornih Bukvi« l. 1583.; oba prevoda sta ostala v rokopisih in se hranita v Ljubljani. Drugi prevod je v tem smislu znamenit, ker je Recelj prvi katoliški [1]) pisatelj, ki se omenja v tej dôbi.

Drugi je Leonhard Paheneker, ki je l. 1574. v Gradcu izdal katoliški katekizem.

Omeniti pa še moramo drug katekizem, ki ga je bil dal koprski škof Ivan Ingenerij (1576—1600) natisniti v slovenskem jeziku, po katerem bi naj župniki v tržaški okolici v zapovedanih praznikih popoldne učili krščanski nauk. Izginil je popolnem.

To je vse, kar se more označiti kot delo katoliških duhovnikov.

Protestantje slovenski, vzgojeni po nemški, upotrebljevali so slovstvo kot orodje za verske namene in so vzbudili v Slovencih slovstveno delovanje. Vprašati pa se mora, zakaj da katoliški duhovniki v poprejšnjih stoletjih niso čutili potrebe prirediti si kako knjigo v slovenskem jeziku.

Protestantje so tedaj položili temelj slovenskemu slovstvu, književni strani, ki je glavni pogoj narodni omiki.

Enake prikazni nahajamo tudi v duševnem razvitku drugih slovanskih narodov, n. pr. v Čehih. Hus je odločno naglašal, da se mora v narodnem jeziku pisati za narod.

Blizu dvajset knjig je bil spisal ali priredil P r. T r u b a r za slovenski jezik. Če se premisli, da je moral povsem orati ledino, da ljubezen do čitanja ni bila še vzbujena, da si je moral še le izmisliti ali sestaviti abecedo in pravopis, je mož vreden vsega občudovanja, da je pri tolikem preganjanju in potovanju vzmogel pisati še tako uspešno. Povsem naraven in pravilen je tudi načrt, po katerem je delal. Abecednikom in katekizmu sledi evangelij,

[1]) Pl. Radics, Ltp. M. Sl. 1879, 28. — Levstik, Lj. Zv. 1881, 452; 1882, 251. — A. Fekonja, Početki id. Lj. Zv. 1886, Slov. 1886, 58.

cerkveni red, psalter Davidov, formula concordiae, hišna postila in naposled slovenski koledar.

Pri njegovih sodelavcih se vidi razumen napredek. Pisal je Trubar v narečju svojega rojstnega kraja; »Postila«, tiskana po Mandelcu l. 1578., razlikuje sikavce *s* in *z*, piše samostalnike srednjega spola na *o* in ne na *u*, ki se sliši na Dolenjskem, v tem ko Gorenjci pa drugi Slovenci in Slovani pišó in govoré »delo«.

Ta dvojna pisava pa mladi pismenosti ni bila na kvar, nego privela je pisatelje in podpornike slovenske na to, da so začeli premišljevati, kako bi se pisalo enotno in pravilno.

Vsled teh pomislekov je dobil Bohorič nalog, da sestavi pravila, po katerih bi se naj pisalo. Sreča je bila toli prijazna, da so izbrali najsposobnejšega moža, kateremu je bil učitelj Filip Melanchton sam. Hvaležni Bohorič ga sam imenuje »praeceptorem meum perpetuum observandum«. Bohorič pa se ni odlikoval samo po temeljiti slovniški izobraženosti, nego navzel se je tudi humanizma, ki se je za one dôbe začel širiti vsled na novo vzbujenih študij grške in rimske književnosti. Ta višja izobraženost ga je napotila na širše polje, da se je spisujoč svojo slovnico oziral tudi na sorodne slovanske jezike ali narečja; v svoji slovnici »Arcticae horulae« (zimske urice) trdi sam, da je njegovo delo urejeno tako, da se čitatelj lože seznani z ruščino, poljščino, češčino in srbohrvaščino; pridejal je tudi glagolski in cirilski pravopis.

S to dobro slovnico je bila pisava slovenščini utrjena; žal, da se pisatelji nastopnih dveh stoletij niso ravnali po njej.

Radi preglednosti bodi omenjeno, da je Trubarju rabil *z* = *c*, *zh* = *č*, *ſ* = *s*, *ſh* = *š*, *s* = *z*, *sh* = *ž*, *ſch* = *šč*; veliki *S* = *S* in *Z*, *Sh* = *Š* in *Ž*; *l*-a in *n*-a ni mehčal; *u* je pisal za *u* in *v*, *i* za *i* in *j*. Krelj je odkazal *s*-u in *ſ*-u svojo službo *(z s)*, istotako *sh*-u in *ſh*-u *(ž* in *š)*; Trubarjev *z* je zamenil za *c*, pisal *ch* za *ć*, omehčan *l* in *n* mu je *li* in *ni*.

Krelj je imel širši duševni obzor nego Trubar in se je približaval Hrvatom.

Bohorič je za stalno določil: *ſ* = *s*, *ſh* = *š*, *s* = *z*, *sh* = *ž*; *Sh* = *Š*, *Sh* = *Ž*, *z* = *c*, *Zh* = *Č*; ta pisava se imenuje »bohoričica« in je rabila Slovencem vse do l. 1846., dokler je niso izpodrinile Novice.

Odličen pomočnik pa mu je bil Dalmatin v tem, da je srečno dokončal ogromno delo, slovenski prevod vsega sv. pisma.

Ko so koncem preteklega stoletja pod vodstvom Japljevim in Kumerdejevim in sredi tega stoletja pod vodstvom Volčevim prelagali sv. pismo, so se tega velikega dela lotile cele komisije in si razdelile delo; Dalmatin pa je opravil to delo sam.

Ta prevod, ki je jako ugajal za ono dôbo, rabili so blizu dvesto let tudi katoliški duhovniki z dovoljenjem višje cerkvene oblasti. Mozesove knjige tega prevoda vzel je Elias Hutter v svojo »Biblia sacra ebraice, chaldaice, graece, latine, germanice, slavonice, Norimbergae« 1599.

Pripravljal se je pa Dalmatin temeljito na to delo; počel je s posameznimi deli: l. 1575. Jesus Sirah id.

Izdelani prevod so v rokopisu pregledavali: Homberger Jeremias, superintendent graški, Spindler Kristijan, superint. ljubljanski, Steiner Bernhard, propovednik celovški, Bohorič, Tulščak, Švajgar, Felicijan Trubar in prevoditelj sam.

Molitvenike ali posamezne molitve so spisali Trubar, Dalmatin, Tulščak.

Celo koledarja ni pozabil Trubar in je v tem obziru vrstnik Vodniku in Bleiweisu.

Zelo važna je torej v zgodovini slovenskega slovstva v protestantovski dôbi letnica 1584., ko se je izdalo sv. pismo in prva slovenska slovnica, Dalmatinov molitvenik »Karszhanske lepe molitve« pa peta izdaja pesmarice z naslovom: »Ta celi Catehismus« id.

Odlično mesto zavzema v protestantovski dôbi pesmarica, ki je vzrastla iz malih poskusov v prvih Trubarjevih knjigah, in se l. 1595. natisnila šestokrat. Izdajatelj Felicijan Trubar pravi v predgovoru, da se je širila z velikim veseljem in pridom.

Ker je pesmarica od sile redka, navedem tu 2. in 5. kitico Snoilšikove:

Ena Peifsen super vse Sovrashnike te Vere.

2. Jest sim shibak kakor sgul prah,
Satu me strah
Cilli hozhe podreti,
Pak vejm, da vsiga svetu muzh
Le ena nuzh
Mora konac vseti
Kakor je vezhnu,
Tu je mozhnu
Pertem stoym
Se ne boym,
De bi mi bilo vmreti.

5. Tu bodi od mene dalezh,
Ne maram vezh,
Zho se vuzhit prou vmreti,
De bom perpraulen to uro
S' terdno vero
Christusa se pèrjeti
Saj si ti moj
Inu jest tvoj
Jest sim vshe prost
Tvoja britkost
Dela de morem pejti.

7. Pisatelji.

Primož Trubar[1]) (1507—1586.), porojen v Rašici[2]) šest ur hodá od Ljubljane, se je šolal na Reki; tam se je naučil hrvaščine in italijanščine, kar mu je pozneje jako koristilo.[3]) Nadaljeval je svoje študije v Solnogradu in na Dunaju, živeč ob podpori dobrosrčnih ljudij, izmed katerih se posebno hvaležnega skazuje tržaškemu škofu Petru Bonomu. Leta 1526. navaja se Trubar za svedoka[4]) v oporoki Lenarta Bonoma, stolnega dekana tržaškega, in istega leta kot sluga[5]) vladiki Bonomu v 18. letu svoje dôbe, tedaj ne še kot duhoven.

V duhovnika posvečen služboval je l. 1540. v Loki[6]) pri Zidanem Mostu, od koder so ga stolni prošt dr. Lenart Mertlic, vikar Jurij Dragolic in kanonik Pavel Wiener pozvali v Ljubljano, kjer je začel propovedovati v stolni cerkvi; nastopno leto umakne se Trubar v cerkev sv. Elizabete v meščanski bolnici. Leta 1541. nahajamo Trubarja župniškega oskrbnika v Laškem trgu = Markt-Tüffer[7]), od koder ga pozove škof Franc baron Kacijanar (1537.—1544.) za kanonika

---

[1]) Valvasor, Ehre des Herzogthums Crain, II. 4. 346. — Joh. Georg Schellhorn, Ergoetzlichkeiten aus der Kirchenhistorie und Literatur, III. Band, Leipzig, 1764. 806—11. — Joh. Vogt, Catalogus librorum rariorum Francofurti 1773, 270—1, 830. — Schnurrer, Slavischer Bücherdruck. 1799. — Dobrowsky's Slavin, Prag. 1834. 194—211. — B. Kopitar, Gramm. XXXIV—VII. et passim. — Fr. S. Metelko, Lehrg. XIX—XXI. — P. Šafařik, Geschichte I, 2—12. — D. Valenčak. Zr. 1877. 17....257. — Fr. Levstik, Ljub. Zv. 1881, 381 id. — Th. Elze, Superintend. 1—29. — — — Truber und die Reformation in Krain, von Herzog's Realencyklop. für Theol. und Kirche. Suppl. III. 360 id. — Herman Meyer, Deutscher Buchhandel VII. 62—112. — Kausler und Schott, Briefwechsel 1883. — Kugler, Christoph Herzog zu Würtemberg II. 319. — J. Šumi, Heimatkunde. (Primus Trubar und seine Familie) 1882. 13—16. — Aug. Dimitz, Geschichte Krains, II. 158. III. 1—10. — A. Fekonja, O početkih slov. književnosti. Lj. Zv. 1886. — Idem: Dva lista iz knjige jugo-slovanske Slov. 1886. — Glej dalje: A. Janežič in J. Macun, pa druge med potom imenovane knjige Elzejeve. — Fr. Levec, Die Sprache in Trubers Matth., Progr. ljublj. realke 1878. — Ig. Orožen, Das Decanat Tüffer, Graz. 1881, 126—8.

[2]) Trubar Raščičar, Fr. Levstik. Lj. Zv. 1883. — Trubarjeva slika, Slov. 1885.

[3]) Kostrenčić, Beitr. 229.

[4]) L. Žvab, Lj. Zv. 1883, 43.

[5]) Idem l. c.

[6]) Idem Lj. Zv. 1884. 26. — Ig. Orožen, Das Dek. Tüffer, 449.

[7]) Tudi škof Peter Bonomo je bil poprej župnik na Laškem, kakor nekateri njegovi predniki.

v Ljubljano ter mu izroči l. 1542. slovenske propovedi v stolni cerkvi. To službo je opravljal tako zvesto in goreče, da ga je z veseljem poslušalo plemstvo in meščanstvo. Nasledniku Kacijanerjevemu, Urbanu Tekstorju, možu kmetskega rodu s Krasa in odločnemu katoličanu, Trubar nič kaj ni ugajal; zato dojde Ferdinanda I. povelje, da se naj zapró Pr. Trubar, Mertlic in Dragolic, češ, da imajo lutrovske knjige. Trubar, ki je po svojem službovanju v Ljubljani bival nekaj časa kot propovednik v Trstu, zbežal je v Norimberg, izgubivši pri tem svoje premoženje in precèj knjig. Kranjski stanovi so posredovali, da se je smel vrniti, samo propovedovati ni smel. Vrnivši se v domovino se tem pogojem vender ni mogel pokoravati do cela; zapustil je leta 1548. svojo domovino in dobil po Vitu Dietrichu v Norimbergu službo propovednika v Rottenburgu na Würtemberškem, kjer se je oženil; čez štiri leta preselil se je v enaki lastnosti v Kempten.

Izprevidel je koj v začetku svojega delovanja, da bodo protestantovski propovedniki samo takrat trajno uplivali na slovensko ljudstvo, če bodo razširjali svoje nauke tudi po književni poti. Še v domovini baveč se gojil je gorke želje: »da bi se vender Bog usmilil revnega, pa dobrega ljudstva in da bi mu milost skazal: naj bi se tudi njegov jezik, istotako kakor jezik drugih narodov, pisal in čital in da bi se poslovenilo sv. pismo in druge kristijanske knjige«, piše sam v predgovoru svojega katekizma.

Ker je imel sorodni jezik hrvatski uže dvojno azbuko, glagolsko in cirilsko, vzbujalo mu je pogum, da sam poskusi sestaviti primerno abecedo; in glej, uspêl je. Leta 1550. izdá:

1. Abecedarium[1]) / vnd der klein Catechismus. / In der Windischen / Sprach. / Ane Buquice / is tih ſe ty / Mladi inu preproſti Slouvenci mogo lahku v kraitkim zhaſu / brati nauzhiti. V tih ſo tudi ty vegſhi ſtuki te kerſzhanske / Vere inu ane Molytve / , te ſo prepiſane od ani / ga Perhatila vſeh Slouenzou. Gedruckt In Sybenburgen / durch den Jernej Skurhaniz 1550. 8. 26.

[1]) To delce v 8° ima samo šestnajst listov. Na drugi strani se začenja opomnja Vſem Mla- / dim inu Preproſtim Slouen- / zom id. — Na 5. strani se začenja Abecedarium, na 8. strani katekizem, na strani 22: Kako je treba moliti pred in po molitvijo; stran 24: jutranje in večerne molitve. Na zadnji strani so rimske in arabske številke in pod njimi: Gedruckt In Sybenburgen / durch den Jernei Skurhaniz.

Ta »abecednik« je nekaj izpremenjen mali Brencijev katekizem.

2. Catechismus [1]) / In der Windischen Sprach, / sambt einer kürtzen Außlegung / in gesangweiß. Item die Lita / nai vnd ein predig vom rech / ten Glauben, gestellt durch / Philopatridum / Illyricum. / Anu kratku Podunzhene skate= / rim vsaki zhlouik more v= / nebu priti. / (Dva mala lesoreza drug poleg drugega.) / Psalmus 21. / Reminiscentur et convertentur ad Dominum universi fines terrae. /

Na koncu: Gedruckt in / Sybenburgen durch den / Jernei Skur=yaniz.

Ta cela z nemškimi črkami pisana knjiga ima šestnajst neštetih, 16—244 štetih stranij, obsega katekizem, razlaga v sedemnajstih kiticah (po sedem vrst) stvarjenje, v trinajstih kiticah (po pet vrst) desetero zapovedij, v dvanajstih kiticah (po šest vrst) apostolsko vero, v devetih stavkih brez rime »očenaš«, v osmih kiticah (po sedem vrst) krst in v sedmih kiticah (po dvanajst vrst) obhajilo, in naposled litanije; vsem so pridejani napevi po sekiricah.[2])

To sta tedaj prvi dve slovenski knjigi, pisani z nemškimi črkami, z nemško-slovenskim izmišljenim imenom pisatelja in tiskarja; kajti tiskar bil je Ulrik Morhardt v Tübingah.

Nemški predgovor pravi: Lieber Leser! In dieser unserer Windischen Sprach mufs du das *V* gemeiniglich für ein lindes *F* oder Griechisch Vita, und das *H* scharf wie der Deutschen ihr *ch* und das *L* zu Zeiten grob auf Ungrisch oder Bifyakisch darnach die Vocal nach Eigenschaft unserer Sprach auszusprechen dich gewöhnen. Und entsetze dich nicht, ob dir am ersten gedünkt seltsam und schwer, sondern lies und schreib diese Sprache selbst, wie ich eine Zeitlang gethan; alsdann wirdest befinden und gar bald sehen und merken, dafs auch diese unsere Sprach, sowohl als die Teutsche zierlich gut zu schreiben und zu lesen ist; braucht wenig Articulos [3]) und zu der Praepositionibus ein einigen Buchstaben, als: Ozha, der Vater, K ozhu, zu dem Vatern; Nebu, der

[1]) Katehizem v nemškem in slovenskem jeziku v Ljubljani. Mandelc. 1582. — Kr. 1884, 327. Lj. Zv. 1884, 306.

[2]) Schnurrer, Slav. Bücherdruck, 7. — Kopitar Gramm. 389—91. — Dobrowsky' Slavin, 245. — Šafařik 113. — Elze, Slov. Prot. 2.

[3]) V poprejšnjih spisih manj, ko v poznejših; v samostalnih spisih manj kot v prevodih. Kopitar, Gramm. 393 pravi, da Trubarju radi njegovega gorečega rodoljubja rad nekoliko prizanaša germanizovanje.

Himmel, V nebi, in dem Himmel; Nam, uns; K nam, zu uns; Jogri, die Junger; S iogri, mit den Jungern etc. Diesen kurzen Vorbericht vermerk wohl, und vergifs nicht: dadurch wird dich das Lesen dieses Büchleins leicht ankummen. Christus Jesus unser Herr und Heiland verleihe hiemit sein Gnad uns allen. Amen.

Nato sledi na štirih straneh slovenski (kranjski) opomin: Vfem Slouenzem itd. Zdaj še le dobiva vsaka stran svojo številko. Stran 143 govori (nemški): Ljubi kristijanski čitatelj! »Da se v tej knjigi nahajajo pogreški v besedah, zlogih in črkah, je krivo to, ker se ta jezik poprej ni pisal, in se v njem nič ni tiskalo.«

To sta bili prvi dve slovenski knjigi. Rokopis pa je bil poprej poslal v domovino, da bi razsodili domačini, je-li ugaja tak spis potrebam slovenskim.

Vkljub priznanju pa se mu je zdela vsa stvar vender pretežavna, deloma radi stroškov, deloma radi tega, ker je nedostajalo potrebnih duševnih sil. Skorej je uže bil opustil vse, ko mu nakloni ugodna usoda priliko, da se seznani s P. P. Vergerijem, bivšim koprskim škofom, ki je, zapustivši katoliško vero, prestopil k protestantovstvu in živel na Würtemberškem. To je bil mož nemirnega in podjetnega duha.[1]) Trubar bi bil rad še izdal postilo pa sv. pismo, pa je omagoval; Vergerij, katerega so uže poprej iz koroškega in kranjskega opozorili na slovenskega reformatorja, snide se l. 1555. s Trubarjem, izbije mu vse pomisleke in mu ponudi svojo pomoč in denarja od vseh stranij.[2]) Obširno in samohvalno omenja Vergerij vojvodi vse korake, ki jih je storil v tej zadevi. Uspeh razgovorov bil je ta, da je Trubar izvršil slovenski prevod evangelija sv. Matevža in da je vojvoda Krištof prevzel stroške.[3])

Z velikim veseljem se je vsprejela ta novica na Kranjskem; posebno vzradoval pa se je baron Ivan Ungnad, ki se je zelo zanimal za to stvar in ki se je bil tudi tistega leta seznanil z Vergerijem.

---

[1]) Briefwechsel zwischen Christoph Herzog von Würtemberg und P. P. Vergerius, herausgegeben von Eduard v. Kaussler, str. 79.

[2]) Dei et Clementiae Vestrae gratia, quae provinciam juvit et spero me brevi eam confecturum; cogor egomet quinque aut sex dies clanculum cum d. doctore Fabri non quidem Campidunum usque sed vel Ulmum vel in proximum aliquem locum me conferre, alii convenient illi, qui me sunt adjuvaturi in negotio hoc sancto. Briefw. p. 83. — Schnurrer, Slavischer Bücherdruck p. 15.

[3]) Celsitudo dignata est collata pecunia juvare versionem. Briefw. str. 104.

Ker je razsajala kuga v Tübingah, prenesli so eno tiskarno v Reutlingen in začeli tiskati evangelij meseca avgusta l. 1555.[1])

Izšel je ta evangelij s tém-le naslovom:

3. Ta Euangeli[2]) Suetiga Mateusha sdai peruizh vta Slouenski Jeſig preobernen. Euangelium D. N. Jesu Christi Autore Matthaeo nunc primum versum in linguam Slavicam. Pod tem naslovom je obraz: jagnje apokalipse stoječe na zmaju. Nato: Matth. XXI. Dabitur genti facienti fructus eius. M. D. LV. Na zadnji strani naslovnega lista: od S. Mateusha Lebna, S. Jeronim taku piſshe itd.

Nato sledi slovenski (kranjski) predgovor:

Tei praui cerqui Boshy tiga ſlouenskiga Jeſika Miloſt inu Myr od Buga Ozheta Jeſuſa Criſtuſa nashiga Ohranenica, proſſimo itd. na treh stranéh; na konci sta podpisana kot »vashi ſlushabniki inu bratie V. T.« (t. j. Vergerius in Trubar).

Iz tega predgovora naj sledé nekateri stavki: »Vegshi del Ludi vnashi desheli drusiga Jeſika ne ſna, ſamuzh ta ſlouenski. Vsami Mateusha koker enu koſſilce oli iushinizo. — Drigazhe gouore Crainzi, drigazhe Coroshci, drigazhe ſhtajerci inu Dolenci tar Beſiaki, drigazhi Krashouci inu Iſtriani, drigazhi Crouati.

Za tem predgovorom sledi »Summarij vseh Capitolou«, šest stranij, potem se pisatelj zopet obrača na Slovane: »Lubi Slouenci! — Mi ſmo, Bug vei, doſti ſmishlouali, skakouimi puhſtabi to nasho beſſedo bi mogli prou, po tei Orthography shtaltnu inu saſtopnu piſſati, di bi preueliku puhſtabou oli Conſonantou kani ſillabi ne iemali, koker ty Peami inu drugi deio, kateru ie gerdu viditi. Taku mi ne ſmo mogli sdai vnashi ſaſtopnosti drigazhi naiti, temuzh de ſe ta *H* ſa *CH*, ta *V* ſa pul *F* pisheio inu poſtauio, inu de ſe ty shtimouci isrekó po shegi nashiga ieſika« itd.

Temu sledi prevod evangelija Matevža na 80 stranéh. Ostalino zadnje pole napolnjuje Jan. XX. 31. Haec autem scripta sunt etc. in Mateuža XXIII. 14. »Et praedicabitur«, oboje s slovenskim prevodom.

Na zadnje se priporočata oba čitateljem v molitev, da bi jima bila podeljena moč, dokončati še ostali prevod, in prosita, naj poklicani ljudje izrekó svoje mnenje.

---

[1]) Nameravali so izdati slovenski tudi Brencijev katekizem in nekaj psalmov.

[2]) Kopitar, Gramm. 392–4.

Istega leta zagledalo je beli dan še dvoje drugih del, namreč:

4. ABECEDARI- / VM. ENE BVQVICE,[1]) / is katerih ſe ti mladi inu preproſti Slouenci mogo lahku / tar hitru brati inu piſſati nauuzhiti.

Pod tem naslovom je jagnje na zmaju in pod tem Rom. XIII. »Et omnis lingua confitebitur Deo«. (Tubingae.) M. D. LV 8. 1 pola.

Zadej se čita: »Lubi Slouénci, vom ie potreba ſe nauuzhiti inu nauadſti ta *H* po lashku (?) oli koker ti Nemci *CH*, ta *V* ſa pul *F* zhestu inu ta *L* zhaſi debelu po Beſiashku iſrezhi. Taku bote ta nash slouenski ieſig prou tar lahku brali inu piſſali.« Abecedarij sega do tretje strani, nato sledí »Kerszhanska vera, Ozhanash, Deſet Sapuuidi, Ozha nash (v rimah, potem italijanski) Ozha nash« (morda od Vergerija).

Še eno knjigo izdal je l. 1555., namreč:

5. CATECHISMVS.[2]) Vslouenskim Jeſiku, ſa / no kratko ſastopno Islago. Inu / ene molytue tar Nauuki / Boshy. Vſeti / is ʒhistiga ſuetiga Piſma. Pod tem naslovom je vigneta: Krist med pismouki. Nato: Psal. VIII. Matth. XXI. Is tih uust, kir ne umeio gouoriti inu kir ſeſaio, ſi ti Goſpud tuio zhast go / ri naredel. 1555. 16. Predgovor: O VSEM VERNIM kerszhenikom tiga Crainskiga in Slo / uenskiga Jeſiga Milost inu Myr od oz / heta Boga skuſi Jeſuſa proſſimo. Mi ueimo, de sta poprei dua Slovenska Catehisma Snemskimi puhſtabi drukana. Kadar pag utim iſtim ie doſti puhstabou inu beſſed, od tiga drukarie, preſtaulenu, ſakai drukar nei slouenski umel, inu ta kir ie ta dua Catechisma ispiſal, nei bil per tim drukani . . . . . . Inu nom ſe tudi sdy, de ta nasha Slouenska beſſeda ſteimi latinskimi puhſtabi ſe lepſhe inu leshei pishe tar bere. Sa volo tih trych rizhi ſmo mi puſtili druguʒh drukati slatinskimi puhſtabi en Abecedarium inu leta kratki Catechismus itd. Na

[1]) Na drugi strani naslova ima slovenski navod, kako je treba izgovarjati črke.

[2]) Kopitar, Gramm. 396—7. — Ta kratki Virtemberški catechismus ali ty potrebnishi shtuki praue in svelizhanske vere, sred enimi kratkimi vsakdajnimi molitvami inu Hishno Tablo. — Witebergae, an. 1585. — L. P., Lj. Zv. 1883, 607.

koncu: Proſſite Boga ſa nas, mi tudi hoȝhmo ſa vaſ. Anno 1555. Ty vashi Slushabniki in Bratie. N. V. T.[1])

6. Ena Molitou tih kershenikou, kir ſo ſa volo te praue Vere Vieſuſa Chriſtuſa pregnani. Nato sledi italijanski naslov [2]): 1. Pola (V Tübingah. 1555). To delce je morda Vergerijevo, omenil je je prvi Kopitar.[3])

Vsekako je občudovanja vredno to delovanje, da se je v tako neugodnih razmerah moglo izdati v enem letu toliko knjig. Čez dve leti izide:

7. TA PERVI DEIL TI- / GA NOVIGA TESTAMENTA, / VTIM SO VSI SHTYRI EVANGELISTI, INV TV DIA- / ne tih Jogrou, ſdai peruizh vta / Slouenski Je—ſik, Skuſi Primosha Truberia, ſuei / ſtu preobernen. // KAR IE VEZH PERTIM, INV / kadai ta drugi Deil bode dokonan, tebi ta / druga stran Letiga papyria (!) pouei. // Der erſt halber Theil des newen Teſtaments; / darinn ſeind die vier Euangeliſten, vnd der Apo- / ſtel Geſchicht, auß den fürnembſten vnd appro- / bierten Lateiniſchen, Teütſchen vnd Wälſchen, / Alten vnd Newen Translationen, in die ge- / meine Windiſche ſprach, jetzund zum / erſten mal fleiſſig ver- / dolmetſcht. // Vnd was mehr dabey, vnd warumb nur diſer halber teil jetzund / gedruckt worden, darvon würdt dir die / erſte Teütſche Vorred diſes / Buchs ſagen. // TVBINGÆ ANNO / M. D. LVII / — (In Quart).

Druga stran naslovnega lista pravi[4]):

1. V letih Buquah, Lubi Slouenci, imate na poprei eno Nembshko predgovor, vti se praui, Du inu kai je Primosha Truberia pergnalu k letimu tolmazheniu inu piſſanu.

2. Potle ta kolendar, inu eno tablo, ta kashe dosti leit te nedelske puhſtabe, inu koliku nedel tar dni ie od Boshyzha do Puſta.

3. H tretiemu, Eni Raimi, ty prauio, kadai ſe dobru Vreme Spomlat, Leitu, Jeſſen, Syma inu vſake quatre ſazhneio. Inu kadai ie ta Dan inu ta Nuzh nerdalshi, inu ner kratshi.

[1]) *V.* pomeni: Vergerij; *T.* Trubar; kaj pa *N*?

[2]) Oratione de perseguitati et forosciuti per lo Evangelio et per Giesu Christo. A. Rom. 8: Per tua cagione ogni di siamo ammarrati et condotti come pecore alla beccaria.

[3]) Kopitar, Gramm. 399, ki trdi, da je samo italijanski del Vergerijev.

[4]) Kopitar, Gramm. 399—401.

4. Kuliku meſceu, nedel inu Dni ie v enim celim leitu. Inu ena prava Raitinga, kuliku ie leit od Sazhetka tiga Suita, od eniga zhaſa do druſiga do letoshniga 1557 Leita.

5. En Regishter, ta praui, kuliku je buqui vti Biblij, vſiga S. Piſma inu koku se vſake buque Bukovſki inu Slouenski imenuio, inu kratku tar dolgu pisheio. Inu kuliku Capitolou ali Postau vſake buque imaio.

6. Eno dolgo predgovor, vti ſe ſaſtopnu vuzhé ty nar potrebnishi shtuki inu rizhi te kerszhanske vere.

7. Te shtyri Euangeliste inu Diane. Tih Capitelni ſo leipu resdileni inu per vſakim deilu ie skratkimi beſſedami ſapiſſanu inu ſamerkanu, kai inu od zhes ſe vſakimu deilu praui inu govori.

8. En Regishter, ta praui inu kashe, kei inu koku vi imate te nedelske inu tih drugih prasnikou Euangelie iskati inu naiti. Per tim vi tudi imate, kakoui vukuui inu troshti ſe imaio vſakimu Euangeliu ſuſeb inu ner bule ſamèrkati inu ohraniti.

Drugi del izšel je tri leta pozneje z naslovom:

9. Ta drugi Deil tiga Nouiga Testamenta, v tim bosh imel vſe listy inu piſma tih Jogrou skratkimi inu ſaſtopnimi Islagami sdai peruizh iz mnogoterih Jeſikou vta Slouenski ſkusi Primosha Truberia Crainza ſueistu preobernen. Der ander halb Theil des neuen Windischen Testaments, darinn werden seyn alle Episteln und Geschriften der hl. Aposteln mit Summarien und kurtzen Auslegungen. Ro. 10. Psal. 19. Atqui in omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terrarum illorum. Vigneta: Zmagajoče jagnje s podpisom: Victoria. VTIBINGI; v tim leitu po Christuſovim Roystvu M. D. LX. 4°.

Na zadnji strani: V letih buquah bote leta Piſma poredu imeili: (sledí zapisnik vseh listov in apokalipse; tukaj pa je samo list na Rimljane): »Vi tukai sdai leta Lyst h tim Rymlanom drukan imate: »a vi ta zhas dotle ty drugi vſi drukani bodo preoberite inu lipu hranite inu molyte ſa me.« Na koncu lista pravi: »Sa teim bote imeili (aku Bug hozhe

skorai) te drugi lysti S. Paula inu tih drugih Jogrou vſe. Nerpoprei ta dua htim Corintariem.«[1])

Na zadnjem listu zopet jagnje z opisom: Victoria, in spodej:

V TIBINGI.
Na nouiga leta dan
je leta list dokonan.
V tim Leitu po Christovim Royſtvu.
M. D. LX.

Dné 2. januvarja poslal je Trubar po eden izvod vseh dotlej izdanih knjig kralju Maksimilijanu[2]) na Češkem, da bi ovrgel očitanje, češ, da je sanjar in krivoverec, proseč ga, naj dá na Kranjskem po strokovnjakih presoditi knjige. Nastopni mesec poroča Khlombner Trubarju, da se sicer nadejajo denarne pomoči iz Štajerskega in Koroškega, da se pa slabo prodajajo knjige, ker prê škof odločno dela nasproti.[3]) Še istega leta izvé Ungnad od Trubarja samega, da so Maksimilijan in stanovi na Kranjskem in mesto Celje pohvalili njegove knjige, in da sta dva hrvatska duhovna prevela njegovo knjigo na hrvatski jezik, samo nedostaje — denarja.[4])

Meseca junija nujno prosijo Trubarja, naj dojde za predikanta v Ljubljano, kajti ni ga človeka, ki bi jim razlagal božjo besedo.[5]) Tej želji pa je bilo težko ustreči, kajti stari ukaz gledé njegovega izgona je še veljaven; radi tega obrne se Trubar s prošnjo do Maksimilijana, naj mu omogoči, da nastopi službo, ali da se imenuje drug predikant.[6]) Radi popravljanja pri tisku zapusti Trubar Kempten in se napoti z obiteljo v Urah, kjer so ga potrebovali pri tiskarni; da bi se tukaj mogel preživiti, podeli mu vojvoda župnijo uraško. Zdaj je hkrati predikant v Ljubljani in župnik v Urahu.

Meseca marcija l. 1561. poroča Trubar kralju Maksimilijanu o delovanju hrvatske tiskarne in o Istranu Stepanu, pošlje mu prvi hrvatski »Katekizem«, proseč ga, naj ga dá presoditi in popraviti.[7])

[1]) Dvorna knjižnica na Dunaju ima od drugega dela Trubarjevega Novega testamenta samo ta list na Rimljane. — Kopitar, Gramm. 47.

[2]) Kostrenčić, Krit. Beitr. 3.

[3]) Id. 3—9.

[4]) Id. Op. cit. str. 9—11.

[5]) Id. Op. cit. str. 11.

[6]) Id. Op. cit. str. 12.

[7]) Id. Op. cit. str. 14—15; v onih časih so se torej kralji zanimali za popravljanje slovenskih knjig!

Stanovi kranjski pa vender niso hoteli biti brez predikanta; radi tega pošljejo meseca aprila slugo Stotzingerja z denarjem, da naj Trubarja sprovede na Kranjsko; zahvalijo hkrati starešinstvo kemptsko, da so Trubarja odvezali službe.[1]) Stanovi dozvolili so Trubarju, da se sme časoma vrniti na Nemško radi tiskanja knjig.[2])

V istini dojde Trubar na Kranjsko, nastopi službo in razlaga božjo besedo v slovenskem in nemškem jeziku; pa takoj se vrne na Nemško in privede s seboj dva duhovna grškega veroizpovedanja, da bi sv. pismo prevela na hrvatski jezik s cirilskimi pismenkami. To naznani Trubar takoj kralju Maksimilijanu[3]) in ga prosi, naj podpira tiskanje knjig in naj v varstvo vzame predikante na Kranjskem.

Stanovi na Kranjskem so pa vender odločno zahtevali, da dojde njih predikant nazaj; to se tudi zgodi meseca sušca leta 1562. Tu so ga pa čakale nove težave; zagovarjati se je moral proti sumničenju Stepana Konsula[4]); prepričal se je dalje, da prevod ni povsem točen[5]), in vrhu tega dal je cesar Ferdinand[6]) 30. julija z grada Podiebrada deželnemu poglavarju kranjskemu in stanovom, županu ljubljanskemu ukaz, da se imajo zapreti Primož Trubar, Janez Scherer, Jurij Kobila, Jurij Mušić, Kaspar Rokavec v Kranju; N. Stradiot in Matija Khlombner. Kranjski stanovi so branili zatožence, da so pošteni ljudje, češ, da celo škof nič ni našel pohujšljivega v Trubarjevih govorih.[7]) Meseca novembra pride drug cesarski ukaz na Kranjsko, da ima Trubar pred škofom izpričati svojo pravo vero. Trubar pošlje vsa pisma Ungnadu, proseč ga, naj jih pošlje vojvodi. Stanovi dali so svojemu predikantu najlepše spričevalo, češ, Njegovemu Veličanstvu bi se Trubar prikupil po svojem skromnem, poštenem, odkritosrčnem in pobožnem življenju, ko bi ga Veličanstvo le račilo poslušati.

Dné 5. oktobra 1563. poroča Trubar na Würtembersko, da je sicer došel na Kranjsko cesarski ukaz proti njemu, da mu je pa velel deželni upravnik, ko bi ga (Trubarja) deželni stotnik poklical

[1]) Kostrenčić, Op. cit. str. 19—21.

[2]) Šafařik, Gesch. I. 7.

[3]) Kostrenčić, Op. cit. str. 57.

[4]) Idem, Op. cit. str. 94—97.

[5]) Antoniju Dalmati in Stepanu Konsulu, čijih prevod so bili strokovnjaki presodili, piše: Videte et bene premeditemini, vobis enim luditur, vos, non ego dabitis deo et hominibus rationem; cum vestra versione prorsus nullum volo habere commertium.

[6]) Idem, Op. cit. str. 97—98.

[7]) Idem, Op. cit. str. 99—100.

pred-sè, naj odgovori, da vsled namiga deželnih stanov ne ide v grad; stanovi bodo prê uže vedeli, kako ga treba braniti in zastopati.

V istini je imel mir; šel je na Goriško [1]) in tam javno govoril. Zaradi tega so ga zatožili cesarju.

Leta 1564. pa prevzame vladanje na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem, Goriškem itd. nadvojvoda Karol, ki je bil vnet katoličan; stoloval je v Gradcu.

Trubar uvel je cerkveni red v slovenskem jeziku in je dal s tem nasprotnikom priložnost, da so se začeli z nova zaganjati vanj in ga črniti kot nemirneža.[2])

Njegov cerkveni red so zadušili in prepovedali; Trubar moral bi na vsak način zapustiti deželo. Odločno so se zanj potegovali stanovi, dosegli pa niso druzega nič kakor dvamesečen odlog. Radi tega določijo mu v prihodnje dvesto tolarjev in ga gorko priporočé vojvodi Krištofu, ki ga je imenoval župnikom v Laufenu ob Nekarju; da bi se pa pospeševalo izdavanje slovenskih knjig, prestavijo ga pozneje na faro v Derendingen.

Leta 1567. pride Trubar nenadoma v Ljubljano; v istem času poskusili so stanovi pregovoriti nadvojvodo Karola, da bi jim pustil izgnanega predikanta. Da bi se ne zdelo, da so stanovi Trubarja poklicali v deželo, in da bi jim sploh ne delal sitnosti, odpravi se Trubar na Würtemberško. Odslej preganjani mož ni videl več mile mu domovine.

Predno govorimo o zadnjih letih njegovega življenja, hočemo tu navesti še njegove druge knjige, ki jih je izdal, da popolnem pregledamo delavnost in plodovitost izrednega moža.

---

[1]) O svojem delovanju na Goriškem poroča sam Ungnadu in pripoveduje to-le: »Vor 4. wochen bin ich vom herrn Jorgen grauen freyherrn vom Thurn gen Görtz erfodert vnd daselbst 14 tag nach einander teutsch, windisch und walisch in der herrn von Eckhhauss vnd zu Rubya im geschlofs, dann die pfaffen haben auff vnser ersuchen mich in die Kirchen nicht gelafsen, gepredigt vnd das nachtmal in allen drey sprachen gehallten vnd dem herrn Hanibal von Eckhainen sun gethaufft, darob die pfaffen vnd münichen sindt schier vnsynnig worden. Vnd am herausreitten auff meinem khlein esselein hab ich zum Creutz in der Khirchen an einem sontag, dabey gantz Wippacher boden vnd vill pfaffen gewest, ein predig gethan, da wider niemandt nichts geredt, auch den priestern selbs wolgefallen, welliche predigt, wills gott, will ich in khurtz in die obgemeldete drey sprachen bringen itd.«

[2]) Šafařik, Gesch. I. 10.

10. Articuli[1]) oli Deili te praue stare Vere kerszhanske, is S. Pyſma poredu postauleni, inu kratku ſaſtopnu islosheni. Kateri ſo tudi taku u tim 1530 leitu, nashimu nermiloſtiushimu Goſpudi Ceſſaryu Carolu tiga Imana Petimu, ranicimu. Inu potle utim 1552 leitu, timu Concilyu Vtrientu, od enih Velikih Nembskih Vyudou, Meist Predigareu, naprei polosheni inu dani, sdai peruizh is Latinskiga inu Nemshkiga Jeſyka uta Slouenski ſueiſtu Iſtolmazheni, odſpreida uti ſlouenski predgouuori ſe praui, katera Vera ie od S. Troyce poſtaulena ta ner prauishi inu ner ſtarishi, skuſi Primosha Truberia Crainza. Drey Christliche Confeſſionen, nämlich Augſpurgische, Würtembergische und Sächsische etc.

VTIBINGI, Vtim leitu po Chriſtuſeuim Royſtuu. M. D. LXII. 4°.

11. Trubarjev cerkveni red, v Tübingah 1564.

12. Ta celi Psalter Davidou . . . . skusi Primosha Truberia Crainza . . . . V Tübingah 1566. 8. XIV. 264.

13. Primus Trubar's Catechismus nebst einer Sammlung geistlicher Lieder. Tübingen, 1567. 8°. Pobliže neznan.

14. TA CELI / CATEHISMVS [2]), ENI. / Pſalmi, inu tih uegshih Godij, stare / inu Noue krſzhanske Peiſni, od P. / Truberia S. Kreilia inu od drugih sloshene, tretyzh poprau / lene inu popul- / shane. // Der gantz Catechiſmus, / etliche Pſalmen, vnd Chriſtliche / Geſäng, die man auff den fürnemm / ſten Feſte ſinget, in der Windiſchen Sprach. / Zum dritten mal corrigirt vnd gemehrt. // AEVT. 31. / Scribite vobis Canticū iſtud & docete fi- / lios Iſrael, vt memoriter teneant & ore declarent. Et ſit Carmen iſtud pro Teſti- / monio inter filios Iſraël. // V TIBINGI. / 1574. 8. 174.[3])

Stran 2—4 obsega nemški dopis Trubarjev plemenitašu Juriju Kieselu; stran 5—8 PRVZHOVANE, DE / TV PETIE VCERQVI, KA- / dar ſe ſaſtopnu is ſerza poje id.; konečno pravi Trubar, da

[1]) Kopitar, Gramm. str. 417.

[2]) Th. Elze, Die Prot.-Ges. 19. — Pesmarica se nahaja v vseučiliščni knjižnici v Tübingah. — Dr. Elze (Die slov. prot. Gesangsbücher) navaja knjižnice, kjer se nahajajo razne izdaje te knjige; pristaviti je, da se nahaja II. izdaja v knjižnici goriškega semenišča, kamor je prišla iz zapuščine prof. Hervata (Chrobat). Navaja ga Škrabec v Cvetju id. Gorica 1883, 10. zv. — L. Žvab., Lj. Zv. 1886, 248.

[3]) Lukež Klinec imenuje se v knjigi »Ta celi Catechismus eni Psalmi ... Pejsmi« v Witembergi 1584, str. 92. — Ena druga Božična Pejssen, od Lukeža Klinca tolmačena. — J. Marn, J. XXI.

ga je napotila korist petja uže pred dvajsetimi leti natisniti nekaj pesmic. Ta pesmarica obsega edeninštirideset pesmij in psalmov, (petintrideset s sekiricami). Trubar jih je zložil triindvajset, Krelj deset, Dalmatin eno, Klinec eno, tri so brez imena zlagateljevega, ena je stara.

O pesmicah in poznejših izdajah te knjige pozneje pobliže v oddelku: »O protestantovskih pesmaricah.

15. CATEHISMVS / SDVEIMA ISLAGA- / MA . ENA[1]) PRIDIGA OD STARO- / ſti te praue inu krive Vere, Kerſtʒhouane, Masho- / uane, ʒheſtʒhena tih Suetnikou, od Cerkounih / inu domaʒhih Boshyh slushbi is S. Piſma, starih / Cronik inu Vuʒhenikou vkupe sbrana. Ta ma- / hina Agenda, Otroʒhie Molitue, skuſi / Primosha Truberia. // 1. Pet. 3. // Sitis parati ad respondendum cui- / libet petenti rationem eius spei, quae / in nobis est. // Catechiſmus mit des Herren / Brentij vn̄ M. C. Viſcher's außlegung / ein Pre- / dig vom Urſprung vn̄ Alter deß rechten vnd fal- / ſchen Glaubens vnd Gottesdienſts. / Die Hauß-taffel, vnnd die / kleine Agenda. // VTIBINGI. / M. D. LXXV. /

Knjiga ima nemški in slovenski predgovor; pri zadnjem se je podpisal Trubar kot »Raſtzhizher Crainez«. Katekizem sega do strani 286, potem se prične »hišna tabla« (287—408), mala agenda do 486, register do 531.

Ta knjiga podaje nove vesti o Trubarju in njegovih sorodnikih, o koledi v Slovencih, o apokrifnih pričah in o dveh knjigah slovenskih, ki nista bili znani poprej.

Koledovanje je bilo nekdaj bolj razširjeno, kakor je zdaj; v tej knjigi se nahaja tudi odlomek take kolednice.

Lepo število manj znanih besed navaja in razlaga V. Oblak, v Letop. Mat. Slov. 1891, 135—53.

16. Formula Concordiae, 1580.

17. Ta Slovenſki kolendar[2]), kir vſelej terpi, inu ena tabla per nim, Ta kaſhe inu pravi ſto inu duasseti Lejt naprei,

[1]) Krek je našel omenjeno knjigo v Gradcu. Kres 1881, 179. — Dr. Milčetić v Primorju. Vienae 1883, 492. — Lj. Zv. 1883, 479. — A. Fekonja, Lj. Zv. 1886, 49; Slovan 1886, 58. — Th. Elze, die Slov. prot. Gesangsbücher. — V. Oblak, Ltp. M. Sl. 1891.

[2]) Pl. Radics, Kres 641. — Janez Schweiger (Švajger), porojen blizu Kočevja, protestantovski predikant, prišel v Ljubljano leta 1569., kjer je umrl

kakou nedelſki Puſhtab bode vſaku Lejtu, kuliku Nedel inu Dni od Boſhyza do Puſta, Eni Reimi, ty pravio, kadai bode dobru Vreme. Vſake Quatri, Ta dalſhi dan Ta kratſhi Nuzh, kadei je Leitu, Syma, Spomlat inu Jeſſen ſezheno, kuliku je Dni v enim Lejtu, koliko je Lejt, kar ta Sueit ſtoy. En Regiſhter, ta praui kuliku je Bucqui inu Capitolou vſiga S. Piſma, koku ſe vſake Bucque Bukouſki inu Slovenſki imenuio; kratku inu dolgo piſsheio. Windischer Kalender vnd andre Sachen darbey. V Tibingi, Vtim Leitu po Jeſuſovim Chriſtuſovim Royſtvu. MDXXXII.

18. Ta celi Novi Teſtament, ſkusi Primoscha Truberia Crainza Raſtzhizheria, v Tibingi 1582. 8. I. 33, 613; II. 4 l., 477 strani.

Mesece imenuje: prosinic, siečan, sušec, malitravan, veliki traun, serpan, kimouc, jesenik, kozopersk, listognoj, gruden.

19. Agenda, tu je koku ſe imenitniſche boshie ſlushbe oprauljajo po Würtemberſhki zerkouni ordnungi ſlovenſki, Ao. 1585.

20. HISHNA / POSTILLA / D. MARTINA LV- / THERIA, // ZHES TE NEDELSKE INV / TEH IMENITISHIH PRASNI- / kou Evangelie, ſkusi cejlu Lejtu s'vſem ſliſ- / som tolmazhena, ſkusi / PRIMOSHA TRVBERIA / KRAINZA RAINZIGA. / DRVCKANA v TIBINGI SKVSI / Georga Gruppenbacha / ANNO M. D. XCV. /

Trubar je bil sijajen vzgled požrtvovanja, zatajevanja samega sebe, potrpljivosti, radodarnosti; rodé se taki možje za časa velikih zgodovinskih dogodkov, ki pretresajo ljudi vseh stanov; taki časi so bili za dôbe reformacije.

Svojo skromno plačo je delil z ubogimi, posebno tistimi, ki so jih preganjali v onih časih verskega prepričanja; pisal je na vse

dné 25. febr. leta 1588. — Njemu se pripisujeta dve pesmi v knjigi: Ta celi Catechismus, str. 258 do 65, α) »Ena lepa Duhovna Peissen«; β) »Boshizhna Peissen« iz evangelija sv. Lukeža, II. poglavje. — Podpisal je Schweiger Formulo Concordiae in bil ud pregledovalnega odbora za Dalmatinov prevod sv. pisma. — Th. Elze, Die slov. prot. Ges. 22.

[1]) Na zadnjem listu evangelistarja farnega arhiva Kranjskega (mesta) je zapisan načrt homilije v slovenščini iz XV. stoletja; pisavec je bil Nemec ali Italijan; knjiga je prišla bržkone iz zatiškega samostana v Kranj. — A. Koblar, Lj. Zv. 1883, 602.

strani mogočnikom in priporočal svoje rojake.[1]) Na smrtni postelji odpustil je vsem, ki so mu bili kaj dolžni, vêstno pa naznanil svoje dolgove.[2]) Lepo osvetljuje njegov plemeniti značaj list natisnjen v Šumijevem Archiv für Heimatkunde, 1882.

Umrl je Trubar dné 28. junija 1586. po kratki bolezni; na smrtni postelji je narekoval zadnje stavke svojega prevoda Lutrove postile.

Trubarjev jezik. Kot Dolenjec je pisal Trubar dolenjsko narečje; zraven tega ima še nekoliko posebnostij, da po češkem vzgledu *a* izpreminja v *e*, na primer: izkušen od hudiče; oni tiga gospodarje Belcebuba imenovali. Pri njem se nahaja tudi stara glagolska oblika hočo namesto hočem, števnikova oblika deseti, n. pr. *trideseti* srebrnike. Zaime druge osebe ženskega spola v množini se glasi še jednako moškemu spolu *vi*. Trubar ne pozna namenilnika, ne staplja nikalnice z glagolom imeti, na primer: ti ne imaš krivu perseči. Namesto svojilnega zaimena tretje osebe rabi rajši rodilnik; *nekar* nam. proste nikalnice *ne*; predloge *s*, *k*, *v* veže z nastopno besedo v enoto, n. pr. Zabraamom, *skrbeti* rabi z dajalnikom.

Desetiti = verzehenten; dokonati = dokončati; fratar = Verräther; god = čas, ura; kazati = pripovedovati; mrlec = mrlič; polnica (hrv. *punica*) *= tašča; prebirati = übrig sein; rauen hlapic = Nebenknecht*; *vêk = moč,* id.

Pismo na kranjske stanove iz leta 1586. podpisal je takó:

Primus Truber gewesener ordentlich berufen —, praesentirt — und confirmierter Domherr zu Laibach, Pfarrer zu Lack bei Ratschach zu Tyfer und St. Bartholomae Feld, Caplan bei St. Maximilian zu Cilly, windischer Prediger zu Triest, und nach der ersten Verfolgung Prediger zu Rotenburg an

[1]) Th. Elze, Die Universität Tübingen, p. 35, priporoča Dalmatina v Tiffernum; op. cit. pafsim — V. Kostrenčić, Urk. Beitr. str. 3, 9, 11, 14, 57, 94, 101, 109, 115, 123, 142, 186, 190, 202, 204, 217.

[2]) V 10. dan junija 1575. iz Derendingena kranjskim stanovom, kjer prosi, naj se sto tolarjev njegove plače oddá svaku Celjanu Klausu, ker mu je dolžan. S posojenimi denarji si je prê popravil hišo, kupil vinograd; ob pravem času mu jih neki ni mogel vrniti, ker je bil trikrat nevarno bolan, ker ga nadlegujejo berači; hčerki dal je dote 100 gld., in sin stal ga je mnogo v šolah; draginja je neki tudi bila. Obresti mu hoče povrniti tri dni po sodnjem dnevu. V istem listu priporoča poštenost in slogo rojakom: »dafs er solche Ainigkheit des Glaubens auch in allen weltlichen Politischen und Bürgerlichen handlungen, herzliche Liebe, treue, warheit, gerechtigkheit, erhalte, gewehre und erweitere etc.« Šumi, Heimatkunde I, 14—17.

der Tauber, Pfarrer zu Kempten und Aurach, nachmels Prediger der ehrsamen Landschaft in Krain und in der Grafschaft Görz zu Rubia, und nach der anderen Verfolgung Pfarrer zu Laufen und jetzund zu Derendingen bei Tübingen.

Slavni filolog Crusius mu je zložil nagrobnico, kjer se bere med drugim:

Vir tumulo hoc sanctus de Slava est gente sepultus,
Primus, qui Christi, praeco fidelis erat . . . .
Transtulit in patriam divina volumina linguam
Sparsit in Eoas dogmata sancta plagas.

Sebastijan Krelj[1], porojen v Vipavi, se je učil v Jeni pod Vlahovičem in v Tübingah, šel ž njim v Rezno (Regensburg); znajoč grški, hebrejski in latinski jezik, bil je pomočnik Trubarju v Ljubljani l. 1565., ker se je bilo protestantovstvo razširilo takó, da Trubar ni več zmagal vsega posla; tam je umrl dné 25. decembra leta 1567.

Njegovo delo je:

1. POSTILA / SLOVENSKA. // To ie, / KARSHANSKE EVANGELISKE / Predige, vèrhu vſaki Nedelſki Evan- / gelion ſkusi Létu. // SA HISHNE GOSPODARIE SHOLE, / Mlade inu priproſte Lûdi. /// PERVI SIMSKI DEL. // CHRISTVS MATTHEI NA XXIIII. / Inu ſe bode predigoval leta Evangelion tiga / Kralevſtva, po vſim ulnim ſvétu, k'priȝhi / vſem Lûdem. Inu tadai, pride / ſodnij dan. / ANNO DOMINI M. D, LXVII. /

Na drugi strani naslovnega lista se nahaja:

LITERARVM SLAVICARVM APPELLATIONES.

Imena ſlovenſkih puhſtabov	Literae Latinae ut cunque Slavicas exprimentes
Aſs	*a*
buki	*b*
vidi	*v*
glagolie	*g*
dobrì id.	*d* id.

Temu sledi: Martina Luthera, Praue Katoliške Cerkve ûzhenika Lepo predgovorenie, (devet stranij) nato Kreljevo poročilo na

[1]) Kop. Gramm. XXXV. — Šaf., Gesch. I. 14, 77—78, 111—112. — J. Marn, J. XXI. — Th. Elze, Die Universität id. 19. — — Die slov. protest. Ges. 19. — — Superintendenten 30—32. — J. Kostrenčić, Beitr. 61. — A. Fekonja, O početkih. Lj. Zv. 1886, 105.

Kranjce, (ponatisnil Kopitar, Grammatik, 420 do 423). Knjiga ima 174 listov. Na zadnje pravi pisatelj, da naj čitatelj prosi Boga pomoči, če hoče imeti tudi drugi del. Sledi še imenik nedeljskih evangelijev od adventa do velike noči. Na zadnji strani je vigneta z napisom: Superantur ingenio vires. Anno M. D. LXVII, Ratisbonae excudebat Johannes Burger.

2. POSTILLA, / to ie / KARSZHAN- / SKE EVANGELSKE / predige, verhu Euangelia, vſe / poglauite Prasdnike skos / celo Leto. // SA HISHNE GOSPODARIE, / Shole, mlade inu priproſte liudi. // Od Joann. Spangenberga, na vprasha- / nie inu odgouor isloshena. // Sdai peruiȝh, verno inu ſueiſto Stolmaȝhena: Inu / vpraui Slouenski Jesik prepiſana. /// Anno, M. D. LXXVIII. /

Eden izvod je v licejalni knjižnici v Ljubljani. To je druga izdaja zgorej navedene postile, kateri se je dodal še drugi del k prvi, v Regensburgu natisneni polovici.

(Ta zeli Catekismus, glej Primož Trubar).[2])

Za vzgled jezika bodi ta-le odlomek iz postile l. 1567.

»Ti pak, kir ne saſtopish, kai ie Orthographia, kai proprietas linguae, inu ſi ſe navadil na Gospod Truberiovo Kranſhzhino, beri le precei leto pismo, kakor sice druga bereſh. Tebi nei veliko, olli ſkori nizh preminienu. Charkam se ne puſti irrati, kakor da bi ne bile; *ch* sa *zh (č)*, *ſ* sa *ſſ* vchasy beri. Inu *c* sa *c*, nikar za *k*. Taku ſe ne bodesh ſkusi nistar blasnil. To differencio alli raslotak mey *s* inu *ſ*, meiu *sh* inu *ſh* bodeſh ſam dobro samerkal.«

V istem predgovoru pripoveduje, da se je ta izpremememba slovenskega pisma izvršila »s dobrim ſvitom saſtopnih Bratov«. Iz tega odlomka se vidi, da se je začelo razločevati med *z* in *s*-om, med *ž*-jem in *š*-jem. Trubar ni delal razlike med *u*-jem in *v*-jem, pišoč za oboje *u*. Ta nedostatnost se je odpravila; razločevali so tudi *é* in *e*, naznačili so jotovanje, n. pr. za *kruliav*, pisali so: *kruläv*,

[1]) Op. cit. str. 6.

[2]) Catechismus quinque linguarum = Otrocia biblia. ein Handtbüchlein, darinn ist unter andernn der Catechismus von fünfferley sprachen. (Crainisch, Krabatisch, Teutsch, Latinisch, Italienisch). Anno MDLXVI. 8. Drukanu v Regenspurgi ſkusi Joannesa Burgera.

To je abecednik za kranjsko in istrsko mladino, obsegajoč vsega vkup 128 str.; slovenščini je odmerjen največji prostor. Prvi izvod se nahaja v vatikanski knjižnici v Rimu. Po Kopitarjevem mnenju ga je pisal Krelj.

pravilno so rabili enklitične oblike zaimkove. Po nepotrebnem nadomestili so *z* s *c*-jem in *zh* s *ch*-jem in rabili nekatere hrvatske oblike.

Zlagal je Krelj tudi pesmice, vzgled glej Marn.[1])

Jurij Dalmatin[2]) (1550—1589.), porojen okolo leta 1550. na Krškem na Dolenjskem v siromašnih razmerah, je po Trubarjevem priporočilu prišel v samostansko učilnico v Bebenhausen pri Tübingah, potem v zavod Tiffernum, postal l. 1569. magister, l. 1572. duhoven, dobil službo predikanta v Ljubljani; od tod je hodil v razne kraje na Gorenjskem opravljat božje službe, župnikoval v Škocijanu l. 1585—89. in umrl v najlepših letih 31. avgusta 1589. v Ljubljani.

Marljivo je spisaval in prelagal na slovenski jezik potrebne knjige; prvih deset let njegovega pisateljevanja se sme smatrati kot pripravljanje za prevod sv. pisma; v tem času je izdal:

1. Jesus Sirah[3]), ali njegove bukuize (latinſki Ecclesiasticus) sa vſe shlaht ludy, ſuſeb sa kerſzhanſke hiſhne ozhete inu matere v ſlovenſki jasik ſtolmazhene. Drukanu v Lublani ſkus Joanesa Mandelza, 1575. 8°. VI. 228.

Albin Arko, Tristoletnica tiskarstva na Kranjskem, popolnjuje naslov knjigi tako-le: Jesus Syrach. Windisch sampt kurtzen Argumenten veber alle Capitel und einem nützlichen Register so am end des Büchleins zu finden ist.

DRVKANV V LVBLANI,
ſkusi Joanesa Mandelza.
M. D. LXXV.

2. PASSION id., glej natančni naslov str. 119 te knjige. Za vzgled bodi:

O greſhni Zhlouik vſaki zhas
Pomiſli ti kai ie sa nas
Jesuſ moral terpeti,
De bi nas od pekla reſhil,
Is neba je na ſvet preſhil
Nemu je bilo vmreti

Kakor tu Euangeliſti
Inu Apoſtolski lysti
Poredu vſe prizhuio,
Od nega martre piſheo
Greſhnike knemu vishaio
Vnega veriet vkasuio.

A. Arko, Tristol. str. 12 navaja naslov tako-le: Paſſion is usih ſhtirih Euangelistou u Peiſſem od Jurja Dalmatina sdej

[1]) Kopitar, Hesychii glossographi discipulus 46. — Levstik, Lj. Zv. 1881, 775.

[2]) M. Pohlin, Bibl. Carn. 29. — Th. Elze, Die Universität Tübingen und die Studenten aus Krain p. 34, 68. — Dimitz, Gesch. Krains III. 194—211. — Šaf., I. 14—15. — J. Marn, Jez. XXI. 6—8. — Fekonja, Početki. Lj. Zv. 1886, 106. —

[3]) Oest. Gel. Anzeigen 1779, 111. — Mark. Pohlin, Bibl. Car. 30. — Dobrowsky, Slavin. I. 157. — Šaf., Gesch. 99. — Lj. Zv. 1881, 775.

pervizh sloshena u vishi kokar ta nemſhka: »Mensch! beweine deine Sünden gross« ali kokar ta ſlovenſka peiſſem: »Sveti Paul v enem liſtu.«

Die ganze Passion aus allen vier Evangelien in die slovenische Sprache verdolmetscht durch M. Georg Dalmatin. Praefatio Germanica, štiri liste, Introductio Carniolica, 22 listov — Opus numeratum, 22 listov — Pejſſem, 14 listov. Drukano v Ljubljani skus Joannesa Mandelza, 1576.

3. Biblie tu ie vſiga Svetiga Piſma perui deil, v katerem ſo te pet Moſeſſove buque, sdai peruizh is drugih iesikou vta Slouenſki sueiſtu ſtolmazhene, sred kratkimi inu potrebnimi argumenti zhes vſak Capitul, inu saſtopnimi islagami nekoterih teskkeishih beſsed, inu seno potrebno Slouensko predguuorio, v kateri ie kratka ſumma, prid inu nuz letih bùqui sapopaden, skusi Juria Dalmatina. Na konzu ie tudi en regishter, v katerim ſo sa Harvatou inu drugih Slouenou volo nekotere kranſke inu druge beſsede vnih iesik ſtolmazhene, de bodo lete inu druge nashe Slouenske buque bule saſtopili. Die fünff Bücher Mosis sammt kurzen Argumenten, und nothwendigen Scholien. Drukanu v Lublani v tim leiti po Criſtuſeuim rojſtvu skusi Joannesa Mandelza. 1578. Mali fol. 181 str.

Nemški predgovor do stanov štajerske, koroške in kranjske dežele ima dve, slovenski (kranjski) sedem stranij; »register« tujih besedij tri strani. Ta prevod se je pozneje vsprejel v prevod vsega svetega pisma, tu pa tam izpremenjen, a ne vselej popravljen. (Kopitar, XXXV, 428--30. — Dobrowsky, Slov. I, 157. — Slawin, 18, 34. — Šafařik, 98. — A. Arko, 15.)

4. SALOMO / NOVE PRIPUVVISTI id. glej natančni naslov str. 115 te knjige. (Baumgartens Nachr. III. 475. — Kop., 449. — Dobr., Slov. I. 157. — Šaf., 99. — Lj. Zv. 1881, 775.)

5. Biblia, tu je vſe ſvetu Pismu Stariga inu Noviga Teſtamenta, Slovenſki tolmazhena ſkusi Juria Dalmatina. Bibel, das ist die ganze heilige Schrift windisch. Gedruckt in der churfürstlichen sächsischen Stadt Wittemberg durch Hans Kraffts Erben 1584, 4. 742.

Prevod se začenja z nemškim oglasom na stanove in vse kristijane . . . na Kranjskem na štirih straneh, potem na dvajsetih straneh »Gmain predguuor zhes vſo Sveto Biblio«, nato »predguuor

zhes Stari Teſtament« na devetih straneh, imenik knjig starega zakona v slovenskem in latinskem jeziku, pregled vse biblije na osemnajstih straneh. Odslej se še le začenja sv. pismo do Visoke pesmi na 1—334 straneh z mnogimi lepimi Kratonovimi lesorezi; s preroki se začenja novi zvezek 210 stranij obsegajoč; novi zakon obsega 150 strani. Na koncu je »register« nedeljskih in prazniških evangelijev z dodatkom nekaterih besed iz drugih narečij.

Prevod bi se bil imel natisniti na Kranjskem, a nadvojvoda Karol je to zaprečil; vsled tega so magistra Dalmatina in šolskega ravnatelja Adama Bohoriča s priporočili na volilnega kneza Saksonskega poslali v Wittemberg 10. aprila 1583.[1])

Prevod je za ono dôbo v resnici krasen, tisk lep in razločen.

Da more čitatelj lože poznati Dalmatinove nazore in njegov slog, čitaj to-le: »Inu k' poslednimu, de bi leta Slovenska Biblia le tem bujle inu dajle med vsemi Slovenci mogla se zastopiti: taku so ene težiše inu nikar povsod navadne bessede nikar le na strani raven texta z drugimi bessedami zložene inu z' Zvejzdicami znaminovane: temuč je tudi zadaj na koncu lete Biblie z' flissom, en register, po redi tega *a. b. c.* postaulen, de, kar bi kej eden v' textu nemogel dobru zastopiti ta more tam zadaj v' registru yskati. Kakòr, kadar bi en Harvat nemogel zastopiti, kaj se reče Arcat, taku more v' svoim Jeziki Likar za Arcat brati. Taku kateri bi ne zastopil kaj se reko Buque, ta išči v' puhštabi *B*, taku najde de se Buque reko v' njega jeziki Knjige. Zatu more on v' svoim jeziki za Buque Knjige Brati.«

Razven tega prevoda sv. pisma, ki je najvažnejše delo v protestantovski dôbi slovenskega slovstva, izdal je Dalmatin še:

6. Karszanske lepe molitve[2]), sdaj pervizh iz Bukovſkiga inu Nemſhkiga jesika v' naſh Slouenſki tolmazhene sred enim regiſhtrom vſih molitvi sadej na konzu letih buquiz ſkusi Jurija Dalmatina. Gebetbüchlein windisch. Wittebergae, anno MDLXXIII. Drugo izdajo je oskrbel Felicijan Trubar. V Tibingi skusi Georga Gruppenbacha, 1595, 12. 337.

---

[1]) Tisk je stal 8000 gld.; protestantovski stanovi kranjski so plačali 6100 gld., štajerski 1000 gld., koroški 900 gld.

[2]) Eden izvod v licealni bibl. v Ljubljani. -- Šaf., 140. — Lenček, Mitth. d. h. V. f. Kr. 1857, 89—92. — Eden izvod v goriški sem. knjižnici. — L. Žvab, Lj. Zv. 1886, 503.

Ta molitvenica je večinoma prevod knjige: Betbüchlein D. Andreja Musarla (Meusel), 1572. — (Kop., 435.)

Oskrbel je Dalmatin tudi drugi natis Trubarjeve Pesmarice z naslovom:

TA CELI CA- / TEHISMVS, ENI / PSALMI id., o katerem glej pobliže str. 121.

Adam Bohorič[1],

porojen na Dolenjskem, in sicer Ungnadov podložnik, šolal se je l. 1546. v Wittenbergu in postal tam magister philosophiae, osnoval na Krškem v lastni hiši šolo za sinove dolenjskih grajščakov, prišel leta 1566. v Ljubljano za ravnatelja stanovskim šolam, katere je vodil do leta 1582., potem pa tam v pokoju živel do leta 1598.

Ker se je bil na Nemškem šolal pod izvrstnim humanistom Filipom Melanchthonom in ž njim občeval pobliže, se je bil v jezikih izobrazil takó temeljito, da je gledé znanja jezikov prekosil vse tadanje slovenske pisatelje; po njegovem navodu: Elementale (!) Labacense trium linguarum latina, germanica et sclavonica, Laibach gedruckt bei Johann Manlius, l. 1584. se je poučevalo v prvih razredih omenjene šole.

Ko se je določilo, da se je izdajal Dalmatinov prevod svetega pisma, ukrenil je dotični pregledovalni odbor, da se ima določiti jednotna pisava, in naložil Bohoriču, naj napiše slovnico; ta slovnica je za oni čas vrlo delo in ima naslov:

Arcticae horulae[2]) succisivae de Latino-Carniolana Literatura ad latinae analogiam accommodata, unde Moshoviticae, Rutenicae, Polonicae, Boemicae et Lusaticae linguae cum Dalmatica et Croatica cognatio facile deprehenditur. Praemittuntur his omnibus tabellae aliquot Cyrillicam orthographiam et Glagoliticam et in his Rutenicam et Moshoviticam orthographiam continentes. Adami Bohorizh. Vsaki jazik spoznati hošte Boga .... Vsaki jezik bode Boga spoznal. Omnis lingua confitebitur deo. Rim 14. Vitebergae 1584. 8°. 186+66.

Predgovor[3]) je namenjen sinom štajerskih, koroških, kranjskih plemenitašev in govori o važnosti in prostranosti slovanskih jezikov, dasi precej pretirano, razlaga imena poprej slovanskih krajev in

[1]) Šaf., 16. — Fekonja, Početki 107. — Th. Elze, Die slov. prot. Ges. 29.
[2]) J. Marn, Jez. XXI. 8—10.
[3]) Prevel J. Marn, Jez. XXI. 59—68.

mest, omenja s hvaležnostjo svojega učitelja Melanchthona, se spominja slavnih rojakov, n. pr. Žige Herbersteina, in priporoča temeljito učenje slovenskega jezika.

V slovnici rabi člen, razločuje tri sklanjatve; *ta oča*, *ta mati*, *tu pismu*; tri vrste glagolov: *sekam, pišem*, *ljubim*; posebno obširno razlaga glasoslovje.

Poznejši slovničarji so daleč zaostali za njim. O slovnici njegovi govoré obširno: Dobrowsky, Slavin 19—39. — Kop., 38—48. — Šaf. 53.

Skrbno je sodeloval pri sv. Pisma posameznih delih, n. pr. Jezus Sirah, Salom. Pripuvisti, Pentateuch, posebno pri Dalmatinovi bibliji, in vmestil: »Ena druga Otročia Peisam, kadar se z' jutra gori vstane id.« v knjigi »Ta celi Catehismus«[1]) id. v' Bitembergi 1584, 241—7.

Felicijan †Trubar[2]),

mlajši sin Primoža Trubarja, porojen v Kemptenu okoli l. 1553., se je učil kot gojenec v kneževem zavodu, leta 1580. predikant v Ljubljani, l. 1591. postal pastor in superintendent nemškim in slovenskim Lutrovcem, 1594. tudi za vse Nemce na Kranjskem, bil pregnan 1598. l. iz Ljubljane in iz vseh avstrijskih dežel, se je skrival (potikal? Marn) nekaj časa po gradovih na Slovenskem; konečno je postal pastor v Grünthalu.

Zaslužen je za slovensko slovstvo v tem obziru, da je oskrbel izdajo knjige:

HISHNA / POSTILLA / D. MARTINA LV- / THERIA, id. glej ves naslov str. 106 te knjige.

Nemški predgovor je pisal Felicijan Trubar. Nato se pripoveduje, kako veliko dobroto je Bog skazal Slovencem, da imajo poleg drugih narodov tudi oni vse sv. pismo prevedeno. Potem se pripoveduje, da je to postilo poslovenil oče Trubar, da jo je pa s Felicijanom v Škocijanu zraven Turjaka pregledal in revidiral Andrej Savinic, 1595.

Skrbel je tudi, da se je na novo izdala Dalmatinova Molitvenica in Pesmarica, Snoilšakov prevod Lutrovega katekizma.[3])

---

[1]) Šaf. 78.

[2]) Th Elze, Superintendent str. 52—59. — Idem, Die Universität Tübingen str. 70. — Idem, Die slov. prot. Ges. 34. — J. Marn, Jezič. XXI. 11. — Fekonja, Početki v Lj. Zv. 1886, 232.

[3]) Th. Elze, Die Universität itd. l. c.

Janez Tulščak.[1])

L. 1559. je deloval kot propovednik nove vere in je bil v Metliki leta 1561. dobro znan kot »gospod Janez«; l. 1561. postal je zraven Juričića deželni propovednik v Ljubljani, kjer se je oženil; l. 1562. došlo je cesarsko povelje, naj se dene v zapor; v nastopnem letu bil je zopet na svojem mestu. Bil je strasten in tako svojeglaven mož, da je izgubil svojo službo. Odlikoval se je za časa kuge, izdal je tudi molitvenik; radi tega so ga izbrali v deželno delegacijo, da pregleduje Dalmatinov prevod svetega pisma, imenovali ga tudi deželnim propovednikom; v tej službi bil je umirovljen l. 1589. in je umrl okoli l. 1594.

Izdal je:

Kerſzhanske[2]) LEIPE MOLITVE SA / vſe potreibe ino Stanuve na vſa- / ki dan skusi ceil Tiedan, poprei v Bu- / kowiskim inu Nemſhkim Jesiki sku / si Jansha Habermana piſſane, Sdai / pak tudi pervizh v Slouenſzhino ſtolmazhene / Skusi / Jansha Tulſzhaka V LUBLANI / Skusi Jansha Mandelza v tim / Leitu M. D. LXXIX / 8°. 131.

Posvečena je knjiga gospéma: Maria des Hrn Hansen Kosls zu Kalten Brun und Ganabitz Ritters Ehegemahl vund Margreth des Hrn Georgen von Rain zum Starmal (Stermol) auch Ehlichem gemahel beyde geborne Paradeyserin Schwestern.

Nemški predgovor obsega dve, slovenski osem stranij, potem sledi kazalo na treh in tekst na 131 stranéh.[3])

---

[1]) P. J. Šafařik, 15, 140. — Jos. Marn, Jezič. XXI. str. 10. — P. pl. Radics, Kres V. 568—72.

[2]) Baumgarten, Nachrichten von merkwürdigen Büchern, Halle 1753. III. 475. — Kopitar, Gramm. 449. — Šafařik, I. 140. — A. Fekonja, Početki id. Lj. Zv. 1880, 232.

[3]) Izvod te knjige shranjuje se v knjižnici kopenhagskej; temu izvodu privezani ste knjigi:

TA ZELI / CATEHISMUS, ENI / Psalmi, inu tih vegshih Gody / Stare inu Nove Kerſzhanske Peiſme od Truberia, S. Krellia / inu od drugih sloshene, Sdai / supet na nou popravlene i / nu sveliku leipimi Duhou / nimi Peiſni pobulshane / V LUBLANI / M. D. LXXIX, (glej str. 121 te knjige) in:

SALOMO / NOVE PRIPUVVISTI / tu ie kratki leipi inu vſem ſtarim inu mladim Ludem / potrebni / navuki, ſkusi Juria Dalmatina / v Slovenſshino tol / mazheni. Proverb. 1. 9. Timor Domini initium sapientiae. V LUBLANI. M. D. LXXX. Vse te knjige tiskal je Mandelc.

Protestantovske cerkvene pesmi.[1])

Trubar je takoj iz početka spoznal veliko moč, ki jo ima pesen na človeško srce; radi tega je koj v prve svoje knjige vplel nekaj pesmic (glej spredaj Abecedarium in Catechismus).

To je vplivalo tudi na druge reformatorje, da so se poskusili v tej stroki, n. pr. Matija Khlombner, Gregor Vlahović, Jurij Juričić, Jurij Zvečić, Matija Živčić in drugi.

Khlombner je bil l. 1529. deželni pisar, v letih 1548—49. v službi na kranjskem vicedomskem uradu, je leta 1561. izgubil vse deželne službe in bi bil moral l. 1564. v ječo, kar se pa ni zgodilo.

Prišel je na glas, da je zelo boječ, in mislil je, da je Trubar razširjal to neugodno mnenje o njem; zato mu je bil potem za vselej nasprotnik.

Vlahović iz Metlike, prijatelj Khlombnerju, je l. 1559. v Metliki razširjal protestantovstvo in je moral zato mnogo prestati. Ker ni razumel ne nemški ne latinski, se je osobito naslanjal na Trubarjeve knjige. Hrvatski ban grof Peter Erdödy podelil mu je l. 1562. proštijo bratovščine Božjega telesa v Metliki, katero je odstopil za letnih 24 gld. Dasi mu je ljubljanski škof prepovedal vso škofijo, propovedoval je l. 1567. v Novem mestu, dobil l. 1570. letno plačo (80 gld.) od kranjskih stanov, propovedoval je v Brežcah, podpisal l. 1580. formulo Concordiae in je umrl l. 1581.

Juričić, (Jurij Kobila)[2]), Hrvat iz Vinodola, je bil poprej katoliški duhovnik in je v Ljubljani propovedoval l. 1558. v »Nemški hiši« v protestantovskem smislu; to mu prepové generalni vikarij Škofic. Zato so mu stanovi l. 1561—62. v Trubarjevi odsotnosti odkazali evangelsko Elizabetsko cerkev. L. 1562. je pomagal Ungnadu v Urahu, l. 1563. propovedoval je v Ljubljani in v Kamniku, bil l. 1565.

[1]) Th. Elze, Die slovenischen protestantischen Gesangsbücher des XVI. Jahrhundertes. Venedig, Verlag des Verfassers 1884, 8, 38.

[2]) Sodeloval je pri knjigi: Postilla . . . . . od Joan. Spangenberga (skusi Sebastjana Krella V Lublani 1578, in pri prevodu »Novega zakona« na hrvatski jezik. Anton Dalmatin in Stepan Istrianin. V Tibingi 1563. — O Juričiću sploh: Valvasor, II. 434. — Schnurrer, Slav. Bücherdr. 54. — Pohlin, Carn. 29. — Kop., Gramm. — Metelko, Gr. Lehrg XXI. — Šaf., 14, 16. 156. — Joh. Georg's Schellhorn's Ergötzlichkeiten aus der Kirchenhistorie III. 1764, 806—11. — Lj. Zv. 1881, 776. — A. Fekonja, Početki id., Lj. Zv. 1886, 2, 32. — Th. Elze, Die slov. prot. Ges. 6—7.

drugi dijakon v Ljubljani, leta 1574. vojaški kapelan, umrl pa 26. oktobra leta 1578.

Ti možje in njih prijatelji so začeli prelagati cerkvene pesni na slovenski jezik; Khlombner jih je pa zbiral in jih l. 1561. pokazal Trubarju vrnivšemu se iz Nemčije; Trubar jih radi pomanjkljivosti ni odobril, češ, boljše so dobre latinske ko slabe slovenske. Vender se je glas raznesel o teh pesnih, in župnik Weiksler je Khlombnerja prosil zanje. Pošlje jih torej Khlombner po Juriju Zvečiću in Juriju Juričiću, ne da bi Trubar kaj vedel o tem, Ungnađu, ki jih natisne z naslovom:

ENE DVHOVNE / PEISNI[1]), KATERE SO / SKVSI PRIMOSH TRVBERIA VTA / ſlouenſki yeſik i ſtolmazhene, inu vshe / ſeday k drugimu maly / drukanu (!) / Sa leteimi ye tudi en drugi deil kerſzhankih peiſni. Geiſtliche Lieder in der Win- / diſchen Sprach. / Sampt andern zugethanen Pſalmen vnnd Chriſtlichen Liedern, wölche von ettlichen / guttherzigen Chriſten, auß der deutſchen Sprach in die Windiſche verdolmetſcht, / ſo hernach ein im andern theil di- / ſes Büchleins gefunden worden / EPHESIEM 5. / Gouurite mei ſabu od teih Pſalmov inu duhovnih peiſni, inu duhovne peiſni / puite temu goſpudi notri va / shem ſertzi etc. / * / . V TVBINGÆ / . 1563.

Pesmarica ima 205 stranij in sestoji iz dveh delov; v prvem delu do strani 38. se nahaja sedem Trubarjevih pesni; drugi del ima ta-le naslov: ENE DVHOVNE / PEISNI INV NIKI- / TERI PSALMI, KER SE SKVSI VSE / leitu vkershanski Cerkui poio, ketere so ſe- / dai na peruitzh ſcuſi nekatere brumne ker- / shenike, is Nemskiga piſma, V ſlo- / ueinski ieſik iſtolmazhene / inu drukane. // Der ander theil der Windiſchen / Pſalmen vnd geiſtlichen / Liedern. / COLOS. III. Vzhite inu opominaite ſemi ſabe, ſtemi Pſalmi, shual- / nimi inu duhounimi lepeimi peiſnami, / inu puite timu Goſpudi nom / vashih herzeih. / (!)

Na str. 40 je »EN KRATEK REGI / ſter«, potem od strani 41. do 204. je šestdeset pesnij, ki se nanašajo na stvarjenje, veroizpovedanje, očenaš, krst, obhajilo id.; pri nekaterih so navedene prve besede nemških napevov, po katerih se imajo peti, n. pr. »Der Tag der ist so freundenreich«. Pri 25 pesmicah stojé začetnice imen pisateljev, n. pr. G. J. (= Georg Juričić, 8 pesmic). (P. T. Trubar 1;

[1]) Th. Elze, Die slov. protest. Ges. 10—11.

»Oče naš« v vezani besedi iz Abecedarija leta 1555). L. Z. (Lukas Zweckel[1]) 3); H. K. (morda Hans Kiesel[2]) 12 p.); G. R. (morda Kaspar Rokavec[3]) 1 p.); brezimenske pesni so nekatere morda Khlombnerjeve.

V pesmarici pa je bila tudi ena pesen, v kateri so se zasmehovali katoliški duhovniki; to je jako neugodno dirnilo Trubarja in kranjske stanove. Trubar je sicer sam želel primerno in dobro urejeno pesmarico, pa vender je imel zdaj mnogo drugega potrebnejšega dela, prirejal je namreč cerkveni red; vsled povelja nadvojvode Karola moral je l. 1565. zapustiti Kranjsko za vselej. Ko se je nekoliko udomačil in izdal »Psalter« in konec drugega dela novega zakona, je začel zbirati, popravljati in pomnoževati stare in nove slovenske cerkvene pesni in jih je dal natisniti z novimi sekiricami z dopisom gospodu plemenitašu Juriju Kiesel-u l. 1567. Leta 1570. se je pesmarica natisnila na novo.[4]) Dozdaj se še ni našel nobeden izvod teh izdaj; znana pa je tretja izdaja z naslovom: TA CELI / CATEHISMVS id., o katerem smo govorili pri Trubarju sub. 13.)

Sodelovali so pri tej tretji izdaji razven Trubarja še Krelj (10 pes.), Jurij Dalmatin (1), Luka Klinec (1), Trubar je prevêl te-le nemške: »Erhalt uns Herr, bei deinem Wort«, »Komm, heiliger Geist«, »Nun bitten wir den heiligen Geist«, »Gott, der Vater, wohn' uns bei«, »Mitten wir im Leben sind« in 2., 14., 15., 82., 83. in 128. psalm.

Za vzgled bodi četrta kitica Kreljevega prevoda nemške pesni: »Verleih uns Frieden«.

Satu te vsi sdaj prossimo,
De vsi tudi bodemo
Resheni skusi tvoje roke
Tebi dali zhast ter hvalo,
Vselej ter vekoma.

Krelj je bil med tem umrl, Trubar in Dalmatin sta dalje zlagala pesni; sad tega truda je bil: Try Duhouske Peifsni. /

[1]) L. Zweckel je bil trgovec l. 1561., ud ljubljanskega starešinstva, bližni sorodnik Trubarjev. — Th. Elze, Die slov. prot. Ges. 12.

[2]) Je bil l. 1563. vojaški blagajnik na hrvatski in primorski granici, pozneje cesarski svètnik, kranjski deželni upravnik, vitez.

[3]) L. 1547. vikarij pri stolni cerkvi ljubljanski, zapustil l. 1548. s Trubarjem Kranjsko, bil l. 1559—62. protestantovski propovednik v Kranju.

[4]) Th. Elze, Die slov. prot. Ges. 18.

V TI ENI, IE TE / CINQVE (?) BOSHYE / SVPER NEE SOVRISHIKE, TOSH / ba inu Molitou. Vti drugi inu trety ſe vuzhi inu / praui od prida inu dobrute Chriſtu- / ſeuiga Goriuſtanena inu hoienia / Vnebeſſa. Od Primosha Tru- / beria vnega vnuuizhni dol / gi teshki bolefni slo- / shene. // PER TIM SO ENI PSAL / mi inu ena Boshizhna peiſſen, od Ju / ria Dalmatina inu Jansha Shvvageria, tolma- / zheni. Ettliche Geiſtliche Geſäng / zuvor nicht gedruckt. V TIBINGI. / M. D. LXXV.

Pesmarica ima šestnajst stranij in obsega tri pesmice od Trubarja, štiri od Dalmatina, dve brez imena pisateljevega in eno od Ivana Švajgerja. Vse te pesni so prešle v četrto izdajo »Pesmarice«. Dalmatinov prevod psalma XLVI: »Deus noster refugium«. (Ein' feste Burg) navaja Th. Elze, Die slov. prot. Ges. 23.

Dalmatin in Jurij Kiesel sta naganjala Janeza Mandelca (Hanns Mannel), da je leta 1575. v Ljubljani ustanovil tiskarno, kjer se je tiskal:

PASSION / TV IE BRITKV / TERPLENE, INV TVDI. / Tu zhaſtitu od ſmerti vſtaiene, inu / v Nebu hoiene, Naſhiga GOSPVDI Jesuſa Chriſtuſa, is vſeh ſtirih / Evangeliſtou sloshenu: Sred eno / potrebno Pridigo: inu eno Peiſno, vkateri ie Ceil Paſ-ſion sapopaden. / (Majhna arabeska). Der gantze Paſsion, auß allen, / vier Euangeliſten, in die Win / diſche ſprach verdolmetſcht / Durch M. Georgium Dalmatinum, / E. E. Landſchafft in Crain / Predicanten. // DRVKANV VLVBLANI. / Skusi Jonanneſa Mandelza. / 8°. 107 str.

Naslov in troje v pasijon vtiskanih lesorezov so lepi; na drugi strani naslovnega lista se nahaja Eſa. 53. »On (Christus) ie sa nashiga pregreſhenja volo rajnen . . . ali Gospudi je nas vſeh grehe na nega vergal id.« Str. 2—5 ima nemški dopis gospodu Ahaciju plemenitemu Turjaškemu, kjer pripoveduje, zakaj da je prevel pasijon, namreč: »seinem Vaterlande zu dienen«; datovan je predgovor 12. marcija leta 1576. Str. 6—27 ima slovenski predgovor; str. 27 *b* in 28 sta prazni; pasijon sega do str. 32 *b*; od tam do str. 43 se razteza »Tu zheſtitu od smerti vstaiene«. — Str. 44 začenja: »Ena leipa in potrebna pridiga« . . . . do str. 63. — Nastopnih šestnajst stranij, čijih dve sta prazni, se po tisku razločuje od poprejšnjih in ima naslov:

PASSION / IS VSEH STIRIH / EVANGELISTOV VLETO / Peiſsen, od Juria Dalmatina, sdai peruizh / sloshen, vti vishi

kakor ta Nembshki. O / Mensch bewein dein Sünde groß. / Ali kakor ta ſlovenska peiſsen: / Sveti Paul venim liſti // (Arabeska). DRVCANV VLVB / lani Skuſi Joanneſa Man- / delza. M. D. LXXVI.

Pesen ima trideset kitic po dvanajst vrstic in se je tudi ponatisnila v četrti izdaji slovenske pesmarice.

Ne dolgo potem izide:

TA PERVI / PSALM SHNEGA / TRIIEMI ISLAGAMI / Htroshtu vsem kerszhenikom, kir od Turkou inu Papeshnikou sijlo terpé, De ſe v ti nih praui Veri ne sblasnio inu od nee / ne pado. // Psal. 1. / Novit Dominus viam iuſtorum; at iter / impiorum peribit. // Der erſt Pſalm Dauids, mit dreyen Außlegungen, zum Troſt den / betrübten Chriſten, ſo von Turken vund Pa- / piſten verfolgt worden in Ge / ſangweiß geſtellt. // M. D. LXXIX.

Ta mala knjižica šteje samo šest listov (8°), obsega štiri pesmice (tri izlage 1. psalma) in večerno molitev Trubarjevo. Te izlage nanašajo se tudi na osobe, n. pr. na Polidora Merčenika = Polidorja pl. Montagnana, ki je bil prošt v Ljubljani, župnik v Žalcu, potem na Krškem in konečno prošt v Novem mestu, in na Matijo Mercino, župnika v Kranju in Kamniku; oba sta ostro postopala proti protestantom.

Nato je prišla na svetlo četrta izdaja pesmarice z naslovom:

TA CELI / CATEHISMVS[1]), ENI / Pſalmi, inu tih vegshih Gody / Stare inu Nove Kerſzhanske / Peisni od P. Truberia, S. Krellia / inu od drugih sloshene. Sdai sopet na novo popraulene, i- / nu sveliku leipimi Duhou / nimi Peiſni pobul / shane. (Arabeska) VLVBLANI. / M. D. LXXIX.

Ta izdaja v 12° ima 12 listov, 177 štetih in tri neštete strani. List 2—6 obsega nemški dopis plemenitašu Juriju Kieselu, list 7 do 12*a* slovenski predgovor iz l. 1567; str. 1—177 tekst; str. 177 do 80 abecedno kazalo pesnij, kojih je 62; Trubarjevih je 27; Kreljevih 11; Dalmatinovih 17; po jedna Klinčeva in Švajgerjeva; štiri stare in ena brez imena zlagateljevega.

L. 1584. je bilo plodovito za slovensko slovstvo; razven Bohoričeve slovnice in Dalmatinovega molitvenika: »Karszhanske id.« je zagledala beli dan peta izdaja pesmarice z naslovom:

---

[1]) Se nahaja v Kopenhagnu.

TA CELI CA- / TEHISMVS [1]), ENI / PSALMI, INV TEH / VEKSHIH GODOV, STARE / inu Nove Kerſzhanſke Pejſni / od P. Truberia, S. Krellia, inu od dru- / gih sloshene, inu s' doſtimi lepimi / Duhounimi Pejſni pobul- / ſhane. / Coloss. 3. / Verbum Christi habitet in vobis abundanter: / in omni sapientia, docentes et commonentes / voſmetipsos in Pſalmis & Hymnis & Canticis / ſpiritualibus, in gratia canentes in cordibus ves / tris DEO. // v BITEMBERGI / ANNO M. D. LXXXIV.

Ta jako lepo urejena knjiga v 8° ima 16 listov, 275 štetih in pet neštetih stranij, obsega 79 pesnij z 61 napevi in 15 lesorezi; ti imajo znak 4± in letnico 1551.

Nemški dopis gospodu Juriju Kieselu ni Trubarjev iz l. 1567. nego Dalmatinov in pripoveduje, da je Trubarjeva pesmarica prinesla mnogo dobrega sadu in odpravila marsikatero nepošteno pesen in poučila dosti kristijanov, ki so zdaj Bogu hvaležni za to. Nato sledi slovenski predgovor. Število psalmov se je pomnožilo na dvajset; enajst novih je pridejal Dalmatin, enega je prevel Adam Bohorič.

Bržkone se je dosti izvodov natisnilo, ker je preteklo 11 let, predno je pošla ta pesmarica. V tem so pomrli Trubar leta 1586., Dalmatin l. 1589. in Spindler l. 1591., ki je bil superintendent za vso evangeljsko cerkev na Kranjskem; po njegovi smrti so za slovenski del imenovali leta 1594. Felicijana Trubarja, sina Primoža Trubarja. Poleg drugih knjig (glej: Felicijan Trubar) je oskrbel tudi novo pesmarico z naslovom:

TA CELI / CATEHISMVS, ENI / PSALMI, INU TEH VEK- / shih Godou stare inu Nove Kerzhanſke / Pejſni, od P. Truberja, S. Krellia, Jurja Dalma- / tina inu od drugih sloshena inu s' do- / ſteimi leipimi Duhovnimi Pej / ſmi pobulſhane. / * / COLOSS. III. Verbum Christi habitet in vobis abundan- / ter: in omni sapientia, docentes & commonentes / voſmetipſos in Pſalmis & Hymnis & Canticis / ſpiritualibus in gratia canentes in cordibus ve- / ſtris DEO. / (arabeska) / TIBINGI / Skusi Georga Gruppenbacha / Anno 1595. /

Ta pesmarica obsega v 12° 24 neštetih, 455 štetih stranij, 103 pesmice z 69 napevi, nemški dopis Juriju plemenitemu Kieselu,

[1]) Se nahaja v knjižnicah v Ljubljani, v Monakovem, v Draždanih, v Berolinu in v Londonu.

potem slovenski predgovor, nato od str. 1—455 pesni, med temi jih je zložil ali prevel Marka Kumprecht sedem[1]), Janez Snoilšik dve.[2])

Ostali katekizmi iz protestantovske dôbe.[3])

1. Uže poprej kratko omenjena »Otrozhia / Biblia. // Ein Handtbüchlein, / darinn ist unter anderen der / Catechismus von / fünfferspra- / chen. Regenspurg, Burger 1566« v 8'' obsega 66 listov; na koncu je lesorez od Hansa Scheuffelina. Pisan je katekizem in slavonischer (? slovenischer), deutscher, lateinischer, italienischer und böhmischer Sprache. V slavonskem (!) jeziku so: »Regulae vitae christianae. Antitheses Papisticae et Evangelicae fidei.«

Tako navajajo naslov L. Rosenthal, Antiq. katal. XXXIX, str. 103, štev. 895 in njegov Katalog 55, (Bibl. Slav. V.) str. 16, št. 243. — Kukuljević, Bibliogr. Hrvatska, Zagreb 1860, št. 1355 in Mittheilungen des hist. Ver. für Krain 1862, str. 11.

2. Catechesis Slavica (Seb. Krelj) je bržkone spis: „Summe christlicher Lehre", kateri je Krelj l. 1863. po Mat. Khlombneriju poslal Ungnadu v Urah. Rabil se je ta katekizem v drugem oddelku prvega razreda deželne šole v Ljubljani. (Th. Elze; Die Superintendenten id. str. 37; — — Die slov. prot. Katechismen des XVI. Jahr., Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte id.)

3. Catechismus Germanicus et Sclavonicus. Dalje o tem katekizmu ne znamo ničesar, kakor to, da se je leta 1584.

---

[1]) M. Kumprecht iz Ljubljane je pohajal l. 1577—82. protestantovske šole v Gradcu, od l. 1582. v Strassburgu, l. 1588. predikant v Ljubljani, bil v dveh vojskah proti Turkom vojaški kapelan, pregnan l. 1598., pa po deželnih stanovih gmotno odškodovan.

[2]) Janez Snoilšik, iz Ljubljane, je za rana izgubil očeta in šel l. 1583. z Ad. Bohoričem v Wittenberg, se šolal v Schulpforti in Wittenbergu, l. 1588—90. učiteljeval na deželni šoli v Ljubljani, nadaljeval svoje študije v Jeni, leta 1592. predikant v Ljubljani, l. 1594. šolski in cerkveni nadzornik, iz Kranjske pregnan, šel na Hrvatsko k grofu Juriju Zrinjskemu, se vrnil na Kranjsko, zbežal v Tübinge, l. 1602—9. učiteljeval v Sonntheimu, l. 1609—15. predikant v Hernalsu pri Dunaju, umrl leta 1617. Raupach, Evang. Oesterreich III. 329 — Presbyteriologia Austriaca 170. — Th. Elze, Herzogs Real-Encyklop. XXI. 372.; Die slov. prot. Ges. 36. — Šesta izdaja pesmarice se nahaja v lic. knjiž. v Ljubljani.

[3]) Th. Elze, Die slovenischen protestantischen Katechismen des XVI. Jahrh. (Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Oesterreich. Wien 1893, 97—100.)

rabil v deželni šoli v Ljubljani, in da ga je natisnil Mandelc v Ljubljani. (Dimitz, Gesch. Krains III, 192. — Saf. I. 115. — Th. Elze, v zgoraj omenjeni razpravi.

Važna in bolj znana pa sta naslednja dva katekizma:

4. TA KRATKI / VVIRTEMBERSKI / CATECHISMVS, ALI / ty potrebniſhi ſhtuki / prave isvelizhanſke Vere, sred enimi krat- / kimi vſakdaj- / nami molitvami inu Hiſh- / no Tablo. // Johan Brentzen Catechiſmus / Windiſch. // Marc. 10. / Puſtite Otrozhizhe k'meni pryti, inu ym ni- / kar nebranite: Sakai je krajleſtvu / Boshje. // VVITEBERGAE / Excudebant Hæredes Johan. Cratonis, / Anno 1585. /

Ta knjižica v 8⁰ ima 24 zaznamovanih stranij in obsega tudi kratke molitvice in hišno tablo. Drugi list ima pravopis in kratek abecednik; v knjižici se nahaja osem lepih lesorezov; na listu *B 4b* je natisneno: »Koku ima en karszenik vjutra inu vezher Boga sahvaliti in ſe njemie porozhiti«. Bržkone je Benedikt Pyroter, učiteljski sin iz Ljubljane, ki je bil l. 1585. v Wittenbergu, provzročil tisk tega katekizma; priredil ga je morda Jurij Dalmatin.

5. KATE- / CHISMVS DO- / CTORIA MAR- / tina Luthra. // SRED NEKOTE- / RIMI VPROSHNA- / mi, kakor bodo teiſte v'ti Karſhanski / Cerqui v'Syrendorffi, v'dulaj- / nim Oeſterrejchi dir- / shane. // ISLOSHEN SKVSI / PHILIPPA BARBA- / ta, etc. v'Nemſhkim / Jesiku. // SDAI PAK SNOV / Tolmazhen na Slovenski ali / Krajnſki jesik, / SKVSI // Jansha Snoilſhika. / DRVKAN v'TIBINGI, SKVSI / Georga Gruppenbacha. / Anno 1595.

Naslov je v olepšanem okviru; 1., 2., 5., 6., 11., 15., 19. in 20. vrsta so rudeče. Str. 1—4 obsega predgovor Cyriaka Spangenberga; str. 5—43 dopis propovednika Filipa Barbata: TEI DOBRV- / ROIENI GOSPEI, / Goſpej Vrſhuli od / Zelkinga / v Syrendorffi id. rojeni od / Praga, id. moji gna- / dlivi Goſpej, inu / Botri /; v Syrendorffi ta 3. Maja, M. D. L. XXII. V. G / Podloshni / Philippus Barbatus / Gerlicus, Pridigar. / — Str. 44 je prazna; str. 45(—181) Lutrov katekizem v šestih delih: str. 182(—185) TA IVTROVI / INV VEZHERNI / SHEGEN. KOKV EN / HIſhna Ozha ima ſvojo Dru- / shino s' Jutra inu v' Ve- / zher vuzhit mo- / liti. - Str. 186 (do 193) MOLITVE id.; str. 194(—210) HISHNA TABLA id. Na zadnje je kratka pesmica, ki jo objavimo drugod.

Filip Barbatus (Bartmann) je bil iz Geroldshofa na Frankovskem doma, se je učil v Würzburgu in v Lipsiji in je prišel vsled

povabila Krištofa pl. Zelkinga v Syrendorf na Nižje Avstrijsko. Po nadutem vedenju in po osobno strastnih spisih se je sprl celó sè svojimi verskimi somišljeniki. Uprl se je »Avstrijski cerkveni agendi«, natisneni l. 1572. Pri cerkvenem nadzorovanju l. 1580. se je uprl raznim naredbam, pa vender ga je ščitila vdova Uršula pl. Zelking. Ko je pa na prižnici raztrgal od deželne vlade uvedeni Gregorijanski koledar, je bil obsojen in izgnan iz vseh kraljestev in dežel cesarjevih.

To je bila zadnja knjiga protestantovske dôbe na Slovenskem, kakor prva natisnena v Tübingah.

Zanimljiv pa je ta katekizem[1]) radi tega, ker nahajamo v njem prve kali posvetnega pesništva, kajti na str. 110. ima v odgovor na vprašanje: »Kaj Doctor Luther od probiſhtva piše?« to-le pesmico:

Tu ſo gviſhnu dobri Moshje,
 Kir se k' eni Sheni drushè.
Ta Shena je vredna zhaſti,
 Kir ſvoiga mosha nepuſti.
En Mosh ima rad potèrpit
 Sheno sa Svinjo neimit.
Shena mora saſtopna bit
 Moshke navade. ſe vuzhit.
Taku bode Bug gnado dal,
 De nym bo Sakon dobru djal.

On bo branil de nym Hudizh,
 S' kunſhtjo nebode ſkodil nizh.
Ta Mosh more ſam Hlapèz bit,
 Zhe hozhe Hiſhi proustourit.
Goſpodinja sa Deklo ſtuj,
 Zhe hozhe ſhaffat ta prid ſvoj.
Drushina ta nizh nesposna,
 Koku ſe pohiſhtvu rouna.
Satu kir nizh ni laſtniga,
 Nebodi ſhe kai pridniga.

Kajkavski pisatelji.

Kakor se je omenilo v staroslovanski dôbi, je ozemlje Slovencev bilo takrat bolj razširjeno kakor zdaj; stanovali so skupoma tudi v sedanji Hrvatski in v južnozapadni Ogrski; za časa obrskih in turških vojsk je mnogo Hrvatov pribeglo iz Dalmacije do srednje Save in Drave[2]) in se tam naselilo. Vsled tega sta se tam križali slovensko in hrvatsko narečje, iz česar je nastala »kajkavščina«; ljudje, kateri govoré to narečje, nazivajo se »Kajkavci«. Ime prihaja od vprašalnega zaimena *kaj*? Štokavci, Čakavci se imenujejo tisti,

[1]) Tega katekizma se je natisnilo 500 izvodov,

[2]) Kajkavščino govoré prebivalci varaždinske, zagrebške, križevaške županije in nekaj v Medjimurju. Treba je potegniti črto od Drave pri Pitomači nad Virovitico mimo Belovara in Cirkvene, kraj Kapele do Lipoglave; odtod po Moslavini do sela Lonje in Jasenovca ob Savi; potem do Petrinje in Karlovca, nato k severozapadu prek Draganiča, Krašiča, okolo Žumberka, preko kranjske meje pri Dragi. — Jagić, Knj. I. 304. — Nekaj Kajkavcev je živelo tudi po saladski in samojski županiji.

katerim rabi za isti pojem *što* ali *ča*. Kajkavci so prebivalci varaždinske, zagrebške županije do Kolpe in križevske s polovico bivše varaždinske krajine in Medjimurja. To kajkavsko narečje je jako podobno našemu slovenskemu; zato ga imenujejo kajkavski pisatelji XVI. in XVII. veka prosto »slovenski jezik« in pokrajino »slovenski orsag« (= dežela). Kopitar, Miklosič in Jagić prištevajo tedaj kajkavščino k slovenščini, Šafařik, Pypin in večinoma Hrvati k hrvaščini.[1]) Ljudevit Gaj jih je v književnem jeziku združil s pravimi Hrvati, dočim so po državni upravi uže izdavna ločeni od Slovencev. Do leta 1835. tedaj smemo Slovenci kajkavske pisatelje uvrstiti v zgodovino naše slovstvenosti.

Na Ogrskem in v Zagrebu je stoletja vladala latinščina, — na Ogrskem celo v javnem življenju — in je gotovo tako mogočno vplivala na duševno gibanje v Kajkavcih, da je slovenščina jedva životarila pri božji službi. Razširjajoče se protestantovstvo vzbudilo je tudi pri njih narodni jezik, ker je bil najboljše sredstvo za novi nauk. Prvi oznanjevatelji Lutrove vere so se pri svojem delu ozirali sicer na vse južne Slovence, pa so vender prezrli Kajkavce, ker so morda mislili, da ti itak razumejo njih knjige.

Tudi v Kajkavcih je stan plemenitašev mnogo pripomogel, da se je jelo širiti protestantovstvo; premožna rodbina grofov Zrinjskih je imela mnogo posestev v Medjimurju, kjer je bilo središče kajkavskih protestantov. Mladi grof Juraj Zrinjski, sin sigetskega junaka Nikolaja, osnoval je v Nedelišču l. 1570. tiskarno za tiskanje protestantovskih knjig, katere je tiskal iz Alsó ·Lendve poklicani tiskar Rudolf Hofhalter.

M i h a l j B u č i ć,[2]) hrvatski plemič in župnik v Belici v Medjimurju, bil je prvi kajkavski pisatelj in je izdal: Kerztanski nauuk... Vu Nedelischu, med l. 1565. in 74, (katekizem za luterane). Prevel je prê tudi sv. pismo nove zaveze in sestavil več bogoslovnih del, o katerih zdaj ni sluha ne duha.

---

[1]) Pregovori, koje je objavil pl. Radics v Kresu l. 1882. (1. jun.) iz Megiserjeve knjige Paroemiologia, tiskane l. 1592. v Gradcu, niso slovenski nego hrvatski; glej: Lj. Zv. 1882, 562.

[2]) J. Marn, Jez XXI. 14—15. — Po Šaf. II. 355 je naslov njegove knjige: Kerstćanski navuk. — Kukuljević pravi, da je še napisal: »Katekizem za luterane« in delo z latinskim naslovom: Contra praesentiam Corporis et Sanguinis Christi Domini in Sacramento Eucharistiae. Obe knjigi l. 1573. v Nedelišću pri Rudolfu Hofhalterju. Ta dela so posvečena kralju Maksimilijanu. Ljubić, Ogledalo II. 516.

Meščan in beležnik varaždinski Janoš Pergošić »obrnol je na slovienski jezik« Verböczyjev ogrski zakonik: »Decretum, koteroga je Verbewczi Istvan diachki popissal, a poterdil gha ie Lafslou, koterie za Mathiafsem kral bil, ze vfse ghospode i plemenitih hotieniem, koteri pod Wugherfske corune ladanie fslisze, od Ivanussa Pergossicha na sslovinsshi jiezik obernien, stampan v Nedelischu leto nassegha zvelichenia 1574«, (Šaf. II. 348).

Tretji kajkavski pisatelj je Anton Vramec, doktor modroslovja, kaplan sv. Jeronima v Rimu, častni kanonik zagrebški in župnik »in Rain« (morda Brežice) in v Varaždinu, konečno župnik pri sv. Marku v Zagrebu.

Ljubić (Ogledalo II. 517) piše, da je izdal »Dielo o evangeljih za nedelje in praznike«; Kukuljević (Bibliografia hrvatska, Zagreb 1860, dio stran 178) misli, da je to dvojno delo, ker navaja sub št. 2062 »Postila svetih« naslanjaje se na Bedekovića Natale Solum. P. II. str. 126; sub št. 2063. »Prodečtva« naslanjaje se na Kerčelića Historia E. Z. p. 252. Poznejša raziskavanja so dokazala istinitost tega mnenja, samo da se knjigi navedeni z naslovom: »Prodečtva« ne more natančno določiti naslov; na zadnjem listu te knjige stoji: STAMPANOV SZLOBODNOM KRALEVOM VARV Varafdine po June Manline M. D. LXXXLI. Prvi del ima naslov: POSTILLA VESZDA Z NOVICH ZPRAVLENA SZLOvenfzkim iefzikom po godoune dni, na vfze leto, PO ANT. VRAMCZV SZ. Pisma Doctoru. Pfalm 118. Domine gressus meos dirige. STAMPANO V SLOBODNOM Kralievom Varaffu Varafdinu M. D. LXXXVI.

Listov je bilo kakih 116 do 118. V knjigi se nahaja mnogo aoristov in imperfektov.

Zastopal je Vramec zgodovinsko stroko izdavši knjigo:

> Kronika kratka s szlovenzkim jezikom zpravliena v Lublane po Ivane Manline leta 1578. in potem zopet tiskana istega leta 1578.: Kronika veszda z novick zpravliena Kratka Szlovenzkim iezikom po D. Antolu Pope Vramcze Kanouniku Zagrebechkom. Ps. 118. Domine gressus meos dirige. Stampana v Lublani po Ivane Manline leto 1578. 4⁰. Listi IV in 65.

Pravopis je ogrski: *z* = *z*; *ž* = *s*; *s* = *z*; *sz* = *ss*; *š* = *s*; *fs* = *ss*; *c* = *cz*; *č* = *ch*; *sch* = *šč*.

Za vzgled bodi nekaj stavkov: Huni ali Vogri velika vnosina drugoch v Panoniu ali Szlouenzku zemliu iezu dosli . . . . . 928. Heneti, kize Zloueni imenuiu, pobieni iezu ouo ureme na Niem-

czech .... 1488. Ferdinandus Kral vchini na Horuateh i na Szlouenich Bana knesa Miklöousa Zrinskoga 1545.

Hieronymus Megiser[1]), porojen v Stuttgartu, šolal se je v Tübingah, kjer je postal magister l. 1577., potem je šel v Padovo učit se pravoznanstva, zasebno podučujé dva štajerska plemenitaša (Stubenberga); l. 1590—91. je opravljal službo ravnatelja evangeljske deželne gimnazije v Celovcu. Vrnivši se na Nemško je postal učitelj zgodovine v Lipsiji in umrl l. 1616. na potovanju v Linc.

Bil je zgodovinar nadvojvodov in stanov avstrijskih. Njegove službe so ga dovele na to, da se je učil tudi slovenščine; pečal se je z našim jezikom morda najbolj kot ravnatelj v Celovcu, kajti v njegovem slovarju, ki ga takoj imenujemo, se nahaja posebno mnogo koroških besed. Slovar *A* ima ta-le naslov:

Dictionarium quatvor lingvarum, videlicet Germanicae, Latinae / Illyricae (quae vulgo Sclavonica appellatur) et Italicae sivae Hetruscae. Auctore Hieronymo Megisero. Graecii Styriae. Anno 1592. 8°.

Nekoliko besed bodi na ogled: *Ancker, ankora, železna mačka,* Carn. *sidro.* — *Dichter,* zmišlavec. — *Ehr, čast,* Carn. *slava. dyka.* — *Fraw, gospá,* Carn. *frava.* — *Freventlich, prešern.* — *Jungfraw, dejčla, divica, divojka, gospodična.* — *Keller, kelder,* Carn. *pivnica, kliet, konoba,* — *Rot, erdeč, čerben.* — *Schifferlon, brodovina,* Carn. *mornarina.*[2])

Pridejana je tudi kratka slovnica sè sklanjo in spregali: *Ta Gospud. Ta gospa. Ta oča. Ta mati. Ta dober, ta bulši, ta nar bulši. Jest Ti. Leta. Taisti. On. Kateri. Jest sem. Jest imam. Jest lubim. Čem ali očem. Imam, veim. Pišem, hodim.*

Drugo delo je: Thesaurus Polyglottus: vel Dictionarium Multilingue: ex quadringentis circiter tam veteris, quam novi Orbis Nationum Lingvis, Dialectis, Idiomatibus et Idiotismis, constans... ab Hieronymo Megisero. — Francofvrti ad Moenum 1603. 8° A—L. str. 1—872. M—Z. str. 1—751.

O slovanskem jeziku pravi, da je razširjen daleč po Evropi in Aziji, da ima dvajset narečij; da so sicer najimenitnejši jezici hebrejski, grški in latinski, da se pa nemškemu in slovanskemu jeziku ni treba umikati tem trem starim jezikom gledé na bogastvo.

[1]) Th. Elze, Die Universität. str. 13. — Šaf., Gesch. I. 17. — J. Marn, Jez. XX., XXI. 15—19. — A. Fekonja, Lj. Zv. VI., 233—34.

[2]) Vzglede iz obojih del navaja Marn, Jezič. l. c.

Tretja knjiga ima naslov: Annales Carinthiae, Das ist Chronica des Löblichen Erzhertzogthumbs Khärndten (Noricum Mediterraneum) .... durch Hieronymum Megiserum Co. P. Caesareum, Weiland Ertzherzogen Carls zu Oesterreich Historiographum Ordinarium: Nun aber Churfürstl. Sächs. bestellten Historicum vnd Extraord. Professorem zu Leipzig. Gedruckt zu Leipzig durch Abraham Lamberg. Im Jahre 1612. 8°. XX. I. S. 1—955., II. 956—1795.

Ta knjiga zanimlje nas Slovence radi tega, ker razpravlja našo zgodovino; opisavši ljudi in vladarje, običaje, mesta, trge, gradove, samostane, gore, doline, jezera, reke, imena in grbe duhovskih in deželnih veljakov pripoveduje, da na Koroškem skoraj ni kraja ne mesta, kjer bi se ne govorila dva jezika, slovenski in nemški. Razlaga pagansko dôbo slovenske zgodovine, govori o Cirilu in Metodiju, o cirilici in glagolici, pa skoraj popolno molči o reformaciji,[1]) možno radi tega, da bi se mu ne očitalo enostranstvo.

Razvidi se, da je knjiga blizu tako uravnana, kakor Valvasorjeva: Ehre des Herzogthums Krain.

C. Katoliška dôba.

1. Splošni zgodovinski pregled.

Ko se je bila začela protireformacija in so ves pouk v roke dobili jezuvitje, pokazali so se nasledki tega preobrata v njihovih gojencih. Rudolf II., brat Matije, je vladal samo sedem let (1612. do 19.) in ni ne od ogrskih, ne čeških, ne avstrijskih stanov dobil dovolj pomoči proti Turkom. Priletan in brez otrok posinil je nadvojvodo Ferdinanda iz štajerske panoge, kateri je od Karola podeljene pravice zopet vzel stanovom v svojih dedovinah. Dasi je Čehom v Pragi in Ogrom v Požunu s prisego potrdil državljanske in cerkvene pravice, vender češki protestantje do njega niso imeli

[1]) Vnd were zwar auch von dieser Reformation nicht wenig zu schreiben, demnach durch dieselbige in den dreyen Landen vast groſſe Veränderung, so wol bei hohes als niedrigen Standes Personen verursacht worden: weil ich aber gleichfalls hiervon, wie von dem vorhergehenden, mehrers Berichts bedürfftig, muſs ichs auff das mal gleich auch darbey bewenden laſſen.

nobenega zaupanja. Splošna nezadovoljnost je rodila 30letno vojsko, ki je oškodovala Češko in Nemško, pa tudi vso Evropo (1618—48.).

Ferdinand je imel težavno stanje, ker so ga odstavili češki, moravski, šleski in lužički stanovi in za kralja izvolili Friderika, palatinskega volilnega kneza; pa tudi za Čehe nesrečna bitka na Beli Gori l. 1620. je Čehe zopet podvrgla Ferdinandu II. Upornike je kralj izgnal, Češko izpremenil v dedno državo, Lužice pa l. 1635. v praškem miru za vselej odstopil Saksoniji.

Od danske in ogrske strani je pretila nova nevarnost, ali Wallenstein je rešil cesarja in dobil za to vojvodstvo Meklenburško. Ker pa je ta prestrogo izvrševal »povračilni edikt«, so protestanti in katoliki prisilili Ferdinanda, da je svojemu najboljšemu vojskovodji odvzel poveljništvo. Potreboval ga je v vojski proti Gustavu Adolfu, pa Wallenstein je storil smrt vsled sumljivega postopanja. Odslej je stopila Francija med javne in odločne sovražnike avstrijske.

Za Ferdinanda III. (l. 1637—1657.) se je sklenil westfahlski mir (l. 1648.), v katerem je Avstrija Franciji odstopila gorenjo in dolenjo Alzacijo, deželno poglavarstvo črez deset državi neposrednje podvrženih mest v Alzaciji, Sundgau in trdnjavo Breze (Breisach); cesarska oblast se je omejila, stanovska povišala, protestantje so postali enakopravni s katoličani, Švica in Nizozemska od Nemčije neodvisni državi.

Pošteno se je trudil Ferdinand zaceliti hude rane te dolgotrajne vojske.

Njegov drugi sin Leopold I. (l. 1657—1705.) je sklenil poniževalni mir s Turki v Vasvaru l. 1664., dasi jih je cesarski vojskovodja premagal pri Št. Gothardu; tudi je začel zatirati protestante; zato se vzdignejo Ogri pod vodstvom Emeriha Tökölija; njim pomagajo Turki, podščuvani po Francozih, in pripeló pred Dunaj l. 1683. Ivan Sobieski in Karol Lotarinški odpodita Turke, in cesar izpremeni v državnem zboru požunskem l. 1687. Ogrsko v dedno državo moškega zaroda avstrijskih Habsburžanov.

Turki so bili še pobiti pri Salankamenu in pri Ženti. Vojskoval se je Leopold tudi s Francozi; te vojske pa ne popišemo pobliže, ker se malo tiče nas Slovencev.

Leopold je bil omikan in pravičen, pa malo odločen vladar; ustanovil je vseučilišči v Inomostu in Vratislavi.

Njegov naslednik Josip I. (l. 1705—1711.), moder in odločen vladar, je po svojih izvrstnih vojskovodjih princu Evgeniju, Marl-

borough-u in Daunu popolnem užugal Francoze; tudi z ustaši na Ogrskem se je imel bojevati, in je Ogrom zagotovil cerkveno svobodo in državne službe domačinom.

Volilni knezi so Češko zopet vsprejeli v svoj zbor l. 1708.

Ker je umrl Josip I. brez moškega zaroda, mu je sledil brat Karol VI. (l. 1711—1740.), ki bi bil zedinil špansko monarhijo z avstrijskimi deželami in z nemškim cesarstvom, da se niso temu uprle evropske države; zato je Filip V. obdržal Špansko, Karol pa dobil Nizozemsko, Neapolj, Sardinijo, Milan in Mantovo.

Princ Evgenij se je srečno vojskoval s Turki, jih premagal pri Petrovardinu in Belem gradu in cesarju pridobil v miru požarevskem leta 1718. Temešvar, Srbijo, Valahijo do Alute, Slavonijo in Bosno do Save.

Ta obširnost avstrijskih dežel je državo bolj slabila nego krepila; tudi dvomljivo nasledstvo je bilo državi na kvar. Ker Karol VI. ni imel nobenega sina, zato je izdal nov hišni zakon, imenovan »pragmatično sankcijo«, ki obsega te-le točke: 1. avstrijske dedne dežele se ne smejo nikdar razdeliti; 2. če izumre moški zarod vladarske rodovine, potem sledi ženski po prvenstvu v istem redu, kakor moški, in sicer najpoprej cesarjeve hčere, in potem hčere brata Josipa. Po mnogih naporih cesarjevih so druge vlasti pripoznale pragmatično sankcijo; slavni princ Evgenij pa je pogodil pravo, češ, najboljše poroštvo je dobra vojna in polne blagajnice.

Po treh nesrečnih bitkah je moral cesar Turkom zopet odstopiti Srbijo in Valahijo.

Za katoliško dôbo bi morali tu omeniti še vladanje Marije Terezije l. 1740—80.; ker pa je s Karolom izumrl ves moški zarod habsburške rodovine v Avstriji, in ker se za Marije Terezije uže pokazujejo novi nazori, zato se zgodovinski pregled za katoliško dôbo sklepa s Karolom VI.

Avstrijske dežele so mnogo trpele radi vednih bojev s Turki, blagostanje je ginevalo; zato je Karol snoval nove ceste, urejeval reke in skrbel za kupčijo zlasti na Jadranskem morju; Trstu je dal prosto luko in ga zvezal z novo cesto z Dunajem; vsled tega je njegova vlada važna za nas Slovence. Avstrija je imela pet vseučilišč; ostra cenzura pa je dušila znanstveno življenje. V šolah so bili predmeti jako omejeni. Gojilo se je osobito stavbarstvo; najimenitnejši stavbar je bil Fischer iz Erlacha; mnogo krasnih

palač na Dunaju in v drugih glavnih mestih pozidalo se je na povelje cesarjevo.

α) Verske razmere v Slovencih v XVII. stoletju.

Po mnenju slovenskega zgodovinarja Trdine je bilo l. 1564. več luterskih nego katoliških Slovencev, dasi so bile cerkve na kmetih večinoma v katoliških rokah. Neimenovan pisatelj iz Kranja[1]) opisuje, kako razuzdano so takrat živeli Slovenci; opomniti bi se moglo, da tudi drugod po Evropi ni bilo bolje in še zdaj tu pa tam ni drugače. Od katoliške strani so se začeli upirati tej razdivjanosti, pa brez vidnih uspehov. Cesar Karol V. (l. 1519—56.) se je hudo bojeval s francoskim kraljem Francem I.; njegov brat, nadvojvoda Ferdinand, moral je avstrijske in ogrske dežele braniti turških napadov. Vkljub temu se je močno trudil, da bi uničil protestantovstvo, in je zaukazal strogo, da ima vsakternik protestantovske knjige izročiti oblastvu ali pa jih uničiti sam; učitelji se niso smeli nastavljati brez škofovega dovoljenja, in o Lutru se še govoriti ni smelo. Ustanovil je tudi l. 1528. s kardinalom Matejem Langom, nadškofom saligrajskim, in Krištofom Ravbarjem, škofom ljubljanskim, posebno komisijo, ki je imela nalogo, vse pokrajine preiskati gledé na versko prepričanje, in dajati svete, kako bi se katoliški veri zopet pripravila ugodna tla.

Zeló se je trudil na to stran ljubljanski škof Urban Tekstor, sin kamenitega Krasa. Živel je vzgledno in bogaboječe in je na ta način zopet vzbudil versko prepričanje v duhovnikih in posvetnjakih. Pomagal je izganjati Trubarja in je v protestantovskem Kranju leta 1556. zbrani množici govoril tako prepričevalno in prisrčno, da je poslušateljstvo priseglo zvestobo katoliški veri; ali uspehi so bili le hipni.

Najvplivnejši nasprotniki reformacije bili so nadvojvoda Karol in Ferdinand II. pa škof Hren. Nadvojvoda je stoloval v Gradcu in upravljal z »Notranjo Avstrijo«, to je Štajersko, Koroško in Kranjsko, z Gorico in Trstom, in je bil odločen katoličan. Podpirali so ga sorodniki in jezuvitje, katere je stalno naselil v svojem stolnem mestu. Najnevarnejše protestante je ali zaprl ali izgnal iz dežele, njih knjige pa pred ljudstvom očitno sežgal. S papeževim

[1]) Priobčil J. Parapat v Ltp. Mat. Slov. 1870 in v Mittheil. d. hist. Vereines f. Krain 1867, 92—93.

dovoljenjem je l. 1586. ustanovil vseučilišče v Gradcu in je izročil jezuvitom.

Razven najodličnejših ljubljanskih protestantov je izgnal novoverska propovednika tudi iz Metlike in Novega mesta; katoliški župnik Polydor de Montegnana je protestantovskega Weixlerja odpravil iz Krškega. V Kamniku je Karol zapovedal županu, da naj iz mestnega sveta odpravi vse protestante; na Bledu je bilo prepovedano poslušati luterske propovedi; mestnega župana Kranjskega so v Gradcu vrgli v ječo, ker je dovolil protestantovskemu Knaflju stanovati v mestu. Na Gorenjskem se je več občin in krajev pritoževalo proti trdosrčnemu postopanju ljubljanskega prošta in višjega duhovnika radovljiškega Gasparja Freudenschufsa; te pritožbe so šle na kranjske stanove, ki so jih podkrepili z lastnimi dodatki. Vladni komisarji niso hoteli vzprejeti pritožeb, protestantovski poslanci pa niso hoteli dalje zborovati; naposled so bili komisarji prisiljeni vzprejeti pritožbe. Radovljičani in drugi Gorenjci so se vzdignili na upor l. 1587. Ločanje in Blejci so se bolj vsled sile, kakor iz prepričanja vrnili k stari veri.[1])

V Gorico je nadvojvoda Karol poslal posebno komisijo z ljubljanskim škofom Konradom Glusičem na čelu, ki je zahtevala od protestantov, da se pokoré ali zapusté deželo, vse krivoverske knjige pa da se imajo pokončati.

Ko se je uže mislilo, da je Lutrova vera zadušena, so se pa pojavljali tu in tam novi njeni napori: nove protestantovske cerkve in naselbine so nastale pri Celju, blizu Maribora, v Radgoni in v Celovcu, in nemiri so se zopet dogajali na raznih krajih. Sè samo gorečnostjo se v takih bojih ne zmaga; tu je treba stanovitnosti in visoko izobraženega duha. Početkom XVII. stoletja so nastopili taki možje, n. pr. nadvojvoda Ferdinand, poznejši cesar Ferdinand II., ki je po bitki na Beli Gori tudi na Češkem zatrl protestantovstvo.

Leta 1595. se je vrnil z vseučilišča v Ingolstadtu v Gradec in prevzel — 16leten mladenič — vlado. Deželnim stanovom nasproti ni hotel nič vedeti o predpravicah, ki jih je Karol sicer obljubil, pa ne podpisal, in je izjavil očitno, da v svojih deželah priznava le katoliško vero. Deželni stanovi štajerski, koroški in kranjski so se mu prišli poklanjat kot novemu vladarju, zahtevaje, naj se jim

[1]) O teh stvareh sploh, glej Staré, Zgod. 188. — Trdina, Zgod. slov. nar. 110. — Križanič, Zgod. katol. cerkve, 69.

dovoli očitno veroizpovedanje protestantovstva; on pa je zahteval, naj mu poprej prisežejo zvestobo, potem se bo stoprv govorilo o drugem prašanju.

Najpoprej je odpravil od svojega dvora vse nekatolike. Nato se je napotil v Rim k papežu Klementu VIII. in se je ž njim dogovoril o nadaljnih korakih nasproti protestantom. Vsled Stobaejevega sveta je 13. kimovca 1598. l. ostro zaukazal, da se imajo takoj zapreti vse protestantovske stanovske šole v Gradcu, Judenburgu in drugod, šolniki in predikanti pa odpustiti iz službe. Dné 23. in 28. kimovca ponovi to povelje in razpostavi po Gradcu tristo zanesljivih vojakov, ukazavši, da imajo istega dné vsi protestantje zapustiti Gradec, v osmih dneh pa njegove dežele. Večina jih je odšla, posamezniki so se pa po gradovih skrivali pri svojih zaščitnikih.

Njemu so pomagali odločni škofje, n. pr. labodski škof, namestnik v notranje-avstrijskih deželah Jurij Stobaeus, ki je bil duševni voditelj katoliški stranki; na Štajerskem sekovski škof Martin Prenner, zlasti pa Tomaž Hren (Chrön), goreč katoličan, ki je, temeljito in klasično vsestranski izobražen, protestantovstvu na Kranjskem zadal smrtni udarec.

Ferdinand je bil l. 1600. za Kranjsko ustanovil reformacijsko komisijo za Štajersko, Koroško in Kranjsko. Naloga te komisije je bila »ljudstvo zopet pridobiti stari veri«.

Kako je poslovala ta komisija, kaže nam »Protocoll Religionis Reformationis in Krain de anno 1614, 15, 16, 17«, ki ga je priobčil Peter pl. Radics v »Vodnikovem Spomeniku« leta 1859., str. 199—210.

β) Učni zavodi, stan omike v katoliški dôbi.

V XVII. stoletju so bili evropski narodi [1]) v nekakem mrtvilu; videlo se je, kakor da bi si hoteli odpočiti po dolgotrajnih verskih bojih, ki so prešinili vse življenjske razmere. Krepile so se samovlade, osebna samostalnost se je omejila, svoboda skrčila; z javnimi posli so upravljala oblastva.

[1]) Češka se je po tridesetletni vojski strašno opustošila, prebivalstvo se je skrčilo, najbolj omikani možje in premožnejši plemenitaši so morali po bitki na Beli Gori leta 1620. zapustiti domovino, prihajali so nemški naseljenci; prosto ljudstvo doma je ostalo brez učitelja; slovstveno gibanje je umiralo. — Blizu take so bile razmere na Poljskem. Kakor je na Angleškem vzmagal plemenitaški parlamentarizem, tako je na Poljskem prišla »šlahta« do vrhovne vlade, prosti narod je bil ničla; verozakonski nauk je gojil samo zunanje oblike.

Južnim Slovanom pa osobito mnogobrojni napadi Turkov niso dali časa, da bi se bili mogli izobraževati; uže s tem so si Slovenci in Hrvati zaslužili venec slave, da so vse te napade prestali in sosedne narode na zapadu branili barbarstva turškega.

Za šole in umetnost je mnogo storil škof Hren. Po vladni zapovedi so bili v Ljubljani jezuvitje vzprejeti l. 1595. in so »collegium Carolinum nobilium« osnovali za plemenitaške mladeniče in za tiste, ki bi se posvetili duhovnemu stanu; škofa Tavčar in Hren sta jih gorko podpirala.

Jezuvitski zavod je imel dva oddela, gimnazijo[1]) in licej. Na šestrazredni gimnaziji so učili grški in latinski jezik, poetiko in retoriko in pozneje nekatere druge predmete; na liceju so učili višje znanosti. Poučevali so v latinskem jeziku, inače tudi pazili na nemški jezik. V tem smislu so poučevali tudi v drugih mestih; o materinskem jeziku ni bilo ne duha ne sluha.

V Novem mestu bila je deška šola uže leta 1509., katero je vzdržaval kapitelj in je ni opustil niti v najhujših časih; l. 1746. so otvorili gimnazijo. (Ivan Vrhovec, Zgodovina Novega mesta, 249).

Koncem preteklega stoletja so bile tudi v Idriji latinske šole.

Duhovniki so prosti narod morali učiti v slovenskem jeziku, kajti samo tako so si mogli pridobiti vpliv, kakor tudi poprej protestantovski propovedniki. Naravno je tedaj, da se je nemščina jela širiti v srednjih šolah in v javnem življenju.

V Gorici so jezuvitje 1616. l. ustanovili učni zavod, ki se je l. 1624. razširil v petrazredno gimnazijo. Werdenberg je l. 1630.

[1]) Ker so Kajkavci Slovenci, zato omenimo tudi nekatere učne zavode na Hrvatskem iz jezuvitske dôbe. — Za Hrvatsko in Slavonijo je odločil sicer po kralju potrjen saborski ukrep 1548. l., da se ima ustanoviti višje učilišče za duhovnike, in da se obstoječe male šole popravijo in ustanové nove; ali uspeha je imel ta ukrep malo. — Prvo srednjo šolo za posvetno mladež je ustanovil v Lipoglavi opat pavlinskega samostana; trajala je do l. 1713. — V Zagrebu sta l. 1607. jezuvita Iv. Zanić in Pet. Vragović odprla latinske šole, v katere se je koj oglasilo 300 učencev. 1671. leta se je razkrojil zavod v gimnazijo in akademijo. — V Varaždinu se je otvorila gimnazija (jezuvitska) 1649. l., na Reki 1630. l., v Požegi 1699. l., v Senju 1634 l., v Križevcih l. 1665. (obe pavlinski), v Belovaru l. 1755., v Karlovcu l. 1764. Tudi Osek je dobil blizu v tem času svoje latinske šole. — Poučevalo se je latinski, samo v Karlovcu nemški; patri so bili večinoma Nemci. — Za hrvatske in slavonske klerike je leta 1564. v Zagrebu škof Jurij Drašković utemeljil »Seminarium clericorum« = črno šolo. — Prvo **narodno** semenišče je za svoje duhovnike utemeljil zadrski nadškof Anton Zmajević (1713—45), ki se je odprlo eno leto po njegovi smrti.

otvoril semenišče za revne dijake; sčasom se je tam učilo kanonično pravo, umoslovje, kazuistika in metafizika. Marija Terezija je nekaj omejila ta zavod, francoska vlada pa zopet razširila, ko ga je vodil Peter Nisetič iz Starega Grada na Hvaru. Avstrijska vlada mu je dala šest razredov, mu dodala modroslovski tečaj in namesto italijanskega uvela nemški poučni jezik.

V Celovcu so deželni stanovi l. 1563. odprli plemiško šolo z naslovom: »Collegium sapientiae et pietatis«, vender so se vanjo sprejemali tudi sinovi meščanskih starišev. Imela je štiri razrede, katere so vladali ravnatelj, sedem profesorjev, učitelj pevanja, orglanja in telovadbe. Dijaki so predstavljali igrokaze v latinskem jeziku.

Uže l. 1573. se je v Celovcu odprla ženska šola, prva na slovenski zemlji, in moška šola.

V Maribor se je jezuvitska gimnazija 1757. leta prenesla iz Ruš nad Mariborom, kjer je poprej dolgo slovela jezuvitska šola in odgojila mnogo odličnih mož.

Koncem XVII. in začetkom XVIII. stoletja se je v raznih deželah nekoliko oživilo duševno gibanje; to zapazujemo tudi na Slovenskem. V stolnici kranjski so se bili združili možje raznih stanov, da bi vsak po svoje pripomogel in koristil lepi domovini: začela se je gojiti umetnost in veda, stavile so se lepe cerkve, n. pr. v Ljubljani stolna l. 1701.; nunska, šent-peterska, zgradila se je mestna zbornica, semenišče, gojilo se je slikarstvo, glasba, ustanovila se je akademija glasbenikov l. 1703.; ustanovila javna knjižnica 1700. l., uvela akademija »Operosorum« 1693. l., ki je pa šele sedem let po osnovitvi začela javno delati. Vse to se je vršilo v latinskem ali nemškem jeziku. Tudi Gorica je dobila svojo akademijo.[1])

2. Slovstveni pregled.

Kar se tiče slovstvenih strok, ki so se najbolj gojile v tem času, je naravno, da je imelo prednost bogoslovje, osobito v prvi polovici te dôbe, to je v XVII. stoletju.

[1]) Bolje so razumeli v istem času svojo nalogo v Dalmaciji; tam se je istodôbno osnovala »Academia Illyrica iliti vam slovenska«; nameravala je očistiti, olepšati in obogatiti narodni jezik, pospeševati narodno knjigo in izobraževanje prostega naroda. Ljubić, Ogledalo II. 345.

Katoličani so posnemali to, kar so delali protestantje, da so se posluževali narodovega govora v besedi in v pismu; marljivo so prevajali ali prirejali za slovenski jezik ptuje izvirnike. Verski boji so vse duhove prešinjali tako močno, da so vse druge znanosti morale stopiti na stran.

Najpotrebnejše knjige v tem obziru so brez ugovora katekizmi in prevodi evangelijev; prve korake storili so jezuvitje uže v protestantovski dôbi, kajti Primož Trubar pripoveduje v predgovoru svoje knjige: »Catehismus zdveima izlagama«, da so jezuvitje izdali »einen neuen Jesuitischen Catechismus« z naslovom:

Compendium Catechismi Catholici in Slavonica[1]) lingua per Quaestiones in gratiam Catholicae juventutis propositum. Per fratrem Leonhardum Pacheneckerum professum ac Sacerdotem, coenobij Victoriensis almi Cistiriensis ordinis Graecij Styrie Metropoli apud Zachariam Barthschium, Anno 1574.

To je tedaj prva slovenska katoliška knjiga.

Koprski škof Ivan Jugenerij (l. 1576.—1600.) je dal natisniti slovenski katekizem, ki se danes ne nahaja več. Tržaški, v latinskem jeziku pisani cerkveni list »Folium dioecesanum tergestinum« 1868., 144, pripoveduje: »Vsi župniki morajo o zapovedanih praznikih popoludne v cerkvi učiti kerščanski nauk in vzgojevati otroke, da často Boga in spoštujejo očeta in mater; isto dolžnost imajo tudi duhovniki po vaséh, ki se imajo vêsti po kristijanskem nauku, natisnenem z našim naročilom v slovenskem jeziku.«[2])

Nadaljevala sta to delo Miha Mikec in Janez Čandik; v obliki dvogovora je krščanski nauk priredil Dolenjec Kastelec leta 1688. Marljivo se je v tem oziru delalo v vseh slovenskih pokrajinah; opat zatiškega samostana Franc Tauffrer je bil prijatelj šolstvu. Na Primorskem sta se trudila dva: Kemperle in Kosan (Cusani); Kemperlejev prevod evangelijev je ostal v rokopisu, Kosanov »Catechismus Sclavonicus« pa se je izgubil popolnem. V njegovi latinski pisani knjigi: »Christianus moribundus«, Venetiis l. 1749. je blizu tretjina slovenskega teksta.

---

[1]) Lj. Zv. 1883, 479.

[2]) Matija Sila, »Trst in okolica« 1882, 95.

V Istri[1]) rojen in tam delujé je Klapše v Ljubljani l. 1759. izdal knjigo »Synopsis Catechistica«.

Tudi na Koroškem se je Slovencem poskrbelo v tem obziru; Kanizijev katekizem se jim je v njihovem narečju natisnil l. 1762. v Celovcu. Slovencem na Ogrskem je Ferenc Temlin l. 1718. v Halli dal natisniti katekizem; blizu šestdeset let pozneje je Kuzmič na željo svojega vladike priredil to knjigo še enkrat.

Jako razširjena so bila v XVII. in XVIII. stoletju »Evangelia in Lystovi«, katerim je duševni oče škof Hren; ponatisnil jih je in nekoliko jim izpremenil jezik Schoenleben 1672. leta. Natisnila so se potem v letih 1730, 1746, 1758, 1764, 1777, 1787, 1792 v Ljubljani, potem v Gradcu (na prodaj v Mariboru); zadnja izdaja je služila osobito Slovencem na Murskem polju okolo Radgone.

Iz nekaterih izdaj te knjige se razvidi, da je v preteklem stoletju cerkev bila bolj narodna nego je zdaj in častila več domačih svetnikov, ki jih zdaj malo poznajo Slovenci.

Tu pridružimo drugo knjigo, ki je duhovnom rabila pri njihovem službovanju, namreč Compendium ritualis. Tak Compendium je znan za saligrajsko nadškofijo iz l. 1766. z naslovom: Appendix ad Rituale Salisburgense pro Locis et Curatis Slavonicis eiusdem Archidioecesis. V predgovoru pravi, da ima slovenski jezik več narečij in da je radi tega navedenih več besed enakega pomena, da bi se lože ohranila enotnost obreda, n. pr. pri krstu, poroki id. Knjižica ima dvajset stranij, ki so po večini slovenske.

Enak obrednik za tržaško škofijo se je tiskal 1757. l. v Trstu pri Trattnerju, 1771. leta pri Winkovitzu; za ljubljansko ga je priredil Inocencij Tauffrer 1772. l. v Ljubljani; eden »Compendium Ritualis Labacensis cum appendice germanica et carniolica« je tiskan »Tergesti« 1771. l. (V Ljubljani tudi 1808. l.) Za koroško škofijo je obrednik izdan 1830. l.

---

[1]) Frater Domenicus Stratico (1780) je priporočal slovenskim Istranom katekizem, ki ga je dal prirediti škof Brutti (1730) za koprsko škofijo z naslovom:

Dotrina cristiana // da in segnarsi nella dioecesi forense di Capo d' Istria // tradotta in schiavo // per ordine dell' illustr. e rev. monsig. // Agostino // conte Brutti // vescovo di Capodistria e conte // d' Antignano ecc // in Venezia MDCCXXXV // per Luigi Pavino // con licenzia de' superiori. //

To pripoveduje prof. dr. Tomasin v spisu: Die Volksstämme im Gebiete von Triest und Istrien, Triest 1890, str. 33, in izjavlja ustno, da ima sam to knjigo, da jo pa bomo videli še le po — njegovi smrti.

Cerkveno govorništvo je čvrsto zastopal Ivan Krstnik od Sv. Križa, ki je daleko slovel kot izboren govornik; likal se je po italijanskih vzgledih. Govornik na glasu pa je uže pred njim bil Schoenleben.

Dva jako marljiva cerkvena pisatelja sta bila Matija Kastelec v XVII., Marko Pohlin v XVIII. stoletju; prvi se je omejil samo na bogoslovje, drugi pa se je poskušal tudi v posvetnem slovstvu; ni odkazal slovstvu novega pota, nego pisal je tako, da so mu morali bolje izobraženi možje oporekati in priti počasi na pravo pot.

Navadno se naglaša, da je Pohlin v slovenskem slovstvu započel gojiti posvetne vednosti; omeniti pa je vender treba, da je grof Edling kot poročevalec v šolskih zadevah na Kranjskem govoril o načinu, kako je treba poučevati, v knjigi: »Sern ali Vonusetek teh Metodneh Buqui« l. 1777.

Molitvenikov se je spisalo mnogo; najplodovitejši pisatelj takih knjig je bil Kastelec v Novem mestu, ki pa še več svojih del ni mogel spraviti na svetlo.

Tomaža Kempčana je uže jezuvit Andrej Ivanković 1659. l. prevel na slovenski jezik; blizu sto let pozneje ga je dal na svetlo Mihael Paglovic; izdal se je potem večkrat.

Natisnilo se je mnogo molitvenikov, katerim niso znani pisatelji; med temi so bile najbolj razširjene »Molitvene bukvice«.

Cerkveno pesništvo so gojili brez uspeha Steržinar, Repež, Lavrenčič in Redeskini.

Jezikoslovje je slabo zastopano v XVII. in XVIII. stoletju; »Dictionarium Latino-Carniolicum« v rokopisu se shranjuje v licealni knjižnici v Ljubljani, italijansko-slovenski slovar patra Alazije da Somaripa je sedaj deloma ponatisnen v Letop. Mat. Sl. l. 1891. in kaže, da Somaripa nikakor ni znal temeljito slovenščine. Narečje, v katerem je pisal Somaripa, je goriško-kraško.

V XVIII. stoletju se prikazuje več slovničarjev; na Dolenjskem je rojen Hipolit, ki je daleko zaostal za Bohoričem. Samostalen in bolj poučen je Gutsman na Koroškem in stoji na stališču slovenske celokupnosti. Spisal je tudi »Katekizem« in priredil »Evangelije in branja«. Mecen mu je bil grof Goës.

V Celovcu so 1744. leta ponatisnili Megiserjev »Dictionarium quatuor linguarum«.

Marka Pohlin se je trudil v raznih strokah in je pri tem neumornem trudu preziral vse mejnike jezikoznanstva, ker ni bil filo-

logično izobražen mož — pa sicer navdušen rodoljub; izdal je v nemškem, latinskem in slovenskem jeziku do dvajset knjig, izmed katerih je prišla polovica na svitlo.

V slovnici je nazadoval, v slovarju je samovoljno koval besede, v »Bibliotheki Carnioliae« je skušal podati sliko onih rodoljubnih móž, ki so se poprej trudili za korist in blagor domovine; hotel je s tem navdušiti svoje rojake, da bi jih posnemali v tem plemenitem delu.

Blizu v tej dôbi je v Čehih Dobner izdal Hajekovo kroniko (vsled želje pijaristov), odgojil več marljivih sotrudnikov, ki so l. 1770. ustanovili zasebno učeno društvo.

Sestavljal je Pohlin »Abecednike« in »Računice«, knjige za pouk kmetskega stanu, prelagal Davidove psalme, spisaval veliki latinsko-nemško-slovenski slovar, prirejal grško čitanko za latinske šole, sestavljal enciklopedijo vednosti in umětnosti, spisaval zgodovino svojega samostana, akademije »Operosorum«.

Naravno je, da so se Marku Pohlinu začeli upirati od raznih stranij, dasi je imel nekoliko prijateljev. (J. Marn Jez. XIV. 31.)

Oglasili so se proti njemu Matija Čop, učitelj jezikov na Dunaju; Žiga Popovič (por. l. 1705, umrl l. 1774.), ki je v rokopisu zapustil: Crisis über die kraynerische Grammatik des P. Marcus etc.; Jožef Hassl v Celju v knjigi »Sveti Poſt« sklicujé se na starejše pisatelje; Oswald Gutsman na Koroškem in V. Vodnik na Kranjskem.

Vse svoje rojake je gledé na obsežno in raznovrstno znanje presegal Ivan Z. V. Popovič; mnogo je premišljal, kako bi se vsem Slovanom ustanovila vzajemna azbuka, kako bi se mogle pobliže opisati osobito južnoslovanske dežele v zemljepisnem in zgodovinskem obziru.

Zraven Pohlina se je za šole zanimal Janez Nepomuk grof Edling[1]) iz Ajdovščine na Goriškem, c. kr. poročevalec v šolskih zadevah na Kranjskem; postal je cesarski komornik in na

[1]) Šaf., Gesch. I. 26—89. — J. Marn, Jez. XXII. 54—55. — Grof Edling je gojil tudi pesništvo. — Gajeva knjižnica str. 151 navaja: »Lubesen Joshefa II. pruti svojemu blishnemu« in druge pesmi mit deutscher Uebersetzung von J. N. Grafen von Edling. V Lublani 1779—80. Izvirnik je spisal P. Damascen in objavil v Skupſprauljanje Kraynſkeh Pissaniz 1779. — Opeval je lepoto slovenskih rek v nemškem jeziku, n. pr. Der Iſenz und die Laybach. Eine Idylle von J. N. Graf von Edling. Augsburg. J. Lotter 1781. 8. 18. — Na slovenski jezik je Antona

zadnje dvorni svetovalec na Dunaju; predsedoval je društvoma »Operosa« v Ljubljani in »Arcadia» v Gorici. Spisal je:

Sern ali Vonusetek teh Metodneh Buqui possebnu sa dushelſke uzhenike u zeſarskeh kraileveh dushellah. Dunej. Stiſnen per shlahtnimu goſpudu Joshefu od Kurzboeka, zeſarſkemu krailevemu Ilirſkimu dvorſkimu buqueſtiſkavzu inu buquekupzu 1777. 8. 275.

Kaj zahteva od učiteljev, povedal je v knjižici: »Forderungen an Schulmeister und Lehrer der Trivialschulen germanico simul et carniolico idiomate. Laybach, Egger 1778. 8.«

Zakonodajstvo.

Slovenci se ne mogó ponašati s takó starimi spomeniki zakonodajske vsebine, kakor njihovi sosedje v Istri, čijih »Razvod istrijanski« se je omenil v protestantovski dôbi. »Vinograjskemu zakonu« pridružijo se rokopisni dokazi, da se je pri sodiščih obravnavalo in prisegalo tudi slovenski; v XVIII. stoletju nahajamo uže tiskane sledove zakonodajstva, dasi ne samostalne nego samo prevode. M. Pohlin navaja v Bibliotheca Carnioliae (l. 1862.) str. 18: Erberg (Danielis ob)[1]) Carni Gottseviensis A. A. L. L. (= Artium liberalium) et Phil. Magistri J. U. D. Criminalium Causarum Actuarii et Provinciae Carnioliae Secretarii sub nomine. Fidu (?) Academici Operosi Labacensis.

Erbrechts auſser Testament und andrer letzten Willen, auch was deme anhängig in Dero Erbherzogthum Krayn (Neue Satz- und Ordnung Carls VI. Röm. Kaisers). Graetz Anno 1737. Fol. Reimpressus Tergesti 1775 in germanico et carniolico idiomate. — Pobliže neznano delo.

Za Marije Terezije so se začenjali ukazi in razpisi razglašati tudi v slovenščini, n. pr. razglas »O splošni razdelitvi pašnikov«[2]) z dné 4. decembra leta 1768. v Ljubljani; »O popisovanju duš«[3]) z

Janše »Nauk o čebelarstvu« preložil Peter Pavel Glavar l. 1776., prevod je ostal v rokopisu. Mitth. d. hist. Vereins für Krain 1848. 41. — O Janši govori Linhart, Versuch einer Geschichte von Krain II. 327. — Wurzbach, Biographisches Lex. X. 89. — Aug. Dimitz, Gesch. Krains IV. 183. — J. Navratil, Spomenik šeststoletnice. — J. Vrhovec, Lj. Zv. 1885. 474.

[1]) L. Žvab, Lj. Zv. 1886, 375.

[2]) P. pl. Radics, Ltp. Mat. Sl. 1879.

[3]) Ibidem in Kr. 1884, 261.

dné 10. marcija l. 1770. na Dunaju; tiskan je razglas na mali pôli in folio, na prvi polovici nemški, na drugi slovenski; prevel ga je M. Pohlin. Peti odstavek se glasi:

»Is tega konza (zu diesem Ende) ima letú uſſazhihernu (allgemeine) popiſſvanje od teh Kraishauptmanskih Komiſſariou, inu od teh shounirskih Ofizirjou skup, inu tudi popiſſanje te voshne shvine, inu ſtiveinje teh hish po ti od nas naprei piſſani vishi usetu biti.«

»Pravila o razbojnikih« z dné 25. maja l. 1770. v Ljubljani so izdana v nemškem, italijanskem in slovenskem jeziku; »Plačilo o vožnji vina po Savi« z dné 31. maja l. 1774. v Ljubljani.

Tudi benečanska vlada se je ozirala na jezikovne potrebe dotičnih dežel; H. Guttenberg omenja v Zeitschrift des Deutschen und Oesterr. Alpenvereins 1881, 39, »Logarski red« z dné 16. decembra l. 1777. in »Dodatek« z dné 23. aprila l. 1778 v italijanskem in slovenskem jeziku.

Bogu bodi potoženo, da še ni bilo moči do zdaj stakniti izvoda tega zakona. — Zelo zanimljive so te-le knjižice:

1. Teutsch-[1]) und cränerische Wehrungs-Veränderung sambt Einem — Interesse — Entwurf. Von Hans Jacoben Kärner. Laibach 1637. 8.

2. Teutsch- und Crainerische Wehrungs-Veränderung etc. Laybach bei Jos. Thadd. Mayr 1687 in 8. oblongo.

3. Teutsch- und Crainerische[2]) Wehrungs-Veränderung sambt einem beigefügten ganz ausführlichen Interessen-Entwurf. Verlegt durch Hanns Jacoben v. Kärnburg. Laibach 1701. 12.

Pasijonske igre na Kranjskem.[3])

V X. stoletju se začenjajo obhajati velikonočne igre verskega značaja na podlagi velikonočne liturgije velike sobote; recitovalo in pelo se je iz prva latinski, potem se je jel rabiti narodni jezik. Čehi imajo iz XIV. stoletja več latinskih in čeških velikonočnih iger. Najbolj so se prikupile take igre Nemcem; iz nemških in nenemških dežel hodijo še zdaj znane pasijonske predstave gledat v Ober-Ammergau na Bavarsko.

[1]) Mitth. d. h. V. f. Kr. 1846, 61.

[2]) Mitth. d. h. V. f. Kr. 1858, 11. — Ta Karner a Karnburg je bil: geschworener Buchhalterischer Raitofficier und Kanzley-Ingrossist, Academicus Operosus.

[3]) A. Koblar, v Izvestju muz. društva za Kranjsko 1892, 110—125.

Prvotni epični spev se je prelevil sčasoma v epično-lirično obliko. Leta 1598. in 1599. je divjala v Ljubljani strašna kuga in silno vznemirjala ljudi; bratovščina »Odrešenika sveta«, obstoječa iz imovitih trgovcev, je osnovala slovesen izprevod, predstavljajoč na veliki petek bridko trpljenje Jezusovo, da bi odvrnila strašno morilko. V ta namen zbrana glavnica je znašala blizu 3000 gld.

Blizu istodôbno so jezuvitje in kapucinci prirejali take izprevode; celo deželni stanovi so je gmotno podpirali. Kmalu so pa pridevali takim igram skupine tudi iz posvetne zgodovine.

Iz Ljubljane so se razširile procesije tudi v Novo mesto, Kranj in Škofjo Loko; v Kranju so dné 6. aprila 1730. l. na velikem trgu predstavljali Kristovo trpljenje; predstave so se vršile v 13 do 15 podobah, ki so vsaka imele po več oseb.

Najvažnejše so bile predstave, ki so jih napravljali kapucinci v Loki od 1721. l. počemši; bile so izvirne, nenavadno obsežne in so se vršile v slovenskem jeziku. Kapucinski arhiv v Škofji Loki ima rokopis z naslovom:

Instructio pro Processione Locopolitana in die Parasceues.
FVnesta VIsV InCepIt ReDeMptorIs nostrI ProCessIo (1721).

Rokopis obsega tisoč slovenskih in nekaj nemških stihov ter zgodovino in red izprevoda. O. Romuald je sestavil red in zložil morda tudi ves spev.

Podobe so bile té-le: 1. Raj in padec prvih starišev (predstavljajo jo udje bratovščine »Odrešenika sveta« ali pa ljudje iz Reteč in Gorenje Vasi); 2. Smrt; 3. Zadnja večerja; 4. Samson; 5. Krvavi pot (igralci iz Dorfarjev ali Crngroba); 6. Bičanje; 7. Kronanje; 8. Jeronim; 9. Ecce homo; 10. Krist na Križu (podobo pelje troje konj, šest mož jih vodi; pod križem sta Magdalena in poželenje, zadaj predstavlja četvero oseb Evropo, Azijo, Afriko in Ameriko); 11. Mati božja sedem žalostij; 12. Skrinja zaveze; 13. Grob Kristov nese štirinajst loških meščanov, oblečenih v rudeče kute; ob straneh gre šest starešin v črnih plaščih; njim sledé godci, duhovniki, starološki župnik in nazadnje verno ljudstvo. Loški samostan je shranjeval 278 oblek za izprevod.

Igralci so morali znati svoje oddelke na pamet.

Pesniške vrednosti ti stihi nimajo; v vzgled bodi IX. podoba: Žalostna mati božja:

O salost preuelika,
Poglei zlouek tuoiga odreshenika
S kai senimi tesauami ie on obdan.
H te smrte toku grosnu pellan.
Ta theshki krish more on uleizhe
Zhe uozhe tebe suoio gnado obleizhe id.

Ljudje so se vedno manj in manj zanimali za te predstave, niso si hoteli napravljati novih oblek, in tako je izginila resnoba in dostojnost; zato je duhovska in posvetna oblast delala na to, da so se odpravile te procesije; naposled jih je Marija Terezija strogo prepovedala.

Te igre smemo smatrati kot početke slovenske dramatike.

V XVIII. stoletju se pokazujejo prvi početki posvetnega pesništva; navajajo se pesni iz l. 1732., ki kažejo, da se je pesnik naslanjal na predmete iz staroklasičnega slovstva. Opozoril je na nje P—h v Novicah l. 1862, 40 v spisu: »Staré slovenske pesmi«.[1]) Prva polovica tiskana, druga pisana, ima ta-le naslov: Cantilenae variae, partim antiquae, partim novae in hunc libellum transcriptae, ne pereant et oblivioni dentur, ut posteris devota esse queant.

Has cantilenas conscripsit in octobri 1733.

Antonius Wider, Parvista.

V dvospevu z Astrejo se navajajo Epikur, Bogataš, Aleksander Véliki, Macchiavelli, Orfej, zgovorni Ciceron, bogati Krez, zdravnik Galen, modrijani Platon, Aristotel in Dijogen.

Izmed devetnajstih kitic bodi v vzgled:

16. Galenus arzat.

Kai tukai stoim, nu gledam nebu
Gdu urata sapreti podstopil se bo;
Veliku sim taushent osravil ludy,
Sai taka dobruta nebesa doby.

P. Joannes Damascenus Dev, porojen iz Tržiča na Kranjskem, učitelj (lector) modroslovja in bogoslovja v Ljubljani, ud društva »Operosi« z naslovom »Utilis«, prijatelj domačemu pesništvu, ki ga je tolažilo v njegovi bolezni; umrl je 1786. leta v Ljubljani. — Izdal je:

Skupsprauljanje Kraynskeh Pissaniz od Lepeh Umetnost. V Lublani 1779. 8. 17. Pisanize od lepeh umetnost na tu lejtu 1781.

[1]) J. Marn, Jez. XXII.

Spisal je tudi opero »Belin«, kateri je Jaka Zupan, učitelj v Kamniku, zložil napeve; zopet je izdana v šestem zvezku Slovenske Talije 1868. l.

Janez Mihelič, župnik v Radečah, je zložil: »Mila pesem« v Damascenovi zbirki: Skupſpraulanie id.; Martin Naglič, učitelj poetike v Ljubljani, pesen: »Nezhemernoſt tega ſvejta« v Skupſpraulanie id.

Prisege ljubljanskega mesta.[1])

V knjižnici dunajskega vseučilišča (Manuscr. III. 35), se nahaja rokopis triintrideset listov, katerih prvih 26 je manjše oblike od zadnjih sedem. Ves rokopis ni pisan v isti dôbi in od iste roke, nego obstoji iz dveh prisežnih knjig ljubljanskega mesta iz let 1619. do 1637. in 1711. do 1740. Vsaka prisega ima svoj list. Prisege so pisane v nemškem, slovenskem in italijanskem jeziku; samo slovenski so prisegali: valpot, prekupec, solomerec, čolnar, gozdarski hlapec in tesar; slovenski in nemški: žitomerec in čuvar, vinomerec, vratar in priče; slovensko-nemški in italijanski: meščan in stanovnik.

V jezikovnem obziru se ne razlikujejo od priseg Kranjskega mesta.

Dve središki (Friedau) prisegi[2])

iz sredine XVIII. stoletja se hranita v središkem arhivu; prva je bržkone iz leta 1730. do 1740., druga je napisana štirideset let pozneje.

Prisega iz l. 1697. se nahaja v knjigi: »Župnija sv. Lorenca na Dravskem polju« l. 1885., kjer je čitati:

> Volgt der Aydtschwur auff windisch, so durch Johann Michael Gigler an. 1696 eingeschrieben worden: Jest N. Oblubim inu persheschem . . Gospodi Bogu nebeshkimu, da iest utich rezhech kir sem sedaj k heni pritzhi na pre postaulen . inu upraschan bodem, ozhem to prauo zhisto boschio resnizo pouedati, obeno krivizo gouoriti alli noter meschati enimu alli drugimo, sa per : : iatelstva, Souraschtva alli mitta vollo perloshiti alli vseti, kakor bi tu ismishleno moglu biti. Samuzh moie vedenie po pravi resnizi taku dati, inu pouedati, kakor se enimu karschanskimu poshtenimu zhlouekhu spo-

[1]) P. pl. Radics, Ltp. Mat. Sl. 1879. — Dr. Fr. Simonič, Ltp. Mat. Sl. 1884, 196—220.

[2]) M. Slekovec, Kres 1882, 282.

dobi, inu iest na sodni Dan pred Gospud Ozhetom Nebeshkim bodem mogu antuert dati [: tudi netschem mio sposnanie obednimu povedati pred sa taysto od te Vischi Gosposke Slische offnane bode :] ako meni gospud Bug, Ozhe, Sin Sveti Duch inu ta prechista Sueta Diuiza Mati Maria inu ta Sueti Euangelum na letim Sueti inu na moij posledni uri pomagai. Amen.

Prisege iz XVIII. stoletja.[1])

Ljubljanski kapitelski arhiv (fasc. 185, št. 6) ima to-le prisego:

Jeſt Marina Burianka Perſheſhem gospudi Bogu ena praua zhiſta perſega, de ſem jeſt moiemo moſhu Andreio Buriano 18 Cron, Ena ſloueſam (!) kraua ena teliza, Inu 2 para ouac k' grunto perneſla koker meni gospud Boh, inu niega brez vſega madeſha ſpozheta Diuiza inu mati Maria na maio padſledna vra pomagaite. Amen.

Prisege iz kotoribskega protokola.

Kotoriba je mestece v Medjimurju ob reki Muri in ima nekaj nad 3000 prebivalcev, ki so večjidel katoličani. Matija Valjavec je v Kresu 1885. l. objavil nekoliko priseg iz 1724—1734. l., poimence prisege mestnega sodnika, prisege brodarjev, maltarjev, krčmarjev, red različnih rokodelstev in cene nekaterih rečij.

Jezik je kajkavsko narečje; navadna prisega se glasi takó-le:

Ja N. N. prisižem otcu bogu, sinu i duhu svetomu, blažene device Marije, vsem božjem svetcem in sveticam, da ja gospode moje zemeljske hočem veren in poslušen biti vu dostojneh zapovedih podložen i varašu kotoribskom vu vsem veren hočem biti id. id.

Slovensko tožilno pismo iz 1648. l.

To pismo je tožba Središčanov proti ormoškemu graščaku; pismo je koncept, v katerem se nahaja mnogo skrajšanega in popravljenega. Evo nekaj na ogled:

Mi: Gospodin Groff Landts V Stajerie ij vssa suetloga orsaga miloštiuna ij visoko postuvana Gospoda.

[1]) J. V., Izvestje muz. društva za Kranjsko 1892, 160.

Dostakrat smo se mi siromake purgare sreanskoga varosa pertoshili ij pomochi iskali per suetlim orsage, da bi mogli en mir imeti koker druge mesta druge varosche v Staierne id.[1])

V XVII. stoletje spada tudi fevdna dolžnost iz leta 1637., katero je zapisal Jarnik.[2])

Dolžni list iz 1630. l.

Nahaja se ta slovenski dolžni list v zapuščini Ferd. Kočevarja in obsega dve strani; pisava je površna. Jezik se odlikuje po nekaterih starih oblikah (nahajata se celo dva aorista); v jezik je vmešana tudi hrvaščina.[3])

Slovenščina v bratovščinah[4]) v XVII. in XVIII. stoletju.

Zapisnik bratovščine svetega Antona Paduvanskega v Naklem 1689. leta povè, da je umrl Janez Mrjasec, »tega ſpoteshigniga (!) Ratha Gospud in ta Vigshi Camrar is Craina«. Kaplan Fr. Maren je dné 24. januarja 1752. zapisal med mrtve ude »ranzega ussoko zhaſti urednega Gospuda Kussa, nar uredneshega faimoshtra Nakleske fare inu velizega Dobrotneka useh Boshich uesha.« (!)

Župniški izpit iz 1750. l.

Matija Zupin in Anton Palčič sta 1750. l. pri tržaškem konsistoriju delala izpit in sta poleg navadnih vprašanj dobila nalog sestaviti govor o predmetu: »Videns Jesus civitatem, flevit super illam«. Nekoliko odlomkov iz njunih govorov objavlja mesečnik tržaške škofije »Curia episcopalis« iz l. 1869. str. 143—4. Palčičev govor v odlomku bodi tu za vzgled:

Viduchi Jesus grad od Jerusalema somise prolile susce; — moi predragi grad so dusse nasse, sgora oneh on gioce cadar mi drugi pademo u grih, tadai on gioce, sacai duse nase on negleda vec cacor pervo, cadar sgubimo .... negovo tadai on gioce; no co mi drughi nechiemo da Jesus

---

[1]) M. Slekovec, Kr. 1882, 282—83.

[2]) J. Scheinigg, Kr. 1883, 326—27.

[3]) V. Oblak, Ltp. Mat. Sl. 1887, 259—315.

[4]) J. V., Izvestje muz. društva za Kranjsko 1892, 159. Istotam glej o Sprejemnicah v bratovščine. V. Oblak, Ltp. Mat. Sl. 1891, 131—4.

Op. 1642. l. naznanja briksenski škof Janez podložnikom na Bledu, da namesto Adama Pipana pride za oskrbnika gospod Waidman. To oznanilo, obsegajoče eno stran, pisano v »pisarnem jeziku« se nahaja v ljubljanskem deželnem muzeju.

ioce, tecimo largo od griha, pustimo crivigne, pustimo svaco slo, i oslismo negove sapovedi, taco chiemo resveselit Jsusa, i en dan chiemo miloschio negovo dosegnit...... nebesco. Uni grad anbet (!) ie bil nel lepci, taco duse nase so nel lepce cadar so u milosti od Boga, on ih gleda cacor negove....

3. Pisatelji.

Tomaž Hren (Chrön)[1]) (1560.—1630.)

se je porodil v Ljubljani 13. novembra l. 1560., kjer je bil njegov oče mestni svetnik, pozneje župan in deželni poslanec in pristaš protestantovske vere.

Hren ni ostal v Ljubljani, nego je uže v desetem letu pohajal šole v admontskem (»vodomotskem«, Levstik) samostanu na Gorenjem Štajerskem. Gimnazijo je dovršil v Ljubljani in se potem napotil na dunajsko vseučilišče, da bi bil »kandidat prostih umetnostij« (Artes liberales). Nato se je odpravil na Italijansko učit se pravoznanstva; zbolevši v Ljubljani za mrzlico se je zaobljubil, da postane duhovnik, če ozdravi.

Ozdravevši odšel je 1586. l. v Gradec in se posvetil bogoslovskim študijam in postal župnik v Sekavi, dve leti zatem kanonik ljubljanski; 1597. l. ga je nadvojvoda imenoval ljubljanskim škofom; po mnogoletnem in uspešnem pastirjevanju je umrl Hren 1630. l.

Uže v dijaških letih je na Dunaju gojil[2]) pesništvo in zložil v latinskem jeziku marsikatero lepo pesnico; mera mu je po večini safiška kitica. Pesni se odlikujó po spretnosti v jeziku, po vzvišenih mislih in po lepih prilikah in podobah.[3]) Zložil je med drugimi krasno odo na proslavo krsta nadvojvode Ferdinanda II., sina nadvojvode Karola, vladarja Notranje Avstrije, in Marije Bavarske. Na tak način

---

[1]) Peter v. Radics, Der Laibacher Bischof Thomas Chrön und die slovenische Literatur. Triglav 1863, št. 29—30. Idem: Tomaž Chren, pesnik, mecen umeteljnosti in podpornik vednosti. Kulturno-zgodovinska študija. Ltp. Mat. Sl. 1878, 1—33. — Šaf. 17—99. — Argo 1894.

[2]) V licejalni knjižnici v Ljubljani se nahaja rokopis njegovih pesnic z naslovom: Libellus poematum sive Carminum variorum generum Thomae Chren Labacensis Carniolani. L. L. Candidati.

[3]) Radics, o. c. p. 5.

Op. Papež Gregor XIV. je dal Hrenu 3. avgusta 1621. odpustek vernim dušam na veliki oltar cerkve Gornjega Grada. Škof Hren je prevel na slovenski jezik dotični dekret, ki je shranjen v kapitelskem arhivu ljubljanskem. (Fasc. 49, št. 3.) A. K., Lj. Zv. 1888, 699.

naklonil si je Hren visoko gospôdo, pa tudi nižje gospôde ni pozabil: opata Lavrencija v Zatičini, svojega pokrovitelja in poznejšega sotrudnika, pozdravil je s primerno pesnico. V poznejši dôbi resnega protireformatorskega delovanja mu je utihnila Muza.

Po smrti nadvojvode Karola 1590. l. začela se je ostra protireformacija po Štajerskem, Koroškem in Kranjskem; na Kranjsko so poklicali jezuvite, ki so se 1590. leta naselili v Ljubljani in leto potem prevzeli vodstvo gimnazije. Hren podpiral jih je duševno in gmotno pospeševal njihove namene. Hren je bil duša omenjene protireformacijske komisije.[1]) Leta 1614. je postal namestnik v Notranji Avstriji in je stoloval v Gradcu; če so bile važne obravnave, prihajal je v Ljubljano, tako n. pr. 1. februvarija, 20. marcija, 8. novembra 1614. l.; 1615. l. večkrat za delj časa; 1616. l. štirikrat; nekaterekrati tudi v poznejših letih.

Goreče je razlagal dan na dan po 3 –4 ure nauke rimsko-katoliške vere; včasih je naletel na uporne ljudi, včasih pa je beseda tudi kaj izdala, kakor priznava sam. Vodil je obravnave razumno in previdno.

Včasih so ga nadomeščali deželni vicedomi; večkrat se omenja Ottavio grof Panizohl. Člen te komisije je bil tudi generalni vikar, glava duhovnemu sodišču.

V sumljivih krajih so bili nastavljeni podkomisarji, ki so ljubljanski komisiji olajševali težavni posel. Obravnavalo se je v škofiji in v vicedomski hiši.

Ta komisija je imela popolnem obnoviti staro rimsko-katoliško vero vsemu ljudstvu. Gledalo se je zlasti na to, da se je po zakonu opravljala izpoved in sv. obhajilo: vsaj jedenkrat v letu bi moral to vsak katoličan opraviti.

Kdor se ni držal zapovedi o postu, je moral plačati deset do petdeset zlatih.

Komisija je smela pobirati tudi desetino.

Gledati je bilo na to, da grajščaki podložnikov ob zapovedanih praznikih niso silili na delo.

Nenravnost je bila zelo razširjena; skorej splošna je bila ta šega, da zakon ni imel nobene prave podlage.

Važna dolžnost te komisije je bila, uničiti vse protestantovske knjige. Prvikrat so jih sežigali 1600. in 1601. l.; drugikrat so jih

[1]) Peter v. Radics: »Ueber ein Protocoll Religionis Reformationis Krain 1614–1618«. Vodnikov Spomenik 1858, str. 199 id.

sežgali tri voze; nekaj knjig so odkupili stanovi, ki so jih hranili v ljubljanski zbornici.

Hren se je bil v pismu do papeža sam pohvalil, da je dal sežgati mnogo knjig. Knjige, ki so se hranile v ljubljanski zbornici, so dobili vsled povelja Ferdinandovega jezuviti.

Leta 1774. je pogorelo jezuvitsko poslopje, in tedaj so se pokončale še tiste slovenske protestantovske knjige, ki jih niso mogli uničiti poprej.[1]) Slovensko slovstvo je imelo veliko škodo.

Istotako je ravnal zagrebški škof Juraj Drašković; s svojimi naredbami, z vojno silo in z izobčenjem izgnal je vse privržence nove vere. Grega Vlahović iz Ribnika je moral iti na Kranjsko (v Novo mesto in Ljubljano), Peter Lukić v Kropo pri Črnomlju, Ivan Drugnić, Melanchthonov učenec, je šel na Ogersko; tudi nekateri plemiči so se preselili tja, n. pr. Jankovići, Stančići, Petričevići in drugi; samo Zrinjski so ostali in so bili tihi privrženci nove vere.

Mihaela Bučića, župnika stenjevečkega, je Zrinjski vsled njegove prošnje premestil v Medjimurje, kjer je mirno živel in živahno pisal knjige. Iz Pazina so morali zbežati Krafthofer, Hlej, Živčić in Jurij Zvečić.[2])

Na Kranjskem so 1597. l. čęz 37 let zopet slavili sv. Jurija; 1598. l. so v Ljubljani zopet katoliki dobili v oblast špitalsko cerkev; 1620. l. ni bilo nobene novoverske vasice več, samo posamezniki so še ostali luteranci.

Na Štajerskem n. pr. pri Vindenavi[3]) blizu Maribora se po 1627. l. ne nahaja več sledu protestantom; tudi po drugih krajih, n. pr. v Radgoni so izginili; samo na Koroškem so se obdržali.

Za oživljenje katoliške vere na Koroškem se je mnogo trudil škof Prenner, ki je 1604. l. štiri mesece propovedoval vsako nedeljo, inače pa z osebnim vplivom delal tako marljivo, da so se meščani z večine zopet povrnili k rimsko-katoliški veri. Procesije sv. Rešnjega Telesa so se mnogobrojno udeležile celó gospé plemenitega stanu, nekatere preoblečene kot slovenske kmetice, da

---

[1]) V Čehih je lovil in sežigal protestantovske knjige Anton Koniaš (1691. do 1760.); znan je po svojem delu: »Clavis haeresim claudens« — »Klič kacířske bludy« t. j. imenik prepovedanih knjig.

[2]) J. Kukuljević-Sakc., Glas. Hrvati 125.

[3]) Ignaz Orožen, Das Dekanat Kötsch, Graz 1881.

bi jih ne spoznali njihovi možjé. Na Koroškem je vender še zdaj kakih 200—300 slovenskih protestantov.

Da bi katoličani mogli uspešno delati za svoje namene, posluževali so se istega sredstva, kakor protestantje, namreč knjig.

Privrženci novi veri so uvideli takoj, da je od sile potrebno sè slovenskim ljudstvom govoriti v njegovi besedi in zanj pisati potrebnih knjig. Razumni in temeljito omikani Hren je tedaj ukrenil, da se je v Ljubljani v stolni cerkvi božja beseda oznanjevala slovenski; on sam je bil spreten govornik; njemu so zvesto pomagali jezuviti; ob nedeljah in praznikih je on sam mnogo let opravljal ta posel.[1]) Jezuviti so imeli skrbeti za enega slovenskega in enega nemškega propovednika; slovenski je bil P. Nikolaj Koprivec.

Tudi za knjige je skrbel Hren; on sam je prevêl na slovenski jezik evangelije in liste za nedelje in praznike z naslovom:

> Evangelia inu lystuvi[2]), na vse nedéle inu jmenitne prasnike céliga lejta, po ſtári kàrſzhanski navadi resdeleni, vſem Catholiſhkim cerkvam, ſtuprau v' kranjſki desheli, k' dobrimu s' novizh is Bukovskiga na Slovénſki jesik sveſtu prelosheni, s' perpuſzheniem tiga v' Búgu viſsoku vrejdniga vivuda inu goſpuda Thomasha[3]) devetiga Lublanſkiga

[1]) Mitth. d. hist. Vereines f. Krain 1854, p. 46.

[2]) P. pl. Radics, Triglav 1865, št. 29, navaja ta naslov: Thomas Nonus Episcopus Labacensis, Archiducalis Consiliarius et Reformator: 4 Evangelia inu Listi in molitve po pridigi. Stiskanu itd. Natisnjenih je bilo 3000 izvodov, ki so stali škofa 647 gld. Eden izvod (dva dela v enem zvezku) se nahaja v grof Attemsovi knjižnici v Ljubljani, 179 str.; pridejanih je tudi nekaj mrtvaških pesnij. —

[3]) Šaf. 17—99.

Op. Stapleton. Neznanega prelagatelja evangelia, preložena po Stapletonu v osemnajstem veku. Objavil Anton Raič (Progr. vel. realke v Ljubljani 1887 in 1888) ponatis v Ljubljani 1888. 8. 122. Rokopis se nahaja v ljubljanski licealni knjižnici, kamor je prišel iz Zoisove zapuščine, in obsega 114 listov. Vsebina so evangeliji; 28 jih je iz zimskega dela Angleža Tome Stapletona, 29—55 iz poletnega dela istega pisatelja, 56—82 so »Euangelia in Festis Sanctorum totius Anni«. Neki duhovnik je za svojo rabo za posamezne nedelje in praznike sproti prestavljal evangelije in to morda predno je vladika Hren izdal svoje »Evangelia in Lystove«; mnogo je prepisaval iz Dalmatina (V. Oblak, Lj. Zv. 1888, 695), in Sikst Carcanus, škof Germanski, ki ga je papež poslal, da obišče ljubljansko škofijo, je dal Hrenu dné 5. decembra 1620. dva dekreta, da sme vnovič izdati Mali in Veliki katekizem Petra Kanizia, ter tudi natisniti slovensko svojo pesmarico »Hymnologium Slavicum«. A. K., v Lj. Zv. 1886, 700.

Shkoffa i. t. d. na svitlobo dani 1612. Istiſkanu v' Nemshkim Gradzu ſkusi Juria Widmanſteterja 1613. 8°. 136 in 43 listov.

Da je ta knjiga došla dobro, razvidi se iz tega, ker se je natisnila večkrat; Janez Ludovik Schoenleben jo je dal 1672. l. in pater Hippolyt 1730. l. natisniti na novo.

Ker se je bila uničila tiskarna v Ljubljani, se je knjiga tiskala v Gradcu. Kopitar navaja vzglede v slovnici XLII. in 157. pa J. Marn l. c.

Hren je gledal čez ozke meje svoje ožje domovine; radi tega se jezik njegovega prevoda bliža hrvatskemu narečju.

Jezuvitje, katere je pozval v Ljubljano, so imeli v svojem vzgojevalnem načrtu vaje v govorništvu, deklamacije in gledišče igre. Izvirne igre domačih pisateljev, ali prevode iger, ki so se priljubile na dunajskem dvoru, so dali ob slovesnih prilikah predstavljati v Ljubljani in so k njim povabili najodličnejšo gospôdo iz Ljubljane pa tudi s kmetov. Kranjska dežela je letno podporo takim predstavam od 500 zvišala na 1000 gld. Predmete takim igram so jemali včasih tudi iz domače zgodovine.

Blagodušni in radodarni mecen takim igram je bil škof Hren. Leta 1611. jé jezuvitom v Tivoliju sredi lepega prijetnega gozda dal sezidati vedrilnico.

Podpiral je tudi drugė umetnosti. Udeleževal se je pevskih produkcij jezuvitskih učencev [1]), ki so leta 1599. rojstvo Kristovo praznovali z latinskimi, slovenskimi in nemškimi pesnimi. Kupoval je muzikalične knjige; v škofovski stolnici v Gorenjem Gradu je dal od benečanskih mojstrov postaviti dragocene orgle. Utemeljil je ustanovo za dijake in odločil, da se ima vsak štipendist učiti muzike. Če je pri škofovski cerkvi v Ljubljani nedostajalo domačih godcev, pozval jih je s Češkega.

Kupoval je slike od inostrancev, pa tudi domačine počastil in podpiral z naročili. Po domačih slikarjih Janzilu, Plavcu, Planerju, Wolfu in Krenu je dal zaljšati cerkve.

Tudi posvetne slikarje je podpiral. Slikarja Mat. Planerja je poslal v Sisek, da si ogleda ležo tega mesta in potem naslika »Bitev pri Sisku«; delo je stalo škofa 200 gld.

Popraviti je dal stolno cerkev v Ljubljani; v Sisek in Petrinjo je pošiljal svoje zidarje in druge delavce, da so pomagali pri zidanju cerkve.

---

[1]) Radics, Ltp. Mat. Sl. 1887, 23.

Svojim prednikom na ljubljanskem škofovskem sedežu je postavljal spomenike.

Janez Krstitelj Costa iz Gorice je popravljal oltarje v ljubljanski stolni cerkvi.

Iskreno je gojil vednosti, nakupaval astronomično orodje; spisal je sam »Opus Canonicum«, čigar jeden del je za časa Valvasorja hranila ljubljanska škofijska pismohranilnica (arhiv), jeden se je pa uže takrat bil izgubil. Spisoval je sam »Letnike« = Jahrbücher; sploh je Hren vse svoje sodobnike daleko presegal po vsestranski omiki.

Janez Ludovik Schoenleben[1]) (1618.—81.)

iz Ljubljane, kjer je njegov oče županoval, učil se je od 1648. do 1654. l. v jezuvitskih šolah, vstopil v njihov red, pa ga zopet zapustil in postal stolni dekan v rojstnem mestu, pozneje v Ribnici, naposled se je pa umaknil vsem službam, da bi se posvetil samo vednostim.[2]) Dobil je tudi naslov: »Protonotarius Apostolicus«. Umrl je v Ljubljani.

Bil je na glasu kot spreten slovenski in nemški propovednik in jako plodovit pisatelj v nemškem in slovenskem jeziku, a vedno zvest slovenski svoji domovini; Valvasor našteva 38 tiskanih njegovih knjig in knjižic in več rokopisov in zbirk (Collectanea, Notationes). Izdal je slovenski:

> Evangelia[3]) inu Lystuvi na vse Nedele inu jemenitne Prasnike zeliga Leita po Catoliski Vishi, inu poteh ponoulenih Mashnih Bukvah resdeleni etc. Stiskanu v Nemshkim Gradzu. V sakladi Joannesa Helma Bukveniga Vesnika. V' tem Lejti MDCLXXII. 8°. 447.

V predgovoru toži, da ima »Idioma Slavonicum« preveč narečij, da to pisatelju otežuje posel. Hrenov jezik da je neki preveč

---

[1]) Valvasor VI. 354. — M. Pohlin, Bibl. Carn. 49, 50. — Šaf. 18.

[2]) Bil je dobro poučen bogoslovec. Kot zgodovinar se je preveč klanjal čudežem in prenapetostim. Izmed zgodovinskih del naj se oméni: »Aemona Vindicata« id. Salisburgi 1674, 4; »Carniolia Antiqua et Nova«. Tom I. partes III. Labaci, J. B. Mayer, 1681; drugi del tega spisa se nahaja v rokopisu v deželnem arhivu v Ljubljani. Sl. N. 1881, 267; v tem obziru je nadelaval pot Valvasorju.

[3]) Kopitar, Gramm. str. 61. — Janežič, Sl. Slov. 133. — J. Marn, Jez. XXI. 28—30. — Šafařik, 18—19, p. 100. — Iz pisma Hrenovega iz l. 1615. (Nov. 1877, 365), je razvidno, da so pesmi v tej knjigi Hrenove, pa ne Schoenlebnove.)

pomešan s hrvatskimi in dalmatinskimi besedami; dalje razpravlja, da se imata *i* in *v* pisati kot samoglasnika *i* in *u*, kot soglasnika pa *j* in *v*; ločiti da je treba *s* in *ſ*, *sh*, pa *ſh*. Knjiga sama je razdeljena na α) Evangelia inu Lystuvi na vse Nedele (str. 1—267), β) Evangelia inu Lystuvi .... ob terdnih in zapovedanih praznikih (str. 269—380), γ) Catholishke Peissmi (str. 387—404), brez veljave, in δ) Catechismus (str. 404—447). Schoenleben ne presega gledé na jezikovo znanje Trubarja in zaostaja za Hrenom.

V kulturno-zgodovinskem oziru se mora omeniti njegova zasluga, da se je vsled njegovega prizadevanja tiskar Janez Krstnik Mayr s svojo tiskarno iz Saligrada preselil v Ljubljano.

Razne izdaje knjige: »Evangelij in Lystovi.«

Evangelia inu Lystuvi. Na uſe Nedele inu imenitne Prásnike zeiliga Léita po Catholiski vishi inu po tèh ponovlenih Maſhnih Bukvah resdeleni. Uſem Catholiſhkim Slovenſkim Zerkvam, ſtuprau v Krainski Desheli, h' dobrimu, is Latinskiga na Slovenski Jesik suejſtu prelosheni, inu s' novizh popravleni. S' Perpuszenjom Gnadliviga inu Viſſoku Vredniga Firſhta inu Goſpuda, Goſpuda Sigismunda Felixa Sedemnaiſtiga Lublanskiga Shkoffa, na Suitlobo dani. Labaci Imp. J. G. Mayr, Incl. Prov. Carnioliae Typ. et Bibl. Anno 1730. 8. 416.

V posvečenju govori izdajatelj o dosedanjih izdajah te knjige in zatrjuje, da je pričujoča izdaja v marsičem popravljena, in navaja nekatere posebnosti v pisavi. Urejena je inače popolnem po Schoenlebnu.

Evangelia inu branie na nedele inu prasnike, is Latinſkiga na Krainſki jesik sueiſtu inu ſkerbnu preloshene. 1758. 8.[1]

Evangelia inu branie na nedele inu prasnike zhes zelu leitu, is Latinſkiga na Crainski jesik ſveſtu inu ſkerbnu preloshene popraulene inu pogmerane. Is perpuſheniam Gnadliviga inu viſſoku uredniga Firſhta inu Goſpuda, Goſpuda Sigismunda Felixa Sedemnaiſtiga Lublanskiga Shkoffa ..... na Svetlobo dane. Labaci Typis A. S. Reichhardt, Sumpt. J. B. Volusij et J. B. Blank 1741. 8. 476. 78.

[1]) Gaj., Kniž. E. I. 1, 129. Listi in evangelji. V Ljubljani 1820, 8. — Gaj., Kniž. 129.

»Evangelia inu branie« segajo od 1 do 422 str., potem sledi molitev po propovedi, občna izpoved, pesni (429—56). Katekizem 1 do 32, litanije, zakonski zadržki (60—78).

Jožef Hasl navaja v svoji knjigi »Sveti post«, »Evangelia in branie« iz l. 1754., kar pa je morda pomota namesto 1764., ker nihče ne zna izdaje iz 1754. l.

Evangelia[1]) inu branie na nedele inu prasnike zhes zelu leitu, is Latinſkiga na Crainski jesik ſveſtu inu ſkerbnu preloshene, popraulene inu pogmerane. Is perpuſheniam Gnadlivega inu viſoko uredniga Firſhta inu Goſpuda, Gospuda Leopolda Josepha, Devetnaistiga Lublanskiga Shkoffa . . na svetlobo dane. V Lublani. Per Johann Georg Heptnerju 1764. 8. 420.

Vsebina kakor v poprejšnji knjigi, samo na koncu je dodana »visha moliti ta ſveti Roshenkranz« 338—420. Po splošnem mnenju je izdal obe knjigi župnik J. L. Paglavec; druga izdaja je nekoliko boljša. Vzglede navajata Kop. 121—7; J. Marn 15.

Branie inu evangelia[2]), na nedele inu prasnike zhes zelu leitu, is latinskiga na krainski jesik svestu inu skrbnu preloshene, popraulene inu pogmerane, s' perpusheniam gnadliviga inu visoku uredniga firshta inu gospud gospuda Leopolda Josepha devetnajstiga lublanskiga skoffa id. id. na svetlobo dane. U Lublani per Johann Fridrichu Egerju. 1768. 8°. 414.

Razdeljena je knjiga tako, da se nahajajo evangelia in branja za nedelje str. 1—194; ob zapovedanih in drugih praznikih do 289; izpoved, vera, upanje, ljubezen, katoliške pesni do 331; litanije in molitve do 373; začetek sveta in krščanske vere do 404; razloženje zadržkov sv. zakona do 413.

Branja inu Evangeliumi[3]), na Nedele, inu Prasneke zhes zelu leitu, is latinskiga na kraynski jesik svestu, inu skerbnu prestaulene, popravléne, inu pogmirane s' perpushenjam gnadliviga inu visoku vredniga Firshta inu Gospuda Gospuda Karlna, dvajsetiga Lublanskega Shkofa, itd. inu te

[1]) Prva polovica naslova po Šaf. 100; druga dopolnjena po J. Marn, 14; pravopis zjednačen po Šaf. 100. — Vzglede navaja Marn. Kop. 121—25, 158. — Lenček navaja Mitth. 1857, 90: Evangelium Krainski, Labaci 1741, bržkone ista knjiga.

[2]) I. V., Izvestja muzejskega društva za Kranjsko 1892, 157.

[3]) Fekonja, Lj. Zv. 1886, 570.

satu postaulene zessarske Gosposhine v' Kraynski Dushelli na svitlobo dane. V' Lublani skus Joan. Fridrika Egerja stiskavza kraynske dushelle 1777.

Ta knjiga je poznejša izdaja Hrenovega dela »Evangelia inu Lystuvi«, tiskanega v Gradcu 1612., ponatisnenega po Schoenlebnu v Ljubljani 1672., potem še 1730., 1741., (uredil kamniški župnik Paglavec), 1758., 1764. in 1772.

Izdaja 1777. razlikuje se od poprejšnjih po pravopisu in po prozaičnih stavkih.

V narodnem oziru je zanimljiva ta knjiga v tem, da navaja svetnike in svetnice, katere pogrešamo v naših koledarjih, navaja n. pr. ljubljanskega škofa Maksimilijana in Virgila, škofa v Celju in Saligradu; Justa, mučenika v Trstu; Nicefora, patrijarha v Vidmu id.; v minolem stoletju je cerkev bila tedaj bolj narodna. Namesto domačih svetnikov opisujejo zdaj Slovencem rajši svetnike nemške, italijanske, francoske in drugih narodnostij!

V XVIII. stoletju se je ta knjiga dvakrat natisnila na Kranjskem, namreč l. 1787. in 1792. (gl. Japelj), početkom XIX. stoletja pa v Ljubljani 1820 (Gaj. Križ. 129) in v Gradcu, kakor se razvidi iz té-le izdaje:

Listi inu Evangelia[1]) na usse nedele inu prasnike zhes zeilu leitu. Koker tudi ta passion, ali tu popissuvanje terplenja Jesusa Christusa, koker so taisti shtiri evangelisti popisali. Te naprej pissane pesmi te zerkve ta mali katekismus, te litanie, s' tem molitvami ta krishova pot, s' pildami, katiri k' temu slishjo. — V' Marburgi se najdejo per Joshefu Merzingerju v' gosposki gassi. Mala 8. 376.

Ne letnica, ne tiskar nista imenovana, a izvestje pravi, da je tiskana v Gradcu. Da je tiskana l. 1800. sme se sklepati po »tabli«, ki začenja z letom 1800, kakor to kaže »tabla« v izdaji l. 1777. v Ljubljani in l. 1822. v Celju.

Ta knjiga se je rabila na Murskem polju blizu Radgone in ima to-le vsebino: Za omenjeno »Tablo teh prestavnih Prasnikov« (1800.—09.) sledi »Vezhna Pratika«, evangeliji, listi, branje, pasion (70—100), evangeliji za praznike M. Device in drugih svetnikov do 248; molitve, pesni, litanije do 376. Pri evangelijih so male slike. Jezik se ne razlikuje od ljubljanskega vzora.

[1]) A. Fekonja, Lj. Zv. 1886, 700—3.

Matija Kastelec (1623.—1688.)[1])

por. v Kilovčah blizu Prema, je župnikoval v Toplicah, v Št. Jerneju, potem je bil kanonik v Novem mestu, kjer je umrl. Bil je velik dobrotnik samostanu in cerkvi, pa zelo marljiv slovenski pisatelj.

Sadovi njegove marljivosti so:

1. Bratouſke buquize S. Roshenkranza, u' katerih je ukup sloshena visha ta Pſalter s' temi petnaiſtimi skriunoſtmi moliti, inu koku ſe more enimu bolniku k' isvelizhaniu pomagati, sraven samerkanih odpuſtkou, zhés ceilu lejtu, tu je preloshenu s' Nemſhkiga, Laſhkiga inu Latinſkiga na Crainſko beſſedo skusi Matthia Castelza, Chorarja inu Beneficiata S. Roshenkranza u' Novim Meſtu. Stiskanu u Nemſhkim Gradzu skusi Widmanstetterske Erbe u' tem lejtu 1678. V sakladi Joannesa Helma u' Lublani Bukviniga Vesnika. 8° str. 459. Nova izdaja 1682 8°.

Knjiga obsega α) Visha ali shega moliti ta rozenkranc (str. 1 do 176), β) Modus juvandi agonizantes (str. 177—400), pesni str. 401 do 459.)

Za vzgled bodita 1. in 8. kitica pesni: »Ave Maria«.

1.

Ave preſvetla Maria,
Tebe zhaſty duſha moja,
Sama ſpozhela ſi Bogá,
Elisabeth obyſkala.
O Maria.

8.

Angelzi ſ petjam pridejo,
Tebe Maria ſpremlajo:
Sveta Troyza krona Te,
Dai nam Nebeſhku veſſelje.
O Maria.

---

[1]) Valvasor VI. 359. — Šaf. 19. — L. Hrovat, Nov. 1864, 74. Zg. Dan. 1867. — Progr., Oberg. Rudolfswert 1868. — L—k., Lj. Zv. 1881, 707—8, Sl. 1885, št. 89. — J. Marn, Jez. XXI. — Zavadlal, Die Sprache in Kastelec »Bratovske Buquice S. Roshenkranza«. Ponatis iz gimn. progr. v Celju 1891.

Grobni napis:

Hic Mathias Castellez Canonicus jacet
Qui etiam mortuus non tacet.
Loquitur hic in fornice et turri
Nec silent alibi muri.
Hic sciens architecturam
Fecit sibi hanc sepulturam
Et ut sit cum mundis,
Petit a singulis „Pater noster“ vel „De profundis“

Clamat, o viator, ne tace
Saltem dic: Requiescat in pace.
Dic, ut docet S. Sulpitius
Deus sit ei propitius! —
Quaeris, cur voluerit sepeliri hic intus,
Ait, causa fuit meus frater Hyacinthus.

2. Navuk Christianski,[1]) sive Praxis Catechistica. Tú je enu nuzna govorenie v' mei enim Ozhetom inu nîegovim synam, od se (te, Marn) prave vere inu od praviga Chriftianfkiga Catholiskiga navuka; s' enim lepim pomenkovaniam eniga Catholish inu Lutrish zhlovéka, tudi v kakefhni vishi more en zhlovik fhe na tem svetu nebú imeti: na Crainsku slofhenu skusi Mathia Castelza tega starifhiga Canonica itd. v' Novim Mesti. Stiskanu v' Lublani itd. skusi Jos. Th. Mayerja 1688. 8°, str. 624.

Ta obširna knjiga je razdeljena tako, da govori str. 1—474 o namenu človeškega življenja, o svetstvih, o desetih zapovedih, o sv. maši in o molitvah, o grehih, o dobrih delih; str. 475—544: »Poduuzhenie eniga Luterskiga, ali Calvinifh ali sicer eniga Zmamleniga nezastopniga Christiana«; knjigo končuje »Peissen od Christusove Martre«.

3. Nebeshki zyl, tú je teh fvetih Ozhakov sveiftu premifhlovanîe, v' katerim fe sapopade visha te zhednosti lubiti, inu pred hudim djanîam beshati, na tu vézhnu fpumniti inu bogá prou lubiti. Vkupai sloshenu skusi Mattia Castelza Canonica inu Beneficiata S. Roshenkranza v' Novim Méftu. Stiskanu v' Lublani skusi Joshepha Tadea Mayerja deshelskiga buquih stiskauza v' tem leitù 1684. 8. 449.

---

[1]) Na drugi strani naslovnega lista:

Alta Castelli quondam Babylonis ab Arce
Castellez genesim nomine reque trahens
Dum gentęs vario hinc migrant discrimine linguae
Insedit pectus Slavica lingua tuum.
Tu nobis illam, tu propria verba tulisti
Slavorum, primos à Babylone typos.
Quod Truber atque Kobila Juri corruperat olim
Te Castelletum restituisse decet.

Po Valvasorju VI. 36, napisal je M. Kastelec še: Breve Exercitium matutinum et vespertinum. Labaci 1682; Kratki Sapopadek potrebnih catolifkih naukou; V Lublani 1685. 12°. Šafařik 115; Praxis Catechistica, Lub. 1686; Nebu na semlj po Boshji voli, Lub. 1686, 8; to so bržkone natisi poprejšnjih del.

V rokopisih zapustil je: Spegel te zhistosti, 1678—88, Šaf. 131. Shpeigel duhovni od sazhetka inu konza zhlovefhkiga shivenia — po italjanskem Specchio Spirituale del principio e fine della vita omana. Šafařik, Gesch. I. 131—32. Prevod svetega pisma pod naslovom: Simplex translatio Sacrorum Bibliorum Veteris et Novi Testamenti.

Znamenitejši del te knjige je: Méssez Boshye ljubezni, tu je, vſák messez, zhes zélu lejtu na vſak dan premiſhlovanie Boshye ljubesni 350—430. Izglede navajata Kop. 63—70. — J. Marn 34—6.[1])

4. Meſez boshje lubesni, v' katerimu ſe sapopade visha boga prou lubiti, vkupei sloshen ſkusi Mathia Castelza Canonica inu beneficiata v novim mestu. (Lenček, Mitth. 1857, 90) sdei drugezh na ſvetloba (!) dan, ſkusi proſhnio veliku od nyh is Goreinske strani s' enaiſt fruhtou od S. Maſhe pogmiranu. U Lublani ſe naide per Aloysio Raab 1768.

Dasi je ta knjiga iz poznejše dôbe, se vender omenja tu, ker je samo ponatis iz Kastelčeve knjige: »Nebeſhki Zyl«; morda jo je oskrbel M. Pohlin.

Jezik v Kastelčevih knjigah je dolenjsko narečje in ima marsikatero zanimljivo posebnost, ki se je ohranila v tej slovenski pokrajini, poptujčevanju odmakneni; inače se odlikuje po lepem narodnem slogu. Marku Pohlinu je enak v tem, da je v Slovencih vzbujal ljubezen do čitanja.

O izrekovanju in o slovenski pisavi je izpregovoril sam v knjigi: »Bratouſke Bukvize« str. 177.

Janez Krstnik od sv. Križa[2]),

porojen bržkone v Črničah blizu Gorice, imel je priimek Leonelli, kar kaže, da je bil italijanskega pokolenja. Dovršivši modroslovske in bogoslovske nauke vstopil je v kapucinski red štajerske provin-

---

[1]) Kakor Marka Pohlin, je tudi Kastelec spisal nekaj del, ki se niso objavila, nego so ostala v rokopisu; ta so:

»Krainerisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch mit Vergleichungen und Beziehungen auf Dalmatins Bibel« von Matija Kastelec; okolo l. 1680. Rk. 4° 527 str. v licejalni knjiž. v Ljubljani. Šaf. 65. — Lj. Zv. 1881, 777, Viridarium exemplorum, in quo enumerantur septuaginta exempla accommodata pro concionatoribus, auctore Mathia Castellez, Rp. okoli leta 1678. do 1688. — Valvasor pravi, da je bilo delo pripravljeno za tisk; morda je bilo pisano latinski; Thomae a Kempis De Imitatione Christi L. IV. carniolice a Mathia Castelez circa 1678—88. Rk. — Šaf. 132.

[2]) Barone de Codelli, Gli Scrittori Friulano-Austriaci degli ultemi due secoli di Monsignore — — Terza edizione corretta ed acressiuta dall autore Gorizia presso Giac. Tomasini 1742. 8. 244. — M. Pohlin, Bibl. Carn. 28. — Šaf., Gesch. I. 20. — B. Kopitar, Gramm. 74. — Paulus (Levec), Slovenski Abraham à Santa Croce, S. 1873, št. 27—28. — B—c objavlja iz Krstnikove knjige »Sacrum Proptuarium« IV, 170, seq. govor »Ob partam de Turcia Victoriam«. S. 1878, št. 29. — J. Marn, J. XXI. — J. Balič, Ed. 1883, št. 91—93.

cije in bil izbran za slovenskega propovednika svoje pokrajine; sedež je imel v ipavskem Sv. Križu, zato se je podpisoval Joannes Baptista à Santa Croce. Propovednik na dobrem glasu bil je vabljen v razne kraje; z veseljem se je spominjal »na tu žlahtnu mestu« Ljubljano, kjer je živel tri leta ter plemenitašem slovenski govoril o raznovrstnih predmetih bogoslovne stroke.

Pozneje je bil gvardijan samostanu krškemu in je gorko želel v širšem pomenu koristiti svoji domovini; radi tega je pristopil »Akademiji operosorum« in dobil ime »Promptus«. Ko so mu uže pešale moči, preselil se je na stara leta v Gorico in tam umrl 1714. l.

Mnogi prijatelji so ga nagovarjali, naj izda svoje govore; tej želji je ustregel, objavivši

Sacrum promptuarium singulis per annum Dominicis et festis solemnioribus Christi Domini et B. V. Mariae praedicabile e Sacrae Scripturae Sanctorumque Patrum scriptis emtum (erutum, Marn), nec non veterum recentiorumque authorum (Authorum, M.) historiis, non minus laboriose quam copiose roboratum, ab (Ab, M.) Admodum (ad., M.) V. P. F. Joanne Baptista à Santa Croce Ordinis FF Minorum Capucinorum Concionatore Slavo compositum idiomate, multorum votis expetitum, in duas partes divisum in lucem editur (!) Pars 1ª Venetiis ex officina Zachariae Conzatti. 1691. 4°. 14 L., *A* 1—232; *B* 1–216 str.

V razdelku *A* so propovedi za I. nedeljo po Veliki noči do IX. nedelje po Binkoštih; in v razdelku *B* od X. do XXIV. nedelje po Binkoštih.

II. Del. Venetiis 1691. 4°. 10 L., 590 str. obsega propovedi za I. nedeljo do IV. nedelje po Veliki noči.

III. Del. Labaci 1696. 4°. 9 L., 626 str. ima govore prazniške.

IV. Del. Labaci 1700. 4°. 4 L., 490 str. pa razne govore o raznih cerkvenih opravilih, in

V. Del. Labaci 1707. 4°. 7 L., 640 str. propovedi za razne nedelje v vsem letu.

Zasluge Janeza Krstnika se vse premalo cené. Priznati se mora, da mu jezik ni dovolj gladek, da pa vsebina njegovih govorov kaže za one čase temeljito izobraženega moža. Če ga včasih primerjajo z nemškim avgustincem Abrahamom à Santa Clara, je ta primera šepava, ker se naš Janez ne ponižuje do trivijalnosti omenjenega govornika. Takih cerkvenih govornikov, kakor Trubar, Hren in Janez

Kriški, Slovenci v starih časih gotovo niso mnogo imeli; njegovi govori se odlikujejo po izvirnosti in lepo urejenih mislih in so važni v zgodovinskem in kulturnem obziru.[1]) Delovali so nanj slavni cerkveni govorniki italijanski.

Pater Rogerij,

porojen v Ljubljani, kapucinec in sloveč govornik; sicer je zasebno življenje njegovo neznano. Ljubljanski kapucinci so po njegovi smrti izdali:

Palmarium empyreum seu conciones CXXVI de Sanctis totius anni, ſignanter de nonnullis particularibus et extraordinariis, qui in quibusdam locis festive celebrantur, et usque modo sermones de ipsis visi non sunt, compositae ex vitis eorum, scriptura sacra ac ss. patribus, variis conceptibus, symbolis, et historiis, praecipue aptis moralitatibus refertae in duas partes divisae ac copioso indice provisae, datae publicae luci carniolico idiomate [»Ad majorem Dei Gloriam, eorundem Sanctorum Honorem, et Dominorum Curatorum Commodum«, tako popolnjuje J. Marn, Jez. XXII, 6 naslov] a P. Rogerio Labacensi Ord. Min. Capuc. Concionatore Carniolico. Pars I[a] [A prima die Januarij usque ad Mensem Julium exclusive. Cum Privilegio Caesareo.] Clagenfurti typ. et sumpt. Joan. Friderici Kleinmayr Incl. Archiducatus Carinth. Typog. 1731. 4°. 654. — Pars II[a] Labaci typ. et sumpt. A. Fr. Reichhardt Incl. prov. Carn. Typo. 1743. 4°. 662.

Tudi drugi del ima 126 govorov, ki slavé svetnike. Predmet vsakega govora je povedan latinski in slovenski, n. pr. za prvo nedeljo prosinca: Vocatum est Nomen eius Jesus.

»Njega Ime bilo je imenovanu Jesus«; Luk. 2, potem vsebina tudi latinski in slovenski:

Flores varij donantur,	Mnokateri Cvejt šenkuje,
Et à pio Jesu dantur:	Tar iz tem Ludy daruje:
In strenam hominis.	Jesus h' Lejtu novimu.

[1]) Jernej Basar, redovnik tovarištva Jezusovega, govornik v stolni cerkvi v Ljubljani, izdal je:

Pridige iz. buquiz imenvanih exercitia S. ozheta Ignazia sloshene na uſako nedelo zhes lejtu. Conciones juxta libellum exercitiorum S. P. Ignatii in singulas anni Dominicas digestae per P. Bartholomaeum Bassar, S. J. Sacerdotem. Labaci, typis — A. F. Reichhardt 1734. 4. 516.

V predgovoru pripoveduje, da je bil naprošen, naj izda te govore, in navaja v šestnajstih točkah pravila, po katerih se je ravnal gledé jezika, na slovnico se pa vender ni oziral.

Rogerij je vrstnik Krstnikov in rabi več vzgledov in citatov, za pravilnost jezika se pa ne briga.[1])

Fra Gregorio Alasia da Somaripa.[2])

Kdaj se je porodil, ni znano; o njem vemo samo toliko, da ga je divinski poveljnik grof Rajmund VI. conte della Torre-Valsassina, vrnivši se iz Rima 1601. l., s seboj vzel v Divin, kjer je Somaripa leto potem čital svojo prvo mašo in potem servitski samostan vodil do 1607. l. Izdal je v Vidmu italijansko-slovenski slovarček:

> VOCABOLARIO Italiano e Schiauo. Che contiene vna breue inſtruttione per apprendere facilmente detta lingua Schiaua, le lor ordinarie ſalutationi, con vn ragionamento famigliare per li viandanti. Aggiuntoui anco in fine il Pater noster, l' Aue Maria, il Credo, i Precetti di Dio e della S. Chieſa, con alcune lodi ſpirituali ſolite a cantarſi da questi popoli nelle maggiori ſolenità dell'anno.
>
> Raccolto da Fra Gregorio Alaſia da Sommaripa dell' Ordine de' Serui della B. V. Maria. JN VDINE MDCVII.

Knjiga ima 111 listov; sedem listov (šest v začetku in eden na koncu) je praznih; na listih 8—13 je italijanska dedikacija »Al' Illmo et Reu[mo] Monsr Mattias della Torre« z dné 15. marcija 1607.; nato sledi kratka slovenska slovnica in slovar; dodani so »Nomi di alcune monete id.« Na listu 96. se pričenja »Ragionamento id.«, potem je natisnenih nekaj cerkvenih pesnij, deset božjih zapovedij v verzih, pet cerkvenih zapovedij v prozi, potem božična, velikonočna in binkoštna pesen. Na koncu knjige stoji: In Vdine. Appreſſo Gio. Battiſta Natalini 1607. Na prvem praznem listu so slabo natisnene črke cirilske.

Knjiga obsega tedaj več, nego kaže naslov, in je namenjena v pomoč laškemu duhovniku, ki ni trd v slovenščini, a ima opraviti s Slovenci.

---

[1]) Šaf., Gesch. I. 122. — J. Marn, Jez. XXII. — B. Lenček, Mitth. d. h. Ver. f. Krain 1848, str. 95; 1857, str. 89.

[2]) Šaf., Gesch. I. 17. — Fr. Levstik, Lj. Zv. 1881, 772. — J. Marn, Jez. XXI. — L. Žvab, Lj. Zv. 1883, 61—62. — R. Pichler, Il castello di Duino 1882, str. 449 do 469. — Knjiga je silno redka; izvod v ljub. lic. knjižnici kupil je bil Kopitar na Dunaju na javni dražbi in ga poklonil Cojzu. — V. Oblak, Ltp. Mat. Sl. 1891, 66—134.

D i c t i o n a r i u m[1]) L a t i n o - C a r n i o l i c u m, iz konca XVII. veka, 4°. 168 listov, se hrani v ljubljanski knjižnici; dasi Šaf. 65 misli, da je Kastelčev, vender bržkone ne bo njegov, ker ni pisan z njegovo roko, a tudi s tisto ne, ki je pisala slovnik.

B a r o n J a n e z B a j k a r t V a l v a s o r.[2])

Porodil se je Valvasor 28. majnika 1641. l. v Ljubljani. Jezuvitje so mu bili učitelji. Po dovršenih naukih napotil se je vedoželjen, pravicoljuben mož v tuje dežele; potoval je po Laškem, Francoskem, Angleškem in Nemškem in celo po Afriki. Opazujé krasoto tujih dežel, uveril se je, da se tudi Kranjska dežela ne sme sramovati lepote svoje. Uže na očetovem domu se je naučil pravičnosti do slovenske narodnosti[3]) in je ukrenil popisati lepo domovino ne le ptujcem nego tudi domačinom »die ihres eigenen Nestes keine Wissenschaft trugen und einem Durchreisenden wenig von diesem sagen können«.[4]) Naslov knjigi je: Ehre des Herzogthums Crain itd., Laibach 1689. Delo obsega štiri knjige, ki so razdeljene na petnajst bukev, ima 533 podob in 3320 stranij. Prva knjiga govori o starih na Kranjskem naseljenih ljudstvih, popisuje deželo, mesta, trge, gradove, hribe, doline, reke in jezera, živali, rastline; v tretjem zvezku razpravlja zgodovino vse dežele in posameznih mest in gradov; p o v s o d n a v a j a s l o v e n s k a i m e n a. V tretji knjigi popisuje in riše istim načinom hrvatska mesta, turške stražnice in turške vojske. Posebno nas zanimlje knjiga druga, v kateri pripoveduje o Slovanih, o njihovih šegah, o zgodovini in njihovem jeziku, navaja »Oče naš« v trinajsterih jezikih, razpravlja zgodovino Cirila in Metodija, razlaga, kod in kakó se je razširjala protestantovska vera po Slovenskem, govori tudi seveda o poganski dôbi.[5]) Pobliže govori o jeziku Gorenjcev, Ljubljančanov, Dolenjcev, Kraševcev, Vipavcev, Istrijancev itd. Navedimo tukaj nekoliko krajevnih imen: Metlishske Krai; ta snotraine deu nakrasso jenu napiuke; Pouhu-

[1]) Levstik, Lj. Zv. 1881, 777.

[2]) Wachler, Hist. Forsch. II. 1125. — Šafařik, Gesch. 1, 20. — Peter v. Radics, Johann Weikhard Freiherr von Valvasor, Triglav 1865, Nr. 58—72; N. 1852, 254. — P. pl. Radics, Valvazor z ozirom na Slovanstvo, Ltp. Mat. Slov. 1877, str. 251—323. — Marn, Jez. XXI. 39—44.

[3]) Radics, op. cit. p. 252.

[4]) Marn, op. cit. str. 39—40.

[5]) Jz Valvasorja so tvarino pobirali poznejši zgodovinarji in pesniki, n. pr. M. Pohlin za »Bibliotheca Carnioliae«, Linhart, Vodnik, Prešeren (krst pri Savici, Koseski (Slovenija), Hicinger (Turjaški Hervard), Svetličič (Erazem Raubar) itd.

gradez; Ubledo; Per Sveti Alene; Per sentiansho; Per Nouomesto; Ullugatzo. Da se iz Valvasorjeve pisave dá razvozlati, kako so se glasile v njegovem času besede rek, gorâ, rud, živalij in zelišč, to je jako važno za zgodovinarja in slovenskega slovničarja, pa itak ne moremo podpisati Radicsevega izreka: »žalibog, da V. ni sklenil pisati gramatike; poleg vseh nepopolnostij bi nam morala biti, kakor njegova kronika, bogato skrovišče za izpoznavanje staroslovenskega bitstva«. Jaz pa menim, da ni bil toliko zmožen slovenskega jezika, da bi slovnica koristila znanstvu. Kljub šibkemu znanju slovenščine je pa vender zanimivo, da se je oziral na vse slovanske jezike.

4. XVIII. stoletje.

Ko so bili 1683. l. Turki premagani pred Dunajem, je vest o tem svetovnem dogodku osobito Slovence neizmerno razveselila. Čez tridesetkrat so ti okrutniki bili planili v slovenske dežele in jih pustošili. Karloviški mir, sklenen dné 26. januvarija 1699. leta, je cesarske dežele pomnožil za 3147 štirijaških milj in Avstrijo za vselej rešil morečega strahu pred Turki, in to tembolj, ker se je 1702. leta ustanovila »Vojaška granica«. Južnoavstrijskim deželam so napočili boljši časi gmotnega razvitka, kateremu je vsaj čez nekaj desetletij moral nasledovati tudi duševni razvitek.

Dimitz (Geschichte Krains IV. 45) pravi, da se v nobenem minolem stoletju slika glavnega mesta Ljubljane opazovalcu ne omili tako, kakor v zadnjih letih Valvasorjevega delovanja: »Dozdeva se nam, kakor da bi vse živelo na ulicah in trgih starinskega mesta, kakor da bi gledali na živahno gibanje naših pradedov; dozdeva se nam, da plastično življenje kar mahoma stopi iz svojega okvira.«

Mesto Ljubljana je imelo 300—400 dvoje- in trojenastropnih hiš, pa blizu 20.000 prebivalcev in šestero vrat: 1. Pisana vrata (Karlstädter Thor) proti dolenjski cesti. 2. Vodna vrata na južni strani mesta. 3. Nemška vrata blizu »nemške hiše«. 4. Vicedomska vrata, kjer je zdaj vhod v Gosposke ulice. 5. Špitalska vrata na desnem obrežju Ljubljanice in 6. Klošterska vrata.

V francoskem ukusu je bil izdelan med drugimi nasadi in izprehodi Turjaški vrt pred Vicedomskimi vrati.

V Ljubljani je bilo takrat trinajst cerkev; nekatere so bile radi umetniške vrednosti zanimljive celó za ptujce. Bratovščin je

bilo dvanajst; znamenita je bila bratovščina »Rešnjega Telesa« z lastno hišo blizu stolne cerkve; bratovščina »Redemptoris Christi« je uprizarjala procesije na veliki petek.

Dvanajstorica znotranjega svèta ljubljanskega mesta se je oblačila v baržun, kakor benečanski plemenitaši. Med župani se je odlikoval Ivan Baptist Talnitscher (Dolničar) in bil potem povišan v plemenitaški stan.

Po narodnosti je bilo prebivalstvo v Ljubljani zelo mešano; tretjina so bili ptujci: Štajerci, Korošci, Hrvati, Italijani, Tirolci, Bavarci, Saksonci, Franki, Švabi, Šlezaki, Moravci, Čehi, Danci, Pomorjani, Holandci in Francozi; vse te je kakor v »ovčarni« vkupaj držala »deutschredliche Treue«.[1] (!?)

Prebivalci so obogateli po trgovini in so si tudi kaj privoščili. Pošiljali so svoje sinove dostikrat na inostranska učilišča.

Trgovina se je lahko razvijala, ker je Ljubljana bila zvezana po lepih cestah z Gorico, Trstom, Karlovcem, Celovcem in Dunajem. Valvasor je namerjal pod Ljubeljem narediti cesto skozi predor. Valvasor IV. 559—60 našteva več predorov, ki so okrajšali dolgost vožnje ali potovanja. Poštna zveza med Ljubljano in Trstom je bila urejena po pogodbi med ljubljanskim poštnim načelnikom Sigmundom pl. Strobelhoffom in pooblaščencem tržaškim, Domenikom dell' Argento.

Občevalni jezik je bil nemški (v višjih krogih), slovenski in tudi italijanski med trgovci in obrtniki; v slovstvu se je rabila večinoma latinščina pa tudi nemščina.

V deželnem zboru, ki je vodil deželno upravo, so bili zastopani štirje stanovi: duhovniki, gospôda, vitezi in deželno-knežna mesta. Med duhovniki so bili razven ljubljanskega, brižinskega in briksenskega škofa tudi nekateri prošti in šest kanonikov ljubljanskih; »gospôda« so bili knezi, grofje in drugi plemenitaši, izvzemši viteze.

Da so plemenitaško mladež poučevali v viteških vajah in društveni omiki, so bili s stalno plačo nameščeni učitelji za ples, borbo, jezike id.

Deželni stanovi so imeli svoje lastno sodstvo (Forum Nobilium), grajščine so sodile podložnikom, mesta in trgi meščanom in tržanom, kakor tudi ptujcem rokodelskega stanu, vicedom je sodil mestom in trgom, škof duhovnikom.

[1]) Dimitz, Gesch. IV. 51.

V Ljubljani je bilo društvo juristov in prijateljev pravoznanstva; ustanovila sta to društvo dr. Florijančič in Mugerle; dné 22. maja 1698. leta so obhajali prvokrat praznik svojega patrona s slovesno mašo in nemško propovedjo v cerkvi sv. Jožefa.

Lepo se je skrbelo za zdravstveno stanje. Slaven zdravnik je bil Jurij Voglar (Carbonarius) pl. Wieseneg, porojen v Naklem nad Kranjem 1651. l. Doktor modroslovja in zdravilstva je vsled svoje obče znane izurjenosti v zdravniški stroki postal osobni zdravnik caru Petru Velikemu. Poslan v Rim, da bi pospeševal zedinjenje ločenih cerkev, je obolel v Kranju in 1717. l. tam umrl, v oporoki volivši lepo svoto za vodotok v rojstnem kraju.

Pri majhni obsežnosti dežele je imelo Kranjsko primeroma mnogo bogatega plemstva; gradovi so bili postavljeni večinoma v italijanskem zlogu, pa tudi brez dvombe s slovenskimi žulji, kajti inače bi se ne bili 1688. l. uprli kmetje na Gorenjskem [1], katere je baje podpihnil neki francoski hujskač Cattin.

Verjetniše pa je, da se je kmetom godilo tako, kakor pripoveduje naš pesnik Gorazd v pesni: »Pred cesarjem Maksom I.«:

Karkoli se komu poljubi,
Počenjati z nami sme vsak:
Po hrbtu pretepa nas Turek
A v lice nas bije grajščak.

Mi sejemo — grad nam požanje,
Njegovo vse, naše pa nič!
In zajutrek naš, to je — tlaka,
Večerja je — valpetov bič!

Kak' dolgo še zemljo mi svojo
Kot sužniki orjemo naj? —
Gospôda nam vzela je pravdo ....
Ti, cesar, nazaj nam jo daj!

V gradu kneza Porcije v Senožečah je bila neki rodbinska galerija, katero je slikal Tizian.

Med poznejšimi škofi se je odlikoval Sigismund grof Herberstein, poprej stolni prošt v Ljubljani, potem kanonik v Regensburgu in Pasavi. Z znanstveno izobraženim proštom Janezom Prešernom je ustanovil 1700. leta semeniško knjižnico; pozneje se je odrekel službi in je umrl v Peruggi 1711. leta. Za njegovega časa se je začela staviti v Ljubljani stolna cerkev; Milančanu Petru Janni sta pomagala domača stavbenika Pavel Jugovic in Jurij Maček.

Za vzgojo ženske mladeži je Uršulinke uvela 1598. l. Eleonora pl. Strobelhoff v Polhovem Gradcu, volivši v to smer 10.000 gld.

[1]) Dimitz, Gesch. IV. 33.

Kapucinski samostan v Loki se je ustanovil 1705. leta; v Cerknici je bila bratovščina »Svetega Rožnega venca«, ki je imela 47.000 udov. Največjega pomena pa je bil red jezuvitski, o katerem so se važnejše točke povedale v splošnem pregledu.

Poleg nemških gledališčnih igralcev so nastopili tudi italijanski operni pevci.

Udje uže poprej omenjene znanstvene družbe »Academia Operosorum« so si vsak po svoji zmožnosti odbrali primerno polje delavnosti; iz jezuvitskega reda pa ni bilo nobenega uda. Dimitz, Gesch. von Krain IV. 113—14, navaja vse ude, istotako str. 115 do 130 vse pisatelje jezuvitskega reda.

Domač slikar v cerkveni umetnosti je bil Balant Mencinger iz Bohinja, porojen v začetku XVIII. stoletja; slikal je po cerkvah v Ljubljani in izven Ljubljane.

V vsem tem inače priznanja vrednem delu pa ni bilo nič slovenskega duha; od 1726. leta naprej se je prê v Avgsburgu tiskala slovenska »Pratika«, pa blizu od istega časa izdajal tudi prvi nemški časnik v Ljubljani.[1]

Doktor Bogatai je 1710. l. začel čitati o »državljanskem pravu«.

Odličen Slovenec v tej dôbi je bil P. Pavel Glavar[2]), kateri si je lepih zaslug pridobil za povzdigo narodnega gospodarstva.

Porojen 1721. leta v Komendi Št. Peter pri Kamniku, rejenec kmetske rodbine Basaj, se je šolal v Ljubljani in na vseučilišču v Gradcu; tam ga je podpiral brat Basaj, ki je potem šel k vojakom. Glavar, dovršivši bogoslovje, je obiskal župnika v domači župi in dobil od njega svèt, naj obišče komendatorja šentpeterskega, viteza Testaferrata na Malti. Prišel je do Senja, a radi nedostatnega žitka vsprejel službo pri nekem trgovcu in si pridobil toliko spoštovanja, da ga je tamošnji škof hotel obdržati za notarja. Komendator ga je imel pri sebi eno leto, potem je Glavar v Trsatu služil prvo sveto mašo. Domu prišedši je postal vikarij in je potem podedoval polovico župnikovega premoženja in oskrboval premoženje reda; ustanovil je šolo, cerkvico in beneficij »Corporis Christi«. Komendator na Malti je še pred smrtjo njemu naložil na srce, naj skrbi za trpeče človeštvo. Pred smrtjo je še videl svojega brata Basarja kot generala. Umrl je P. Pavel Glavar 1784. leta.

[1]) »Wochentliche Ordinari- und Extraordinari-Zeitungen von Wien und unterschiedlichen Orten«, tiskal Jurij Mayr, počemši od 1708. leta.

[2]) Dimitz, Gesch. IV. 200—202.

Tudi v drugih slovenskih pokrajinah se more opazovati gmotno blagostanje prebivalstva, dasi ne na podlagi narodne omike.

Pater Hipolit.[1])

V prvem stoletju po reformaciji so se skorej vse duševne moči bile zjedinile na verskem polju; potem se je posebno v Ljubljani začelo delati tudi v drugih strokah. Tudi izven Ljubljane so se za domovino vneti možje začeli oglašati kot pisatelji.

Pater Hipolit, porojen v Novem mestu, je bil kapucinec in propovednik provincije štajerske, potem gvardijan in je umrl 1722. l.

Uvidevši, koliko težav dela redovnikom neznanje slovenskega jezika, je spisal slovar z naslovom:

> Dictionarium trilingue[2]), ex tribus nobilissimis Europae linguis compositum, in anteriori parte Latino-Germanico-Sclavonicum in posteriori parte Germanico-Sclavonico-Latinum, opus nunc primo in lucem editum, a plurimis tamen Sclavonicae linguae avidis dudum desideratum, omnibus quidem dictarum linguarum amatoribus perutile specialiter tamen sclavonicorum Verbi Divini Preconum commoditati et utilitati dedicatum. Calamo et opera R. P. Hippolyti Rudolfswertensis, Ordinis Minorum Capucinorum Provinciae Styriae Concionatoris, et quondam Ss. Theologiae Lectoris concinatum. Permissu Superiorum, et Privilegio Sacrae Caesareae Majestatis. Labaci, Formis Joannis Georgij Mayr, Incl. Prov. Carniol. Typogr. MDCCXI.

Ta tiskani naslov ima rokopis, kateri hrani javna knjižnica v Ljubljani. Ko je marljivi otec Hipolit dokončal slovar in še hotel dodati kratko slovnico, mu je prinesel tiskar uže tiskano bržkone Bohoričevo slovnico. Nato je začel popravljati pravopis; ker bi pa tak rokopis silno motil stavca, začel je na novo prepisavati obširni[3]) rokopis; pri tem mudnem delu ga je prehitela smrt. M. Pohlin pripoveduje, da so ljubljanski kapucinci pripravljali ta rokopis za natis, da jih je pa ostra sodba jezuvita Martina Nagliča v »Wöchentliches

[1]) Šaf. I. 21.

[2]) Šaf. 66. — J. Marn, Jez. XXII. — Dimitz, Gesch. IV. 159.

[3]) Prva polovica obsega 732, druga pa 280 drobno pisanih stranij na celih polah: Coizova knjižnica imela je slovar v obeh prepisih, v drugem črke *A—E*. Kopitar, str. 87.

Kundschaftsblatt im Herzogthume Krain« iz 1776. leta odvrnila od tega početja.

Na koncu rokopisa ima sedem dodatkov: 1. imena krajev, narodov, mest id.; 2. števnike; 3. imena sorodstva; 4. dodatke k imenom mest; 5. orbis pictus latinski, nemški, slovenski, 70 stranij; 6. imena dreves, sadja id.; 7. dodatke k slovarju.

Zanimljiv je tudi latinski predgovor, v katerem pravi, da je sicer res težek jezik slovenski, pa ne radi tega, da bi mu nedostajalo potrebnih besed, nego radi tega, ker jih ne znamo radi nemške odgoje.

Bohoričeva slovnica je bila uže redka; Hipolit sestavi po nasvetu tiskarjevem novo:

Grammatica[1] Latino-Germanico-Sclavonica. Ex pervetusto exemplari Ad modernam in Carniolicâ Linguâ loquendi methodum accommodata, a plurimis expurgata mendis et Germanicis aucta dictionibus à Quodam Linguae Slavicae Amatore in communem utilitatem, studiosae Juventuti Interioris Austriae, Specialiter dedicata. Superiorum Permissu. Labaci. Formis J. G. Mayr, Incl. Prov. Carn. Typogr. 1715. 8⁰. 224.

Ta slovnica je uravnana slabeje, nego njen izvirnik; predgovor je prepisan skoro doslovno iz Bohoriča. Vsebina je razdeljena v té-le predele: I. De Orthographia. II. De nomine eiusque Accidentibus. III. De Pronomine. IV. De Verbo. V. De Adverbiis, Praepositionibus, Conjunctionibus et Interj. etc. VI. De Syntaxi.

Členka ne priznava; glagolski vzgledi so: *delam*, *pišem, ljubim.*

Izdal je tudi:

Buquize od ſlejda inu nauúka Christuſa[2] naſhiga isvelizherja, tiga viſsóku zhastyvrejdniga inu bogabojezhiga moshâ, Thomásha â Kempis, Ordna Regularskih Chórarjou s. Augustina, sedej pèrvizh s' nemſhkiga na Slovénski Crainski jesik preſtávlene, vsim ti pravi pobóshnosti inu duhóvnim gorijemánju tudi k' ſvetim shivléniu sheleózhim duſham

[1]) Kopitar XLIII. 99—104. — Dobrowsky's Slavin I. 185. — Metelko, Lehrgeb. XXII—XXIII. — Šaf. I. 53—54.

[2]) Šaf. 132. — Izglede navaja Kop 104—108. — J. Marn. op. cit. 4. — Goriška semeniška knjižnica hrani eden izvod. — M. Pohlin, Carn. 27 navaja iz istega leta Thomasha Kompensaria: De imitatione libros in elegantiorem Carniolismum translatos Lab. 1719. 16⁰.

sylnu nuzne inu dopadlíve, skus éniga visoku rojéniga gnádliviga Gospúda shpendánje inu skus mujo éniga zhastyvréjdniga máshnika Capucinarskiga S Francisca Ordna P. Hippólitusa s' Noviga Mesta na svitlobo dane. V Lublani 1719. 12⁰. 672 str.

Kakor pripoveduje sam, ravnal se je po nemškem prevodu Henrika Sommelija. Prevod se čita precej prijetno; Hipolitov jezik je, kakor naravno, dolenjsko narečje.

Na Koroškem se je v tej dôbi ponatisnil Megiserjev slovar z naslovom:

DICTIONARIVM / QUATUOR // LINGUARVM / Vidilicet GERMANICÆ, LATINÆ / , ILLVRICÆ (quae vulgo Sclavonica / appellatur) & ITALICÆ, sive Hetruscae Autore HIERONYMO MEGISERO / Impressum Anno 1592. Graecii Styriae / à Joanne Fabro, cum Sac. Caes. Majestatis / Privilegio octennali: / Nunc vero / AVSPICIIS / Excellentissimi Domini, Domini / Supremi Carinthiae Capitanei / Opera et Studio / A. A. R. R. P. P. Societ. JESV Collegii / Clagenfurtensis correctum & auctum.

CLAGENFVRTI / Typis Joannis Friderici Kleinmayr, Inclyti, / Archi. Ducatus Carinthiae Typographi, / 1744.

Pred naslovom ima slovar sliko, ki predstavlja vmeščanje koroškega vojvode na Gospesvetskem polju; gornji del slike predstavlja kmeta sedečega ob kamenitni mizi, h kateremu prihaja vojvoda z lepim spremstvom. Na spodnjem delu slike sledi knez in deli privilegije. Na tretji strani, naslovljeni: Ortografia Latino Sclavonica, je v latinskem jeziku povedano, koliko črk ima slovenski jezik in kako se izgovarjajo, posebno pa naglašuje, da se *l* včasih izgovarja kakor *v*, n. pr. *pvatnu* nam. *platnu*.

Na koncu pete strani je arabeska; na sedmi strani se začenja slovar. Oblika je mala 8⁰

Strani so štete na nenavaden način.

Prvih pet listov ima spodej A_1, A_2, A_3, A_4, A_5, naslednji trije nimajo nobenega znaka; potem pride B_1, B_2, B_3, B_4, B_5, naslednji trije pa nimajo zopet nič; tako se porabi ves alfabet. Potem pa sledi AA_1, AA_2, AA_3, AA_4, AA_5. Na tak način se našteje do Ccc_5; na tretjem praznem listu Ccc_5 pride: Etwelche Exempel deren Declinationum u. Conjugationum, kjer se sklanjajo: *Ta Gospud, Ta Gospa, Ta Ozha, Ta Mati.*

Izmed glagolov navaja: *Sem, imam, lubim, ozhem, snam, grem, hodim;* čudna je oblika: *sem shil, si shil (šel), je shu.*

Za vzgled bodi prva stran slovarja:

Teutſch.	Lateiniſch.	Windiſch.	Wäliſch.
		A	
Al ein Fiſch.	*Anguilla.*	Al, ena riba.	*Anguilla.*
Al / der Schuſter.	*Subula.*	Shìlu, Shìuo.	*Lieſena, ſubbia.*
Aaß.	*Cadaver.*	Ta merha, merlatina, mershina.	*Carogna.*
	Das Aas ſtincket abſcheulich: Ta merha prezudno ſmerdi.		
Abend.	*Veſper.*	Vezher, mrak.	*Sera.*
Abends.	*Veſperi.*	Ob mraku, pruti nozhi, k' vezhérù.	*La ſera, sùl tardi.*
	Ich komme Abends nacher Hauß: Jeſt pridem k' vezhéru hdomu.		
Abend-Brod.	*Merenda.*	Jushina, mala jushina, coſillu.	*Merenda.*
Abendmal.	*Caena.*	Vezherja.	*Cena.*
Abendmal eſſen.	*Caenare.*	Vezherjati.	*Cenare*
	Habt ihr das Nachtmahl eingenohmen. Ste vi shie vezherjali.		
		A	Aber.

Andrej Ivankovič[1]) iz Jezusovega reda v Ljubljani je preložil 1659. l. Tomaža Kempčana na slovenski jezik. Dekan Holzapfel je daroval rokopis 1848. l. licealni knjižnici v Ljubljani, ki ga čuva pod št. 179.

Prevod ima ta naslov:

Od Sa Christusam / Hoieina / Bukvize Samozetrte / Thomasa S. Kempis, Choraria po visi S. Augustina / Vsim / Katoliskim Krainzom inu / Slouenzom 'h dobrimu: S nouizh / s Latinskiga na Slouenski jesik / svestu preloshene, 'skusi

[1]) P. pl. Radics, Kr. 1885. 632—33.

eniga / s Touarshtva Jesusoviga / 's Peruoleinam tih Vigshih / v Leity po Christushouim roiſtuj M. DCLIX.

Na naslovnem listu zvezka v majhni 8⁰ je zapisana ta-le opomba:

Confraternitatis Agoniae Domini Nostri Jesu Christi Labaci 1728, transtulit in Carniolicum idioma ut mihi P. Fridericus Schwarz S. I. retulit P. Andreas Ivanchovich S. I. sacerdos.

Franc Mihael Paglovec (1679—1759)[1]

iz Kamnika, kjer je bil nekaj časa kapelan, od 1705. l. župnik v Šmartinu pri Tuhinju. Izdal je:

Tobiove bukve[2]), tu je ſuetiga piſma ſtariga teſtamenta historia ſvetih nauukou polna od tiga ſtariga Tobia inu niegoviga synu, na crainſki jezik ſveſtu preloſhena itd. H' timu ſo ſe perdiale ene lepe vishe nu manjere bogu ſlushiti, nu ſveti ray ſi ſaguishat, ſa gmain ali kmetiske inu deloune ludy, vſete nu poſnete s' enih nembshkih bukviz ſkusi mujo eniga Mashnika z' gorenske Crainske strani. U Lublani ſkusi A. Fr. Reichhardta. 1733. 12⁰. 307. — II. izdaja iz l. 1742. ne more biti J. J. Shillingova, kakor misli M. Pohlin.[3])

Thomasa Kempensaria Bukve. V' katerih je sapopadenu podvuzhenie, koku en ſledni, bodi kakerſhniga ſtanu ozhe, ima, inu samore po Chriſtuſovim nauuku, inu shiuleniu ſvoje shiulenie pelati, vishat, inu rounati, za Chriſtuſạm v pravi brumnoſti hoditi. V to Crainſko okuli Lublane navadno Shpraho ſkerbnu, inu ſveſtu preſtaulene. Skusi dua Maſhnika Petrinarja, inu Faimoſhtra iz gorenſke Crainſke ſtrani h duhovnimu nuzu tim Slovenzam v' druk danė. Na pervolenie vikshi Duhovne Goſpoſke. Labaci. Typis A. Fr. Reichhardt 1745. 12. 496.

Sveta voiska, to je ſvetu podvuzhenie, koku ima ta zhlovik zhes fourashnike te duſhe ſe ſhtritat, inu uſſe hude shelle premoiſtriti, skusi to ſe h' pravi brumnoſti pousignit (!) po nauuku P. Lorenza Scupuli Ordna ſ. Cajetana. Is Laſhke ſprahe v' Crainſko ſpraho preſtaulenu, skusi enga Maſhnika

[1]) Kopitar 124—127. — Šaf. 21, 101, 128, 133, 141. — J. Marn, Jez. XX. Sl. 1885, št. 109.

[2]) Šaf. 128.

[3]) Šaf. 127.

is Gorenſke Crainſke strani, ſdei na pervu v druk dano. Na pervolenie vikſhi Duhoune Goſposke. Labaci. Typis A. F. Reichhardt 1747. 8. 250.[1])

S. Lucie Andoht v' gorenski Kraynski strani. V' Drashgoſhah. 1750. 8⁰.

Kakor Marka Pohlin pravi v Bibl. Carn. 38, je izdal to knjižico J. L. P.

Sveſti tovarſh enga ſledniga Christiana, katiri ſkusi ta Catechismus, ali potrebni Kerſhanski nauuk niemu kaſhe to pravo pot proti nebeſſam inu ſkusi te Tobioue bukve ali hiſtorio od Tobia, inu ſkusi dvanaiſt regelze ga vuzhy po tajſti prou hoditi inu ſkusi ene inu druge molitve sa boshjo pomuzh proſsiti. K' nuzu mladim inu ſtarim, ledig inu sakonſkim, gmein inu delounim ludem, ukup sloshene inu pobulſhane, v' druk dane ſkusi eniga maſhnika is Gorenſke Crainſke ſtrani. Labaci. Typis F. J. Eger. Incl. Prov. Carn. Typogr. 1767. 8⁰. 198.

Ta knjiga je bila uže dvaindvajset let poprej natisnena z naslovom: Sueſti tovarſh .... in sdaj drugu v druk dane ..... Labaci. Typis. A. F. Reichhard 1745. (Mitth. des hist. Vereines für Krain 1857, 90. — Prva izdaja je iz l. 1733.

Adam Skalar[2]), duhovnik, o katerem se dalje nič več ne vé. V ljubljanski licealni knjižnici se nahaja rokopis — vezana knjiga, ki obsega 435 listov, in se deli v dva oddelka ter ima tudi dva naslova; prva polovica sega od 1. do 190. (inclus.) lista in ima naslov: Shulla tiga premishluuana sloshena skusi brata Joannesa Wolfa reformiranega Franciscaneria is pouella tiga Visoku zhastitiga Firsta inu Gospuda, Gospuda Wilhelma skoffa v' Priksni (!). Istiskana v Insprukhi per Johannu Jachen 1633. Druga polovica seza od lista 191.—392. in ima tale napis:

> Exemplar Od Suetiga Bonauentura Zhloueku naprei postaulena koku ſe ima eden spet s' Bogam sdrushiti skusi pokuro ker se ie od niega skusi greh odlozhil. V enim sgouorianiu med zhlouekom inu Dushizo. Breouiloquium. Is letinskiga na Nemshko is nemshkiga na slouensko perloshen 1643. in Decemb, skusi Adama Skallaria, Maſhnika.

---

[1]) Naslov je sestavljen iz Šafařika in Marna.

[2]) V. Oblak, Ltp. Mat. Sl. 1890, 185—234.

Prva polovica je razdeljena na petnajst poglavij; v drugem delu so razna premišljevanja.

Jezik je priprost in naroden ter presega v tem obziru sodôbne spise, tiskane in rokopisne; narečje je gorenjsko. V njem se nahaja imperfekt *bê;* karakteristično se nadomeščajo staroslov. polglasniki.

Pavel Frančišek Klapše[1]) (1688—1727),

iz Kostela na Primorskem, Protonotarius Apostolicus, Comes Palatinus, Eques, kanonik Pičanski, župnik v Tomaju (1732—72.) Izdal je:

a) Synopsis Catechetica, Tu je: Sbrani Nauk karſhanski skusi Paula Francisca Clapſheta. Labaci typ. A. Fr. Reichhardt 1703. 8. 110.

b) Synopsis Catechetica, Tu je: Sbrani Nauk karſhzhanski u' kratkih besedah sapopaden taku dobru sa poduzhiti te nevedne u' karſhzhanski Veri, kakor tudi visha te prezhaſtite Molitve Sv. Roshenkranza s' ſvojimi ſkrivnoſtmi inu odpuſtki. Nuzne buquize v' ſem zhaſtitim inu viſſoku urednim Goſpudom Farmanam inu Duhovnim Paſtirjam, te nyh paſhi podloshne karſhanſke Ouzhizhe poduzhiti. V' kup sbrane skusi Paula Francisca Clapſheta, Farmana Tomajske Fare Tershaſke Skoſije. Sdei pak u' drugo na bulſhi krainſko ſpraho u' druk daine inu pobulſhaine. U' Lublani. Per Annae Elisabethae Raichhardtouke uvedove. 1757. 8. 96.

V knjigi, ki je posvečena Leopoldu Hanibalu, tržaškemu škofu, nahaja se tudi »Peiſsem od Vére« id.

Miha Mikec,[2]) doktor sv. pisma in stolni dekan v Ljubljani, umrl 1620. l. Hrenovo delovanje ga je navdušilo, da je izdal:

Ta mali katechismus ali kerſhzhanski navuk. Augsburg.

Ta knjižica je bila namenjena ljubljanski mladini in je bila ozaljšana z lepimi lesoreznimi slikami. Dal jo je natisniti na lastne troške.

Janez Čandik,[3]) porojen na Višnji gori, jezuvit, učitelj srednjih šol in propovednik v Ljubljani, umrl v Gorici dné 8. oktobra 1624. letà.

[1]) Šaf., Gesch. 21, 116; Curia Episc. Terg. 1866, 22. — J. S. v Zgod. Dan. 1879, 260—61. — Z. v Zgod. Dan. 1879, 414. — J. Marn, Jez. XXII.

[2]) Valvasor Ehre II. 6. — Marc. Pohl., Bibl. 36. — Šaf. 10, 115. — J. Marn, Jez. XXI.

[3]) Šaf. 18, 115. — Peter pl. Radics, Trigl. 1865, št. 38. — J. Marn, Jez. XXI.

Catechismus Petra Canisia, tu je Chriſtianski nauk ikus Janesa Zhandika.

Marka Pohlin ne navaja kraja, kjer je bil natisnen katekizem.

Franc Ksav. Tauffrer,[1]) zadnji opat zatiškega samostana, pospeševal je šolstvo, izdavši:

Kratki Sapopadek Kerſhanſkiga Navuka sa otroke in kmetiske ludy. Labaci. Eger 1773.

Ponatisnen večkrat. Po latinskem uvodu razlaga se krščanski nauk str. 1—84, nato sledi navod v latinskem jeziku, kako poučevati to tvarino.

Josip Kosan (Cusani)[2])

krščen v Št. Petru pri Gorici; po Kociančiču je bil duhovni pastir v Šempasu 1727. l. in vstopil potem v samostan, služboval zopet v Šempasu do 1739. leta, potem v Štanijelu, in zopet vstopil v samostan. Spisal je Catechismus Sclavonicus; dr. Kociančič ga ni mogel dobiti v roke, (Hist. Arch. Gor. 161), videl ga je pa Codelli. (Gli Scrittori Friaulo-Austriaci III ed). Izdelal je Kosan svoj Katekizem po Belarminu, pisal latinski naslov, vpletel pa slovenski nagovor, molitev in izpraševanje vesti. Knjiga ima starinsko vrednost, v znanstvenem in jezikoslovnem obziru pa je brez pomena.

V tržaški mestni, v semeniški goriški in v župniški knjižnici v Št. Petru pri Gorici se nahaja po eden iztis knjige:

Christianus moribundus sanctissimis Sacramentis poenitentiae viatici et extremae unctionis et soliloquio etc. etc. collectore P. Josepho Cusani sacerdote curato. Venetiis MDCCXLIX. Typis Modesti Tentii. Suprem. permissu 16. XII. 286.

Nauk je latinski, vaje so slovenske, str. 80—101; 129—152; 184—194; 202—221; 254—258, tedaj blizu 90 stranij vsega vkupej.

Pravopis ni dosleden; vmešanih je mnogo nemških izrazov. Vzglede njegovega jezika podaje L. Žvab v Lj. Zv. 1886. 505—507.

Štefan Kemperle, župnik v Ločniku blizu Gorice od 1771—89. l., poslovenil je evangelij sv. Matevža in Marka, svetega Lukeža do 16. poglavja. Njegov naslednik A. Leonardis pristavil je rokopisu, ki se nahaja v ločniškem farnem arhivu, ta-le naslov:

Evangelia secundum Matthaeum, Marcum et Lucam in carniolicum idioma translata a Stephano Kemperle Caes. Reg. Parocho Lucinici.

---

[1]) Šaf. 85, 118. — J. Marn XXI.

[2]) Jos. Balić, Glas. 1875, št. 35; S. 1887, št. 13.

Rokopis obsega 34 pôl. V predgovoru se razlaga, kaj je stari, kaj novi testament; na straneh je mnogo opazk, katere razjasnjujejo težje besede in reke; na koncu je slovarček, kjer je povedano, kako se nekaterim rečem pravi *a)* po kranjski, *b)* po koroški, *c)* po slovenski in bezjački, *d)* po hrvatski id.

Drugi katekizmi:

Catechismus,[1]) Tu je bukvize. Tega ſpraſhuvanja is pet ſhtukov Kerſhanſkega Navuka zhaſtitiga patra Petra Canisia is tovarſhtva Jesuſoviga. H' perpomaganju vſeh Goſpudou Farmeſhtrou, Duhouneh oſkerbnikou, vuzhenikou: tudi otruk, inu ſtarishou, bratou inu ſeſter Bratouſhine kerſhanſkega Navuka. Skus Perpuſhanje teh Viſheh. V Zelouzu. Per Dedizhih Joanesa Friderica Kleinmayr. 1762. 12°. 192.

Knjiga je pisana v koroškem narečju in je radi tega zanimiva. To je prva izdaja Katekizma, čigar četrti natis je izšel v Ljubljani pri J. F. Egerju l. 1766,[2]) peti v Ljubljani pri Egerju 1770. 12. 189.[3])

Prva izdaja ima str. 3—7 kratek navod k branju »visha brat se vuzhiti«, potem predgovor o bratovščini krščanskega nauka, str. 9—128 katekizem, str. 129—167 cerkvene pesni, litanije in molitev.

Kerſhanſki navuk sa te majhine v' 62 praſhajnah ukupiſtaulen s' kratkim ogovorom na otroke, kader ob velikonozhnimu zhaſſu vkup sbrani k obhaylu gredó .... na slovenski jesik vondan od eniga Dobriga Perjatla Goriſhke Shkoſije. V Lublani per J. F. Egerju 1777. 12°. 32. — Šaf. 118.

Catechismus,[4]) tu je bukvize tiga ispraſhuvania iz pet ſhtukov kerſhanſkiga navuka ... Petra Canisiuſa petizh v druk dane inu pobulſhane. V Lublani Eger 1770. 12°. 198.

Isvlezhik tega velikega katehiſma s' upraſhanjami inu odgovorami k' poduzhenju te deshelſke mladoſte v z. kr. deshelah. Kostajo 18 kr. nemških. S tem pregnadlovem pervolenjam te rimſke zeſarſke, tudi zeſarſke krayleve apoſtolske zessarize; koker tudi s pervolenjam te duhovnske goſpoſke. V Lublani. Stiſkane per J. F. Egerju, dushelsſkimu ſtiſkauzu 1779. 8. 161.

[1]) V. Oblak, Lj. Zv. 1887, 692—94. Knjiga se nahaja v knjižnici graškega Marijinega samostana.
[2]) Mitth. d. hist. Ver. f. Krain 1858, 90.
[3]) J. Marn, J. XXII. — L. Žvab, Lj. Zv. 1886, 434.
[4]) Šaf. 117. — Gaj. Kniž. 123.

Inocencij Tauffrer[1]) (1722.—1794.)

iz Turna (Weixelbach) na Kranjskem, bil profesor v Pasavi in na Dunaju gimnazijski ravnatelj.

Compendium Ritualis Labacensis latine, Carniolice et germanice cum assistentia moribundorum. Lab. lit. Eger 1772. 12.

V knjižnici ljubljanskega semenišča: Comp. Rit. Lab. cum appendice germanica et carniolica. Tergesti. Typ. Trattner 1757.

Druge izdaje knjige »Compendium Ritualis«:

Appendix ad Rituale Salisburgense pro Locis et Curatis Sclavonicis ejusdem Archidioecesis Salisburgensis. Continens Ordinem ac Ritum Baptismi et Matrimonii, nec non Lytanias Omnium Sanctorum in Administratione extremae Unctionis et in Processionibus Rogationum adhibere solitas. Salisburgi, Typis Joannis Josfephi Mayr Aulico-Academici Typographi et Bibliopolae p. m. Haeredis 1766. 20.

V predgovoru pravi, da ima slovenski jezik več narečij; zato je prê v tej knjigi navedenih več besed enakega pomena, da bi duhovniki lože ohranili enotnost obreda. Hrvat in Slovenec sta zložila to knjigo, v katerej se nahaja slovenska beseda na straneh 6 do 10 (deloma), 10—20 vse slovensko, od 66—80 vse nemški, od 81—83 vse latinsko, od 83—95 vse slovensko.

Rituale Labacense . . . jussu . . . Leopoldi Josephi Episcopi Labacensis . . . Comitis de Petazziis . . . Labaci. Eger. 1767. 4° je poznejša izdaja istega obrednika iz l. 1706.,[2]) čigar izvod brez naslovnega lista se nahaja v šentgotardski podružnici sv. Mohorja in Fortunata Pod Zidom.

Latinski pisan uvod, datovan z dné 1. avgusta 1706. pravi, da se veseli izdajatelj, ljubljanski škof Ferdinand a Küenburg, ker se je stolna cerkev dvignila iz podrtin; tako se tudi po vseh cerkvah v škofiji uvedó jedinstveni cerkveni obredi. Rituale ima toliko slovenske vsebine, kakor ponatis iz l. 1767.

Compendium Ritualis Romani Salisburgensis[3]) cum appendice germanica et vindica pro assistentia moribun-

---

[1]) Šaf. 25. — J. Marn, Jez. XXII. 118.

[2]) J. V., Izvestje muz. društva 1892, 158—59.

[3]) Pridejan tu radi popolnosti.

dorum in commodiorem usum RR. DD. Curatorum emendatum. Clagenfurti 1830. Typis Joannes Leon. 8. 172.

Duhovniki krške škofije so si želeli takega obrednika. Slovenščina se nahaja raztrošena po 5—13 stranij, obsegajoč »Vero« in »Oče naš«, »Očitno spoved«, str. 21; litanije 37—39; opomini bolniku 44—46; potem še 52—61, 63—65, 72—73, 76—79, 96—102. Slovenskim besedam je tu pa tam v oklepih pridejana ptuja beseda, n. pr. *v raju (paradižu.)* [1])

Compendium Ritualis Labacensis cum appendice germanica, et carniolica pro assistentia moribundorum Curatorum usui et commodo cum facultate superiorum. Tergeste. Typis Francesci Matthiae Winkowitz, caes. reg. aulae et episcop. typogr. 1771. 16.

Ta knjiga se nahaja v tržaški mestni knjižnici in ima 97 stranij. Na 8. in 9. strani je v nemškem in slovenskem jeziku »Vera« in »Oče naš«, 10—12 latinski, nemški, sl., 15—16 nekaj slovenskega in nemškega, 66—80, 83—95 vse slovenski.[2])

Jožef Hasl (1733.—1804.)

iz Celja, jezuvit v Ljubljani, naposled župnik v Dolu na Štajerskem.

Sveti poſt.[3]) Chriſtusovimu terplenju poſvezhen, u' uſakdanu ſpremiſhluvanje resdejlen, pervizh ſkus P. Gabr. Hevenesia is Tovarſhtva Jesuſoviga po Latinſku popiſan, sdei pak od Joshefa Haslna, Maſhnika is ravnu letiga Tov. na kraynſki jesik preloshen inu na ſvitlobo dan. Labaci lit. Egerianis 1770. 8⁰. 440.

Iz predgovora bodi tukaj to-le: Kar tu provpisanje am tizhe, sim se jest vezhi dejl te stare navade derſhal, ne scer ker bi jest ta staru provpisanje toliko ſhtimal, ampak savol tiga, kir se ſhe ludji narvezh na tu zastopijo. Tu kratku *s* sem od tiga dolgiga *ſ*, inu ta dva zhrka ali Puhſhtaba *sh* sim skerbnu od unih dveh *ſh* reslozhil, brez kateriga rezlozhka kratku nikar ni mogozhe kraynske bukve prov brati; da narezhem zastopiti. Tu kratku *s* kakor tudi *sh* je treba mehku, ta dolgu *ſ* pak inu *ſh* je treba ojstru izrezhi: *sad shala, ſad ſhala.* Skor en ravnu tak rezlozhek se tudi ima med *z*

[1]) A. Fekonja, Lj. Zv. 1887, 507—508.

[2]) Pohl. Bibl. Carn. 43, navaja Compendium Tergesti 1757.

[3]) Šaf. I. 25. — Peinlich, Gymn. Progr. Graz 1872. — J. Macun, Zgod. 64. — J. Marn, J. XXII. — Lenček, Mitth. d. h. Ver. f. Krain 1857, 90.

inu *zh* delati *zagam*, *zhakam*. Dostikrat sim po stari navadi *l* pisal, kjer je treba *u* isrezhi, koker: ***dolshan sim***, ***ſturil, ſylnu.*** Kader se *u* inu *i* v govorjenju poshre, taku, da se per isrezhenju malu al skor celu naslifhi; takrat sim le *v* inu *j* postavil: ***vzeme, tvoj, vzgati***, ***jest nekaj vejm.*** Kjer se kaj naizrezhe celu koker *e* pak tudi ne celu kakor *i* tamkaj sim po stari navadi *i* pisal, postavim: ***en brumni*** ne pak: ***en brumne zlowk.*** Glihi vishi sim *u* postavil, kjer se nekaj napul koker *o*, napul pak koker *u* isrezhe, postavim: ***tu mejstu,*** ne: ***to mesto.*** In v timu sim tudi s timi starimi kraynskimi Pisavcami potegnil.

Franc Sav. Gorjup[1]) (1735.—1781.)

porojen v Celju, župnik pri Novi Cerkvi blizu Celja, bil je tudi konzistorijalni svetnik goriške škofije. Izdal je:

Zirkounu leitu ali evangelski navuki[2]) sa uſſe nedele inu prasnike zeliga leita, poprei na Slovenſki jesik ukup ſpiſſani, inu per altariu naprei neſſeni od ... Francisca Xav. Goriuppa, Faimestra inu Comissaria per Novi zirkvi nad Zellam Gorifhkiga Firſta inu Shkoffa Consiſtoriala Labaci (lit. Egerianis) 1770. 8°. 448 str.

Knjiga je posvečena goriškemu škofu grofu Karolu Attemsu, in je pisana v slovenščini, kakor se govori okolo Celja.

Andrej Reja,[3])

porojen 22. oktobra 1752. na Goriškem, kaplanoval v Zibiki, pri sv. Štefanu, v Šmarjah, pri Novi Cerkvi, župnikoval v Zibiki, dekanoval v Šmarijah, zopet župnikoval pri Sv. Petru blizu Sotle, kjer je umrl 26. septembra 1830. l.

Kerfhanſkiga navuka islagaine po u zeſarſkih deshelah naprei piſſanim Katechismuſsi u' Latinſkimu vundanu od V. Z. V. G. Joshefa Jacomina S. P. Doctorja Viſhiga Faimastra inu Dechanta per Novi Zirkvi na spodnim Stajerskim, preſtaulenu v Slouenſki jezik od Andrea Reya, Fajmastra u Sibki na spodnim Stajerskim. I. Bukve. Lublana natiſnil in saloshil Andreas Gaſſler 1801. 8°. 308. str. II. Bukve 284.[4])

[1]) P. J. Šafařik, Gesch. I. 24. — J. Marn XXII. 35—37. — J. Macun, Književ. zgod. 64.

[2]) Šaf. 101, je smatral kot dvomljivo knjigo: »Evangelia inu Branie« 1754, o katerej govori Hasl v predgovoru »Svetega posta«, Mitth. des hist. V. f. Krain 1857, 90 navaja Evangelske bukve od l. 1759., L. Žv., Lj. Zv. 1886, 432.

[3]) Šaf., Gesch. I. 35—119. — J. Marn, Jez. XXII. 76. — J. Macun, Zgod. 66.

[4]) Drobtinice l. 1757. — Slomšekovi spisi III. 277.

Jurij Gollmayr[1]) (1755.—1822.)

iz Lesec na Gorenjskem, se je šolal na Dunaju, postal doktor bogoslovja, kanonik, dekan in prošt v Ljubljani.

Sveta mafha inu kerfhansku premifhluvanje sa ufak dan is f. pifma, tudi druge nuzne molitve, od Jurija Gollmayrja v Lublanfki duhovni hifhi mafhnika. V Lublani per J. F. Egerju 1783, 12°. 223. str. — II. izdaja. 1786. — III. 1789. — IV. 1793. — V. 1797. — VI. 1801. — VII. 1803. — VIII. 1804. — IX. 1805. — X. 1807. — XI. 1808. — Nastopne izdaje oskrbljeval je Ravnikar. Izvirnik tej knjigi spisal je Abbé F. P. Mezanguy z naslovom: Exercices de piété, tirés de l'écriture sainte et de pères de l'église.

Gollmayr je bil bistroumen mož, vnet za blagor naroda.

Ećehiel Sullak[2]) leta 1797.—99. v Novem mestu, učitelj grškega jezika in vikarij, prevel je na slovenski jezik:

Te najbolfhe molitve, katire je nafh fveti ozhe Papesh Pius VI. resvetil inu rezloshîl .... is Lafhke v to Nemfhko, sdei pak v to Kraynfko fhpraho ... preftavlene ... V Lublani fkus Ign. Kleinmayerja utifnene. 1783. 8. 63.

Gaspar Rupnik,[3])

rojen na Štajerskem, župnik pri Novi Cerkvi blizu Celja, nato v Vojniku (Hochenegg), je poslovenil:

Ta Chriftusovimu terpleinu posvezheni poft, Sa fakdanfku premifhluvaine Chriftufoviga terpleina inu tudi sa naprei braine tem ludem s Latinfkiga na Slovenfku perftaulen od vif. zh. Gasparja Ruppnigg, Faimeftra is Commissarie nove zirkve sunnei Cella. Labaci (lit. Egerianis Šaf.) impensis Promperger 1770. 8. 550.

Druga izdaja je iz 1773. l. z naslovom:

Ta Christusovimu Terpleinu posvezheni Post, za saksdansku premisluvaine Christusoviga terpleina inu tudi za naprei braine tem ludém z Latinskega na Slovensku prestaulen na zhast Christusoviga terpleina, inu smerti h' eini maihni pomozhi za tu naloshenu naprei braine duhouskiga

[1]) Šaf. I. 33, 135.
[2]) Šaf. I. 142. — J. Marn, Jez. XXII. 72. — M. Pohlin, Bibl. Carn. 53.
[3]) Lenček, Mitth. des hist. Vereines für Krain 1857, 90. — Šaf. 124.

premifhluvaina tem ludém inu h'dobrimu tem dufham od visoku zhastitega Casparja Rupnigg, Feimestra iz Commissarie Nove Cirkve zvunei Cella. Labaci. Impensis Mich. Promberger A. 1773. 8. 550.

To je prevod po Hevenesiu. Morda Rupnik enakega prevoda Haslnovega ni znal.

Peisme Od Kerfhanskiga Vuka: poversti tega Katechisma, katiri je na povele Cesarske Svetlusti na deshele vun poslan zravun eniga Perdavka teh Peisem per sv. Mafhi, inu Shegnu. Od Gasparia Ruppnika, Faimastra v' Oiniku. (!) Se neide v Cellu per novem Bukvarju Fr. J. Jenko. Lublani, skus Ign. Kleinmajerja 1784. 8. 58.[1])

Anton Hrovat[2]) ali Crobat, kakor je podpisan v knjižici:

Luzh inu Senza vofra S. Mafhe, ali molitue pri S. Mafhi po teh imenitnejsheh fkryvnofteh terplenja Gospuda nafhega J. Kr. kjer fe tudi jutrene itd. molitve narajmajo (od Martina Crobata). So naprudej v Lublani per L. Bernbaherju. Na Dunaju Chr. Grofser po 1785. 12°. 113. — Nova izdaja v Ljubljani 1828. 12°. 231, z naslovom: Premifhlovanje S. Mafhe id.

Ta knjiga je prevod nemškega molitvenika P. Marka Pohlina: Bild und Wahrheit, das ist Vorstellung der heiligen Messe. Wien bei Grosser. 1785. 12. Mit Holzschnitten.

Ahacij Steržinar,[3])

porojen v Škofji Loki, bil župnik in komisar v Gornjem Gradu 1713.—33. leta in naposléd vodja bratovščine pri Sv. Frančišku v Stražah, umrl 1741. l.

Izdal je pesmarico z naslovom:

Catholifh kershanskiga vuka peifsme, katére fe per kershanskimo vuko, boshyh potyh, per fvétimu missionu, inu slafti per svétimo Francisco Xaverio na strashe Górniga Gradu fare nuznu poyo, pogmerane inu na svitlóbo dane (fkusi Ahàza

[1]) J. Marn, J. XXII. — Istega leta se je tudi v Gradcu pri »Widmansteterjevih erbih« natisnila cerkvena pesmarica, o kateri je poročal pisatelj te knjige v Lj. Zv. l. 1894.

[2]) P. Šaf. 34. — J. Marn, Jez. XXII. 73. — Lenček, Mitth. des hist. Ver. für Krain 1846, 68. pravi, da je on podaril kranjskemu zgodovinskemu društvu izvod te knjige, čije naslovni list pravi, da je knjiga „na prudej v Lublani per Vinc. Ruciczka 1785«.

[3]) Šaf. 78. — J. Marn, J. XXII. — A. Fekonja, Lj. Zv. 1884, 696.

Stershinarja.) V Nemshkim Gradzu per Widmanstadianskih erbizhah 1729. 8. 266.

Pesni so brez vrednosti. M. Pohlin v Bibl. Carn. 61 pripoveduje, da je knjiga bila pisana najpoprej latinski, potem nemški in nazadnje slovenski. Predgovor pravi, da naj bi te pesni odstranile narodne pesni.

Pesmarica ima tudi sekirice.[1])

Njemu se tudi pripisuje:

Peiſſem od teh velikih odpuſtikov te svete kriſhove poti per te novi cerkvi ſvetiga Francisca Xaveria v' Gornim Gradu. Labaci, Formis J. G. Mayr 1730. 8. 30. — Predgovor obsega prvih sedemnajst stranij.

Maksimilijan Redeskini,[2])

duhovnik ljubljanske škofije, pri cerkvi svetega Nikolaja, je umrl v Velesovem 10. marcija 1814. l. Izdal je:

a) Podvuzheine, inu Molitve sa vſakteriga iz Bukviz imenuvanih Exercitia S. očeta Ignatia. U Lublani, Per J. F. Egerjo l. 1768. 12. 84.

b) Ofem inu ſhestdeſet ſveteh Peſm,[3]) katire ſo na proſhnje inu poshelenje vezh brumneh duſh ſkerbnu ſkup sbrane, pobulſhane inu pogmerane, k' vezhe zhaste Boshje, temu blishnemu pak k' duhovnemu troſhtu inu podvuzhenju na ſvitlobo dane. V Lublani . . . se najdejo per A. Raab, landshaftnimo bukvoveszo za Lit. Eger 1775. 8. 225. Napevi obsegajo petdeset stranij. Na koncu je natisneno štiri strani obsegajoče: »Samerkuvanje vseh v' teh bukvah ſapopadenih Peſm.«

Kratka visha k' Bogu ſkus snotrajne inu svunajne Molituvze ſe povsdigniti. Pervezh v latinſki ſprahi popiſſane, sdej v kraynſko ſpraho preſtavlene od Maximilijana Redeskina eniga Maſhneka Petrinarja v Lublani na pervolenje vikſhe duhovne in deshelſke Goſpoſke pervizh vtiſnene. V Lublani ſe najdejo per And. Clemens Bukvavesizu. Lit. Ig. Merk. 1789. 12. 269.

---

[1]) Lenček, Mitth. d. hist. Ver. 1857, 89.

[2]) Šaf. 25—26. — J. Marn, Jez. XXII. 51—52.

[3]) Šaf. 79.

Jernej Bastiančič,[1])

vikar v Radoljici, pozneje dekan v Lescah, umrl 14. januvarija 1818. l.

Katholſhku podvuzhenje od teh pervih Sakramentov ſ. Kerſta inu ſ. Firme od Jerneja Baſtianzhizha, v' Lublanſki duhovni hiſhi Maſhnika. V Lublani per Ign. Kleinmajerju 1783. 12⁰. 147 str.

Filip Jakob Repež (1706.—1773.)

iz Cerknice, umrl kot organist v Ložu, je izdal več pesmaric, izmed katerih je zasledil Štrekelj (Arch. f. slav. Phil. XI. 604—606) naslov prvi: »Stima Boshia«, ne da bi mogel povedati kaj več o njej. Druge so:

Romarske Bukvize,[2]) Narpred je en maihen vuk, koku ima en Romar ſam na kratkem ta S. Krishou pot objiskati, potem so tudi 12. Pesmi Od manenge, od premishluvania per Stationih inu od enih, inu druſih odpuſtkov; ſoſebnu od teh velizheh (!) gnad, katere skaſuje Jeſus na gori tukai u, zerkvi S. Krisha, u' te Caeſarski Fari Lvosh imenovani. S' perpusheniam te narviſokeishi gnadlive Duhoune Gosposke. O. A. M. D. G. U' Vuidnu MDCCLXXV. Po Brattih Gallicichih, Depuſctenjem Stariſcinah. 8⁰. 55.

Te Romarske Bukvize so le ponatis pesmarice, ki jo je izdal 1757. l., in ki je prvi del Repeževe pesenske zbirke.

Nebeshku Blagu, Katiru ſe sdei tem Andohtlivim Romarjam na Krishni gori vnkei tala; de vſi katiri leſem pridejo, nu kransku brati snajo, ſe bodo v teh Bukvicah nauzhili, koku bodo s' Jutrei nu s' vezher molili; nu tudi ſoje mlaiſhi doma toku vzhili; de bodo snali, ne ſamu per krishoumo potu, ampak celi dan Jesuſovu shiulenje, nu martro premiſluvati. Narsadei ſo tudi 3. Peiſmi perloshene. Letu Nebeshku Blagu, Inu vſe vkupei je sbranu, nu ſturjenu ſkusi Philipa Jacoba Repesha, Narnavredniſhiga, inu narporedniſhiga hlapza Chriſtusoviga. Cum licentia superiorum. V Lublani, Per Marie Theresie Heptnerze 1764. 8. 67.

Romarsku Drugu Blagu,[3]) Tu je: 24. S. Pesem, katere ſe zhez (?) zeilu Leitu tukei na Krishni gori pojo, ki

[1]) Šaf. 119.
[2]) Šaf. I. 25. — J. Marn, Jez. II. 37—38.
[3]) *Lenček, Mitth.* d. hist. Ver. für Krain 1857, 90.

ſo od vſe ſorte materge Jesuſove, inu tudi v' enih le od vezh gnad ukupei, katire ſo Romarji tu sadobili. De bi ſe ſhe vezhi zhaſt Boshja inu Andaht gmirala, ſo sdei lete Peſme od tiga Vikſhiga tam naprei imenuvaniga Duhovnika Poglavarja na ſvitlobo, inu drukat dane. Narzadei je ſhe ena perloshena Peſem, inu ena potrebna Molitu ene praue serzhne grevenge. Letu vſe ukupei je sloshenu inu ſturjeno ſkusi taiſtega, kateri je popreid te perue inu te druge Bukvize popisov. Labaci. Typis J. F. Eger. A. 1770. 8. 134.

Pesni, ki so inače brez vrednosti, so namenjene romarjem; zanimivo je, da se nahaja med njimi tudi pesen o sv. Alekšu.

Gosp. Iv. Lavrenčič, župnik na Boštajnu ob Savi, ima izvod knjige: »Romarsku Drugu Blagu«, ki pa ni popoln; nedostaje mu naslovnega lista. Iz te knjige stoj tu to-le posvetilo:

VISOKU VUZHENI
INU
NARVISOKEISHI ZHASTI
VREDNI GOSPUD, GOSPUD
JOANNES BAPT.
COBAUIO,
GNADLIVI
ERZPRIESTAR
V' DOLENSKI STRANI
V' TI CÆSSARSKI RIBENSHKI
FARI
IMENITNI GOSPUD FAIMASHTER:
Prot. Apoſt. A. A. L. L. & Philoſophiæ
Magiſt. SS. Theologiæ Doct.
&c. &c.
Moj Gnadlivi, inu ta vikſhi Patron,
inu Pomozhnik.

Jakob Repež v predgovoru sam govori o raznih svojih pesmaricah; radi tega podajemo čitateljem ves predgovor, ki se glasí tako-le:

Potem kar je blu v' sadnih bukvizah vunkej danu moje tu Nebeſhku Blagu, ſim potlej ſhe 'enkrat v' taiſte pogledau, inú v' 5. Peſmi naidem, kir ſim tamkej letu sapiſov, inu povedov, de v' mojmu koſhu doſti vezh drusiga blaga od vſe ſorte materîe ſhe zhes 3. tale imam: sakaj zhe lih jeſt na uſe Nedele, Godove, inu Prasnike zhes zeilu lejtu ga predajam, vender meni nikuli tega nesmanka; inu ga ni potreba meni hodit íſkat po Nemſkih ne po Lashkih deshelah, sakaj imam eniga gviſhniga Goſpuda, kateri meni sa mojo kramo smiram vſe ſorte friſhne materije sbira, daje, inu me saklada; inu ta ni obeden drugi, koker tukej na Krishni gori ſam Chriſtus; sakaj zhe vezh rezhy od tiga blaga teh S. Peſem vunkej dam, li ſhe vſak dan vezh kej lepſhiga per mojmu Chriſtuſu najdem: kir pak per vſaki andohti eni Romarji tukej praſhajo, ali je kej poſebej piſaniga, ali drukaniga, kar ſmo dones ſhliſhali, kateru bi oteli radi damu neſti, ſhe tim drugim pokasat.

Satu sdej ſhe ozhem enkrat moj ſtari koſh goriodpreti, inu od vezh ſorte JEsuſove materije pred Romarje vunkej poſtavit, (inu ſkusi pomuzh tega popred imenuvaniga mojga velizhiga Patrona) resloshiti; de poſihmau kir kransku brati snajo, bodo pouſod letu blagu nuzali, inu kasali, inu veſelu prepejvali. Satu s' Kraylam Davidam rezhem Cantate Domino canticum novum *Pſal. 149.* Puite Goſpudu novo Peſem: sakaj tu petje je mozhnu Goſpudu Bogu dopadejozhe, kader ſe ſpravo andohtjo poje; katiru jeſt v' tem pervim talu pred mojmi Nedelskimi Peſmami v' predgovaru skashem is S. Piſma, de ſhe v' ſtarim, koker v' novim Teſtamentu, ſo is Peſmami Goſpud Boga zhaſtili.

Moji Romarji! zhe ſhe te perve Bukvize imate, katire ſo ble drukane v' tim lejtu 1757. je blu noter 12. Peſem: v' teh druſih bukvizah, kir ſo ble drukane v' tim lejtu 1764. ſo na koncu per molitvah 3. Peſme: sdej v' letih tretih Bukvizah jeh je 25. vſih vkupej 40. S. Peſmi: ali vender vſih letih, inu drusih Peſmah ni mogozhe dopovedat, kaj sa ene gnade ta krishaṇi JESUS vunkej tala tukej na ti shegnani krishni gori.

De pak neoblubim poſihmau, inu nebom vezh mogou kej taziga blaga vkupej sbirat, inu vam Romarjam reskladati, je ta urshoh; kir meni moje shvoh, inu slabe ozhy popolnoma ſlovu dajejo; inu moj ſtari koſh je tudi od uſake ſorte bolesni, inu teshave ves polomnen, toku, de ga kumej noſim: Satu kir pravi S. Jacob c. 5. molite eden sa drusiga, de boſte izvelizhani: toku vas na sadnje proſim vy Boshji pevzi, inu andohtlivi Romarji, ſpomnite u' vaſhi andohti, inu molitvah na me, jeſt tudi nabom na vas posabu: kader pak boſte ſhliſhali, de je leta moj revni koſh v' semlo ſpravlen „toku uſaj ta zhas rezite „sa me: O vſmileni JESUS! skusi tvojo ve„liko miloſt, inu gnado, daj temu, ki je te „Peſme delau, ta vezhni myr, inu pokoj, inu „tu vezhnu veſele, Amen.

Za vzgled bodi:

TA 23. PEISSEM.

ıiga Covalirja, katiri je s' lubesni pruti JEsuſi, ſovraſhniku odpuſtu.

ırega popiſſvje: Seraphicus Razius in ſuo Hortulo Exemplorum, titulo posteriore, de dilectione inimicorum et alh.

1.

) Romary odpuſtimo,
Vſſim naſhim ſovrashnikam;
)e en takſhen lon dobimo
Koker bom poveidou vam:
{ai je biu en Gospud ſturu,
En bogat Covalier fain;
{' je niegouga brata vmuru
En drugi biu zhlovek gmain.

2.

Ta Gospud s' ſardet poſtane,
De s' je biu bogabojezh;
Nu ſi toku naprei vsame,
De ne jeinia nigdar vezh:
Ampak de bo tega vmuru
Kir je bratu leben vseu;
Na vſſe kraje vahto ſturu
Nu poſtavu, deb' ga ſe (?) vjeu.

3.

Ta poboinik k' je tu shliſhou
De bode v roke perſhu;
Ujdu je, nu ſi domiſhlou
De ne bo ſmerti odſhu:
Sazhne zhes ta greh jokati,
Proſſi JEsuſa lepu;
Deb' mu otu pomagati?
Nu je hitru h' spoudi ſhu.

4.

Kir ſe je zhiſtu spokuru,
Nu tudi obhajou ſe
Velki petik kai je ſturu,
Sam v' roke je podau ſe:
Ta Gospud prjde prut' njemu,
Ta zhlovek ſe vſtraſhu je;
Roke je reſſpeu resklenu,
Dol' mu padu pred noge.

5.

O Gospud! meni greſhniku
Shenkeite mi leben moi,
K' lubesni Odreſheniku
Kir je vmeru sa nas nozoi:
Karkul ozhte' smano ſtriti,
Pred vami tukei klezhim;
Sa' Vaſs zhem Boga proſſiti
Puſtite me nei shjvim.

6.

Natu ga Gospud objame,
Nu rezhe k' njemu takrat;
K' je nozoi vmeru IESUS same
Jeſt tebi odpuſtim rad;
Pejdi v' myri, same proſſi,
Mojga JEsusa vſſellei;
Deb' enkrat po letem zhaſſi
Perſhla vkupei v' ſveti Rei.

7.

Tisto nuzh, pogleite zhudo,
O Romary proſſim vas:
Je perſhu k' temu Gospudu
Sam IESVS ſvelizhar naſh:
Pravi k' njemu, k' ſi odpuſtu,
Tojmu ïovrashniku prei;
Ta zhas ſim duſho s' viz spuſtu
Tojga brata v' ſveti Rei.

8.

Tud' duſho tvojga Ozheta
Pravi h' njemu IESVS ſam;
Je ta zhas v' nebeſa vseta?
Ti pridi na oſmi dan:
Te povabim, de boſh shnima
Se veſſelu vekomei?
O katiri ſerze ima
Sdihni k' IEsuſu ſedei.

Deveta kitica priporoča romarjem prizanesljivost, in deseta pa se obrača do Krista, naj odpusti vsem grešnikom.

Primož Lavrenčič, iz Kranjske doma, jezuvit, je izdal:

Missionske Catholiſh Karſhanske Pejssme.[1]) V lejtu 1748. vkop zloshene, Pogmerane inu na svitlobo dane skuzi eniga paterja Missionariussa Segnerianskiga iz Tovarſhtva Jezusoviga. Stiskane v Celouci, erbizhi Joan. Frid. Kleinmayr 1752. 8. 114.

Vsebino podaje Marn l. c.; pesni brez vrednosti.

---

[1]) Šaf. 79. — J. Marn, Jez. XXII. 27.

Op. Rokopisna slovenska pesmarica iz 1781. l.*)

Gospod vodja T. Drnjač, upokojeni višji učitelj v Sevnici na Štajerskem, ima star rokopis v obliki male 4° z naslovom:

LAVDATE EVM IN ChorDIs ET ORGANO.

Lobet ihm mit Seytenſpil und Orgeln. Psal. 150. V. 40. Geherig dem Herrn Bernhardus Zimmermann Im Jahr Christi zuſamgetragen worden 1781.

I. M. H.
Cantor.

Rokopis obsega 286 strani in ima razne cerkvene pesni s sekiricami. Pesni so brez vrednosti; zanimivo pa je videti, kako je narodni učitelj skušal za cer-

*) Pobliže o tej pesmarici glej poročilo pisatelja te knjige v Lj. Zv. 1894.

Ivan Z. V. Popovič[1]) (1705.—1774.), porojen dné 9. februvarija 1705. l. v Arclinu blizu Celja, je v šolo hodil v Gradcu in stopil potem v jezuvitovski samostan pri sv. Barbari, kjer je izvršil modroslovske in bogoslovske nauke. Samostan ostavivši prepotoval

kvene pesni porabiti tudi posvetne stvari. To kaže zlasti »Pesem na sveti Vezher«, ki se glasi tako-le:

1. Lubi moi gregor, kaj menish,
   kaj je to,
Kak ludje gredo od vsih krajo
   nizoi
More bit kej noviga
Nedo upije hopsasa
Slishem da klizhe valentna
   muhouza. (!)

2. Jacob pober se, kai bosh go-
   dernou to
Nei se mi plezhe to desno sa-
   grello bo
Nauem al si obnorou ti
Al ti kai drusiga fali
De me gor shenesh, kir vse
   drugo spi.

3. Otraglovi Janez, sei to poslushei
   sdei
Kak upije en Pobizh, klizhe Pa-
   ſtirie vse
Osnanuje jem, de se je rodiv to
   Nozh
En lepi Kral mladi, tam veni
   Revni stalizi.

4. Zhakei nei ustanem, sam von
   shou gledat bom
Zhe se mi slashesh, sa vuh te
   pahnou bom
Avbe pazh je res vse to.
Lub moj Brad, kai s tega bo,
Gledat poidemo mi tudi vsi
   Sosedi.

. . . .

6. Slishish valenten. kai ponesesh
   temu Detezo
Prediva shest poveſsmu no
   Speha pet funto
Glei ti lub moi Miklaush
Temu tud en Offer dash
Jest pa poneſsem mu Jaiz en
   pouhen Kosh.

7. Lubi moi Juri le buzho usemi
   tudi
To jagne to plezhe bo pa Nesou
   Andreizhe
Catra pa en par Kokosh
Da pa supo skuhala bosh
Sa divizo Mario no Starga
   Josepha.

8. Ti Miza no Spela, zhe bosh tud
   kai imela
Le hitro, le hitro, Klobase se
   she pezho,
No en par golobiz
Eno Moshno Shestiz
De si bo mela Sa zhem kubt
   pleniz.

Zatem je še pet kitic blizu enake vsebine.

V pesmarici se nahaja tudi „Windisches Bauern Liedt" v enajstih kiticah; osma se glasi:

Ta pervi Edelman je biu Paver Stvarjen na Svet,
Od nega je Kral, Zeſsar Shiu, rodiu ga je ta Hmet,
Sakai ſe ozhesh Shvarati, Zhes tvoi ponishni Stan
De mash veliku preſtati, S' dellom Smujoj obdan?
Poterpi uſse teshave rad vsem tvoi Krish volno gor,
Zhi ozhesh v Nebu kralovat koker Svet Isidor.

[1]) Šaf. 22—23. — Nov. 1853. str. 115. — J. Marn, Jez. XXI. — M. Vodušek, Ltp. Mat. Sl. 1879. — L. Žvab, Lj. Zv. 1881.

je Nižjeavstrijsko, Valaško, Sicilijo in Malto; nato je poučeval šestnajst let v gosposkih hišah. Ko je 1735. l. okreval po hudi bolezni, hoteli so ga poslati v Carigrad, da bi se naučil turškega jezika; no, ta nakana se ni izvršila, nego ukrenil je pečati se samo z vednostjo. Ker ga pa ni redilo to, prisiljen je bil prevzeti službo profesorja zgodovine na viteški akademiji v Kremškem monastiru (Kremsmünster.)

Popovič ostavil je 1747. leta Kremški monastir in odšel v Norimberg, kjer je ostal tri leta in se bavil z rastlinstvom, zgodovino in jezikoslovjem. Tu je izdal knjigo: Erstes Probestück vermischter Untersuchungen (devet pol.)

Nato so Popoviča vabili v Benetke za tajnika avstrijskemu poslanstvu; ponudbe ni vsprejel, nego odšel je v Lipsko, kjer je izdal knjigo:

»Untersuchungen vom Meere,[1]) die auf Veranlassung einer Schrift: De columnis Herculis, welche der hochberühmte Professor in Altdorf, Herr Christ. Gottl. Schwarz, herausgegeben, nebst anderen zu derselben gehörigen Anmerkungen, von einem Liebhaber der Naturlehre und der Philologie vorgetragen werden. Frankfurt und Leipzig. 1750. 4°.«

V Lipsku bavečemu se ponujali so dve službi, da bi urejeval neki nemški list v Monakovem, in drugo, dá bi na dunajskem vseučilišču učil nemški jezik. Nasprotnik Gottschedovim nazorom izdal je na vladno naročilo slovnico nemškega jezika, ki je kazala, kako visoko je nadkriljeval naš rojak tedanjega vodjo nemškega slovstva.

Spisal je bil avstrijski idiotikon, ki ga hrani c. kr. dunajska dvorna knjižnica.[2])

Svoje nazore o tem, kakó je treba popolnjevati knjižno nemščino iz tega ali onega narečja, posebno iz štajerskega in avstrijskega, razpravljal je v posebnih knjigah.[3])

Velika škoda, da ni mogel uresničiti svojih gorkih željá, da bi prepotoval južne slovanske zemlje od Črnega morja do Jadran-

[1]) Kopitars Kleinere Schriften, Miklosich I. Wien 1857, str. 121, pravi, da se v tej knjigi druži Adelungova jezikoslovna znanost z Lessingovo živahnostjo in duševno obsežnostjo.

[2]) Ta spis omenja Kopitar sam večkrat, želeč, da bi se natisnil. Deutsches Museum 1812. II. 342—44. Vaterländ. Blätter 1814, p. 160.

[3]) Versuch einer Vereinigung der Mundarten von Teutschland. Wien 1780. Die nothwendigsten Anfangsgründe der Teutschen Sprachkunst. Wien 1754. 8.

skega zaliva; vroče si je želel mecenata, ki bi hotel njega in enega spremljevalca živiti skoz kakih pet let, da bi mogla potovati, opažati in popisavati južno-slovanski svet in njegove prebivalce; posebno v Bosni bi se bil rad naučil čistega narodnega jezika.

Pa uže po tem, kar je napisal o Slovanih v omenjeni knjigi »Untersuchungen«, in po svojih rokopisih, v katerih je razpravljal slovanščino, osobito slovenščino, zaslužil je, da ga štejemo med najodličnejše slovenske pisatelje njegove dôbe; rokopisov je zapustil več.[1])

Leta 1763. začela mu je pešati telesna moč; ob to je stopil v pokoj 1768. l., radi obilih zaslug dobil je Popovič za ono dôbo lepo pokojnino, iznašajočo 400 gld. Kupivši si v Perchtelsdorfu blizu Dunaja hišo z obširnim vinogradom, je v njej kot samotarski posebnež živel samo 'vednostim.

Ni nam do tega, da bi navajali tukaj vse, kar so laskavo o njem povedali učenjaki, nego bodi zabeležen samo izrek Kopitarjev, koji ga imenuje tadanje dôbe največjega učenjaka.

Umrl je 1774. leta.

Ožbald Gutsmann,[2]) (1724.—1790.)

porojen dné 4. avgusta 1724. l. v Grabštajnu na Koroškem, vstopil je v gimnazijo v Celovcu 1739. l., kjer je izvrstno napredoval; po dovršenih latinskih šolah stopil je v jezuvitski red; potem so mu podelili službo kateheta in slovenskega propovednika, kajti ohranil si je bil kot Slovenec ljubezen do materinega jezika in je bil bržkone na glasu, da ga ume dobro. L. 1670. postal je »missionarius

[1]) α) Excerpta ex futili libello, qui in Saxonia aliquot Imperialibus emitur, si occurat. Rara avis! sic inscripto: Articae horulae succisivae etc. Adami Wochorizh. Witebergae 1684 (?) in 8. Grajal je Bohoriča radi premnogih germanizmov. β) In Grammaticam Vendicam edendam, id est: Vinidarum seu Vindorum Australium cogitata et praeparata. γ) Specimen Vocabularii Vindo-Carniolici. — Vodniku rabili so nekateri odlomki njegovih rokopisov; rabili so tudi nekaterim Vodnikovim naslednikom; kam so se pozneje pozgubili, ne vemo. δ) Universale Glossarium, ad quod exiguntur voces, probaene sint, an corruptae? — Mnogo je premišljeval, kako bi se ustvarila Slovanom primerna azbuka. ε) Crisis über die kraynerische Grammatik des P. Marcus Augustin. Kopitar (Gramm. XLV) pa piše: Den Pater Marcus, den er auch persönlich kannte und nennt, würdigt er keiner Kritik.

[2]) Šaf. 24. — M. Pohlin, Bibl. Carn. 23. — Kopitar, Gramm. XLIV. —J. Marn, Jez. XXII. 41—46. — J. Scheinigg, Kres V. 527, 628.

vagus per Carinthiam«; v tej lastnosti prehodil je skorej vse kraje koroške dežele; labodska škofija imenovala ga je konzistorijalnim svètnikom. Uvidel je pri tej priliki, česa potrebujejo koroški duhovniki slovenskih krajev; iz praktičnih namenov izdal je torej:

Chriſtianske reſnize, ſkus premiſhluvanje napreineſhene inu sa predige tudi naraunane od enega Meſhnika is Tovarſhtva Jeſuſovega na ſvetlobo dane V' Zelovci vtiſnjene per Kleinmayrſkeh deidizhah 1770. 8⁰. 236.

Po slovenskem tekstu od strani 236 naprej sledé opombe: »Anmerkungen über die windische und krainerische Rechtschreibung«; tù pripoveduje v nemškem jeziku, da ne prihajajo te opombe od jedne osebe, nego od môž, ki dovolj znajo češki, hrvatski, kranjski in slovenski (windisch), in ki se ustavljajo Marku Pohlinu. Uže jezik sam, v katerem je bila pisana ta knjiga, je živo nasprotoval Marku; želel pa je, da bi knjigo razumeli tudi Slovenci iz drugih slovenskih dežel. On zahteva, da se tudi v velikih črkah razločujeta *z* in *s*. Zgorej omenjene »Anmerkungen« poslal je v drugem natisu pomnožene med svet;[1]) v tej posebni knjižici učil je prvi v Slovencih, da ima slovenščina šest sklonov; peti naj bi bil lokal, šesti pa instrumental. Ta mala knjižica izšla je med leti 1770. in 1777., ker je v tem letu izšla njegova slovnica, v katero je uvel uže peti in šesti sklon. Opazke so pomnožene v drugi izdaji za šest stranij.

Ker se je uže v svojem molitveniku tako odločno uprl Marka Pohlina nazorom in ker so v onih časih potrebovali dobre slovnice slovenske, je on tej potrebi ustregel izdavši:

Windische Sprachlehre,[2]) verfaſſet von Oswald Gutsmann, kais. königl. Missionarien in Kärnten. Klagenfurt J. A. Kleinmayer 1777. 8. 164.

Šestkrat se je ponatisnila ta slovnica; ohranila se je v štirih izdajah; z naslovom: Gründliche Anleitung die windische Sprache .... von selbst zu erlernen. Zilli 1786. 8. Četrta popravljena izdaja v Celovcu 1799. 8. 148; šesto izdajo oskrbel je Urban Jarnik v Celovcu 1829. 8. 108.

[1]) Dr. Sket je prepustil to drugo izdajo Scheiniggu v preiskavo. Kr. 1885, 529.
[2]) I. pl. Kleinmayer, stoletnica Gutsmannove slovnice Sl. N. 1877.

Slovnica je dovolj samostalna, razločuje ostri Ş in Şh od mehkega *S* in *Sh*, to je *s* in *š*, pa *z* in *ž*; navaja kot sklanjala I. ***gospod***, ***pastir***; II. ***duša***, ***skrb***; III. ***vino***, ***telu***; spregala I. ***baram***; II. ***tepem***; III. ***vučim***.

Gutsmann stoji na stališču slovenske celokupnosti in je pozneje bil navdušen za slovensko vzajemnost. Ker pa je slovnica bila namenjena tudi nemškim sodeželanom, radi tega je obdržal nekoliko oblik koroškega narečja; pisal je: ***biu***, ***gledau*** nam. ***bil***, ***gledal***, dasi je znal pravilne oblike. Uprl se je v predgovoru tistim, ki so trdili, da je slovenščina uboga. Poznejši izdajatelji so se malo brigali za napredek jezikoznanstva. Od četrtega natisa 1799. leta izpadel je »Verzeichnis einiger windischer Stammwörter« 149—164, ker je bil med tem izdal svoj slovar z naslovom:

D e u t s c h - w i n d i s c h e s W ö r t e r b u c h mit einer Sammlung der verdeutschten Stammwörter und einiger vorzüglicheren abstammenden Wörter. Verfasset von O s w a l d G u t s m a n n, Weltpriester. K l a g e n f u r t. J. A. Kleinmayer 1789. 4⁰. 568.

Podpirali so ga, gmotno grofovski mecen Goës, duševno pa duhovniki po Rožni dolini in po Podjunskem, odkoder je bil Gutsmann sam doma; radi tega se je opiral zlasti na narečje omenjenih krajev. Besede so zapisane kolikor možno natanko a brez kritičnega načela, koval pa je tudi sam besede, dasi brez potrebe, n. pr. ***Mehlhändler***, ***mokni predavc*** — ***mokar***; ***Richteramt***, ***sodnu službu*** — ***sodstvo***. On loči glagole dovršne od nedovršnih, pa se ni zavedal stalnega pravila. Člen mu tudi še rabi.

Porabil pa je Gutsmann tudi svoje prednike, n. pr. M. Pohlina in Belostenca. Slovensko-nemški del sega od 490 do 566 str. ter je mnogo krajši od nemško-slovenskega, ker se je nadejal, da Kumerdejev slovar izpolni to praznoto.

Ta slovar je dobro služil do Jarnika in Murka; Jarnik je Gutsmannovo zbirko 5400 slovenskih besed dal »na rešeto« in izluščil najmanj 700 tujk in 513 negotovih izrazov. Slovar pa ima mnogo prislovic in rekov, ki pa niso vsi izvirni.

Gutsmannu se pripisuje še: T a v e l i k i K a t e k i s m u s. Zelouz 1790; tiskan pri Kleinmayerju v obeh deželnih jezikih. Rabil je do l. 1835. Potem: E v a n g e l i e i n o B r a n j e ali Pisme na vse Nedele inu jimenitne prasnike zieloga leta rasdelene. S' per-

pushanjam teh Visheh. V' Zelouzi vtisnjene ſkusi Aloisia Ignazija Kleinmayerja deshelstvenega shtamparja 1780. 8. 327.

Krepko je Gutsmann nadaljeval duševno delovanje, ki ga je na Koroškem počel Megiser; sreča je nanesla, da mu je bil blagodušni podpornik grof Goës; bil je marljiv na duševnem in posvetnem polju; bistroumno je zapazil dejanske potrebe in Pohlinovim nazorom za vselej zaprl vhod na Koroško. Tudi kot duhovnik je bil visoko čislan v stanovskih krogih. Umrl je 1790. l., a se ne vé, kje.

Marko Pohlin,[1]) (1735.—1801.)

porojen 13. aprila 1735. leta v Ljubljani, hodil je v latinske šole pri jezuvitih, stopil dvanajstleten deček v red bosonogih avguštincev v Mariabrunnu na Avstrijskem pod Anižo, dovršil bogoslovske nauke v tamošnjem semenišču in dobil samostansko ime: P. Marcus a S. Antonio Paduano. Po dovršenih bogoslovnih naukih dobil je službo redovnega propovednika v Ljubljani in 1775. leta bogoslovskega učitelja na Dunaju; 1781. l. je prišel nazaj v Ljubljano za subpriorja; 1784. l. za provincijalnega tajnika, šel 1791. l. za subpriorja na Dunaj; 1794. l. postal je magister samostanskih novincev v Mariabrunnu, kjer je umrl 5. februvarija 1801. l. ali 1804.

»Pisaril« je mnogo: izdal je v nemškem, latinskem in slovenskem jeziku do dvajset knjig, zapustil jih do deset v rokopisih.

Brez temeljitih znanostij se je lotil pisateljskega delovanja v raznih strokah; priredil si je bil lastno azbuko, in ta je: *e, é, è, ê*, ẹ; *o, ó, ò, ô; i, y; v, w; c, z; ll, ss, s, sh, shch* (*ſ, ſh, ſhzh = s, š, šč*), *ſ, ſh* (*s, sh = z, ž*); ta azbuka pa mu ni rabila dosledno.

Da bi temelj postavil svojim načelom, izdal je slovnico z naslovom:

> Kraynska Grammatika, das ist: Die crainerische Grammatik, oder Kunst, die crainerische Sprach regelrichtig zu reden, und zu schreiben, welche aus Liebe zum Vaterlande und zum Nutzen derjenigen so selbe erlehrnen, oder in selber sich vollkommentlicher üben wollen, bey ruhigen Stunden, mit besonderem Fleiſse verfaſst zum Behufe der Reisenden, mit etwelchen nützlichen Gesprächen versehen und mit vollkommener Genehmhaltung hoher Obrigkeiten zum

[1]) Kopitar, Gramm. 127—149. — Šaf., G. 23—25. — J. Marn, Jez. XIV. 1—35.; Jez. XXII. 29—35. — Fr. Levstik, Lj. Zv. I. 699. — A. Fekonja, Slov. 1886, 81—82, 98—99 (s podobo).

Druck befördert hat P. Marcus a S. Antonio Paduano des uralten Eremitenordens der Augustiner Discalceaten Professer-Priester bei St. Joseph auf den Landstrafsen. Laibach gedruckt bei Joh. Fried. Eger, Landschaftl. Buchdr. Im Verlag bey Lorenz Bernbacher, Burgerl. Buchbinder. 1768.

V svojem predgovoru se jako živahno poteza za kranjski, — ali kakor on misli — ilirski jezik, ki se je prê uže za časa vesoljnega potopa razširjal od vzhoda do zahoda, od morja do morja id.; povdarja, kako koristno je za posvetno in duhovsko gospôdo, da dobro razume domači jezik. Teško je sicer kranjski jezik spraviti v pravila, pa »ujunačil se je storiti vsaj to, česar doslej še ni storil noben rojak.« Gledé jezika ni se ravnal po nobenem »gotovem« kraju.

Slovnica sama je razkrojena na tri dele: *a)* Od beſſedne ſazhetnoſte (Wortforschung); skloni so mu 1. ***imenuvavc;*** 2. ***rodnik;*** 3. ***dajavc;*** 4. ***tožnik;*** 5. ***vekavc;*** 6. ***zmaknik;*** 7. ***spremuvavc;*** sklanje (prestavnoste) so tri, sprege (prekladnoste) so tudi tri. *b)* Od ſkupſkladanja teh beſſedy (Wortfügung.) *c)* Od Dobropiſnoſte (Rechtschreibung.) Ta je prê silno težavna, in vsak jo zavije po svoje. Potem omenja mimogredé Cirila, Metodija in Trubarja ter izraža željo, da bi vendor kdo hotel dati natisniti sv. pismo, katero ima v rokopisu. Potem razkazuje, kako se pesmice kujejo po kranjski, na primer:

Pisheta, pure, raze, kopune, koshtrune, telleta.

Navaja Katonov nauk »od zhloveshkega ſadershanja« in konečno navadne pogovore v nemškem, slovenskem in italijanskem jeziku.

To slovnico izdal je Pohlin znova 1783. l. 8. 253. pomnoženo v čednejši obliki, razvrščeno v pet delov: *a)* Berozhnoſt (Orthöpie); *b)* Savyanje tẹh beſſedy (Prosodie); *c)* Beſedna ſazhetnoſt (Etymologie); *d)* Skupſkladanje teh beſedy (Syntaxis); *e)* Dobropiſnoſt (Orthographie.)

S to slovnico je prê »vnel« v Kranjcih želje po slovarju, da so celo v stihih izraževali hrepenenje po njem:

»Kraynska Dushella shelly svoj Dikzionarjum imeti
En Besediſhe vi mi marnu skup ſloshite
Da tega nimam jeſt, Tu je she mene sram id.

Da Pohlin ustreže tej želji, izdal je:

Tu malu Beſedishe treh jesikov. Das ist: Das kleine Wörterbuch in dreyen Sprachen. Quod est: Parvum Dictionarium trilingue, quod conscripsit R. P. Marcus a S. Antonio Paduano Augustinianus Discalceatus inter Aca-

demicos Operosos Labacenses dictus Novus.- Permiſsu C. R. Commiſsionis Revisionis librorum. Laibach. Gedruckt und zu haben bei Johann Friedrich Eger 1782. 4⁰.

Nekaj besed iz tega slovarja pokaži čitatelju posebnost njegovega »besedobrodja«, n. pr. *amgrem*, angehen, attinet; *arreč*, Ursache, causa; *barle*, na bare, auf den Schein, apparenter; *blek*, Fleck, commissura; *Božak*, Juppiter; *dolipisk*, Abschrift, antigraphum; *dušepust*, agonia; *Ebéhtnèca*, festum Annuntionis B. V. M.; *erzeg*, Kriegsheer, exercitus; *fingrat, firſht, folk; garbin*, Nordwind, africus; *Gromazh*, Juppiter Tonans; *irperge*; *kanduht* funus; *larma*, tumultus; *mahtrkast*, majestas; *marovt*, studiosus; *obora* Thiergarten vividarum; *quanta*, lyrisch Gedicht; *Rožlin* Stadt Agram, Zagrabia; *spevorezhnek*, poeta id., glej Marn, Jez. XIV. 19—23.

V predgovoru brani svoje — uže takrat mnogo napadano — stališče, pravi svojim »nemarnim zabavljivcem in preganjavcem, ropancem, zavratnicam, radovoljno slepim« marsikatero zasoljeno; nadalje je izdal neomajan v svojem »pisarjenju«:

Glossarium Slavicum in supplementum ad primam partem Dictionarii Carniolici cum nomencl. lat. germ. sued. dan. hung. etc. Viennae litteris Grofserianis. MDCCXCII. 4⁰. 119. — Ta dodatek je sestavljen po istih načelih, kakor slovar sam; vzglede navaja Marn, Op. cit. 23—27.

Jako raznovrstno je Pohlinovo pisarjenje. Važna je pa knjiga, katero je zgodovinsko društvo Kranjsko dalo natisniti 1862. leta z naslovom:

Bibliotheca Carnioliae, in qua reperiuntur scriptores qui vel ipsi, vel eorum opera in Carniolia primam lucem aspexerunt; vel alias in vel de Carniolia scripserunt, ordine alphabetico, seu ad formam bibliothecae pro alphabetici scrinia dispositi, pro varia ex iis et historica et critica, et chronologica notitia atque eruditione capessenda. Collectis oritur Novus. Beilage zum Jahrgange 1862 der »Mittheilungen des historischen Vereins für Krain«. Redigirt von August Dimitz, Finanzkoncipist, Secretär und Geschäftsleiter des Vereines, IV. 63. Laibach.

V predgovoru razlaga ime »Bibliotheca«, obžaluje, da delo ni popolno, da se je trudil dokazati: tudi Kranjska ima svoje slavne može; naj sinovi in vnuki čislajo in nadaljujejo delo svojih prednikov. S početka je hotel po tvarini razvrstiti pisatelje, potem pa

se je zadovoljil s tem, da jih je naštel vse po abecednem redu; rodoljubno je vskliknil: »Nobeden domačin ni dovolj izobražen, ki ne ve teh rečij.«

Podatki niso sicer popolnem zanesljivi, a knjigi daje vrednost goreče rodoljubje, ki jo prešinja od konca do kraja.

Tem knjigam pridružimo take, ki se tičejo poduka sploh, n. pr. Abezedika[1]) Lab. 1765. 8. — Bukuvze sa rajtenge. V Lublani 1781. 8. 56. — Mathia Schoenberga Oppravk tega Zhloveka,[2]) kateriga je is Nemshkega na Kraynsko prestavel Novus Lublanske teh dẹlovneh Modrine Tovarsh. V Lublani, na utrato Mihelna Prombergerja Gmajnmestnega Buklarja. 1781. 8°. 316.

Iz te knjige navaja Marn l. c. za vzgled zgodovino nekega osmošolca, ki se je čudil modrosti »peklarja«.

Kmetom za potrebo[3]) inu pomozh ali ukapolne vesele, inu shalostne pergodbe te vasy Mildhajm. Za mlade, inu stare ludy. Uttisnenu na Duneju per Chr. Grosserju 1789. 8°. 442.

Večinoma se je držal nemškega izvirnika Beckerjevega; oddelek str. 240 do 266: Auszug aus Wilhelms Denkers Reisebeschreibung, je uravnal na tak način po svoje, da je mesto tujih dežel popisal Avstrijo, Rusijo in druge slovanske dežele. On sam pripoveduje v »Bibliotheca Carnioliae«, da je 1771. leta poslovenil cesarski patent o vojaškem popisovanju in o zglasnih listih (Militärbeschreibung und Meldzetteln), in da je izdal na Dunaju 1788. l. v 12° »Uganke«. Tudi kot bogoslovski pisatelj je bil marljiv, glej: »Dodatek« str. 204—205 in zapustil mnogo del v rokopisu.[4])

---

[1]) Primeri: Nov poprauleni plateltof. V Ljubljani 1784. 8. — Mitth. des hist Vereins für Krain 1862. 114.

[2]) Šaf. 135.

[3]) Noth- und Hilfsbüchlein für Bauersleute; oder lehrreiche Freuden- und Trauergeschichte des Dorfes Mildheim von Becker. Ta knjiga je večkrat natisnena v Gradcu.

[4]) Sam navaja v Bibl. Carn. 1. Te odperte ali odklenene dure seu Janua linguae Carniolicae 1768. 2. Psalmov Davidoveh Buqve k' usehzhihernemu shpoganji. 3. Kraynska Kroneka kratkega popisuvanja use shlaht spomina uredneh rezhy, katire so se kadaj na slavenski semli pergodile, quod in germanicum versum Kalendario per annos inferi coeptum: Kurzgefasste chronologische Beschreibung denkwürdigster Begebenheiten, wie immer das hochlöbl. Herzogthum Krayn betreffend. 4. Dictionarium magnum latino-germanico Carniolicum a litteris ABC. compactum in 4. usque

Kakor Vodnik popolnem opravičeno pravi o sebi, da se je »ubadal in vpiral«, tako je smel tudi njegov učitelj Pohlin spominjati se svojih trudov, pa ne z zadovoljnostjo, kajti:

Pro meritis male tractarunt Agamemnona Graji.

Hodili so sicer po njegovi poti slovenski pisatelji duhovskega in posvetnega stanu, pa vender samo možje manjše duševne zmožnosti. Uprli so se mu: učitelj jezikov na Dunaju Matija Čep, sicer priznavši njegovo dobro voljo, a pobijaje njegovo »jezikobrodje«; štajerski Slovenec Žiga Popovič, ki je spisal oceno njegove slovnice: »Crisis über die kraynerische Grammatik deş P. Marcus Augustin«, in Jožef Hasl v svoji knjigi »Sveti Poſt« 1770; Korošec Oswald Gutsman, njegov učenec sam, Valentin Vodnik in vsi poznejši razsodni jezikoslovci.

Svoje nasprotnike je počastil Pohlin s trdimi psovkami: *ropanca, navratnica, Momuskovi brati, radovoljni slepi.*

Ne zdi se mi primerno, da J. Marn, Jezičnik XIV, 30—34, njegove nasprotnike razvrščuje po številkah, n. pr. šesti, kateri je hudo zdelal ubozega Marka, je Kopitar, sedmi je Ravnikar, osmi je Metelko . . . in deseti je vitez Fr. Miklosič.

Popolnem mu nasprotniki niso mogli zadušiti dobre volje, kajti 1788. l. je izdal: Kratkozhasne Uganke in zhudne Kunshte is Węle shole. Od Patra Kumrasa. Na Dunaju 12°. 48. (Kumras-Markus.)

Kakor se razvidi iz teh navedenih knjig in knjižic Pohlinovih, je bilo njegovo pisateljevanje jako raznovrstno in obsežno; s tem,

ad alphabeti Aaa, expost. cessavit ulterius scribere eo, quod desperavit unquam eum Maecenatem acquisiturum, qui tam vasti, sed perfecti operis edendi suppetias ferat. 5. Chronicon Ordinis Augustini ab anno 355 usque ad moderna tempora in 4. compactum. Partib. II. 6. Interpretatio carniolica Auctorum Graecorum pro exercitatione scholae graecae Labaci. 7. Memoria Academiae Operosorum Labacensium a. 1781. die 5. Martii renovata. 8. S. Avr. Augushtina Enchiridion, sa eno skushno, koku se puste nauki visokeh shol po Kraynsku dopovedati, v lejtu 1781 na Kraynske jesik prestaulen. 9. Encyklopedia scientiarum et artium tradendarum et addiscendarum. Systema systematum. 10. Petnajst pergajnajozheh arrezhy, ali premislekov: sakaj se more Katholshka Vira usem sedanem viram naprejulezhi, versio germanica. 11. Compendiaria commemoratio ortus, pogressusque Conventus Augustinianorum Discalceatorum ad S. Josephi Labaci ad vias regias, eiusque Vivorum illustrium etc. Ms. et reperitur in Vol. II. Protocolli ejusd. conventus transscripta, cujus extractum allegat P. Marianus in suae Austriae sacrae T. V. 12. Svetega Pisma starega Testamenta perve Moysesove Buque is reslaganjam S. Texta. Viennae 27. Aprilis 1778.

da je pisal slovarje in slovnice, je hodil po potih svojih prednikov, dasi je daleko zaostal za njimi, osobito za Bohoričem; novo pot pa je nastopil v tem, da je začel pisati knjige za posvetne potrebe.

5. *Ogerski Slovenci.*[1])

Štajerski Slovenci imenujejo svoje rojake onkraj Mure v ogerski kraljevini Prekmurce, oni sami pa se nazivajo Sloveni. Pet velikih vasij jih je še na Štajerskem; prebivalci so vžupljeni v Radgono, kjer imajo v neki kapeli vsako nedeljo in vsak praznik božjo službo. Te vasi so: Gorica, Dedonci, Cankovci, Žetinci pa Potrna.

Na cesti proti sv. Benediktu blizu štajerske meje se razprostira nad sto let stara župa Cankova, v kateri prebiva 1149 katoličanov in 1047 protestantov. Do 1850. l. so se v tamošnji učilnici otroci madžarili, potem so se začeli nekoliko poučevati po slovenski, dasi je ogerski pravopis delal mnogo težav. Župa sv. Jurija je ob štajerski meji proti vzhodu, od onod pa Gornja Lendava (Ober-Lembach, madž. Fölse Lendva). Izmed sem spadajočih vasij omenimo Kuzdobljane, Matjaševce, Motovilce, Otovce, Pečnarovce, Radovce, Vodarce in Vidonce.

Tri ure hoda odtod so Petrovci, kraj, ki je enak pokrajinam okolo Vélike Nedelje, sv. Tomaža. Hiše in kleti so večinoma lesene, ljudje premožni in prijazni.

Župa sv. Nedelja ima okolo 300 katoličanov in 2500 protestantov, ki živé v lepi zlogi med seboj. Lepa so ta-le imena vasij: Neradnovci, Peskovci, Šulinci, Stanovci, Križevci id.

Ne daleč odtod je Gorenji Sinik, ki mu Nemci pravijo: Oberzeiming. Tu je 1854. l. obhajal pedesetletnico duhovnega pastirovanja ogersko-slovenski pisatelj Jožef Košič, porojen 1788. leta.

Od te vasi se pride v Štefanovce (nemški Schtefelsdorf, madž. Istvanfalva), ki je skrajna župa slovenska proti nemškemu St. Gotthardu.

Proti vzhodu na madžarski jezik meji župa Dolinci. Za časa Josipa II. so se protestantom postavile molilnice v Križevcih, v Pucincih, na Hodoši, kjer pa je uže mnogo Madžarov.

[1]) Bož. Raič je navlašč potoval med Prekmurci, ter je njih jezik najbolje poznal. Do konca svojega življenja se je za nje brigal in širil med nje slovenske knjige. Po njegovih spisih smo tudi naslednje črtice povzeli. »Naprej« 1863. l. in Narodni koledar in Ltp. Mat. Sl. 1868.

Cesar Franc je ustanovil župo Pečnarovce, kjer živi 680 katoličanov in 1906 protestantov; v vasi Bodonci imajo luterani svojo učilnico; v tej župi se nahaja tudi rojstna vas pisatelja Mihaela Severja, ki je v Halli 1747. l. izdal »Red zvelicsanfztva«.

Martijanska župa ima 864 katoličanov, 2400 protestantov, ki imajo od 1860. l. sèm lepo učilnico. Vasice so: Mladetinci, Suhi vrh, Sebéborci, Volčja vas id.

Na lepi stezi proti Bogojini stoji grad Moravci. Bogojina je na meji madžarskega ozemlja in ima 1750 katoličanov, pet protestantov in nekaj židov.

Na južno stran je Turnišče, ki ima z vasmi: Brezovica, Gomilica, Podlipovo, Nedeljico in Poljano vred 4430 katoličanov.

Ljutomeru nasproti, blizu Mure je župa Črensovec, ustanovljena za Franca I. Tu je živel župnik Jakob Szabar, po katerem je Božidar Raič 1866. l. našel v ogerski slovenščini spisane pridige, »Križev pot« in kar obred zapoveduje opravljati v narodnem jeziku. Črensovec šteje 3348 katoličanov, Belotinci 4980 ljudi.

Proti Soboti ob veliki cesti je bogata grajščina Rakičan. Sobota (Murai Szombot) je lep trg in ima sinagogo; tu živi 2900 katoličanov, 600 protestantov in 180 židov.

Štajerski Kapeli nasproti, kraj Mure je župa Tišina s 1900 katoličani in 415 protestanti.

Župa sv. Benedikta, kjer je pastiroval Mikloš Küzmič, ima 470 katolikov in 2970 protestantov; župna cerkev je na krasnem holmcu, odkoder je lep razgled na štajersko stran.

L. 1866. je bilo na Prekmurskem osemnajst župnih in devet podružnih učilnic pa štiri protestantovske. Vseh Slovencev je na Ogerskem po zadnji štetvi še 70.658.

Božidar Raič je z ozirom na Prekmurce 1868. l. za Ljutomer nasvetoval nižjo gimnazijo, da bi se za ogerske Slovence odgojila domača inteligenca.

Narečje prekmursko ali ogersko-slovensko je jako čisto in lepo, ker ogerski jezik ne razjeda toliko organizma slovenskega jezika, zato je n. pr. Küzmič pisal v bolj narodnem in čistem jeziku, nego kateri bodi drugi pisatelj iste dôbe.

U se izgovarja kakor *ü*, n. pr. *tühinec* = *tujec*; dajalnikova končnica se glasi: *ovi* ali *evi*, n. pr. *možévi sem oponašala.* Imenovalnik v množini pri samostalnikih na *k̨* ima *cke*, n. pr. *svedocke, junacke* nam. *svedocje, junacje.*

Ženski samostalniki s končnico *a* imajo v orodniku končnico *ov*, n. pr. med *Murov*. V mestniku množinskem se nahajajo oblike *v nebesaj* nam. *v nebesih;* v imenovalniku dvojinskem rabi množinska oblika s pristavkom: *va, vi,* n. pr. *svojiva* brata, dvej ladji *stoječevi*.

Zaime kazalno *tá, ta, to* se glasi: *eti, eta, eto;* zaime oziralno kteri, ktera, ktero: *steri, stera, stero*.

Glagol ima v tretji osebi množinski starejše krajše oblike: *ido, psüjo;* dostikrat se rabi deležje minolega časa *začenši, splevši*. Kakor v Halozah govori se na Prekmurskem: *ijem, iješ* namestu *idem* id.

Glagoli dovršniki se rabijo pravilno; glagoli: *vladati, kraljevati, gospodovati* vežejo se z orodnikom.

Obilo lepih in kratkih izrazov je doma v ogerski slovenščini, n. pr. *roditelji* nam. *starši, jahanec = jezdni konj; prednjar = prednodnik* id.

Stefan in Mikloš Küzmič.[1])

Kdaj se je porodil Štefan, ne vemo; bil je luteranski propovednik v Šurdi med 1600. in 1700. letom. Izdal je:

Nouvi Zákon ali Teſtamentom Goszpodna nasega Jezusa Krisztusa zdaj oprvics z Grcskoga na sztari szlovenszki jezik obrnyeni po Stevanu Küsmicsi Surdanszkom F. V Halli Saksonskoj 1771. 8°. 854.

Predgovor je napisal Jožef Torkoš, propovednik v Šopronu. Drugi natis se je oskrbel v Požunu l. 1817. V tej knjigi rabi mu tu pa tam spolnik. Küzmič ni vedel za Dalmatina in Dalmatin za Küzmiča ne; vsekako bi bil Küzmič koristil Dalmatinu.

Njegov naslednik je Mikloš Küzmič, duhovnik župe sv. Benedikta; njemu je naročil vladika somboteljski, Sily Janoš, prevesti na »stari slovenski« jezik potrebne knjige. Zato pa je trebalo najpoprej omikati prosto ljudstvo in za narodne šole spisati potrebne knjige; v to svrho spisal je:

1. ABC za Szlovencze na Vogerszkem, krog 1780. l.

2. Szlovenszki silabikár z steroga sze decza steti more navcsiti, z nikimi rejcsiniczami nav küpe pod prespan stampanja dáni. V Soproni pri stampari Siefs Jósef Jánosi 1780. 8. 13.[2])

[1]) Šaf. 25, 28. — Bož. Raič, Ltp. Mat. Sl. 1868.
[2]) Cat. Bibl. Szecsény. Csaplovics 83. — Marn, Jez. XXII. 69.

3. Knjiga peszmena i molitvena.[1])

4. Szveti Evangeliomi pouleg reda Rimszkoga na vsze Nedele i Szvetesnye dni z obcsinszkoga szvetega Piszma na szlovenszki jezik obrnyeni po V. P. Goszpoudi Küzmics Miklosi, plebanusi i Vice-Esperesti. Z dopüscsenyem Poglavarstva. 1780 8. 160 str.[2])

To knjigo izdal je Küzmič na željo vladike Janoša. Na novo jo je dal natisniti na svoje troške grof Herzan Ferenc z Harraša v Sombotelji po Siefs Antonu 1804. l.[3])

Spolnik v tej knjigi nahajaš jako redko. Vzglede navajata Raič in Marn l. c.

5. Kratka summa velikoga Katekizmusa z szpitavanyem i odgovarjanjem mladoszti na navuk vu czaszarski i kraleszki drsanyoj. Sze najde v Radgoni pri Weitzinger Aloysi. 8. 112, str.[4])

6. Sztaroga i nouvoga testamentoma szvete historie kratka summa na sztari szlovenszki jezik obrnyeni po V. P. Goszpoudi Küzmics Miklosi, szvetoga Benedeka Fare Dühovniki ino Krogline Szlouenszke Vice-Öspörössa. Z dopusczenyom Králeszke Viszoke soule Stamparie. 8. 135.[5])

Skoda, da sploh niso pridejane letnice.

7. Knjiga molitvena za bolnike[7])

8. Molitvena knjizicza za vszakoga krisztjana, poszebno za Szlovencze na Vogerszkem; pr. knjiga molitvena, v steroj sze nahajajo razliczne ponizne molitvi, z dvojim pridavekom na haszek szlovenszkoga naroda na szvetloszt dana. 320 str.[6])

Ta knjiga se je ponatisnila večkrat, in rabi katoliškim Slovencem. Da se razvidi zlog, bodi za vzgled:

»Vu onom vrejmeni: Po Heródesovoj szmrti ovo angjeo goszpodnov sze je szkazao vu szneh Josefi v Egiptomi, govorecsi:

[1]) I. v. Czaplovicz's Kroaten und Winden in Ungarn, Pressburg 1829. str. 83. — Šaf. I. 80. — Marn, op. cit. str. 69.

[2]) Šaf. I. 101. — Marn, Jezič. XXI. 69; poznejša izdaja 1821, Šaf. 103.

[3]) Raič, Ltp. Mat. Slov. 63, Slov. Glas. IV.

[4]) Glasnik IV. 2. — Šaf. I. 119. — Marn, op. cit. str. 69.

[5]) Šaf. I. 127. — Marn, l. c. — Raič, Ltp. Mat. Slov. 63.

[6]) Šaf. I. 142. — Marn, l. c.

[7]) Slov. Glas. IV. 2. — Šaf. I. 143. — Marn, l. c. — Raič, Ltp. Mat. Slov. 1868.

sztani gori i vzemi dejte, i mater njegovo ino idi vu zemlou Izraelszko; ar szo szpomrli, ki szo iszkali duso diteta. Steri gori sztanovsi uzev je dejte i mater njegovo i prisao je v Izraelszko zemlou. Szlisavsi pa, ka bi Arhilausz kralüvao v Judaei meszto Herodesa ocsé szvojega bojao sze je ta idti. I opomenjeno vu szneh odisao je na sztrani Galilaee. I pridoucsi prebivao je v varasi, ki sze zove Nazareth: da bi sze szpunilo, ka je povedano po prerokej: ka de sze Názarenszki zvao.«

Ferenc Temlin[1]), doma iz vasi Krajine pri Radgoni, je izdal: »Györfzki Katekizmus; z vogrfzkoga« v Halli 1715. Ta naslov se navaja v Stevana Küzmiča knjigi: Voere krsztsánske kratki návuk Halle 1754.

Stevan Šijarto[2]), učitelj v Pučincih, protestant, je izdal knjigo:

Mrtvecsne peszmi, stere szo sztarih piszm vküp pobrane, pobougsane ino na haszek szlovenszkoga národa zdaj oprvics na fzvetlofzt dane po S. S. P. S. Stampane v Szomboteli, pri Sziesz Antoni vu Leti 1796. 8. 175°.

Mihal Sever,[3]) porojen v Vaneči, občini župe pečarovske, v Železni stolici. Bil je protestantovski duhovnik; nekaj njegovih pesnij in molitvic je vzel St. Küzmič v svoje knjige. Priredil je:

Red zvelicsanfztva,[4]) poleg ednoga znamenüvanya toga naipoglaviteisega recsenya jedro fzuetoga piszma, vu sterom se voere naiveksi artikulusi graentani jeszo, ravno i tak nistere kratke molitve i peszmi id. Stampano v Halli Saxonszkoj v letu 1747. 12°. 96.

Voere krsztsanszke[5]) kratki návuki csiszte rejcsi bože voe zebrani i nanycu vfzejm vernim vu vfzakhom szküsavanyi na podpéranye, nu nevouli na pomaganye vu szmrti na troust ino potom toga na veki vecsno, pouleg nisteri szem szpodobni molitev ino peiszen na zaj gori poczim pravi; V Halli 1754. 12°. 275. Deset listov je predgovora, ki ga je podpisal V. J.

---

[1]) Šaf., Gesch. 21, 116. — J. Marn, Jez. XXII. — A. Trstenjak, Slov. 1885.
[2]) Ant. Trstenjak, Slov. 1885. — A. Fekonja, Dom in Svet 1892.
[3]) Ant. Trstenjak, Slov. 1885
[4]) Šaf. 117.
[5]) Šaf. ibid.

Dodatek.

Molitveniki neimenovanih ali ne za gotovo znanih pisateljev.

Pomuzh shivim[1]) umirejozhim inu mertvim, ali bukvize bratoufhine britkiga fmertniga terplenja Chriftufoviga na f. krishu, u Lublani u' zerkvi S. Jacoba tiga Tovarshtva Jesufoviga gori poftaulene id. Labaci typ. R A. F. Reichhardt 1735. 12°., — potem tudi leta 1740. Sumptibus Valusii Bibliopagae et Bibliopolae. — M. Pohlin, Bibl. Car. 54.

Pomuzh shivem[2]) umirajozhem inu mertvem ali Bukveze bratovshne britkega smertnega terplenja Christusovega na s. Krishu. V Lublani v' Zirkvi S. Jakoba gori poftaulene od Aleksandra tega imena sedmega Rimskega Papesha v Lejtu 1655 poterjene inu od Benedikta tega imena trynajftega, ti veliki Rimski od Dobre Smerte imenuvani Bratovshni podvershene v Lejtu 1729. V Lublani. Se dobe per Lovrenzu Bernbacherju, gmajnmejftnemu Buqvavesu 1780.

Molituvne bukvize[3]) (od P. Marka) V Lublani per Jan. Fr. Egerju 1767, 32. Molituone bukuze — kakor tudi use sorte Officiumi k zhetertimu malu med ludij dane v Lublani 1777 Pri Bernbaherju bukuo vefzu pod tranzho.

Šaf. 142. navaja: 8te Aufl. betitelt:

Molituvne bukuvze, v' katireh fe najdejo juterne inu vezherne, per S. mashi, per spovdi inu s. obhailu prov lepe molituoze, koker tudi use sorte Officiumi id. K osmemu malu med ludy dane. V' Lublani so na prudej per Lovr. Bernbaherju, meiftn. buquavefzu 1787. 32. 283.

Kar trdi M. Pohlin, Bibl. Carn., da je knjiga izšla osmokrat 1792., se ne zlaga s tem. Prvo izdajo stavi v 1767. leto.

Morda je samo poznejši ponatis te knjige molitvenik:

Molitoune Bukve[4]), u katerih se sneidejo Juterne inu vezherne pred spoudio inu po spoudi, pred Obhailam inu po Obhailam (!) per S. Mashi inu veliku drusih Lephi (?) Molitvi sa u (?) se perloshnosti inu potrebe ukup sbrane. U' Terstu Jannes Marenigh natiskavez 1827. 18. 308.

Ta srezhna in nesrezhna vezhnoft[5]) v ti fray voli tega zhloveka, tu je: kratku premishluvanje, koko Brumne dushe zel lohko te Nebessa: ta greshnek pak to nasrezhno Vezhnost zel teshko se saslushi. Popred od P. Joanesa Mana S. J. v' Lashki inu Nemshki shprahi, sdaj pak k' drugimu malo u Krainski shprahi u druk dano, is velikem pogmirano inu pobulshano. Labaci. U Lublani naide se per Aloysio Raab 1768. 12°. 96.

M. Pohlin. Bibl. Carn. 52 graja prelagatelja, da se ni strogo držal izvirnikov, nego da ga je popravljal in razširil. Menim, da

---

1) Gaj. knjiž., Zagreb 1875, 132.

2) Šaf. 142. — Izvirnik te knjige je Jakoba Škrla: Hortulus Myrrhae, d. i. Myrrhen-Garten der Gesell. Christi. Labaci 1670. 12.

3) Mitth. d. h. V. f. Krain 1857. 91. — Lj. Zv. 1883. 140.

4) De Rosetti L' Archeografo Triestino, Trieste 1829. I. 280. Ker Italijan Rosetti navaja ta naslov, se ne moremo čuditi, da je popačen.

5) Mitth. d. h. V. f. Krain 1857. 91.

graja ni opravičena, ker mora vsak prelagatelj imeti pravico, prevod uravnati po razmerah, za katere piše. Šaf. 139. pravi, da ni znana prva izdaja. Žvab, Lj. Zv. pa smatra to za prvo izdajo; druga izdaja je izšla 1796 l., v tretje je prišla knjiga na svetlo 1803. l. v Ljubljani pri A. H. Hohnu.

Kratku popisuvanje tega shivljenja[1]) S. Floriana . . . S. Donata . . . . SS. Jannefa inu Paula (od P. Marka.) V Ljubljani per Al. Raabu dufhelnemu buquavefzu 1769. Mala 8°. 55 str.

Premifhlovaina na vfaki dan tega tedna[2]) od teh narpoglavitishnih (!) nauukov nafhiga moiftra Jesufa Chriftufa, is nemshkiga na crainski jefik preftaulena. Labaci typis A. Fr. Reichhardt 1753. Brez stranic. II. izdaja[3]) ima naslov: Premishluvanje na U' saki dan Tedna, od teh nar Poglavitnishih Navukov nashiga Mojstra Jesusa Christusa Is Nemshkiga na Krainski jesik prestaulena. Labaci apud An. Elisabeth Reichhard Viduam 1758. 8. — III. izdaja[4]) s popravljenim pravopisom slôve: Premifhluvanja na v' faki dan tega tedna, od nar poglavitnifhih navukov nafhiga mojftra Jesusa Chriftufa, is Nemfhkiga na Krajnski jesik preftaulena. V Lublani ftiskane per Joan. Friedr. Egerju 1776. 8. 47. — Novi natisek s poboljšanim pravopisom: Premifhluvanja na v' faki dan tega tedna, od teh nar poglavitnifhih nauukov nafhiga mojftra Jesufa Chriftufa is Nemfhkiga na kraynski jesik preftaulena. V' Lublani ftiskane per Joan. Frid. Egerju. 1796. 8. 47.

Bukuvze tega ufelej terpezhiga molenja tega SS. Sacramenta tega oltarja (od Antona Conti. V Lublani 1773. 12°. (Šaf. 142) ima prav za prav ta-le naslov:

Bukuuze tega vselej terpeozhiga Molenja[5]) tega prefs. Sakramenta tega Oltaria; preft. inu pobolfhane. V Lublani se najdejo per Mih. Prompergerju l. 1773.

Bukvize Bratovshzhine britkiga smertniga terplenja Christusoviga. Labaci sumptibus Valusii Bibliopegae et Bibliopolae (Marcus Bibl. Carn. 54.) 1740. 32, in pozneje še večkrat.

Pisatelj knjige je Škrl (Schkerl) Jakob, jezuit, predsednik »Družbe za umirajoče« v Ljubljani; umrl 1673. l. Škrl je spisal tudi nemški molitvenik z naslovom: Hortulus myrrhae, d. i. Myrrhen-Garten der Ges. Christi, Todeskampf am Kreuz (Valvasor.) Ta knjiga je za slovenski jezik prirejena s tem-le naslovom:

Pomuzh shivim, umirejozhim inu mertvim id, glej str. 202.

1) Izvod ima g. Jereb v Trstu.
2) Šaf. 133.
3) Bibl. Carn. 44. — L. Žvab, Lj. Zv. 1886, 435.
4) Šaf. 133.
5) Lenček, Mitth. d. h. V. f. Krain 1857. 90.

Poduzhenie te molitve teh trynaift Ozhenafhu[1]) inu trynaift Ave Mary, katere ty fapiffani Bratje inu Sestre lete imenitne Erz· Bratouszhine Mariae od Trofhta.... molio. Labaci formis A. F. Reichhardt (med 1750.—1770.) 8. 1 pola.

Pot fv. krisha[2]) J. Chr. skus dopufhenie te wikshe gofposke Labaci typ. A. Fr. Reichhard 1723.

A. Årko, Tristoletnica tiskarstva v Ljubljani, trdi, da je Adam Fr. Reichhard bil tiskar v Ljubljani od 1728. do 1758. Šaf. 133 stavi to knjigo med 1750. do 1770. Knjiga se je večkrat ponatisnila. Tretja izdaja je z naslovom: S. Krishov pot — tretizh na fvitl. poslan, v Lublani pri Hohnu 1812.

Pet sveteh petkov[3]) mesza sufshza id. Shivljenje s. Ifidora kmeta in Notburge dekle. V Lublani per J. F. Egerju 1774. 12°.

Pet sveteh petkov[4]) mefza Sushza. V Ljublani 1768.

Spokorjeine ene imenitne greshnize[5]) (!), katira je fkusi resvetlyne boshje ena velika fvetniza postalla. L. 1675. 8°. 80 str. Kraj natiska ni naveden. Popisuje se življenje sv. Margarete Korton v slabi slovenščini.

Limbar[6]) med ternjam (lilium inter spinas) seu devotio ad S. Aloisium cum vita S. Joannis a S. Facundo. Na Duneju per Leopoldu Kalivoda 1768. 12. — Marianske Kampenfar,[7]) ali dvoje bukuvze od posnemanja Marie Divize, poprej skus Boshtiana Sailerja zdei od P. Marka, od f. Ant. Paduansk. ord. teh bosseh Augustinarjev per zerkvi f. Joshefa na velikeh zhestah von dane. V Lublani. Stisk. per J. F. Egerju d. bukuestiskavzu v lejtu 1769. — Misli[8]) sa mertve moliti. V' Lublani per J. F. Egerju 1769. 12. — Dijanje[9]) lepeh zhednoft. Ibid. 1771. 12°. — Vsakdane kruh,[10]) tu je: molituvne bukuvze: K pervimu malu med ludij dane. V Lublani v lejtu 1777, 32. So na prudaj pri Bernpaherju pod tranzho. — Ta male Katehismus[11]) Petra Kanisiusa, addita in fine vita SS. Hermagorae et Fortunati. Viennae apud Kalivoda 1768. 12. 130. — Sveti poftni Evangeliumi.[12]) V Lublani per J. F. Egerju 1773. 8. — Popisuvanje shivlenja S. Floriana. Ss. Jannesa inu Paula, Ss Donata inu Emigdija. V Lublani 1769, 82. — Jannesa Nepom. Tschupicka[13]) sv. pisma dohtarja, cesarskega kraylevega dvora pridigerja

1) Šaf. 141.
2) Mitth. d. h. V. f. Krain 1857, 91.
3) Šaf. 129—130.
4) Mitth. d. h. V. f. Krain 1846, 23.
5) Šaf. 129.
6) Šaf. 142.
7) Šaf. 134. — J. Lenček, Mitth. d. h. V. f. Krain 1853, 90.
8) Bibl. Carn. 34. — Šaf. 142.
9) Šaf. 135.
10) Šaf. 142. — J. Lenček, Mitth. d. h. V. f. Krain 1857, 91.
11) Bibl. Carn., Šaf. 117.
12) Šaf. 103.
13) Šaf. 124. — J. Marn, Učit. Tov. 1884, 152. — Sapopadik od fvetiga Aloysiufa id. V Lublani. Heptner 1762. 12. — Šaf. 142.

is Nemshkega na Slovenski jesik prestavlene Pridige na Nedele zheszelu lejtu. Perve buque. Collectis oritur Novus Academicus Operosus Labacensis. Na Dunaju. Per Kristianu Groserju na Teinfaltskeh ulecah Nr. 76. 1785. 8°. 644. — Vse te molitvenike si pripisuje M. Pohlin.

Dobru opomineine na bounike.[1]) Prestaulenu na slovenski govor od eniga slovenskiga Fajmeshtra. V Zellu 1787.

Zhuvai te dufhe[2]), kateri njo budi k'enimu brumnimu shiulejno, narpoprej iz Franzofsouske fprahe od ene vifsokiga ftanu Gofpodizhne na nemsko, sdej pak na... Kranško praeobernen (!) 12°. 1 pôla.

Letnice ni, tudi ni navedeno mesto, kjer je tiskano to delce. Privezana je ta pola knjigi: Ta frezhna vezhnost id., ki se nahaja v lic. knjižnici v Ljubljani.

Andohtlive peisme[3]) na u'se taille sv. Mafhe, u vishi: Freut euch ihre liebe Seelen id. Gräz gedruckt bei den Widmanstättischen Erben. 1756. 8°. 1 pôla.

Mifionske pefme[4]) inu Molitve 8°. 112.

Pot fvetiga krisha[5]) Jesufsa Chriftuffa. Labaci. Typis Reichhardt (med l. 1750.—1770.) 8°. 1 pôla.

Duhouna branua, prad (sic) duhounah inu shuotnah navarnoftah sakobart per sabe nofsiti, u' katirej fo mozhni shegni inu shebranje, katiri so od fama (!) boga osnanuani, od te zirkle inu St. ozhetou ftorjeni, inu od Papafha Urbana VIII. unkadani, fkus s. Kolmana poterdnjeni bli, in (!) nemshkigo u to suovensko Spraho fpraobernjena inu drukana u' Köln u' tam lete 1740. 12°. 180.

Šaf 132. — J. Marn, Jez. XXII. 28. — Lenček, Mitth. d. h. V. f. Krain. 1856. str. 90. navaja prvo vrsto naslova tako:

Duhouna BRANUA, prad. id. ter pripoveduje, da v sorški župniški knjižnici nahajajoči se izvod te knjige ima na 96 str. natisneno to-le: 15 |+SHJ+| 38 = „Bodi h tur ozhafh, te bukelze mei zhries svatu noi srebru, bodi bouzhan ali Krainz bel corosz, imei je u zhesti, jes tabe na ushete pouim.« Drukane u Kölln om Rhain u tam lete 1740.

Vsebina te knjige je polna praznih vraž. Jezik je koroško narečje.

Kratki sapopadek chriftianskiga navuka[6]) od Roberta Bellarmina is Tovarfhtva Jesufa, fvete Rimske zerque kardinala, k' nuzu vfsiga karfhanftva is pouela Rimskiga Papesha Clemena tig. VIII vskupej sloshen, supet v tem lejto 1725 od fedajniga Rimskiga Papesha Benedicta tiga XIII. vernim Christianam perporozhen, iz Latinskiga nu Lashkiga na Slovinski ali Krainski iesik prestavlen inu pogmerkan (!) Labaci formis J. G. M. (Mayr) Incl. Prov. Carn. T. (o. J.) 8°. 111.

1) Gaj., Knjiž. E. I. 1, 90.
2) Šaf. 134. — M. Pohlin, Bibl. Carn. 26 pripisuje to knjižico Čepelnu.
3) Šaf. 79. — J. Marn, Jez. XXII. 28.
4) Šaf. 79. — J. Marn, Jez. XXII. 28.
5) Šaf. 141. — J. Marn, Jez. XXII. 28.
6) Šaf. 116. — J. Marn, Jez. XXII. 28.

Na koncu:

A. M. D. G. S. L. C. C. V. et SS. Apost. Petri et Pauli H.

Evangelia[1]) na vse dni v' svetimo posto, is Letinske na Windiſh Spraho preloshene. V Lublani. Eger 1768. 8°.

Hitra inu gladka pot[2]) proti nebeſſom tu je kratki inu lahki nauuki, tudi vſe potrebne andohti sa eno duſho id., sdei snovizh na velike shelje brumnih duſh k' drugimu u' druk-dana is ſlushbo praezhiſtiga (!) ſpozhetja Marie Devize inu drugih molitu pogmirana. V Lublani ſe naide per Al. Raabu 1767. 12°. 297. — III. izdaja v Gradcu 1783 l.

Poduzhenie[3]) te molitve teh trynaiſt Ozhenaſhu, inu trynaist Ave Mary, katere ty ſapiſſani Bratje inu Sestre letę imenitne Erz-Bratvuszhine Mariae od Troſhta.... mòlio. Labaci, formis A. F. Reichhardt 8. 1 pôla (med 1750.—1770. l.)

6. *Zdravilstvo.*

Anton Makovec[4])

iz Kostanjevice, je izdal:

Praſhanja in odgovori zhes vſhegarstvu, po nafskeh bukvah Raf. J. Steidela od vſhegarstva. Anton's Makoviz, der Zergliederungskunst, Wundarznei und Geburtshilfe Magisters und Wundarztes in Laibach. Fragen und Antworten über Geburtshilfe nach R. J. Steidele's Lehrbuche von der Hebammenkunst. Laubach zu finden bei J. M. Promberger, bürgl. Buchh. 1782. 8°. 379.

Knjiga je pisana v jako slabi slovenščini.

Podvuzhenje[5]) sa babize, is nemſhkiga na krajnſki jesik preſtaulene od Antona Makovitza Landſshaftni ranozelnik inu poſebni vuzhenik tega vſhegarſtva. — Unterricht für Hebammen, aus dem Deutschen in die krainerische Sprache übersetzt u. s. w. Laibach bei J. F. Eger 1788. 8. VIII+45.

7. *Kajkavski pisatelji.*

Po mohački bitki 1526. l. je vzhodna Slavonija prišla pod turško oblast, v Hrvatsko se je pa nevernikom pot odprla na dveh straneh. Uže pred mohačko bitko je sultan Sulejman vabil Hrvate pod svoje gospodstvo, obljubivši jim čuvati vero, slobodo pa imetek;

1) J. Marn, Jez. XXII. 28.
2) J. Marn. Jez. XXII. 29.
3) Šaf. 141. — J. Marn, Jez. XXII. 29.
4) M. Pohlin. Bibl. Carn. 34. — Šaf. 95. — J. Marn, Jez. XXII. 79.
5) Šaf. 97. — J. Marn, Jez. XXII. 70.

istotako jim je zavezo ponujala Benečanska ljudovlada, prijateljica nekaterih hrvatskih rodov; Hrvatje pa so izvolili 1527. l. v Cetinju kraljem Ferdinanda avstrijskega, ne oziraje se na njegovega tekmeca Ivana Zapoljo; s kraljevo besedo se je zavezal izvoljenec, da hoče čuvati njihova prava, privilegije, zakone in odloke, koje so imeli pod svojimi lastnimi kralji. Izbrali so Ferdinanda, ker so se od njega nadejali pomoči proti Turkom. Premagal je sicer Ferdinand svojega tekmeca, ali Turkov pa ni mogel. Drugih bojev s Turki ne bomo opisavali, samo to je omeniti, da je hrabri Nikolaj Jurišič branil trdnjavo Kisek z 700 možmi proti veliki premoči. Za časa Ferdinanda je slovel Ivan Frankopan; po njegovi smrti se je v Križevcu sestalo mnogo poprej bolj Ivanu Zapolji naklonjenih hrvatskih velikašev, ki so stopili odločno na Ferdinandovo stran. Druga odličnjaka v Ferdinandovi dôbi sta bila Ivan Kacijanar in Nikola Zrinjski. Kako požrtvovalno so se veli hrvatski velikaši, da bi kralja podpirali v vojski proti Turkom, kaže dejstvo, da je mnogo plemenitašev ponudilo kralju svoje gradove.[1])

Maksimilijan (1564—1576) je nagibal na protestantovsko vero, ker so njegovi učitelji bili skrivni privrženci Lutrovi. Trudil se je kralj bolj za spravo med katoliki in protestanti nego za boj proti Turkom, dasi je z navdušenjem na tak boj naganjal Nikola Zrinjski, katerega so vrstniki imenovali Leonido svoje dôbe. Proslavil se je osobito pri obleganju Siska 1566. l. Na mesto porušenega Siska so postavili trdnjavo Kanižo, kjer je gospodaril siloviti Fr. Tahi kot kraljevi svetnik in kapitan.

Odličen ban hrvatski za Maksimilijana je bil zagrebški škof Jurij Drašković, ki je kralja zastopal na tridentinskem cerkvenem zboru. Dasi je bila Hrvatska odlična katoliška zemlja, se je vender protestantovstvo začelo razvijati in naraščati tudi tam. Po svoji smrti je Maksimilijan zapustil žalostno Hrvatsko, ki je zaman iskala pomoči.

Rudolf (1576—1608) je prepustil Hrvatsko nadvojvodi Karolu. Plastično riše Smičiklas položaj Hrvatske s temi besedami: »Dok je Rudolf po zviezdah tražio sudbinu svoju i svoje kuće, Hrvatska je plivala u krvi i bila poslednji sdvojni boj, u kojem se je imalo odlučiti, hoće li neće li ime naroda hrvatskog biti izbrisano sa lica zemlje.« [2])

[1]) Tade Smičiklas, Poviest Hrvatska, II. d. 38.
[2]) Tade Smičiklas, Poviest Hrvatska. II. 71.

V tej dôbi so Turkom podlegla skoraj vsa mesta do Kolpe. V obrambo proti Turkom zgradilo se je 1579. l. mesto Karlovec. Ko se je bila dovršila velika turška vojska (1593—1606), je bila Hrvatska v tako žalostnem položaju, da so jo v diplomatskih spisih nazivali »Reliquiae reliquiarum«; propadle so biskupije sremska, kninska in modruška, senjska ob morju je samo životarila. Ostanke svoje zemlje so Hrvati smatrali za »ščit krščanskega sveta«; vera je bila Hrvatom najvzvišenejša zastava, pod katero so šli v boj. »Sveta je idea kršćanska ukrasa poviesti hrvatske ovoga vieka, koja kao sunce iz idealnoga svieta proniče srdca junaka hrvatskih i ogrieva ih na krvavi boj proti paklenim silam, koje dolaze s iztoka, da satarišu ostanke Hrvatske.« [1]) Ivan Zakmardi Diankovački je zložil krasno latinsko pesen, ki se nahaja celo v zápisniku hrvatskega sabora; tam poje med drugim:

Marti aliquando Crucem junxi pro stemmate binam,
Catholicae solum Religionis amans.

Ko so Madžari nagovarjali Hrvate, naj i oni dadé svobodo protestantom, je ban Toma Erdödy v imenu hrvatskih stanov, potegnivši meč iz korice, proglasil slovesno: Ovim mačem izkorieniti ćemo tu kugu, ako stupi na vrata naša, još imademo tri rieke, Savu, Dravu i Kupu, jednu ćemo dati piti novim gostom — i volim s cielim kraljestvom odtrgnut se od krune ugarske, nego li pod mojom vladom bude ta kuga u našoj zemlji.« [2])

Istega leta, ko so Čehi prisilili Rudolfa, da je dal slobodo protestantovski veri, da ga ne vrgó raz prestol, se je izdal na Hrvatskem ukaz: »Slobodno sme vsakternik uloviti propovednika protestantovskega in ga dovesti pred bana ali škofa, in če ne more drugače, sme ga ubiti. Kdor daje potuho protestantom, ali kdor prekršuje ta zakon, se ima javno kazniti.«

Naravno je, da je ta strogost zabranila razširjanje protestantovstva.

Za vlade Matije II. se je vršila znamenita selitev Uskokov. Da se otme krutih Turkov in si ohrani katoliško vero, se je mnogo naroda pod vodstvom vladike Simona Vratanje iz Bosne in Slavonije preselilo v varaždinsko in zagrebško krajino ter se

[1]) T. Smičiklas, Poviest Hrvatska, II. 108.
[2]) T. Smičiklas, Poviest Hrvatska, II. 110.

nastanilo okolo pustih ali opustošenih selišč. Eden del teh seljencev se je udomačil od Gomirja na Vrbovsko, Ravno goro, Mrkopalj in dalje po gorskem okraju hrvatskega Primorja. Tem naseljencem so se 1604. leta dale nekatere privilegije, namreč da jim ni treba plačevati davka, da se smejo polastiti zemlje, da pa v potrebi morajo iti v boj proti Turkom. Za poveljnike ali krajiške kapitane so tem novim naseljencem nastavljali štajerske, kranjske in koroške plemiče z lepo plačo. Temu postopanju so se uprli domači plemiči, poduprti po ogerskih stanovskih tovariših. Na kronitbenem saboru požunskem je kralj navidezno sicer ustregel njihovim pritožbam, v istini pa pritožbe niso izdale nič.

V hrvatski zgodovini so pa važni tudi viteški senjski Uskoki kot mornarji, kateri so ponosnim Benečanom zmotili bili marsikateri načrt in se jim tedaj dozdevali hujši od ljudožercev in barbarov. Tudi ti so se umaknili živinskemu robstvu na Turškem, pribežali v Senj na Hrvatsko kot krščansko vlast, da bi oni sami in potomci ostali v Kristovi veri.

Ko je bila 1606. l. hiša Habsburška radi ustanka na Ogerskem v veliki nevolji, so zviti Benečani porabili to priliko, porinili so mnogo brodovja proti Senju, Bakru in Reki, da zadušé trgovino. Ker je iz Gradca poslani general Kiesel stiskal senjske Uskoke, namesto da bi jih ščitil in jim zabranjeval pobirati davek, ki so ga jim morali plačevati Turki, so poslali odličnega vojvodo Nikolo Radića na carski dvor k Rudolfu pritoževat se. Uspeli so s svojimi pritožbami: cesar jim potrdi grb in pečat pa stare slobode, priznaváje, da »su oni na jadranskem moru jedini bedem njegovim državam proti Turkom i drugim (Mletčanom) neprijateljem.« [1]

Ker pa Benečani niso prenehali zavirati trgovine na hrvatskih obrežjih, so jim Uskoki vračali nemilo za nedrago. Začel se je zopet boj med Senjčani in Benečani, v kateri so se mešale celo Avstrija, Nemčija in Španija, miril pa je papež sam.

Kjer je mnogo netiva, tam se naglo spoprimejo sovražniki. Vsled malenkostnih vzrokov so Benečani začeli po Istri paliti in do korena iztrebljati siromašni narod; celo Trstu in drugim pomorskim mestom je žugal pogin. Zdaj še le se je začel nadvojvoda Ferdinand pripravljati na boj in na obrambo svojih dežel.

[1]) T. Smičiklas, Poviest Hrvatska, II. 122.

Na Dunaju se je odločilo, da se Uskokom zabranjuje vsako plovljenje po morju; kdor bi delal nasproti, zapade smrti. Beneška ljudovlada je obljubila, da hoče vrniti ulovljene Uskoke, pa jih je ukazala poklati; želeli so Benečani, da se razruši Senj in Reka. Ker pa s silo niso mogli izvršiti tega, so rabili zvijačo in zavratno obešali in mesarili Uskoke; Uskoki osvetivši se so uničili beneškega vojskovodjo Veniera. To dejstvo je silno razburilo Benečane. Tudi Ferdinand je začel utrjevati mesta v Istri in po Goriškem; vse Primorje se je začelo oboroževati. Da nadvojvoda umiri Benečane, poslal je v Senj grofa Ruprechta Eggenberga, kateri pozatvori devetintrideset senjskih poglavarjev, razvali jim hrame in pobere zlato, srebro in svilo, drugi so se odkupili za 150.000 gld.

Leta 1615. začel se je boj na vseh straneh; Benečani so po vsem hrvatskem Primorju do Učke gore popalili vse. Zdaj še le je Ferdinand Uskokom razvezal roke; Nikola in Vuk Frankopan sta 5000 peščev in konjenikov zbrala na Hrvatskem v obrano Primorju. Benečani so uničili vse soline in so s tem zadali Primorju tje do Trsta najhujši udarec. Iskali so zaveznikov po vsej Evropi, po Nizozemskem in na Angleškem; dobivali so vojnike iz protestantovske Nemčije. 1616. l. so Benečani udarili na Goriško, v Benetkah so od veselja plakali, nadvojvoda Ferdinand je ukrenil oblegati Gradiško. Ta vojska 1616—1617. l. se zove gradiščanska vojska; bojevali so se Evropci in Azijati, Španjolci in Nemci, Korzi in Holandezi, Slovenci in Hrvati; v Jadransko morje je priplulo špansko brodovje.

Po krvavem boju nihče ni izgubil niti pedi zemlje, vsi so se naveličali boja. Papež je začel miriti, Francija mu je pomagala, sklenil se je mir v Madridu 1617. l. Določilo se je, da imajo Uskoki zapustiti Senj, v mesto ima priti nemška posadka; Uskoki se morajo odmakniti deset milj od morja, umaknili so se v Otočec, nekateri pa k svojim sorodnikom v Žumberk; njihove ladije so popalili izvrševalci miru!

Pa tudi Benetke niso dosegle zaželenega gospodstva na Jadranskem morju, nego odslej izgubile svoj ugled za vselej, odkrivši svojo slabost.

Ko je 1632. leta po sijajnih zmagah Gustava Adolfa se začel bati Ferdinand, da ne bi podlegel celo Dunaj tujim navalom, poslal je na Hrvatsko svoje ljudi, naj mu nabirajo narod za vojsko. Deželni stanovi so se sicer branili, češ, da potrebujejo svoje ljudi

proti Turkom. Udali so se zahtevi kraljevi, ker je obečal, da jim zagotovi mir pred Turki.

Za vlade Ferdinanda II. se je osnovala krajina hrvatska kot posebno ozemlje, pokorno samo kralju hrvatskemu, določeno samo za obrambo proti Turkom.

V tej dôbi se je razširil glas v varaždinski krajini, da hoté tamošnje Uskoke kraljevi poverjeniki podrediti oblasti bana in zagrebškega škofa. Zbral se je ves narod v Rovišću in prisegel, da rajši umrje, nego li bi se uklonil župnikom in plemenitašem, ali pa si hoče poiskati drugega gospodarja, naj bo tudi Turek.

Dogovoril se je kralj s hrvatskimi stanovi, da naj naseljenci plačujejo davek tisti gospôdi, na čije zemljišče so došli. Nasprotniki Hrvatstva so trdili, da so ta zemljišča državina, ker so bila neobljudena več desetletij. Vsak naj dokaže, da so zemljišča njegova. Svetovalo se je kralju, naj plemiče odškoduje za zemljo, katero so zaseli naseljenci iz Bosne.

Sabor hrvatski je 1629. leta izdal te-le napotke:

»Slobode vlaškim sinovom, akó se dobrovoljno k orsagu pridadu od orsaga ovakoue hote imati:

Najprvo na tlaku nebudu hodili i za kmete ne budu držani.

Drugoč, gospodi zemaljskoj ono budu davali, što su do seh dob generalu i kapetanom, ali ono kako se zemaljskum gospodum drugem putem pogode.

Tretič, pomoć med orsag spodobnu pa orsažku i svoju obrambu i slobodu onak da budu davali, kako se s orsagom pogode.

Četrtič, gospode zemaljske polag slobode njihove da budu pokorni.

Petič, što se vojskovanja dostoji, u tom da budu podani gospodinu banu, ali onomu orsažkomu gospodinu, koga gospodin ban s orsagom skupa postavi, tako da on od gospodina bana bude imal posluh imati.

Šestič, da vlaški sinove zevsema budu orsažki kotrigi, ter s orsažkimi pravdami živu.«

Tu o veri niti govora ni, ker se je razumevalo povsem samo, da je na zemlji hrvatski jedina vera katoliška. Naseljenci v varaždinski krajini so s svojim vladiko koj iz početka priznali državno vero hrvatsko; biskupi zagrebški pa niso umeli

ceniti čuvstva za običaje stare verę, kajti naseljenci so imeli grški obred v starem cerkveno-slovanskem jeziku.

To razliko pa so porabili nasprotniki Hrvatov.

Zdaj si je narod začel nekoliko oddihavati od vednih bojev in se zanimati za šolo, cerkev, napredek in gmotno blagostanje. Narod je začel želeti si svetih knjig; stare z glagolico pisane so uže pošle; Fran Glavinić je na zboru v Bribiru 1619. leta dobil nalog, naj uredi knjige. V Zagrebu, na Dunaju in v Bolonji so se ustanovila hrvatska semenišča; v Zagrebu so jezuvitje dobili ves pouk v roke.

Učeni in plemeniti Benko Vinković, poprej kanonik in potem zagrebški škof, je branil posebni obred cerkve zagrebške.

Začela se je nekoliko razvijati trgovina.

Ferdinand III. je vladal od 1637. do 1657. l., sprejemši prazne blagajne. Dva slavna brata Nikola in Peter Zrinjski sta se začela odlikovati koncem tridesetletne vojske. Nikola Zrinjski, 1649. leta svečano uveden v Zagrebu na banski prestol, je obljubil, da »će svoju sreću i život svoj posvetiti samo predragoj ovoj svojoj domovini.«

Peter Zrinjski, porojen 1621. leta v Vrhovcu, je svoje nauke zvršil v Italiji, po vzgledu svojih prednikov se srečno bojeval z nasprotniki svoje domovine, osobito s Turki pod novim vladarjem Leopoldom I. (1657.—1699. l.) Po smrti svojega brata je postal hrvatski ban 1665. l. Ob iztoku Mure v Dravo je postavil trdnjavo Novi Zrin proti napadom paše v Kaniži. Oba brata sta bila 1664. l. na vrhuncu svoje slave.

Trudil se je Peter Zrinjski na vse pretege pridobiti dunajski dvor za velik boj proti Turkom, »stupajuć na stolicu bana hrvatskoga želio je sve svoje sile i saveze svoje posvetiti samo jednoj i najvećoj i najmilijoj ideji srdca svoga, kako bi digao rat na Turke. S velikimi i plemenitimi idejami dospio je ban na dvor — tako javlja mnogokrat mletački poslanik iz Beča — ban gorí od želje, da učini velika djela i da proslavi kršćanstvo, neima mira, jer vidi tolike liepe zemlje bez kulture u vječnoj pogibelji od Turaka. Rad bi s pomoćju Venecije odvalio ovaj veliki kamen smutnje i dokazivao bi rado na karti mletačkomu poslaniku, kako će biti lasan Turkom prolaz u Italiju, kad padnu njeki gradovi

hrvatski.« [1]) Ali dunajski dvor je bil zadovoljen radi drugih poslov, da je le začasno imel mir pred Turki.

Ta strah dunajskega dvora je na francosko vlado vplival v tem načinu, da so francoski diplomatje spustili se v tajna posvetovanja z Ogri in Hrvati. Ogerski palatin Franjo Vesselenyi in ban Zrinjski sta se 1666. l. v stubničkih toplicah združila na vzajemno pomoč. Skušala sta pridobiti zase tudi Poljsko in Venecijo. Dvor je izvedel o tej zaroti. V tem času, ko bi se bil imel vzdigniti upor na Ogerskem, so Turki prijateljstvo in zavezo ponudili Petru Zrinjskemu, ki jo je pa odbil.

Francoski kralj Ljudevit XIV. se je zdaj začel odmikati Ogrom in Hrvatom; tudi dunajski dvor se je začel odstranjevati Zrinjskemu. V tem položaju se Zrinjskega poloti misel, da bi svoj rod povzdignil do časti samostalnega kralja hrvatskega; morda je netila v njegovem srcu to željo njegova ponosna soproga: spustil se je v dogovore s Turki. To je izvedel cesar po grofu Nikoli Erdödiju. Bil je Zrinjski s Frankopanom vred obsojen na smrt, ki se je izvršila dné 30. aprila 1671. l. v Dunajskem Novem mestu; istega meseca je na Dunaju padla glava grofa Nadaždija in čez nekaj mesecev tudi grofa Tattenbacha.

To je bil hud udarec za Hrvate; od Medjimurja do Jadranskega morja so mogli Zrinjski potujé neprestano se oglašati in odsedati v lastnih gradovih, okolo katerih je bilo imetja na milijone.

Pa tudi kot pisatelj je bil delaven nesrečni Peter Zrinjski. Pisal je v latinskem jeziku o vojaških rečeh, imel po svojih gradovih dragocene knjižnice in umetniška dela. Bavil se je z narodnim slovstvom. Dokaz temu je:

Adrianszkoga mora SZirena.[2]) U Mletcih 1660. l., 338 str., štiri slike. V početku se nahajata dve ljubezenski pesni, potem sledi »Obseda Sigetska« v petnajstih spevih, nato nekaj pesnij, katerim so predmeti vzeti iz grškega in rimskega bajeslovja. Vse to pa je prevod dela njegovega brata Nikole, ki je izdal v madjarskem jeziku: »Adria i tengernek Sirenaja« v Beču 1659. l.

---

[1]) Tade Smičiklas, Poviest Hrvatska II. 170.

[2]) Ljubić, Ogledalo II. 505. — Tu so navedeni najvažnejši pisatelji; podrobnosti glej Ljubić, Ogledalo, II. zv. in Andrej Fekonja, Kajkavski pisatelji, Kres 1885, 577, 610.

Peter pripoveduje sam, da je bratovo delo prevel na hrvatski jezik, da je izpustil marsikaj, pa tudi pridel tu pa tam. Glavna osoba je Zrinjski, visokega vzleta pa nima epopeja.

V knjigi se nahaja dovolj štokavščine in čakavščine poleg kajkavščine.

Katarina Frankopan, žena nesrečnega Petra Zrinjskega, hči Vuka Frankopana, je bila bogata in ponosna, krasna in odločna žena, ki je svojega moža zvesto podpirala v vseh podjetjih.

Po smrti moževi je banico v gradu Čakovac stražila »divja nemačka soldateska« (Tade Smičiklas, Poviest II. 190); njena družba je bila bolehna hčerica Zora Veronika. Na cesarsko povelje so jo preveli v samostan Dominikank v Gradcu. Cesarja samega je prosila, naj ji ne odvzemó jedinice, ali vse zastonj. Obupana vsled hudih udarcev je zblaznela in 1673. l. umrla v Gradcu.

Od nje je molitvena knjižica:

Putni tovarus, s vnogimi lipimi, novimi i pobosnimi molitvami, iz nimskoga na hèrvatcki jezik iztomachen i szpravljen po meni grof. Frankopan Katarini goszpodina grofa Zrinjszkoga hisnem tovarusu. Pervich szada u stampi na szvitlo dan i vnogim pobosnim ljudem na vsivanje i tovaristvu udiljen. Leta 1661. V Benetkih pri Babianu 16°. 441. — II. izdaja v Ljubljani 1687. — III. izdaja v Ljubljani 1715.

Dvor Zrinjskih je poleg Dubrovnika jasna zvezda v zgodovini hrvatske književnosti; povestničar Ratkaj je slavil oba brata Zrinjska, jezuvit Milovec banico Katarino.

Ker se je Hrvatska zvala »Reliquiae reliquiarum«, je naravno, da tudi meje posameznim škofijam niso bile določene natanko. V Liki je škofoval biskup senjski, med Kolpo in Uno zagrebški, ki si je prisvajal tudi zahodni del Slavonije. Nekatere župe ob Dravi si je prisvajal pečuški biskup, za Petrovaradin se je potegoval sremski vladika. K tem prepirom pa je še prišel razpor med katoliki in pravoslavnimi. Patrijarh Arsenij Černoević si je prisvajal oblast med Savo, Dravo in Jadranskim morjem.

Hrvatje so pohajali na višje šole v Bolonjo, Rim, Padovo, Gradec, Dunaj in Prago. Ud zagrebškega kapitola, Nikola Dianeževic, je bil položil temelj za vseučilišče v Zagrebu, ker ga je srce bolelo, da so se Hrvatje morali izobraževati v tujini. To misel je podpiral tudi Juraj Habdelić. Cesar Leopold je potrdil ta zavod 1669. leta, ga vzel pod svojo obrambo ter mu dal iste pravice, kakor so jih

imela vseučilišča drugod. Jezuvitje in Pavlinci so imeli vse višje učne zavode v oblasti; njihovi poglavarji so bili tudi udje sabora.

Pisatelji, večinoma duhovniki, so se ozirali na dejanske potrebe, spisavali so slovarje, n. pr. Belostenec in Habdelić, pa tudi zgodovine niso puščali v nemar; največji zgodovinar je Ratkaj.

Rafael Levaković in Ivan Glavinić sta podpirala trude rimske kurije ob obnovljenju glagolskih knjig, hoté s tem približavati katolike in pravoslavne. Navdušen Slovan Jurij Križanić je sam šel na Rusko delat v tem smislu, a opravil ni nič.

Zraven Zrinjskega soproge Katarine Frankopanke se je častno zavzemala za slovstvo:

Marija Magdalena Nadaždi, vdova po knezu Jur. Draškoviću, dala je iz madžarščine pohrvatiti:

Szobotni kinzh B. D. Marie, ali pobosnost za szobotne vszega leta dneve, na horvatski jezik preneszti vzhinila. V Zagrebu 1696. 4. 164.

Pobliže navedimo tú-le Ivana Belostenca, Petra Petretića, Pavla Vitezovića, Jurija Habdelića in nekatere druge manj važne pisatelje.

Ivan Belostenec[1] (1595.—1675.),

načelnik samostanu lipoglavskemu, spreten bogoslovec in modroslovec, je prehodil Hrvatsko, Slavonijo in Dalmacijo pa Istro, nabirajoč besede. Šele po smrti je samostan izdal slovar:

Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aerarium, plurimis authorum in hoc opere adductorum sententiis idiomate illyrico delicatis illustratum et peculiariter Illyriorum commodo apertum. Zagrabiae typis J. B. Weitz 1740. 4°. 1288 str.

Njegovi sta tudi knjigi: 1. Bogomila, seszt peszmih na chaszt Sz. Pavla prvoga puschenika. U Gradczu 1665. 2. Predike o szv. Tielu Jszuszovom.

Matija Magdalenić[2]),

porojen okolo 1625. l. na Hrvatskem; 1655. l. izbral ga je sabor za svojega povernika. Spisal je »Zvonzhac iliti premissljanja sverhu shtirih poszlednjih zhloveka 1750.« 16° in 1770. 8°.

V tej knjigi se nahaja tudi: »Plazh szmertelnoszti« in »Razszipnoga szina hisztoria.«

[1]) Ivan Kukuljević-Sakc., Bibl. Hrv. 20. — J. Marn, J. XXI.
[2]) Ljubić, Ogledalo II. 507. — Ivan Kukuljević-Sakc., Bibl. 88

Po Kukuljevićevem mnenju Magdalenić ostale kajkavske pisatelje nadkriljuje po čistem in narodnem jeziku; v stihih in rimah pa ni pravilen.

Gabriel Gjurgjević[1],

porojen okolo 1620. l. v Varaždinu, je izdal knjigo: Liszti Heroov, to jeszt velikeh na glaszu ljudeh. U Bechu 1675. S tremi slikami. Knjiga obsega dvajset poslanic ali pesmic pobožnega predmeta, pa brez vrednosti.

Petar Petretić[2])

se je 1600. l. porodil od prostih roditeljev v Sošicah v žumberškem okraju, šolal se je v Zagrebu, od 1629. l. na Dunaju; 1832. l. je postal zagrebški kanonik in dve leti pozneje ravnatelj tamošnjega semenišča, 1640. l. arhidijakon, 1843. l. upravitelj zagrebške cerkve, 1648. leta njen škof, 1667. leta višji vladika kološki in je umrl istega leta.

Njegova dela se delé: 1. na latinska ali zgodovinska, 2. na slovenska ali bogoslovna. Za nas najvažnejši so:

»SZVETI EVANGELIOMI, Koteremi ſzvéta Czirkva Zagrebecska Szlovenzka, okolu godiſcsa, po Nedelye te Szvetke ſive: *Z-JEDNEM KRATKEM CATEchiſmusem, za nevmetelne lyudi haſznovitem: Szvetlóga i Viſzoko poſtuvanoga Gozpodina Gozpodina* PETRA PETRETICSA, Biſkupa Zagrabecskoga, Oblaztjum, i ztroſkom, i Szlovenzkem ſzlovom na ſzvetlo vun dani, i ſtampani z-dopuſcsenjem Gornyeh. Vu NEMSKOM GRADCZE. *Na jezero ſszet zto petdeſzét i pervo leto.* Pri FERENCZE WIDMANSTADIUSE ſtampare.« Mala 8°. 55 + 329.

Predgovor te knjige pravi, da je Petretić v začetku vladikovanja po drugih duhovnikih iz latinščine in madžarščine dal prevesti evangelije, splošne molitve in novi krščanski nauk; pravopis je sestavil sam in se trudil na Hrvatskem širiti madžarsko omiko.

Anton Raič, ki Petretiča opisuje v Letopisu Matice Slovenske l. 1887., str. 185—222, navaja tam ves predgovor, čigar mali odlomek bodi za vzgled:

»Zato, pokeh dób pred tem toga, né bilo videti vu naſsem Szlovenzkom orſzage, Szlouenskom ezikom doztoynò ſtampa-

[1]) Ibid.

[2]) J. Marn, J. XXI. — Ljubić, Ogledalo II. 505. — A. Raič, Letop. Mat. Sl. 1887, 185-225.

neh Evangeliomov; ja gledecsi na obcſinzko dobro, te na duhovneh Paztirov potrebocsu jeſsem vcsinil, ove Evangeliome Szlouenzke izpraviti i ſtampati; vu to ime, da bi naſsi Czirkveni Paztiri in Prodekatori Szlovenzki, ſzvete Evangeliome iz knyig Szlovenzkeh pred lyucztvom cſteli; poleg obicſaja in navade Prodekatorov Vugerzkeh, Nemſkeh, Cseskeh i Kranyzkeh; koteri ſzvete Evangeliome vſzaki vu ſzvoy jezik imaju preobrnene i ſtampane.«

Na str. 33 do 53 je »Kalendarium Szlovenzki«; v knjigi se nahajajo tudi »Popevke duhovne« in sledovi narodnih pesmic, katere je zatiral.

Pavel Vitezović[1]) (Ritter),

porojen okolo 1650. l. v Senju in odgojen v inostranstvu, je prišel domov, kjer so ga rojaki 1681. l. kot poslanca odposlali na šopronjski sabor in nastopnega leta na cesarski dvor, kjer se je cesarju in posameznim plemičem prikupil po svojih slavospevih. Potem se je za stalno naselil v Zagrebu, postal podžupan ličke, potem zagrebške županije, konečno kraljevski svetnik in baron.

Hotel je v Zagrebu na korist narodni prosveti ustanoviti tiskarno, a stavljale so se mu ovire dolgo časa, dokler mu niso izročili po velikem trudu deželne tiskarne, ki je bila do one dôbe v rokah biskupovih.

Na dvoru dunajskem pa so ga začrnili takó, da so mu mahoma odvzeli vse časti; odpravil se je na Dunaj opravičevat se, a dné 17. aprila 1713. l. je umrl nagle smrti.

Vitezović ima velike zasluge za probujenje narodne zavesti; pisal je mnogo del v vezani in nevezani besedi. Svojim pesniškim umotvorom vzel je tvarino iz domače zgodovine. Najvažnejše delo te stroke je:

Oddilenje SZigetsko, tuliko razlichitom, kuliko nechujenom doszle hrvatske ritme lipotom szpravljeno po plemenitomu i hrabromu g. Pavlu Vitezoviću aliti Ritter hrvatskomu i szenjskomu vlasztelinu szlav. vojvodsztva rikardjonszkoga kapitanu. U Bechu 1684. 12°. 1. dio. — II. izdaja u Bechu kod Ivana Gelenića 1685. 8°. 86 str. — III. izdaja z življenjepisom

[1]) T. Smičiklas, Poviest Hrvatska II. 265. — Ivan Kukuljević-Sakc., Bibliografia Hrv. 174—75.

Nikole kneza Zrinjskega od prof. Moyzesa, v Zagrebu 1836. 8°. 140 str.

Vitezović je s tem delom nameraval svoje rojake navduševati za domačo narodnost in književnost. Sem se more prištevati:

Lado horvacki, iliti SZibilla zverhu mnenja dojducheh pripechenj na devet Vil razluchena. — Kdaj se je to delo natisnilo prvokrat, ni znano; II., III. in IV. natis so izšli v Zagrebu v letih 1783, 1801 in 1837.

Prirechnik[1]) aliti razlike mudroszti cvetje. U Zagrebu 1703. 12°. 168.

V nevezani besedi je izdal:

Kronika aliti szpomen szvega szvieta vikov. U Zagrebu 1696. 4°. 222 str. — II. izdajo v Zagrebu pri Ivanu Weitzu 1744. 4°. 243 je oskrbel Rafay — III. izdajo v Zagrebu pri Kajetanu Härtlu Lovrenčić.

Sestavil je te knjige prvo izdajo Vitezović po Vramčevi kroniki in po dalmatinskih virih, drugo izdajo je pomnožil z dodatki do 1744 zgorej omenjeni Rafay, zagrebški prebendar, in jo poklonil biskupu Branjugu. Šafařik méni, da je neprodanim izvodom naslovne liste dal iztrgati in kroniko s pridavkom svojim združil jezuvit N. Lovrenčić ter vse kot svojo knjigo poklonil takratnemu zagrebškemu škofu Fr. Tausu.[2])

Spomina vredno pa je to dejstvo, da je Vitezović dve leti bival pri Valvasorju in za njegovo delo »Ehre des Herzogthums Krain« spisal ves oddelek, ki se tiče hrvatskih mest ter gradov.

Sestavil je Vitezović tudi:

Kalendarium aliti miszechnik hervatski za leto 1695. 4°.

Njegovi rokopisi: 1. Prichice, 2. Grammatice croatica, 3. Lexicon latino-illyricum se nahajajo v knjižnici zagrebške višje škofije.[3])

Jezik njegov se nagiblje bolj dalmatinskemu narečju; v poznejših izdajah »Kronike« pa kajkavščini.

Juraj Habdelić[4]),

porojen v Starih Čičah blizu Save od plemenitih roditeljev, se je učil na zagrebški gimnaziji, potem v Gradcu in na jezuvitovskem

[1]) J. Kukuljević-Sakcinski v Bibl. Hrv., str. 175 navaja ponatis te knjige v Danici ilirski v letih 1835, 1837—1839.

[2]) J. Kukuljević-Sakc. Bibl. Hrv. 175.

[3]) Šaf. II. 308.

[4]) J. Marn, J. XXI. — Ljubić, Ogledalo II. 519. — Ivan Kukuljević-Sakc. Glas. Hrvati 139—51. — Ivan Kukuljević-Sakc. Bibl. Hrvatska 49.

vseučilišču v Trnovem na Ogerskem; na tem zavodu postal je profesor, l. 1640. pa rektor varaždinskega kolegija; od 1655. l. do 1658. in 1666—69. je bil rektor zagrebškega kolegija.

Njegovemu trudu se imajo Hrvatje zahvaliti, da se je gimnaziji dodala akademija, ki je imela vseučiliščne pravice; določil je tudi, da se ima vse njegovo premoženje po njegovi smrti porabiti v naučne svrhe.

Umrl je 1678. leta.

Njegova slovstvena dela so:

1. Zerczalo Marianszko, to je poniznost Devicze Marie, ka je Boga rodila. Vszem szlovenszkoga i hervaczkoga naroda kerschenikom, a onem na vlasztito, ki szu obilneje dare naturalszke ali zverhunaturalszke od dareslive ruke bosje primili naszledovanye. Stampano u Nemskom Gradczu pri Fr. Widmanstadiusu letta 1662. 8. 587.

Knjiga ima sedem delov: I. od svetosti, II. od razuma in pameti, III. od svetskoga bogastva, IV. od telovnega zdravlja, V. od lepote, VI. od jakosti, VII. od dobroga i poštenoga glasa. Tu pa tam so uvrščene tudi kratke pesmice brez vrednosti. Inače je knjiga polna lepih mislij in globokih premišljevanj s pripovedkami iz prostega ljudskega življenja. Govoreč o hiši lavretanske device Marije pripoveduje, da je v varaždinsko cerkev sv. Marijo dal postaviti grof Gaspar Drašković.

2. Dictionar ili rechi szlovenske z vexega ukup zebrane u red posztavlyene i diachkemi zlahkotene na pomoch napredka u diachkom navuku skolneh mladencev horvaczkoga i szlovenszkoga naroda. U Gradczu pri odvetku Widmanstadianszkom 1670. 12°. 12 pol brez stranic.

Ta naslov je posnet po J. Kukuljeviča-Saks. »Glasoviti Hrvati« 149; navaja se naslov tudi v tej obliki, da ima med »zlahkotene« in »na pomoch« besede Trudom Jurja Habdelicha, Mafnika Tovaruftva Jefufovega in med »naroda« pa »U Gradczu« še pristavek: Z dopushenjem Gornyeh Stampano.

Slovar je posvečen grofovski rodbini Turjaški (Auersperg) in je skromen in nepopoln, pa je vender moral služiti šolskim svrham sedemdeset let, dokler ni jezuvit Franjo Sušnik priredil novega slovarja, ki ga je izdal Zagorec Andreja Jambrešić 1742. l.

3. Pervi Otcza Nassega Adama Greh.[1]) Salosztno po nyem usze chlovechanszke natvre porussenye. Stolmacheno inu na kratkem popiſzano po Jvriv Habdelichv Tovaruſtua Jesvssovega Massniku. Na ſzpomenek odkud i kam szmo po iednem ſzmertnom grehu opali: na pobulſſanye ſitka naſſega po Miloſche i Vrednoszti szmerti Chriſtuſſeve, kuie on za nasz podiel, da bi nasz od Szmerti uekivechne oſzlobodil. Stampano V nemskom Gradczv Pri Oduetku Widmaſtadiuſſa. Leta 1674. 8. 1181.

Za vzgled je J. Marn l. c. navel nekoliko besedila iz predgovora.

Kukuljević, Glas. Hrvati l. c. pravi, da je Habdeliću pripisana knjiga: »Duse verne« znana samo po imenu, da je po predgovoru dela: »Pervi otcza id.« namerjaval spisati tudi: »Goszpodina Krisztussa zemaljszki sitek«, da pa imenik Gajeve knjižnice navaja delo kot natisneno z naslovom: »Habdelich G. Naſſega zvelichitelia zemaljszki sitek szlovenszkim nassem jezikom.«

V rokopisu je zapustil prevod Tomaža Kempčana: De imitatione Christi.

[1]) Izdal je še: Sillabus vocabulorum grammaticae Em. Alvari in Illyricam sive Croatis et Slavonibus vernaculam conversorum. Cum appendice generum et declinationum. Zagrabiae typis Joannis Bart. Pallas 1726. 12. 164. — Marljivi kajkavski pisatelj Tomaž Mikloušić (1767.—1835.) navaja v svoji knjigi: »Izbor dugovany uszakoversztneh za haszen i razveszelenye szlusechih. Vu Zagrebu 1821. 8 183«, še to-le knjigo: Kerschanszki navuk sz dogodjaji szv. Piſzma.

Dostavki.

V zgodovinskem pregledu od 570—900. leta je omeniti tudi Samo, ki je prišel 622 leta kot trgovec na Češko. Prepričavši se o slabem stanju Slovanov radi nesložnosti, jih je pregovoril k slogi, pregnal Obre iz Moravske in Češke in bil radi tega proglašen za kralja. Utemeljil je prvo veliko slovansko državo, ki je segala od Krkonoških gor do Jadranskega morja, pa trajala samo tako dolgo, dokler je živel še sam, namreč 37 let.

Str. 116, 24: Jurja Jurišića je opisal *m. p.* v »Ljubljanskem Zvonu« 1893. leta.

Slovenski rokopis iz XVII. stoletja. Leta 1624. se je na Kranjskem prikazala kuga; zato je škof Tomaž Hren ukazal moliti to-le molitev, ki jo je iz ljublj. škof. arhiva prepisal in objavil v Izv. muz. društva leta 1892. M. Slekovec:

V' tim Iméni Boga † Ozheta: inu † Synu: inu Svetiga † Duhâ: Amen.

Molitva kadar se poldné, tu je Jesuseva Lozhitva inu britku smèrtnu saspajne sgony:

Tèmma je postâla, kadar ſo Jesusa Judji krishâli bily: inu ob ti devéti urri Jesvs glaſsnu v'pije: Moj Bvg, moj Bvg, kaku ſi ty mene sapuſtil? Inu s'nagneno glavô je on duſho puſtil. Tédaj edan is mej sholnérjou je s'lanzho oli sulizo njegovo Strann preſunnil: inu precej je vunkaj tekla kry inu voda.

Satu my prerevni vbogi Gréſhniki tebe ô Gospvd vſmileni Jesvs, molimo inu sahvalimo: sakaj ſkusi tvoj s. Krish, ſkusi tvoje britku tèrpléjne, inu nedolshno tvojo svéto smèrt, ſi ty nass vſéh, inu ta vùss vôlen svéjt réſzhil. Vſmili ſe tédaj tudi zhes naſhe velike réve, inu nam pomagaj. O svéti Bvg: ô svéti mozhni Bvg: ô svéti inu pres smèrtni Bvg, vſmili ſe ty zhes nass. Amen.

Ena drvga s. Molitviza.

O vſigamogozhi dobrutlıui Bvg, vſmileni Jesv Chriſte, jeſt tebe prôſsim jokájozh, ſkusi to veliko neisrezheno britkuſt tvójga s. Terpléjna, kateru ſi ty sa me na s. Krishi tèrpil: ner vezh pak ob ti urri, kadar ſe je tvoja sveta, draga, shlahtna zartana Duſhica, od tvojga Svétiga Shivota lozhila: Vſmili ſe tudi zhes mojo v' bogo gréſhno Duſhizo, kadar ſe ona bode od mojga gréſhniga Telléſsa lozhila: De tvoj s. Krish, inu tak velik marter, na meni, inu drusih vbogih greſhnikih sgublen ali s' obſtojn ne bode. Amen.

Collecta ali Molitviza.

O ty vézhni preſtraſhni vſigamogozhi Bvg, tebe my s' ſtrennim Sèrzom pohlévnu proſſimo, pogledaj na letô naſho révno Fárro, inu tvojo nevredno gréſhno Drushinizo, sa katéro je N. G. Jesvs Christvs, v' hude pregréſhne roké ſe rad inu volnu hottil isdati inu martro s. Krisha tèrpéti: Kateri ſ' tabô shivy inu krajluje v' edinſtvi s. Dvhâ, en Bvg, ſkusi vſe vezhnoſti inu u vézhnoſti. Amen.

Slovenski cerkveni govor iz 1706. l.[1]) V turjaškem arhivu na Dolenjskem je J. Mantuani našel 1706 leta slovenski cerkveni govor, ki ga je govoril kapelan Anton Možič ob zlati maši svojega župnika Baltazarja Wurzerja v Škocijanu. Vidi se, da je uravnan po načinu, kakor je govoril Ivan Krstnik od sv. Križa. Imel je naslov: De gratia et meritis, ter geslo: Ecce sacerdos

1) Dom in Svet 1894, 661, 694.

magnus, qui in diebus suis placuit Deo, et inventus est justus. Eccl. 44. Tretji odstavek se začenja uprav s tem geslom in se glasi takó:

Kaku / uelika tedai, kaku vifsoka kaku fhtimanna ie zhaft tih mafhnikou? Ah andohtliui [ukubsbrani] vam nekate- / rim, kateri od tega morebiti nikuli nifte flifhalli, bo teshku uerieti. Taku uelika, ta- / ku vifsoka, taka fhtimanna ie zhaft tih mafhnikou, de na semli glihe nima. Taku / Ignatius (Epistola 10. ad Smirnenses): Sacerdotium summa est omnium honorum, qui in hominibus consiftunt [1]), sakai ta nar / mainfhi mafhnik ie uezh koker ufsi Kraili inu Cefsarji tega suita. Leta se doli usa- / me shnegouih ss. shegnou: ex poteftate ordinis et jurisdictionis. Ex poteftate juris- / dictionis, niemu ie oblaft dana zhes ufse grehe tiga suita s befsedami Chriftusauimi / (Jan. 20.): accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, et quorum retinu- / eritis, retenta sunt.[2]) Item (Matth. 16.): quidquid ligaueris fuper terram, erit ligatum et in coelis / et quidquid solueris super terram, erit solutum et in coelis.[3])

Janez Stroj[4]), škofovski dvorni kapelan, potem župnik na Igu, umrl 6. avgusta 1807. l. Izdal je:

Kerfhanfku premifhluvanje k podvuzhenju inu k trofhtu sa vboshne, inu take ludy, kateri se morejo sa fvoj shivefh terdu truditi od Joannesa Stroja. v Lublanfki duhovni hifhi mafhnika. V Lublani per I. F. Egerju 1783 12°. 90 str.

J. Lenček navaja drugo izdanje. V Lublani. utis od Ign. Merka. Na prudaj pri Raabu. 1792. (Mitth. d. h. V. f. Kr. 1857, 91.)

To knjigo prevêl je bil Stroj iz francoščine najpoprej na nemški jezik l. 1782. z naslovom: Christliche Betrachtungen zum Unterricht und Trost für Arme.

V župni cerkvi v Pertoči pri sv. Jeleni se nahaja iz 1695. leta rokopis z naslovom: Gradual popiszani po Szmodis Jozefi s Krajsicz id. (A. Fekonja, Dom in Svêt 1892, 176.)

V vzgled ogerske slovenščine bodi tu pretiskano četrto poglavje »Novega zakona« Küzmičevega, natisnenega 1883. l. na Dunaju.

I. 1. Teda je Jezus odneseni vu püscsávo od Dühá, da bi sze szküsávao od vrága.

2. I da bi sze poszto stirideszét dni, i stirideszét nôcsi, potom je ogládo.

3. I prisztôpivsi k nyemi te sküsávecz, erkao je: csi szi Szin Bo'zi, erczi, naj eta kaménya krüh bodo.

4. On je pa, odgovorécsi erkao: piszano je, cslovek ne' živé z szamim krühom; nego vszákov recsjov, stera z vüszt Bo'zi zhája.

5. Teda ga je vzéo vrág vu szvéto meszto, i posztavo ga je na perotniczo Czérkvi.

6. I erkao je nyemi: csi szi Szin Bo'zi, vr'zi sze doli. Ar je piszano: kâ Angelom szvojim zapovê od tébe; in na roké te vzemejo, da kak ne vdáris vu kamen nogé tvoje.

7. Erkao je nyemi Jezus: pá je piszano; ne szküsávaj Goszpodna Bogá tvojega.

8. Pá ga vzeme vrág na edno jáko viszoko gorô, i poká'ze nyemi vsza králevsztva toga szvêta i nyih díko.

9. I velí nyemi: eta vsza tebi dam; csi doli szpádnovsi me molo bodes.

10. Teda nyemi velí Jezus: odíti Satan. Ár je piszano: Goszpodna Bogá tvojega moli i nyemi szamomi szlü'zi.

11. Teda ga je niháo vrág: i ovo Angelje szo prisztôpili, ino szo nyemi szlü'zili.

1) T. j.: Mašništvo je najvišja čast izmed vseh, kar jih je med ljudmi.

2) T. j.: Prejmite sv. Duha; katerim bodete grehe odpustili, tem so odpuščeni, in katerim bodete zadržali, tem so zadržani.

3) T. j.: Karkoli zavežeš na zemlji, bo zavezano tudi v nebesih, in karkoli razvežeš na zemlji, to bo razvezano tudi v nebesih.

II. 12. Gda bi pa csüo Jezus; ka je Ivan v roké dáni: sao je nazâ v Galileo.
13. I osztavivsi Názareth idôcsi je prebívao v Kapernaumi v tom pri môrji vu Krajináj Zabulona, i Neftalima.
14. Da bi sze szpunilo povêdanye po E'zaiási proroki govorécsem:
15. Zemla Zabulon, i Zemla Neftalim pôleg pôti môrja prêk Jordána, Galilea poganov.
16. Lüdsztvo szedécse v kmiczi, je vidilo szvetloszt veliko: i tim szedécsím vu dr'zéli i szenczi szmrtnoj, je szvetloszt zisla.
17. Od tisztoga máo je zácsao Jezus predgati, i praviti: povrnte sze; ár sze je pribli'zalo králevsztvo nebeszko.

III. 18. Hodécsi pa Jezus kre môrja Galileánszkoga, vido je dvá brata Simona, steri sze zové Peter, i Andrása brata nyegovoga, metajôcsiva vlák vu môrje; (ár szta ríbicsa bilá).
19. I velí nyima: naszledüjta me, i vcsinim vaj lüdi ríbicsa.
20. Onedva szta pa preczi tá nihála vlaké, naszledüvala szta nyega.
21. I dale idôcsí odnut, vido je drüga dvá brata, Jákuba Zebedeusovoga Sziná, i Ivana brata nyegovoga, v ládji z Zebedeusom nyidva ocsom poprávlajôcse vlaké szvoje; i zváo nyidva je
22. Onedva szta pa preczi tá nihála ládjo, i ocso szvojega, i naszledüvala szta nyega.
23. I okôli je sao po vszoj Galilei Jezus vucsécsi vu szpráviscsaj nyihovi i predgajôcsi Evangeliom králevsztva, i vrácsivsi vszáki beteg, i vszáko medlovnoszt med lüdsztvom.
24. I vö je zisao glász nyegov vu vszo Sirio; i prineszli szo k nyemi vsze, ki szo sze hüdô meli, z rázlocsnimi boleznosztmi i mokami obvzéte, i vragometne, i mêszecsne, i z 'zlakom vdárjene; i zvrácso je je.
25. I naszledüvalo ga je vno'zina lüdsztva od Galilee, i deszét mêszt, i Jerusálema, i Judee i prêk Jordána bodôcsi.

Da se razvidi, da je tukaj v »Dostavkih« omenjeni »Slovenski cerkveni govor« iz 1706. l. izdelan blizu po enakih načelih, katerih se je držal Janez Krstnik od sv. Križa, stoj tukaj začetek njegovega govora na Veliki petek (Sacrum promptuarium II. del):

Dicunt omnes: Crucifigatur. Vfij vpijejo: Krishaj ga, Matth. c. 27.

IE tedaj mogozhe, de danafs vfij ludje fò taku neufmileni, inu nepravizhni ratali, de hozheo na Chriftu perbito, inu mertuo vidit Nedolshnoft Nebefko? Ie tedaj mogozhe, de danafs vfij taiftiga pregainaio, kateriga poprej vfij pravizhni fo ga proffili, de bi k nijm prebiuat prishal, rekozh: *Veni Domine, & noli tardare.* Inu dokler ie odnashal priti, fo shelei, de bi Nebefsa fe odperle, inu njega dol pofslale: *Rorate celi defuper, & nubes pluant iuftum.* Inu kadar fo li fpumnili, de imà k'nym priti fe fò refvefselili. inu potroshtani bilij, fatoraj fo djali: *Veniet defideratus cunctis gentibus. Veniet. veniet, & on tardabit.* Ie tedaj mogozhe, de taiftiga faurashio, od kateriga fam Bug je djal: *Hic eft filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui?* Ie mogozhe, de taiftimu hozheo takorshen shpot fturiti, kateri je ta ner lepshj v'mej ludmij. *Speciofus forma prę filijs hominum?* Taiftiga tedaj hozheo krishat, kateri nihdar obenimu fe nei pregreshil. *Eum qui non nouerat peccatum? Nec in ore eius inuentus eft dolus?* Tajftiga ne morio vidit, kateri je. *Candor lucis aeternae. & fpeculum fine macula.* Taiftiga n'hozheo per febi terpeti. kateri yh taku lubi, de sheli shnimij oftati do konza tiga fvèta. *Ecce ego vobifcum fum omnibus diebus vfque ad confummationem faeculi.* Taiftiga n.hozheo v'fvojm mefti imeti, s'kufi kateriga ie bil oblubil G Bug nijh meftu pofydat, inu is jetia reshit. *Ipfe aedificabit ciuitatem meam, & captiuitatem meam dimittet, non in pretio, neque in muneribus.* Vfij profsio, de bi tajftiga krishali, kateri fa vfe profsi ozheta Nebefkiga. *Aduocatum habemus apud Patrem Iefum Chriftum iuftum. & ipfe eft propitiatio pro peccatis noftris: non pro nostris autem tantum, fed etiam totius mundi.* Inu vener. *Dicunt omnes cruci-*

figatur. Oh ſtrashni groſouitni glaſs! Oh greshna, inu nepravizhna ſodba! Sakaj kar ſveit ſtoij nej bilu takorshne nepravizhne ſodbe. Ie rejſs, de nepravizhna ſodba je bila Faraonua, kadar ie bil ſapovedal vſe Iſraelske ſantizhe vdo vrezhi. Ie rejſs de nepravizhna ſodba ie bila kraila Saula, kadar po nedolshnem ie bil ſapovedal umorit 87. Maſhnikou, inu vſe ludij, kateri ſò prebivali v' tem meſti Nobe. Ie rejſs de nepravizhna ſodba je bila krailize Iezabel, kadar je bila ſapovedala tiga nedolshniga Nabotha s' kameinam poſsuti. Ie rejſs de nepravizhna ſodba ie bila Herodeſha kraila, kadar je bil ſapovedal vſe otrozhizhe v' Bethleemi pomorit. Ali vener leta danaſhna ſodba je ta ner nepravizhnishi, katera hozhe na krishu shpotliu umorit Chriſtuſa Ieſusa ſynu Boshiga, per katerimu vſij ludie najdejo, karkuli poterbuieio, kakor pravi S. Ambrosh: *Omnia habemus in Christo, & omnia in nobis Criſtus. Si à vulnere curari deſideras, medicus eſt. Si febribus aeſtuas, fons eſt. Si grauaris iniquitate, iuſtitia eſt Si indiges auxilio, uirtus eſt. Si mortem times, uita eſt. Si tenebras fugis, lux eſt. Si caelum deſideras via eſt: Si cibum quaeris, alimentum eſt.* Ter vy hudobni ludie vpijete: *Crucifigatur?* Ah, Ioh! tedaj ti o moi ſladki Ieſus, kir tulikajn dobriga ſi ludem ſturil bosh chriſhan? *Dicunt omnes crucifigatur.* Ah ie she prevezh reiſs, de ta nedolshni Ieſus bò chrishan! Tij nevoshlivi, iuu hudobni Iudje ſo ushe folsh prizha nashli, toshbe krivizhne ſo ushe ſmislili, ter ushe ſo ſapovedali debele shtrike splesti, kleishe, kladoua, sheble, bodezhe ternie perpravit; krish ushe Cimpraio, shauzh s'jeſiham mejsheio, shpotlivo ſmert shugaio, martuashku Chriſtuſa ſaurashio, inu na vus glaſs vpijejo: *Crucifigatur*. O shaloſtni glaſs! Kateri vſe veſseilie tiga ſveta v' shaloſt preoberneesh, inu vſe ſtvarij milu ſe jokat, inu shalovati perſilish. Pogledaite okuli ſebe N. N. ter poveite mi: kaj pomenio tij nagy, inu obrupani Altarij? Shalost. Kai pomeni de sgonovij, ſnu orgle ſe nepoſtè shliſhat? Shaloſt Kai pomeni, de Maſhniky maſhe ne poieio, temuzh milu klaguieio? Shaloſt. Kai pomeni da lampe, inu ſvezhe ſo ugaſnile? Shaloſt. Kai pomeni tu rumplaine teh tabelz? Shaloſt, Oh shaloſt, shaloſt! Dokler danaſs ſe shlishi ta shaloſtni glaſs. *Crucifigatur* Taku de od velike shaloſti ſemla ſe ſtreſe, ſonze krivavu rata, te ſkale ſe respokaio, ty grobi ſe odpreio, Maria Diviza milu ſe joka, inu tij Angelzi Nebeſki Marij ſe pomagaio jokat. *Angeli pacis amare flebant.* Inu de bi ti tudi verni ſolk ſe imel iokat, videozh de tvoiga nedolsniga Goſpuda Chriſtuſa Ieſuſa hozheo chrishat, S. Duh tebe opomina rekozh: *Deduc quaſi torrentem lachrijmas per diem & noctem, luctum vnigeniti fac tibi planctum amarum.* Inu gvishnu ne bò mogozhe, de bi ſe vij verne dushe ne iokali, aku bote andohtliu premishlovali, inu poshlushali, de Naſh zartani Chriſtus Ieſus je bil ponedolshnem chrishan, inu neusmilenu martran, kir obeniga nei reskalil, ali kriviga ſturil, temuzh vſem pomagal, vſe potroshtal, inu poduzhil &c. Premishlujte, inu poshlushajte tedai kar vam bom iſt naprej poſtavil, ter bote urshoh imeli nikar li ſhalovati, ampak tudi to neſgruntano lubeſan Boshjo poſnat, kakor pravi S. Laurentius Iuſtinianus. *Nulla ſalubrior ad mentis excitandam compaſſionem cogitatio reperitur, quam Paſſionis Chriſti; per ipſam quippe humanae ſalutis reſtauratio, & ineffabilis Dei ad homines agnoſcitur ſumma dilectio. Nemo aliunde diuinae charitatis aeternum fontem deguſtat melius, quam in huiuſmodi attenta, ſedulaque meditatione.*

Op. Repeževo pesmarico iz 1757. l., katere do zdaj nismo poznali še nobenega izvoda, našel je pisatelj te knjige dné 9. tega meseca v župni knjižnici v Dolini blizu Trsta, in jo opiše v »Ljubljanskem Zvonu«. Kje se pa nahaja katera redkih knjig, opisanih v I. zv. te »Zgodovine slov. slovstva«, pové se v II. zvezku.

IMENIK.

Popravki in dostavki.

(Prva številka znači stran, druga pa vrsto.)

2. 37 čitaj: *stvn.* nam. str. — **6.** 17, čitaj: *Varjaško* nam. Baltiško; 35, čitaj: *do Novega grada* nam. do Novgoroda. — **7.** 7, čitaj: *raznarojenje* nam. raznarodenje., — **9.** 30, čitaj: *dodel* nam. dodejal; et passim. — **10.** 16, čitaj: *ustavil* nam. zastavil. — **12.** 13, čitaj: *Hrodgaut* nam. Hrotgont. — **15.** 4, čitaj: *sklenenim* nam. sklenjenim; istotako **150.** 24, čitaj: *natisnenih* nam. natisnjenih; 15, pred besedo *hrvatski* postavi: *današnji*; 20, čitaj: *bojevanje* nam. boj. — **17.** 6, čitaj: *Travno* nam. Truno; 31, čitaj: *předhistoricke* nam. přihistoricke. — **20.** 3, čitaj: *Drnovec* nam. Trnovec. — **22.** 4, čitaj: *v Blatnem gradu* nam. v Blato gradu; 9. čitaj: *Pod Krnosom* nam. v Podkrnosu. — **30.** 9, čitaj: *sinovec* nam. nečak; istotako **16.** 5; 23, čitaj: *dve in pol leti* nam. dva in pol leta. — **35.** 22, čitaj: *spremljal* nam. spremljeval; **24.** čitaj: *rajnki* nam. ranjki. — **39.** 11, čitaj: *Arbanaši* nam. Albanci. — **42.** 8, čitaj: 6 nam. γ. — **48.** 26, čitaj: *Zr* nam. Zv.; 35, čitaj: *1891* nam. 18, H.; 20, odpade poteza (—). — **52.** 27, čitaj: *Ivan* nam. dr. — **54.** 39, čitaj: *Bovec in* nam. Bovecin. — **56.** 12, čitaj: *Livnici* nam. Liencu; 14, čitaj: *vojen* nam. vojsk. — **57.** 14, čitaj: *dokler ni* nam. ko. — **58.** 17, čitaj: *svobodno* nam. prosto (= 80, 20); 32, čitaj: *pet* nam. petero; 34, čitaj: *vladarske* nam. vladarjeve; 38, čitaj: *poniževalen* nam. ponižujoč. — **59.** 21, čitaj: *proteza se* nam. vleče se. — **60.** 25, čitaj: *v Berkinih* nam. v Sežani. — **61.** 12, čitaj: *ostajam* nam. ostanem. — **67.** 32, čitaj: *nahajamo* nam. najdemo. — **68.** 17, čitaj: v *Černjevem* nam v Čerujevu. — **82.** 26, čitaj: *četirije* nam. četvero. — **83.** 10, čitaj: *le* nam. samo — **88.** 26, čitaj: *Ogersko* nam. Ogrsko. — **92.** 28, čitaj: *navajam* namesto navedem. — **101.** 23, čitaj: *izganjanja* nam. izgona. — **106.** 29, med besede »časih« in »verskega« urini: *radi.* — **112.** v kratkem berilu iz Dalmatinove biblije so nekatere besede po pomoti natisnene v gajici nam. bohoričici. — **115.** 20, čitaj: *Kiesl* namesto Kosl. — **122.** 6, čitaj: fünfferley ſprachen nam. fünfferſprachen; 37, stavek: Šesta izdaja id. se izbriše. — **126.** 20, čitaj: *Jane* namesto June. — **135.** 35, čitaj: *slovinske* namesto slovenske. — **137.** 6, čitaj: *Küzmič* namesto Kuzmic; 33, čitaj: *dottrina* nam dotrina; *insegnarsi* nam. in segnarsi. — **139.** 1, čitaj: *izdelal* nam. izdal; 19, čitaj: *Čep* nam. Čop; 32, čitaj: *Hasl* nam. Hassl; 38, Opomba o Janši je samostalna in ne spada pod št. 1. — **140.** 19, čitaj: *ab* nam. ob. — **142.** 28, čitaj: „*Poželenje*“ nam. poželenje. — **144.** 21, čitaj: *hranite* nam. branita. — **169.** 25, čitaj: *sedi* nam. sledi; med vrsto 8, ki sklepa sestavek o Patru Hipolitu, in vrsto 9, ki začenja sestavek o Megiserjevem slovarju, se napravi ločilna poteza ——; istotako stran **162.** 1, pred: Dictionarium Latino-Carniolicum, da se ta slovar loči od Somaripinega.

Pripomnje. Nedoslednost naše pisave ali preveliki vpliv nemščine na slovenski zlog je tako star, kakor naše slovstvo, in tožbe o tem so utemeljene. Discendo docemur velja torej tudi o pisatelju te knjige. V tem obziru blagovoli čitatelj popraviti: **2.** 31, prikazen v *pojav*, ker je prikazen = Geistererscheinung. — **5.** 22, pokristjanjeni v *pokrščeni* in mnogokrat **71.** 18, zadeve, v *stvari*, kajti besedo „*zadeva*“ so Slovenci po krivi poti začeli rabiti nam. stvar. — **87.** 23, et passim: *zadoščati* nam. zadostovati. — **92.** 1, čitaj: *minuli* nam. pretekli; preteči je: „*einen überholen*“, ne pa »vergehen«.

Zgodovina slovenskega slovstva

I. del.

Spisal profesor dr. Karol Glaser.

Stanford University Libraries
3 6105 015 249 639

